

Абдуҳамид ПАРДА

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

Еттинчи жилд

Мақолалар

«OYDIN» нашриёти
Тошкент
2021

УЎК: 821.512.133-31
КБК: 84-44(5Ўзб)
П 21

Пардаев А.

Танланган асарлар 7-жилд [Матн] / Абдуҳамид Парда.
– Тошкент: «OYDIN» нашриёти, 2021. – 320 б.

Таниқли шоир ва таржимон Абдуҳамид Парда адабий жараёни ҳам жиддий кузатиб боради. Танланган асарларнинг еттинчи жилдидан унинг қаламига мансуб ўзига хос адабий ўйлар, тақриз ва танқидий мақолалар жой олган. Мақолалар уч бобга ажратилган бўлиб, уларда туркий адабиёт асосчиси, мутафаккир шоир Юсуф Хос Ҳожибнинг қомусий достонидан бош-лаб, эндигина адабиёт майдонига кириб келаётган ёш шоирлар ижодига оид мулоҳазалар ҳам баён қилинган.

ISBN 978-9943-6338-7-2

© Абдуҳамид Пардаев
«Танланган асарлар»
© «OYDIN» нашриёти, 2021

УСТОЗЛАР

ФИТРАТ ВА ҒАФУР ҒУЛОМ

Анъанавийлик ҳар бир миллий адабиёт ривожининг тамал тошларидан бири. Қолаверса, устоз-шогирдлик муносабатлари ёш ижодкорлар оёққа туришида ўзига хос дорилфунун. Йигирманчи аср ўзбек адабиёти ривожига салмоқли ҳисса қўшган академик шоир Ғафур Ғулом, аллома адиб Ойбек сингари ижодкорларнинг йирик адабий сиймолар сифатида шаклланишида уларга нисбатан устоз мақомида бўлган Абдулла Қодирий, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Чўлпон, жумладан бошқа катта ёшдаги қаламкашларнинг ҳам таъсири катта бўлган.

Айниқса, бу борада Абдурауф Фитратнинг хизмати алоҳида аҳамиятга молик. Унинг кўпқиррали ижодига хос ранг-баранг йўналишларни кейинги авлод вакиллари бадиий ижодда, бинобарин ким шеърятда, ким насрда, ким драматургияда, ким эса адабиётшунослик илмида ривожлантирди. Фитрат яхлит ва озод Турон, Туркистон ғоясини илгари сурган, юксак пардаларда қуйлаган бўлса, Ҳамид Олимжон Ўзбекистон тимсолида она-Ватанни улуғлади.

Қатағон қурбони бўлган Фитратнинг ўша кезларда ҳатто номини тилга олиш ҳам тақиқланганидан қатъий назар катта салоҳиятга эга шогирдлари, хусусан академик шоир Ғафур Ғулом унинг бетакрор тимсолига хос хусусиятларни бадиий образлар воситасида акс эттиришга уринди.

Ҳамид Олимжон 1923-31 йиллар давомида Самарқанддаги билим юртида таълим олади. Фитрат домланинг ўғай қизи Севара Кароматиллахўжаева ўз хотираларида ёзишича, Ҳамид Олимжон ўша кезларда Самарқандда яшаган Фитрат Домланинг уйига тез-тез бориб, шеърларини кўрсатиб маслаҳат олиб турган. Фитрат Домла Ҳамид Олимжонга ўта қаттиққўлик билан устозлик қилган (Қаранг: С. Кароматиллахўжаева. Қалбимда мангу муҳрланган. «Тафаккур» журнали, 1996 йил, 2-сон.).

Ўтган асрнинг ўттизинчи йилларида Фитрат домла оиласи билан Тошкентда яшаганда ҳам, «уйидан меҳмон аримаган. Энг кўп келадиганлардан бири Ғафур Ғулом эди. Отам у кишини хурмат қилар, қувноқлиги ва гапга чечанлигини ёқтирарди. Ғафур Ғулом ҳовлимизни шу қадар ёқтириб қолган эдики, кейинчалик Арпапоя кўчасида барпо этган уйини бизникидан нусха кўчириб қурган эди¹».

Фитрат домла бетакрор тадбиркорлиги, донишмандлиги билан Ғафур Ғуломнинг «Ҳасан Кайфий» ҳикояси бош қаҳрамонига прототип вазифасини ўтаган бўлиши мумкин. Ғафур Ғулом бу асарни ўтган асрнинг олтмишинчи йилларида, яъни ҳаётининг аксарият хотиралар ёзишга мойил даврида яратган. Фитрат домла, қолаверса Абдулла Қодирий, Чўлпон сингари аллома адибларни яқиндан билган Ғафур Ғулом давр тақозосига кўра улар ҳақида тўрт сатр хотира битишдан ҳам маҳрум бўлганидан изтироб чеккани эҳтимолдан холи эмас. Ана шу армон ундови билан қисман ҳажвий, қисман ҳаётий, қисман афсонавий «Ҳасан Кайфий» ҳикоясини яратган бўлиши мумкин. Хожа Ҳофиз байти тилидан тушмайдиган, «ўз ақли ва меҳнатига сиғинадиган», «қунига битта танга топгунча ишлайдиган», «ундан у ёғига маликанинг пошнаси узилган бўлса ҳам ямамайдиган» Ҳасан Кайфий тадбиркорлиги, ўта қаноатли, зеҳни ғоят ўткир бўлгани боис ҳатто подшонинг хос навқари этиб тайинланади. Бироқ қатъиятли Ҳасан Кайфийни минг бор урингани билан «подшо ҳам эътиқодидан айнита олмайди». Ҳасан Кайфий собит иродаси билан ҳам беихтиёр Фитрат домлани эсга солади.

Севара Кароматиллахўжаева хотираларига кўра, Фитрат домла «кўпни кўрган, кўп нарсани уққан, ҳаёт қозонида обдон қайнаб, зуваласи пишган одам эди. У киши ҳа деганда умидсизликка тушмас, ҳар қандай қийин шароитда ҳам ўзини йўқотмас, ундан қутилиш йўлларини излар эди».

Форсий адабиёт билимдони Фитрат домла сингари Ҳасан Кайфий ҳам машҳур Ҳофиз Шерозийнинг қуйидаги байтини мунтазам хиргойи қилиши бежиз эмас:

*Киштинишастагонем, эй боди шурта, бархез,
То онки боз бинем дидори ошноро.*

¹ С. Кароматиллахўжаева. Қалбимда мангу муҳрланган. «Тафаккур» журнали, 1996 йил, 2-сон.

Соғинч билан йўғрилган бу шоҳона байт мазмунини Ғафур Ғулом қуйидагича насрий баён қилади: «Кемага ўтириб, дарё ўртасида қолганлармиз, э ёқимли шамол, тезроқ эсиб бизга қирғоққа чиқишимизга ёрдам бер. Кошки ўша ошноларимиз дийдорини қайтадан кўролсак».

Ғафур Ғулом форсий шеърият намояндалари меросига қайта-қайта мурожаат қилади. Шайх Саъдий, Мирзо Бедил сингари жаҳоншумул шоирларнинг ижодини мадраса кўрган аллома шоир аслиятда такрор-такрор ўқигани шубҳасиз. Унинг нафақат мумтоз адабиётимиз, балки форсий шеъриятга ҳам улкан дорил-фунун сифатида муносабатда бўлгани Умар Хайём рубойиларини ўзбек тилига ўгиришда профессор Шоислом Шомухамедовга қимматли маслаҳатлар берганида ҳам яққол кўзга ташланади. Мирзо Бедил асарларини эса умр бўйи қўлидан қўймагани «Соғиниш» шеъридаги қуйидаги сатрларда ўз ифодасини топган:

*Тонг отар чоғида жуда соғиниб,
Бедил ўқир эдим, чиқди офтоб.*

Ғафур Ғуломнинг форсий адабиётга алоҳида ихлос билан муносабатда бўлишида Фитрат домланинг таъсири катта бўлган. Бинобарин, адабиётшунос олим Иброҳим Ҳаққулнинг ёзишича, Фитрат домла форсий шеърият бобида йирик мутахассислардан бўлган:

«Абдурауф Фитрат ҳеч қачон даҳолик даъвосида бўлмаган, ҳеч вақт даҳоликни ўйламаган. Бироқ у ҳақиқий даҳоларга хос буюк Шахсият соҳиби, юсак истеъдод эгаси эди. Ундаги ишчанлик, илм ва ижоднинг бир қанча тармоқларида фавқулудда зеҳният ва дид билан фаолият кўрсатиш, мутафаккирлик камдан-кам даҳоларга насиб айлаган фазилатлардир. Фитрат Шарқ адабиётининг чинакам билимдони, беназир тадқиқотчиси бўлган. Зеро, у динни, тасаввуфни, Шарқ халқлари тарихи, фалсафаси, мусиқаси ва бадиий ижодини ҳавас қиларли миқёсда эгаллаган. Бир сўз билан айтганда, мумтоз адабиётни ўрганмоқ учун зарур саналган иқтидор ва зукколик Фитрат домлада мавжуд бўлган¹».

Ўтган асрнинг йигирманчи йилларида дастлабки туркий шоҳ асар «Қутадғу билиг»нинг Наманган нусхаси топилишида Фитрат домла алоҳида жонбозлик кўрсатиш билан кифояланмасдан, бу асарга оид қимматли фикрларни баён этган. Мумтоз

¹ Иброҳим Ҳаққул. «Навойга қайтиш», «Фан» нашриёти, Т., 2007 йил. 114-бет.

форсий адабиёт билимдони бўлган Фитрат «Фарҳод ва Ширин» достони ҳақида» рисоласида Низомийнинг «Хисраву Ширин» достони билан Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достонини қиёслайди. «Форс шоири Умар Хайём», «Бедил» сингари рисолаларида эса машҳур рубоийнависларга оид қимматли фикрларни баён этади. Фитрат домла сабоғини олган Ғафур Ғулом ҳам ижодий фаолияти давомида, қирқинчи йилларда Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достонининг насрий баёнини яратади.

Фитрат домла билан Ғафур Ғулом феъл-атворига хос уйғунликни ҳам эътибордан соқит қилмаслик керак. Ҳар иккаласи ҳам ўсмирлик йилларидан эътиборан саргузашт талаб сиймолар бўлган. Фитрат домла отасининг қаршилигига қарамай машаққатли Туркия сафарини бошдан кечирган бўлса, Ғафур Ғулом «Шум бола» қиссасида эътироф қилишича, «Кўктерак, Эшонбозор, Қоплонбек, Шаробхона каби шахри азимларда... қилмаган иши қолмаган».

Ғафур Ғулом «Шум бола» қиссасининг такяхонада кечган воқеалар баён этилган, таъбир жоиз бўлса, якуний бобида бир неча маҳаллий наshawандлар қаторида сарроф ҳинди тимсолини меҳр билан яратган. Сарроф ҳинд пулдор бўлгани ҳолда наshawандлар билан такяхонани бошпана қилгани, аввалига бироз ажаблантиради. Лекин маҳоратли қиссанависга ўқувчида ортиқча эътироз пайдо бўлмайди – сарроф ҳинди тимсолини табиий қабул қилади:

«Шум бола»дан:

«Сарроф ҳинди менинг севганларимдан биттаси эди. У келганда, айниқса, менинг оёғим олти, қўлим саккизта бўлиб хизмат қилар эдим. Бунга сабаб икки нарса эди: биринчидан, у Ҳиндистоннинг ажойиб-ғаройиботларидан ҳикоя қилар эди. Чунончи, марварид – кўчаларда сочилиб ётади. Ҳинд болалари кўнгалагига марварид, ёқут солиб ётади, нон дарахтда пишади, одамлари беш юз ёшга кирганда мўйлови чиқади. Ҳаммасидан шуниси қизиқки, эру хотин яланғоч юради. Қиш бўлмайди, қўй текин, она-болали фил тўрт танга ва ҳоказо, ва ҳоказо...».

Сарроф ҳинди тимсоли юзага келишида ҳам Фитрат домланинг Ҳиндистонга сафари таассуротлари алоҳида аҳамият касб этган бўлиши мумкин. Фитрат домла Ҳиндистонга сафари таассуротларини ўз фарзандларига ҳам қизиқарли тарзда сўзлаб берганини Севара Кароматиллаҳўжаева мароқ билан эслайди:

«Яна бир куни отам Ҳиндистонга боргани ва у ерда ажойиб-ажойиб воқеаларни бошдан кечирганини гапириб берган. Бир гал ёнида бор пулини йўқотиб қўйибди. Нима қилмоқ керак? Қайтиб кетишга йўлқирани қаердан топса бўлади. Шунда яна топқирлиги қўл келибди: бозорбошида ўтириб, сартарошлик қилибди. Ўн-ўн беш кун деганда кераклича пул ишлаб топибди».

Бинобарин, Ҳиндистон сафари билан боғлиқ ғаройиб саргузаштларни Фитрат домла хонадониди тез-тез меҳмон бўладиган Ғафур Ғулом ҳам бир неча марта эшитгани, бу эса ўз навбатида, «Шум бола» қиссасида сарроф ҳинди тимсоли яратилишига туртки бўлгани эҳтимолдан ҳоли эмас.

Ғафур Ғуломнинг аллома шоир бўлиб етишишида Абдурауф Фитрат билан Абдулҳамид Чўлпоннинг ҳам таъсири катта бўлган. Абдулла Қодирий романлари, шунингдек Абдулҳамид Чўлпон шеърояти жуда машҳур бўлган ўтган асрнинг йигирманчи-ўттизинчи йилларида Ғафур Ғулом шоир сифатида шаклланидан келиб чиққанда, бу икки устоз адиб асарлари ҳам бўлажак академик шоир учун бетақрор ижод мактаби вази-фасини ўтаганига ишонч ҳосил қиламиз.

Чўлпоннинг:

*Ҳақорат дилни оғритмас, тубанлик мангу тинмасми,
Кишанлар парчаланмасми, қиличлар энди синмасми?!*

деган даъватига жавобан Ғафур Ғулом «Сен етим эмассан» шеърида хитоб қилади:

*Манглайда порлаган
Толеинг – қуёш
Бутун ер юзини
Қилур мунаввар.
Ҳақорат емрилур,
Зулм янчилур,
Жаҳонда бўлурмиз
Озод, музаффар!*

Хуллас, Абдурауф Фитрат, Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон каби сиймолар ижодининг нафақат Ғафур Ғулом авлодига, балки бутун миллий адабиётимиз равнақига таъсири теран илмий ишлар учун асос бўладиган кенг қамровли мавзу сифатида алоҳида эътиборга молик.

ЎЗБЕК ГАМЛЕТИ

*Мен чиндан ҳам Гамлетман,
Ўзбекларнинг Гамлетиман.*

Шукур ХОЛМИРЗАЕВ.

«Шукур Холмирзаев замондошлари хотирасида»¹ тўпламининг мутолаасига киришдим у буюклар ҳақидаги хотиралар ҳам буюк ихлос билан ўқилишига ишонч ҳосил қилдим.

Асарлари ҳамон қўлма-қўл ўқилаётган ва бундан кейин ҳам наинки юксак бадиият, айнаи замонда чинакам инсонийлик мезони вазифасини ўтайдиган адибимиз ҳаққоний қиёфасини тасаввур қилишда мазкур тўпламнинг аҳамиятини таъкидлаш ортиқча. Бу атоқли адибимизнинг «мукамал таржимаи ҳолини яратиш» (Шодмон Отабек) йўлидаги муҳим қадам сифатида қадрли. Буни қарангки, бу борада, аввало, сеvimли адибимизнинг ўзи мушкуллимизни осон қилади. Шукур аканинг қуйидаги эътирофини келажак авлод учун тақдим этган академик Бахтиёр Назаровдан ҳар қанча миннатдор бўлсак оз:

«– Мен Гамлетман, – деди Шукур ака қайси бир уни чойхўрлик қилиб ўтирганимизда. – Мен чиндан ҳам Гамлетман, ўзбекларнинг Гамлетиман. Гамлетсимон, Отеллосимон, Макбетсимон. Ромео ва Жульетта дейсизми, ўзимиздаги Лайли, Мажнунларни оласизми, ҳаётда, адабиётда шундай шахслар, қаҳрамонлар пайдо бўлдимми, бас, улар ўтгандан сўнг руҳлари, адабиётдаги издошлари барча халқларнинг ичига, кўнглига тарқалиб, сингиб кетади, деб ўйлайман. Натижада кўплаб халқларнинг ҳаётида, адабиётда ана шундай шахслар, қаҳрамонлар пайдо бўлади».

Шукур аканинг феъл-атворидаги гамлетона ғурур, ор-номус, теран фалсафий мушоҳадагўйлик ўлмас асарларида ҳам ёрқин ифодасини топган. Унинг атоқли адиб сифатида шаклланишида Гамлет ролини ижро этгани алоҳида аҳамият касб этгани шубҳасиз. Жаҳон театр санъатининг дурдона асарларидан бири «Гамлет» трагедиясида умумбашарий муаммолар бадиий тимсоллар воситасида акс эттирилган. Шукур Холмирзаев ҳам буюк Шекспирнинг Гамлети сингари ҳаёт-мамотнинг умумбашарий муаммоларини ҳал қилишга бутун ҳаёту ижодини бахшида этди.

¹ Шукур Холмирзаев замондошлари хотирасида. Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, Т. 2010 йил.

Хотиралар тўпламини синчиклаб ўқиган ҳар бир китобхон Шукур Холмирзаев устозлардан муносиб сабоқ ола билганига ишонч ҳосил қилади. Барча буюк шахслар сингари буюк адиб ва шоирларни ҳам давр етиштиради. Ўзбекистон халқ артисти Шукур Бурҳонов, академик Матёқуб Қўшжонов сингари устозлар Шукур аканинг даставвал инсон, қолаверса Шахс сифатида шаклланишида бебаҳо ҳисса қўшган. Мен Шукур аканинг буюк ёзувчи эканига ҳавас қилиш асносида шундай буюк ёзувчини етиштирган она халқимизнинг чексиз ижодкорлик салоҳияти қошида қайта-қайта таъзим қиламан. Бинобарин, буюк шахслару алломалар бетимсол халқ куч-қудратининг ҳамиша ёрқин кўзгуси ҳисобланади.

Шукур ака устози академик Матёқуб Қўшжоновнинг қуйидаги насиҳатини шиор қилиб яшаганини эсселаридан бирида эътироф этади:

– Ҳамма нарса «Адабиёт учун» деб ҳисоблашинг керак. Абдулла Қаҳҳорнинг бир гапи бор: «Бошқа соҳалардан пул топиб, адабиётга едиргин», дейди. Адабиёт – холис-фидойи одамларнинг иши. Ҳаёти ҳам дейиш мумкин.

Матёқуб Қўшжонов башорат қилгандек, «адабиёт, халқ олдида мукамал асарлар яратишдек вазифани» шараф билан уддалаган, «ёшига нисбатан эрта улғайган, ижод дарди, алами ва қувончларини ҳам жуда эрта ҳис қилган ва бир умр шу ҳиссиётларига содиқ буюк ёзувчи» (Тўлепберген Қайипбергенов) Шукур Холмирзаев сийратини чизишда тўплам ҳаммуаллифлари ҳамфикр экани ҳам улкан адибимиз шахсининг нақадар бекиёслигидан далолат беради.

Ўзбекистон Қаҳрамони, устоз Абдулла Орипов «Мен бундай иродали, меҳнаткаш ёзувчини кам учратганман» дея ҳайратланса, қатор муллифлар сингари Эркин Аъзам Шукур Холмирзаев «ҳаётда ҳам, ижодда ҳам камёб ҳодиса экани»ни таъкидлайди. Назар Эшонқул эса айни фикрни яна ҳам теранлаштиради: «Адабиётда истеъдодлар талайгина бўлади. Истеъдодларини турли соҳаларга сарфлайди. Аммо ҳам ҳаётда, ҳам ижодда шахслар камдан-кам туғилади. Бу иккиси муқояса келганда, адабиётда Шукур Холмирзаев ва Рауф Парфилар туғилади».

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимов унинг «ҳақиқий адабиёт фидойиси, ҳақиқий адиб» эканини яна бир карра эътироф этса, шоир Абдумажид Азим «катта ирода, жасорат, саботматонат, журъат билан ўз улуғвор мақсадига эришган», «собит

эътиқод соҳиби» – Шукур Холмирзаевни ҳақли равишда «ўзбек прозасининг биринчи рақамли ёзувчиси» сифатида эҳтиром билан тилга олади.

Аксариятимиз инсон бахт учун дунёга келади, деган ишонч билан умргузаронлик қиламиз. Шукур Холмирзаев сингари атоқли адибларнинг фидокорона ҳаёт тарзи эса инсон бахт учун эмас, балки синов учун дунёга келишига ишонтиради – ўзбек Гамлети бўлиш қанча фахрли бўлса, эҳтимол ундан юз чандон зиёда машаққат талаб этади.

Устоз Бахтиёр Назаров Шукур Холмирзаев сингари атоқли шоиримиз Рауф Парфининг ҳам шахси ва ижодига хос «миллатпарварлик» хусусиятини алоҳида тилга олади. Қолаверса, гамлетона адолатпарварлик, жасорат, шижоат, фидокорлик, «дунёни мукаммал кўриш»дек (Абдулла Орипов) юксак мақсадга, «ҳаётнинг, адабиётнинг ўзгармас ўлчамларига» (Набижон Боқий) садоқат борасида ҳам ҳар икки Устоз ҳаёти ва ижоди келгуси авлодлар учун беназир дорилфунун вазифасини ўташи шубҳасиз.

Хотираларда қайд этилгандек, буюк адибимиз фавқулодда меҳнатсеварлиги билан ҳайратлантиради. Бинобарин, талабалик йилларида Шукур ака дорилфунунда таҳсилни давом эттириш баробарида драма тўғарагида фаол иштирок этади – Шекспир, Тагор драмалари асосида саҳналаштирилган томошаларда асосий қаҳрамонлар тимсолини яратади. Айни пайтда ижодий фаолият билан жиддий шуғулланади. Ҳикоя, қиссалари турли даврий нашрларда пешма-пеш нашр қилинади.

«Шукур Холмирзаев мағрур одам эди. Гарчи қаҳрамонларига кўшилиб минг алвонда турланса-да, замонга мослашиб кета олмади. Балки шунинг учун ҳам умри қисқа бўлди. Шукур ака кўрган беҳаловат, биринчи қарашда ўта бетартиб ҳаётда аслида қаттиқ тартиб ҳукмрон эди. У адабиётга ҳалол, беғараз ва бетаъма хизмат қилди. Хизмати эвазига иззат талаб қилмади», – дея устоз адибни эҳтиром билан эслаган таниқли ёзувчимиз Мурод Муҳаммад Дўстнинг хотира мақоласи: «Унга тузукроқ меҳр кўрсатолмаган бўлсак, бу – бизнинг айбимиз», деган армон билан якунланади.

Бу армон қайсидир маънода тавба-тазарру тусига ҳам эга. Бироқ «Адабиёт ойини мис товоққа алишмаган» (Иброҳим Ғафуров) Шукур Холмирзаев ҳеч кимнинг илтифотига зор бўлмаганига тўплам ҳаммуллифлари китобхонни ишонтиради. Қолаверса, Шукур Холмирзаев она халқимизнинг буюк меҳрига

заррача шубҳа қилмай яшади ва айни меҳрнинг оташин тафти билан мардона ижод қилди.

Мавлоно Муқимий: «Келур охир сани ҳам йўқлагудай бир замон яхши», дея қоронғу қисматини нурли келажак умиди билан ёритишга уринган бўлса, Шукур Холмирзаев халқимизнинг эҳтиромига қайта-қайта сазовор бўлгани хотиралар тўпламида ҳаётий воеқалар мисолида ўз исботини топган. Бинобарин, Шойим Бўтаев «Ихлос» хотира-ҳикоясида шифокор Жўрабек ака шахсан Шукур Холмирзаев шарафига зиёфат уюштирганини, уни азбаройи эъзоз билан кутиб олганини мамнуният билан ёзади:

«Жўрабек ака элбурутдан башорат қилгандек роппа-роса соат беш яримда у яшайдиган кўп қаватли уйнинг подъездига етиб келдик. У ердаги манзарани кўриб, мен бу ерда бошқа бирон тадбир ҳам бўлса керак деб ўйладим. Нега деганда подъезд олдида бир хил атлас кўйлақдаги тўрт-бешта қизалоқлар нон ва туз ушлаб туришарди. Орқароқда бошқа одамлар ҳам тўпланишган эди. Жўрабек ака Шукур акани қўлтиқлаб тикка нон-туз тутиб турган атлас кўйлақли қизалоқлар томон бошлади.

Улар ҳам нон-туз тутганча бир овоздан:

– Ҳуш келибсиз! – дейишди.

Шукур ака бироз хижолат чеккандек индамай нон-туз тотинган бўлди. Унинг ҳаракатларини биз ҳам такрорлагандан кейин Жўрабек ака подъездга томон бошлади, учинчими-тўртинчи қаватда турар экан. Тавба, чиқа-чиққунча зиналарга чўғдек гилам тўшалган эди, ўзи шунақамикан, десам кейинчалик билишимча, Шукур аканинг келишига атай поёндоз ёздирган экан».

Қашқадарёни соҳибқирон Амир Темиру устоз Абдулла Орипов, Хоразми Паҳлавон Маҳмуд ва Ҳазрат Огаҳий, Олтин водий гавҳари Андижонни Мирзо Бобур ва Абдулҳамид Чўлпон таваллуд топган замин сифатида ҳам эъзозлаймиз. Шукур Холмирзаевнинг ижоди, қолаверса унга эргашиб айни ўлкадан етишиб чиққан адибу шоирлар шарофати билан маданиятимиз, маънавиятимиз, хусусан адабиётимиз харитасидан қадим ва навқирон Сурхон воҳасию муаззам Бойсун тоғлари яна ҳам мустаҳкам ўрин эгаллади.

Атоқли адибимизнинг адабиёт ва ижод ҳақидаги мулоҳазалари хотиранависларнинг Шукур Холмирзаев тўғрисидаги тегран фикрларини тўлдиради.

«Ҳақиқий – асрлар оша яшайдиган, чинакам санъат намунаси бўлган асарлар жуда оғир, машаққатли меҳнат эвазига дунё-

га келади», – деб ёзади Шукур Холмирзаев. Устоз Иброҳим Ғафуровнинг қуйидаги эсдаликлари айтилиб фикрларнинг тасдиғидай янграйди:

«Шукур учун адабиёт ва ёзувчилик муқаддас эди. Улкан инсоний матонат билан асарлари устида ишлашни бир зум тўхтатмади. Унинг ўзида меҳнаткаш, кичкина ёзув машинкаси бор эди. Машинка ниҳоятда эскириб кетганди. Темирдан ясалган бўлса ҳам, эгасининг забтига чидамасди. Ёзувчи уни қўлтиқлаб дам-бадам ремонтга кўтариб юрарди. Аммо таъмирдан чиққач, машинка мисоли «максимка» пулемётидай ишларди. Эгасининг ўқи, унинг «чақ-чақ»и тугамасди. Саҳифаларни далва-далва қилиб, илма-тешик қилиб ишларди. Унинг машинкада ўтириб, қанчалар қаҳр ва итоб билан ёзишига бир неча бор гурвоҳ бўлганман».

Таниқли шоир Азим Суюннинг қуйидаги тўртлиги айнан Шукур ака Холмирзаев ҳақида битилгандай:

*Шон-шуҳратни кўзга илмади,
Мол-дунёга парво қилмади.
Эътиқодин ушлади маҳкам,
Шуҳрат келди, молу давлат ҳам.*

Тўпламдан жой олган ёдномаларда буюк адибимизнинг барҳаёт ижоди холисона таҳлил ҳам қилинган. Жумладан, шоир Мирза Кенжабек адибнинг «Танҳолик» ҳикоясига алоҳида тўхталган. Мазкур ҳикоя – Шукур Холмирзаев шахс ва адиб сифатида камолот палласига юксалган даврда яратилган шоҳ асар. Башарият мураббийларидан бири, Тангритоғдай сарбаланд Лев Толстой сиймосини яратишдек масъулиятли вазифани Шукур ака буюк ёзувчи сифатида қойилмақом уддалаган. М.Кенжабек таъкидлагандек, «Ўзбек адибининг ҳикоясида чин инсоний виждони, иймони билан сўзлайди Толстой. Шукур Холмирзаевнинг чин одамий қалби ана шу!»

Лев Толстой умрининг поёнида қизига суягандек, Шукур ака ҳам жигаргўшаси Сайёра Холмирзаевани ворис сифатида танлаб, янглишмагани мазкур тўплам мисолида яна бир карра ўз исботини топди.

Шукур Холмирзаев ижодий анъаналарини давом эттириб, миллий адабиётимиз равнақиға баҳоли қудрат ҳисса қўшаётган истеъдодли адиб Шойим Бўтаев ҳаққоний эътироф этгандек:

«Шукур Холмирзаев феномени ҳали қўриқлигича очилмай турибди. Гап унинг асарлари ҳақида илмий ишлар ёзишу илмий унвонлар ёқлаб олишда ҳам эмас. Ҳамма гап уни Шахс ва Ижодкор сифатида идрок эта олишда: шундагина уни барпо этган Муҳит ва уни муттасил тўлғоққа солган Дард сир-асрорлари намоён бўлади. Унинг нималар қилганини кўпчилик билди ёки жилла курса, шуни биламан, деб ўйлашади. Лекин энди унинг бизга нималар берганини ўйлашимиз ва мисқол-мисқоллаб ўлчаб олаверишимиз керак, шунда у қолдирган хазинадан қўйни-қўнжимиз тўлиб-тошиб кетади, бу бойлик онгу тафаккуримизни ўзгартиради, қалбимизни янгилайди, турмуш ташвишларидан эгик қаддимизни кўтаради, елкаларимизни юксалтиради – у сахий. Унинг қолдирган мероси барчага етади, фақат хазина ёнидан билмай ўтиб кетиб қолмасангиз, бас!»

БИЛИМ САОДАТИ

Буюк келажак сари йўл шавкатли тарих орқали ўтади. Буни теран англаган ҳолда бугунги кунда тарихий меросимизни чуқур ўрганишга алоҳида эътибор берилмоқда. Мумтоз адабиётимиз намуналари қайта-қайта чоп қилинаётир.

Мумтоз адабиёт намуналарини табдилу таржима қилиш ҳам тобора кенг қулоч ёймоқда. Ҳазрат Навоийнинг бир қатор «Хамса» таркибига кирувчи дostonлари аслият каби назмда, қатор насрий асарлари, қолаверса «Бобурнома» каби қомусий асарларнинг табдил қилиниши маданий-маънавий ҳаётимиздаги катта воқеа бўлди.

Туркий тилда яратилган илк буюк дoston «Қутадғу билиг»¹ ҳам ниҳоят шеърӣ табдил қилиниб, китоб ҳолида кенг ўқувчилар оммаси ҳукмига ҳавола қилинди. Мазкур бебаҳо дostonни сиёсатшунос олим Фазлиддин Равшанов замонавий тилга табдил қилган.

Авалло Ф. Равшанов бу ишга қўл уриб, жуда катта масъулиятни қатъият билан зиммасига олганини таъкидлаш лозим. Мумтоз адабиётимизга чуқур эътиром, кенг ҳаётӣ тажрибаси, олим сифатида билимдонлиги мазкур жаҳоншумул дostonни табдил қилишда қўл келган. «Қутадғу билиг»нинг филология фанлари номзоди Қаюм Каримов томонидан 1971 йилдаги

¹ Юсуф Хос Ҳожиб. «Қутадғу билиг». Т., «Akademnashr», 2015.

нашридан фойдаланиш баробарида 1984 йилги уйғурча нашри транскрипциясига асосланиб, қолиб кетган байтларни тўлдиргани ҳам эътиборга лойиқ.

Мазкур табдил билан танишар экансиз, қатор равон байтлар эътиборингизни тортади:

*Буюкман деганни ўлим йиқди, кўр,
Улуғман дегандан ўлим чиқди зўр.*

Ф. Равшанов томонидан гўзал табдил қилинган байтлар ҳам бор:

*Қаритди кўп бекни, ўзи қаримас,
Аритди кўп бекни, ўзи аримас.*

Айрим ўзига хос қофиялар ҳам диққатга сазовор:

*Эл ичра яна бир қатлам – савдогар,
Тўхтамас савдодан, бўлса савдо гар¹.*

Лекин табдил қилинган дostonнинг қатор байтларига аниқлик, равонлик, шоирона зарофат ва латофат етишмайди. Ҳаттоки «Ўкинчу кўз ёшлар гўрда ободлик»² сингари ғализ сатрлар ҳам учрайди.

Филология фанлари доктори, профессор Насимхон Раҳмонов мазкур табдилга ёзган сўнгсўзида тўғри таъкидлагандек, «Қутадғу билиг» тили билан бугунги тил орасида масофа узоқ. Шу боис табдилга, хусусан, «Қутадғу билиг» табдилига эҳтиёж катта, табдил аждодлар ва авлодлар орасидаги узоқ масофаларни қисқартиради, бир-бирларини тушунишга йўл очади».

Лекин профессор Насимхон Раҳмонов урғу бергандек:

«Табдил шунчаки сўз ағдариш ёки сўзнинг муқобилини топишдан иборат эмас. Табдил янгидан яратиш, ижод, айниқса, шеърый табдил учун масъулият ва меҳнат икки ҳисса ортади».

Афсуски, Фазлиддин Равшанов қатор ўринларда «янгидан яратиш»га интилмадан «шунчаки сўз ағдариш ва сўзнинг муқобилини топишга» уринади. Қатор ўринларда эса аслиятдаги сўзлар ва ибораларни ўз ҳолича қолдиришни афзал билади. Афсуски, бу усулдаги табдил ўзини оқламаган, яъни муаллиф фикрини бугунги ўқувчига холисона ва шоирона етказишни таъминламаган.

¹ Ўша асар, 362-бет.

² Ўша асар, 137-бет.

Достоннинг дастлабки бобларидан бири, Набий алайҳиссалом (Муҳаммад с.а.в.) мадҳи баёнида, жумладан, аслиятда шундай байт бор:

*Байат раҳматы эрди халқы уза,
Қылынчи силиг эрди қылқы туз-а.*

Қ.Каримов бу байтни қуйидагича насрий баён қилган:

*У Худонинг халқ узра юборган раҳмати эди,
Феъл-атвори мулойим, хулқи хуш эди.*

Ф. Равшанов бу байтни қуйидагича шеърий табдил қилган:

*Халқ узра эди ул раҳмати Азал,
Қилмиши эзгулик, қилиғи гўзал.*

Кўриниб турибдики, мутаржим сўзма-сўз табдил билан кифояланган. Бу эса кутилган натижани бермаган. Чунки «қилмиш» ва «эзгулик», «қилиқ» ва «гўзал» сўзлари ўзаро қовушмайди. Бинобарин, ҳозирги пайтда ҳеч ким «қилиғи гўзал» демайди, аксинча халқнинг орасида «қилиғи совуқ» деган ибора юради.

Таржимон табдилга ёзган сўзбошида қуйидагича эътироф этади:

«Мутахассис дўстларим ва ҳамкасбларимнинг тавсияларига кўра баъзи ўринларда моҳиятдан келиб чиқиб ижодий ёндошилди, баъзи ўринларда эса ўша давр тил элементларини айнан келтиришни маъқул кўрдик»¹.

«Ўша давр тил элементлари айнан келтирилганда», биринчидан, уларга изоҳ бериш талаб қилинади. Иккинчидан, айнан келтиришга алоҳида эътибор берилади. Табдилда эса бу икки талабга риоя қилинмаган. Жумладан, аслиятда Тангри, Парвардигори оламга нисбатан асосан «Байат» сўзи ишлатилган. Табдилчи Ф. Равшанов қатор ўринларда айни сўзни қолдирган, бироқ «Байат» эмас, «баёт» шаклида қўллаганки, бу сўз тамомила бошқа маънони англатади. Айнан «Байат» атамаси қолдирилганда ва унга изоҳ берилганда, балки эътирозга ўрин қолмасди:

*Кўнглича юрган эй нуқсони кўп зот,
Бир куни сўроққа чақирар баёт².*

¹ Ўша асар, 6-бет.

² Ўша асар, 431-бет.

Достон аслиятида Тангрига нисбатан «Эгам» маъносида аслиятда қатор жойларда «Изим» қўлланилган. Табдилчи бу атамани ҳам аслиятдагидек «Изим» шаклида қолдиришга уринган, бироқ бу уриниш ҳам ўзини оқламаган. Бинобарин, бугунги талаффузда «изим» сўзи нимани англатишини мактаб ўқувчиси ҳам яхши билади:

*Сиғиндим Худога бағишлаб ўзим,
Дину иймонимни асрасин Изим¹.*

Аслиятда «тапуғ» сўзи икки хил, яъни хизмат қилиш ва тоат-ибодатни англатади. Профессор Боқижон Тўхлиев бу сўзга «хизмат, иш, сиғиниш» тарзида изоҳ беради².

Ф.Равшанов Тангрига сиғинмоқ, ибодат қилмоқ маъносидаги «тапуғ» сўзини «хизмат» тарзида табдил қилиши натижасида «Худога хизмат қилишдек» қовушмаган ибора пайдо бўлган, ҳолбуки Худога хизмат қилинмайди, балки ибодат қилинишини табдилчининг ўзи ҳам яхши билади:

*Худога хизматни қатъий қил одат,
Эшик очгай сенга туман саодат³.*

«Чаён» (Ақраб) юлдузи номи ҳам аслиятдагидек «Чадан» шаклида қолдирилгану лекин изоҳ берилмаган:

*Яна кўрди, Ҳулкар боши оғмоқда,
Шарқдан Чадан нури юзга ёғмоқда⁴.*

Ф. Равшанов достонни табдил қилишда «бек» маъносида замонавий «раҳбар» сўзини қўллагани эътиборга молик. Бироқ «раҳбар» сўзи жуда кенг маъноли бўлиб, нисбатан кичик жамоа етакчисига нисбатан ҳам бу атамани қўллаш мумкин. Фармон ва ҳукм чиқариш билан боғлиқ олий мақом ишларни адо этиш маъносида қўлланганда, «раҳбар»га нисбатан «хоқон», «хон», «султон» тарзида табдил қилиш мақсадга мувофиқ бўларди. Жумладан, қуйидаги байтда «раҳбар» ўрнига «хоқон» ёки «султон» қўлланилиши фикрни яққол ифодалашга хизмат қилади:

*Раҳбарга яқинлик орзу қилган кас
Сарой аҳли билан яхши бўлса, бас.⁵*

¹ Ўша асар, 311-бет.

² Юсуф Хос Ҳожиб. «Кутадғу билиг», - Т.: «Юлдузча» нашриёти, 1990, 177-бет.

³ Ўша асар, 398-бет.

⁴ Ўша асар, 400-бет.

⁵ Ўша асар, 342-бет.

«Қудатғу билиг»ни табдил қилишда Ф. Равшанов ўзига хос ён-дошишга интилгани албатта яхши. Бироқ бу борада шу пайтгача анчагина ишлар қилинганки, Ф. Равшанов улардан ижодий фойдаланганда, дoston табдили яна ҳам мақсадга мувофиқ бўларди.

«Қудатғу билиг»ни насрий баён билан нашрга тайёрлаган Қаюм Каримов ўтган асрнинг етмишинчи йиллари бошидаёқ дostonдаги тўртликларни тўплаб, асил матни билан биргаликда шеърий табдилини ҳам нашр қилдирган¹. Бунга профессор Боқижон Тўхлиев амалга ошириб келаётган қатор хайрли ишларни ҳам қўшимча қилиш зарур. Дostonнинг айрим бобларини шоир Саъдулла Аҳмад анча маҳорат билан табдил қилган. Дostonни Эмин Усмон ҳам шеърий табдил қилган (мен «Жаҳон адабиёти» журналида ишлаб юрган кезларимда бу табдилнинг қўлёзмасини кўрганман. Истардимки, Эмин Усмоннинг фарзандлари ўша қўлёзмани Адабиёт музейининг қўлёзмалар бўлимига топширса, мақсадга мувофиқ бўларди. Бинобарин, «Қудатғу билиг»ни табдил қилишда бу ҳам ўзига хос қадам бўлгани шубҳасиз). Қолаверса, шоир Абдуҳамид Пардаев шеърий табдил қилган «Қудатғу билиг»дан Интернет орқали кўплаб шеърийат мухлислари бир неча йиллардан буён фойдаланиб келаяпти.

Дostonнинг қисқача «Баҳор таърифида...» деб номланувчи бобининг дастлабки байтини ҳам Фазлиддин Равшанов муваффақиятли табдил қила олмаган:

*Шарқ кўзғаб юборди насим – елини,
Оламга очмоқ-чун жаннат йўлини.*

Ҳолбуки, айни бобни Қ. Каримов ҳам, шоир Саъдулла Аҳмад ҳам шеърий табдил қилган. Шоир Саъдулла Аҳмад шеърий табдилини нисбатан аслиятга яқин деса бўлади:

*Қутлуғ насим эсди тонг-ла туғардин,
Яъни ер беҳишти – эрта баҳордин.*

«Қудатғу билиг» маснавий дoston бўлиб, аруз вазнида ёзилган. Лекин дostonда икки юзга яқин рубоий, яъни тўртлик келтирилган. Қолаверса, сўнгги уч фасли қасидалардан иборат. Қ. Каримов бу хусусда шундай деб ёзади:

«Қудатғу билиг»да келтирилган тўртликлардан ташқари қолган қисми (71, 72, 73-фасллар бундан мустасно) эпик асар-

¹ Юсуф Хос Ҳожиб, «Қудатғу билиг». Ғ.Ғулом Бадийи адабиёт нашриёти. Т., 1971.

лар учун энг қулай жанр – маснавий (қофияланган иккилик) тарзида ёзилган. Сўнги уч фасл (йигитликка ачиниш ва қариллик, замона бевафолиги ва дўстлар жафоси, Юсуфнинг ўз узрини айтиши ва ўзига панд бериши ҳақидаги боблар) эса қасидадан иборат»¹.

Сўнги уч боб қасида бўлгани учун қофияланиш тартиби бошқача. Бу уч бобдан иккитасининг вазни ҳам 12 бўғиндан иборат. Қ. Каримов нашрга тайёрлаган дostonнинг 578-бетидаги (Фазлиддин Равшанов тайёрлаган нашрнинг 314-бетида) тўртликнинг вазни ҳам 12 бўғин.

Фазлиддин Равшанов ўзбек китобхонлари осон ўқишлари учун дostonни бармоқ вазнида (айрим ўринларда туроқда сакталиклар бор) табдил қилган. Лекин сўнги уч бобни ҳам маснавий тарзида ўгирган. Дostonдаги биронта тўртликни тўртлик шаклида ўгирмасдан, нима учундир маснавийга айлантирган. Мазкур бобларнинг, қолаверса ўзи табдил қилган нашрнинг 314-бетидаги тўртликнинг вазнини ҳам сақламаган. Бу эса дostonнинг ранг-баранглигига маълум маънода путур етказган. Қасидаларнинг таъсир кучини ҳам пасайтирган.

«Қудатғу билиг»нинг Қ. Каримов тайёрлаган иккинчи нашрини 322-бетида муҳаббат ҳақида радифли чиройли тўртлик бор. Ғафур Ғулом номидаги Бадий адабиёт нашриётида 1971 йил чоп этилган ҳамда мазкур дostonдаги 170 тўртликларни, баҳор тавсифи ва уларнинг бадий таржимасини ўз ичига олган тўпламни варақлар эканмиз, мазкур тўртликни Қ. Каримов аслиятга ҳамоҳанг радиф билан табдил қилганига гувоҳ бўламиз:

*Севувчи кишининг юзи белгили,
Ғап очганда маъни, сўзи белгили.
Севар, севмасини билайин десанг,
Сенга ўтру боқса, кўзи белгили².*

Абдуҳамид Пардаев табдили яна ҳам шоирона жаранглайди:

*Шавқи ишқ севимли юзидан аён,
Мастона калому сўзидан аён.*

¹ Юсуф Хос Ҳожиб, «Қудатғу билиг». Ўзбекистон ССР «ФАН» нашриёти. Т., 1972 й., 17-бет.

² Юсуф Хос Ҳожиб, «Қудатғу билиг». Ғ. Ғулом номидаги Бадий адабиёт нашриёти. Т., 1971, 51-бет.

*Севиш-севмаслигин билайин десанг,
Нозланиб боқиши, кўзидан аён.*

Ф. Равшанов мазкур тўртликнинг дастлабки икки байтини радиф билан табдил қилган, бироқ тўртликни маснавийга айлантирган:

*Севган юз-кўзидан белги беради,
Гап очса, сўзидан белги беради.*

*Севиш ё севмасин билай десанг гар
Назар сол, боққанда кўзлари гавҳар¹.*

«Қудатғу билиг»нинг Фазлиддин Равшанов табдилидаги нашри, кўриниб тургандек, жиддий таҳрирга муҳтож. Кези келганда таъкидлаш керакки, мумтоз адабиёт намуналарни табдил қилишда матншунослар олимлар ва бошқа тегишли соҳа мутахассислари бир ёқадан бош чиқарсалар, мақсадга мувофиқ бўларди. Умар Хайёмнинг рубойларини таржима қилишда атоқли таржимон Шоислом Шомухамедов академик шоир Ғафур Ғуломдан маслаҳатлар олгани адабий жамоатчиликка яхши маълум. Айни шу боис Умар Хайёмнинг қатор рубойлари таржима эмас, балки аслиятдек жаранглайди, турли давраларда қайта-қайта ёддан айтилади. Бу хайрли анъанани давом эттириш фақат наф келтириши шубҳасиз.

«Қутадғу билиг»нинг мазкур табдил нашри қатор камчиликларидан қатъий назар муҳим аҳамиятга эга. Зотан, адабиётшунослар олим Ваҳоб Раҳмонов таъкидлагандек, «Мумтоз адабиётни китобхонга етказишнинг кўплаб усулларини ўйлаб топмоғимиз лозим. Жумладан, Ҳазрат Алишер Навоий «Хамса» дostonларининг жанрини сақлаган ҳолда ҳозирги тилга ўгириш масаласи ҳам долзарб бўлиб қолди. Агар биз олимлар, Навоий ва Бобур дўсти, халқ дўсти бўлсак, биринчи навбатда Навоий ва Бобур асарларининг жанрини сақлаб, ҳозирги тилга тўла табдил қилмоғимиз керак. Шундагина ўқитувчи ўқийди, ўқувчи ўқийди, миллат ўқийди»².

2016 йил.

¹ Ўша асар, 167-бет.

² «Ёшлик» журнали, 2013 йил, 2-сон. «Бир асрнинг икки даҳоси». Адабиётшунослар олим В. Раҳмонов билан суҳбат.

САОДАТ СОҒИНЧИ

Сиз ўз фарзандарингиз мамлакатини севмоғингиз даркор: бу муҳаббат сизнинг янги зодагонингиз бўлсин, – у мамлакат ҳали очилмаган, энг узоқ денгизларда ётган мамлакатдир! Қани, майлига, сизнинг елканларингиз уни қидирсин, қидираверсин!»

Фридрих НИТШЕ

Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Ориповнинг «Авлодларга мактуб» манзумаси қисман рўзномавий «публицистик рўйиростлик» (Асқад Мухтор) андозасига эгалигидан қатъий назар романтик фалсафий-танқидий «курашчан хаёл» (Асқад Мухтор) руҳи билан йўғрилгани, шеърини тафаккурнинг теранлиги, ижтимоий миқёснинг қамровдорлиги, замона заминига таянган ҳолда келажакка-эзгуликка-комилликка мурожаат, хитоб, даъват бўлгани боис умрбоқий асар.

*Йўқ, яшай билмасман асримдан нари,
Даъво ҳам қилмасман мангулик изга.
Балки бир кимсанинг унут дафтари
Ногаҳон етказар шу шеърни сизга.*

Петрарканинг «Авлодларга мактуби» ҳам шундай камтарона мурожаат билан бошланади:

«Мен ҳақимда бирор нарса эшитадиган бўлсанг, – аслида бир пулга қиммат ва унчалик жарангдор бўлмаган номим вақт ва масофалар оралаб ўтиб боришига кўзим етмайди. «Мени ўсмирлик алдаган, ёшлик андармон айлаган, кексалик туфайли эса эсим кирганди», дея изҳори дил қилади Петрарка («Жаҳон адабиёти» журналы, 1998 йил, 4-сон, 13-бет).

Сонетлар устасининг «Авлодларга мактуб»и насрда, соддадил таржимаи ҳол, беғидир изҳори дил, нисбатан бир шахснинг қисмати ила боғлиқ тафсилотлардан иборат. Бундан қатъий назар келажакка талпиниш руҳи билан суғорилгани билан эътиборни тортади:

«Катта иштиёқ билан мозийни ўрганишга киришдим, ўзим яшайдиган даврдаги ҳаёт тарзи кўнглимга бегона ва ёт эди. ... қалбан ва руҳан ўзга даврларда яшашга интилдим».

Абдулла Ориповнинг «Авлодларга мактуб»и эса наинки анордоналаридай зич ва шира-шарбат ила лиммо-лим, залворли шеърини забон ила битилган, айна пайтда қамровдор ижтимоий

руҳ билан йўғрилган. Шоир бу манзумани битишда Петраркадан илҳомлангани ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас. Аини пайтда буюклар қайси замон ва маконда яшамасин, ҳамиша буюкларга хос до-нишмандона фикрий-фалсафий уйғунликка эга.

Абдулла Орипов ижодининг илк, бироқ олтин даври 60-йил-ларда ёзган «Уйқу» шеърида ҳам келажакка талпиниб, келажак-дан илҳом ва андоза олиб қалам тебратган. Шоир «бағри ўртан-ган кезларда, энг қутлуғ саҳарда кўз очиш умиди ила айрим одамлардек ўн-ўн беш йиллаб ухлашни орзулайди»:

*Балки ер юзида қолмас эди ғам,
Бундан ҳам ёруғроқ бўларди дунё.
Фақат табассумда яшнарди олам,
Сержилд китобларда ёзгандай гўё.*

«Сержилд китоблар» кинояси ўз давридаги «коммунизм жаннати ваъда қилинган» куруқ сафсатадан иборат ёстиқдай-ёстиқдай, бироқ мазмун-моҳияти пуч китобларга ишора.

Яна бир буюк орзуманд аллома адиб – Достоевский саодат-манд келажакка туш воситасида хаёлан парвоз этади. Адиб – «Аломат одамнинг туши» – ҳикоянинг дастлабки иборасидаёқ гапни аччиқ ичакдай чўзмасдан дарҳол мақсадга кўчади:

«О, барча нарса худди ўзимиздагидек, аммо ҳамма жойда аллақандай байрам ва ниҳоят эришишга муваффақ бўлинган буюк эзгу, тантана наъшаси барқ уриб турар эди».

Бу сирли дунё бошдан-оёқ меҳр-муҳаббат ила йўғрилган:

«Латиф зумрад денгиз соҳилга оҳиста талпиниб, уни яққол, аён, қарийб бир онгли меҳр билан ўпарди. Бўйдор, ажиб дарахт-лар бор кўркини тўкиб турар, уларнинг сон-саноксиз япроқла-ри эса, ишонч билан айтаманки, мени масъум, осойишта ши-вирлари билан қутлаб, қандайдир муҳаббат сўзларини изҳор этмоқда эдилар».

«Саодат юрти»нинг «гуноҳлардан пок» одамларини адиб «қуёш болалари» дея алқайди. «Қуёш болалари» барча инсоний гуноҳлар манбаи – «ваҳшиёна нафс иштиёқидан» холи экани билан муаллифни ҳайратлантиради.

Адиб «саодат юрти»га хаёлан парвоз қилишининг боисини, жаҳолат асридан – замонасидан шиква-шикоятини ошкора ўр-таниб изҳор этади:

«Бизнинг еримизнинг одамларига нафратимда ҳамиша ҳас-рат сезилиб туради: нега улардан самимий нафратлана олмай-

ман, нега уларни кечира олмайман, уларга меҳр-муҳаббатимга ҳасрат омухта: нега уларни нафратланомай туриб, сева олмайман, дердим».

«Аломат одамнинг туши» ҳикояси ила муайян уйғунликка эга «Авлодларга мактуб» манзумаси иллатларни фош этиш баробарида фақат замонга тош отиш, қоралаш, маломатлар ёғдириш эмас. Аксинча. Бундай шикоятомуз, аини пайтда эзгу-умид, келажакка ташналик руҳи билан йўғрилган асарлар, асли, буюк ҳазрати инсонни шарафловчи қасида. Иллатларга нисбатан мурасасиз, келажакка ташна беором руҳнинг эзгу ҳаловатсизлиги. Буюклар, уларнинг барҳаёт ижоди – бани башар учун кўзгу. Улар маънавий пирларимиз, йўлчи юлдузимиз.

Нажиб Маҳфуз ҳам «саодат юрти»га талпиниб, башариятни файласуфлар идора қиладиган замонларни сабрсизлик билан чорлайди.

Жон Голсуорси эса ижодкорнинг ўй-нияти эзгу эканини таъкидлайди:

Нима учун биз бутун жону жаҳонимизни санъатга бахшида этамиз, деган саволга фақат битта тўғри жавоб бор:

Инсоннинг фаровонлиги ва улугворлиги учун!

Абдулла Орипов «Авлодларга мактуб»ни йигирма беш ёшида битган. Дарвоқе, ақл ёшда эмас, бошда – навқирон йигитча донишманд нуронийларга хос вазмин фалсафий теранлик, қоиот қадар кенг қамровдорлик билан мулоҳаза юритади.

Манзумада ҳазрат Навоий руҳи барқарор:

*Бир кун айтибдурки Навоий бобо:
«Доим ўзга бўлур суврат ила руҳ».*

Унда афсонавий Алпомишдан Помпея тарихию Рум-Ромул фожиасигача мозий-замона-келажак галма-галдан саҳнага чиқиб, эшилиб-эврилиб, қуюндай чаппар уради.

Шоир илҳом қанотида парвоз айлаб, фалсафий совуққонлик, эҳтимол, тийрак зеҳн-идрок, тафаккур ила мушоҳада юритади:

*Одамзот хаёли етмаган фалак
Гар инсон бошида айлантурса тош,
Илож йўқ инсонга бардошдан бўлак,
Жасорат аталмас иложсиз бардош.*

«Виждон қаршисида тиз чўкмаслик» учун, бинобарин Рўзи Маҳшарда Парвардигори оламга ёруғ юз билан юзланиш илин-

жида шоир адолат байроғини юксалтириб, ҳақиқат қўнғироғини чалади.

«Авлодларга мактуб» манзумаси оёғи ердан узилган, мунофиқона сиёсат ва сохта, думбул мафкурага таянган жамиятнинг, тузумнинг инқирози муқаррарлигидан огоҳлантиради:

*Азиз набиралар, унутманг фақат,
Ҳар бир фожианинг бордир чораси.
Тупроқ қўзғолмасдан ўрнидан баттар,
Солмасидан аввал даҳшат, қатағон, –
Ер ости тинч турсин десангиз агар,
Сизлар ер устида сўйламанг ёлғон.*

Манзума зўрма-зўракилик билан ўн бир бўғинда ёзилгандай туюлади. Айрим ортиқча сўзлару қўшимчалардан воз кечиб, уни тўққиз бўғинга келтириш нафақат шеърнинг мазмун-моҳиятига путур етказди, аксинча фикр-мулоҳазаларнинг лўнда-ихчам-аниқ ифодаланишини таъминлаб, шеърга зарбдорлик (дарвоқе, тўққиз бўғинли шеър зарбдор, жанговар вазнда битилгани боис қадрланади!) бахш этади.

*Набиралар, унутманг фақат,
Ҳар қулфатнинг бисёр чораси.
Қўзғалмасдан бу тупроқ баттар,
Солмасидан даҳшат, қатағон, –
Ер ости тинч турсин десангиз агар,
Ер устида сўйламанг ёлғон!*

Абдулла Орипов «Авлодларга мактуб» манзумасига ҳамоҳанг; «етукликка тимсол бўла олмаган» буюк орзуманднинг буюк армони ила йўғрилган «Генетика» шеърда ҳам «қалбан ва руҳан ўзга даврларда яшашга интилиб», тавалло қилади:

*Лабда табассуму кўзда ёш билан,
Сенга талпинаман, буюк набирам.*

Буюк набира ким? Албатта, Нитше башорат қилган «нурдай пок, ишқдай безавол» (Абдулла Орипов) баркамоллик тимсоли – Аъло Одам!

1966 йил – Абдулла Орипов ижодий солномасида дурдона, олтин сана. Жуда қимматга тушган шу санада шоир меҳрибон онаси, соясига сиғинган устозлари – Фафур Фулом, Шайхзодадан жудо бўлади. Бу жудоликларга ҳатто Тошкент замини бардош

бера олмайди – айни кўклам тонгларидан бирида пойтахт замини тебраниб-тўлғоққа келади. Бу тебраниш-тўлғоқлар жавон оташнафас шоир қалбини ҳам жунбушга келтириб, гўё бир лаҳзадаёқ улғайтиради; буюк устозлар қўлидан тушган қаламни зудлик билан оладию шеърият яловини яна ҳам юксалтиради. Бинобарин, «Авлодларга мактуб» асли «Баҳор», «Сароб» (дастлабки номи «Ўйларим»!) манзумаларининг мантиқий давоми. Бу рўйхатга «Онажон» марсия-балладаси ҳам киради.

Руҳиятимизда келажакка, иқбол-истиқболга, фаровон комронликка, буюк баркамолликка азбаройи ташналик, баҳодирдай қамровдор ҳамла билан уни имкон қадар яқинлаштириш иштиёқи устун. Фаридиддин Атторнинг «Мантиқ ут-тайр», Навоий ҳазратларининг «Лисон ут тайр» дostonлари ҳам шундай иштиёқ ҳосиласи.

Кампонелланинг «Куюш ўлкаси» дostonида ҳам орзу-умидлар ушалган хаёлий саодат юрти, саодатмандлар диёри шавқу завқ билан тасвирланади.

Маяковскийнинг «Бор овоз билан» дostonига кириш ҳам авлодларга бевосита мурожаат билан бошланади:

*Эй муҳтарам, ўртоқ авлодлар,
Бугунги кун ила қизиқиб манфур,
Таъриф излаб қулфатларига,
Қизиқтирар менинг ҳам шахсим.*

Маяковский мазкур киришда «шеъриятни инжиқ хотин» дея таърифлайди.

Умуман, илоҳий китоблару ҳар бир шоҳ асар – авлодларга мактуб.

«Авлодларга мактуб» битаётган адиб-шоир беихтиёр замонасига келажак нуқтаи назаридан ёндошгани боис давру даврони, замондошларидан шиддат билан илдамлаб-илгарилаб кетади.

Абдулла Орипов аксарият шеърларида ақл-тафаккурнинг, фалсафанинг самовий юксакларидан замон ва макон устидан ҳукмфармолик қилади. Бу ақлий, фалсафий, самовий юксаклик, табиийки, «саодат юрти» – буюк келажак ила бақамти.

ШЕЪРИЯТ ВИЖДОНИ

*«Дунёмиздан жуда барвақт жирканган у руҳ,
У қўрқмас руҳ парвоз этди булутлар сари».*

Шекспир, «Ромео ва Жулетта».

Абдурауф Парфи «Иймон асири» китоби билан қалбимизни яна забт этди – бу музаффар-ғолибона юриш бардавом. Бу, Унинг ўзи эътироф этгандай, «юракдан ёзилган китоб». Ботган қуёш балқиши муқаррар бўлганидек; улкан дарё ўзанини тўсиб бўлмагандек; «Тўхта!» дея ҳар қанча зулм-зуғум, зўравонлик қилингани билан, модомоки Аллоҳ мудом мададкор экан, қалб босқондек кетма-кет зарб билан ураверганидек; ҳақ-ҳақиқат наъраси зим-зиё зулмат бағрини беомон пора-пора қилаверганидек, қорли-қировли қаҳратон кўксини парчалаб, бойчечаклар баҳорни бошлаб келаверганидек мумтоз сўзнинг ғолибона юриши давом этаверади. Бу Абдурауф ПАРФИни, унинг мумтоз сўзини жуда-жуда соғинган, нигорон дийдалар байрами.

...

Р.Парфини Чиғатой қабристонига дафн этишмаганига шукр қилдим. Акамнинг дафн маросими ҳаётидек ғарибона ўтди. Нисбатан ғарибона қабристонда «Минор»да мангу уйқуда экани ҳам таскин берди. Рауф ака ҳашаматдан, дабдабадан олисда дарвешона ҳаёт кечирди. Бундай дарвешни «Чиғатой»га дафн этиш уни ҳақоратлаш бўларди. Давр ноғорасига ўйнаган мунофиқлар билан ёнма-ён ётганидан кўра «Минор»да ором олганига не етсин. Рауф Парфи қисмати ҳаёт-мамот уйғунлигининг юксак намунаси бўла олади.

... Рауф Парфи ижодида Бодлер шеърияти билан ҳамоҳанглик мавжуд: Бодлер: «Изтироб – мангу шуҳрат қасрига элтар ёлғиз йўл», деб таъкидласа, Рауф Парфи: «Шоирнинг онаси изтироб ахир»¹ дея ёзғиради. Икки хил ифода қилинган ягона шоирона фикр. Бодлер шоирона илҳом жазаваси, изтиробни йўлга қиёслайди. Рауф Парфи эса бу фикрни ривожлантиради, кучайтиради, изтиробни шоирнинг онаси деб таъкидлаш асносида, уни шоирлик исдеъдодининг тамал тоши сифатида талқин этади.

...

Рауф ака дўстим, улфатим, устозим, раҳбоним.

¹ «Сўнги видо», Навоий номидаги миллий кутубхона нашриёти, Т. 2006 йил, 128-бет.

Рауф Парфи жисмонан вафот этгани ҳолда руҳан-маънан мангуликка қадам қўйиб, бошимиз узра ёниқ сўз, оташнафас шеърят, иймон-эътиқод яловига айланди.

Табиатан ижодкорни бошқа ҳунар билан шуғулланишга мажбурлаб бўлмайди. Шукур ака – Холмирзаев ҳам, Рауф ака ҳам табиатан ижодкор. Шу боис улар умрини ижодга бахшида этди. Ёзувчилик ҳам касб-ҳунар эканини бизларга эслатиб туриш учун зориқиб яшадилар, тишини тишига қўйиб йўқчиликка, ҳақоратга, таъна-маломатга чидадилар. Уларга осон бўлган эмас. Ҳатто мен ҳам Рауф акага «гадочилик қилиб кун кўрасиз» дея таъна қилганман. «Амалпарастлар этагидан тутиб қаергача бормоқчисан», дея жуда қаттиқ танбеҳ берганда, чидай олмай шундай деганман. Шукур ака ҳам Дўрмондаги кулбасида умргузаронлик қилди. Рауф ака, миллат бахт-саодати, сара сўз учун толмас курашчи Тошкентдай шаҳри азимда уйсиз, дуч келган кулбаи вайронада яшаб ўтди. Сизни қаердан топамиз, деган саволга аксарият одам ишхонадан ёхуд уйимдан дея жавоб беради. Рауф аканинг тайинли ишхонаси ҳам йўқ эди. Дуч келган маҳкамада ишлар, бироқ қайсарлиги, эрксеварлиги, ҳаққўйлиги туфайли узоқ ишлай олмас; қолаверса Машрабдай девонасифат, жаҳонгашта, саргузашталаб бўлгани боис бир жойда муқим яшай олмасди. Икки-уч йил ош-қатиқ, ҳамсухбат, шишадош бўлганимдан қатъий назар «Уйим» деган сўзни Рауф ака бирон марта тилга олганини хотирлай олмайман. «Қўнган жойимда» деб кўярди мийиғида кулиб. Умрининг сўнги йилларини Сулҳида билан бирга ўтказгани ажабланарли. Рауф ака Сулҳидага боғланиб қолди. Сулҳида ҳам уни қўйиб юбормас, чиппа ёпишиб олганди. Сулҳида қатъиятли бўлмаганда Рауф ака у билан ҳам узоқ яшамаган бўларди.

Кант «талант стихиясини ҳам идрок ила бошқара билиш лозимлигини» уқтиради. Рауф ака устози Блок сингари «талант стихиясини бошқара оладиган» шоирлар сирасидан.

Акам вафот этгач, «Адабиёт» газетаси кичикроқ расми билан расмий таъзия эълон қилиш билан кифояланди. Бироқ қатор газеталар – «Оила ва жамият», «Моҳият», «Мулкдор», «Даракчи»да самимий дил изҳорлари чоп этилди. «Моҳият»да менинг мақолам босилди. «Оила ва Жамият»да Миразиз ака Аъзамнинг мақоласи чоп этилганини эшитгандим.

Акамнинг жанозасини ўқишдан олдин «Минор» қабристонининг қоровулхонасида Миразиз ака билан елкама-елка пешин

ўқиб, чин уйига шайланиб турган шоиримизнинг руҳи покига ибодат қилдик. Қиблага юзланиб, саждага бош қўйганлар орасида Йўлдош Эшбек, Азиз Саид, раҳматли Асқар Маҳкам ҳам бўлди.

«Оила ва Жамият»даги Миразиз аканинг мақоласини ниҳоят, кеча 2005 йил учинчи октябрда топдим. Заводимиз кутубхонасида шу газета тахламлари ҳам бўлиб, Миразиз аканинг мақоласи ёдимга тушдию, варақлай бошладим. 31 март сони сақланганидан қувониб кетдим. Рауф аканинг рангпар чехраси акс этган суврати, акамнинг «Хайр энди, шеъриятга кўмилган ҳаёт...» сатри эпиграф қилиб келтирилган мақолага йирик қора ҳарфлар билан «**ЖУДОЛИК**» дея сарлавҳа қўйилганди. Миразиз ака ўзидан ёши бироз кичик салафдоши, сафдоши ҳақида ёзади:

«Рауф Парфи сатрлари заргарона ва табиий, ҳар бир жумласи қалбга таъсирчан мусиқа парчаларидай урилар, мазмунан теран бўлар, реалистик сувратлари қалбга қанот бахш этарди.

Рауф Парфининг ижодкор сифатидаги энг гўзал томонларидан бири унинг чинакам комил шахс эканлигидадир. Унинг сўзи билан иши ҳеч қачон икки томонга қараган эмас. У маддоҳлик ва ялтоқлик нима эканини билмас эди.

Шахсан мен уни ўзбек шеъриятининг ор-номуси деб биламан. Ва у жаҳоннинг истаган бурчагида жаҳоншумул шоирлар даврасида типпа-тик тура оладиган шоиримиз эди.

Оллоҳ охиратингизни обод қилсин, Рауфбек!».

Газета муҳарририга раҳмат, таъзия мақолани газетанинг иккинчи бетига, юқори қисмига берган.

...

*Тошкент. Ғариб майхоналарда,
Кезиб юрар девона шоир.
Ҳар аъмоли, эй Ҳамид Парда,
Эътиқоду имонга доир.*

*Эргашаман чопиб ортидан,
Гар талпиниб ета олмайман;
Вале эзгу орзу юртидан,
Кечиб, олис кета олмайман...*

*Тошкент. Ғариб майхоналарда,
Рауф Парфи саргардон кезиб...
«Сипқор! – дея, – эй Ҳамид Парда!» –
Тутар қайноқ бағрини эзиб!*

...

Рауф ака ҳақида турли одамлардан турли қарама-қарши фикр-мулоҳазаларни эшитганман. Бироқ шахсан мен Рауф акадан ёмонлик кўрмадим, шаънига доғ туширадиган бирон аъмолини ҳам эслай олмайман. Бахтим шундаки, бир ярим-икки йилга яқин бирга ишладик. Улфатчилик қилдик, замона зўрларидан шикоят қилдик, уларга таъна тошларини отдик. «Таъма адабиёти» вакилларини – ялоқхўр маддоҳларни масхараладик. Ижод, етук ижодкорлар ҳақида баҳслашдик. Буюк ижодкорлар руҳидан мадад сўрадик, асрий даъватларини тинглашга, эзгу тилакларига амал қилишга уриндик. Имонсизларга имон, қашшоқларга молу дунё, яланғочларга кийим-кечак, очларга нон, золимларга инсофу диёнат, мазлумларга рўшнолик, ватанимиз Ўзбекистонга чинакам ҳуррият тиладик. Қайси касб эгаси бўлишидан қатъий назар инсон қандай яшамоғи керак деган саволга Рауф ака билан биргаликда, Рауф Парфининг мардона ҳаёти ва ижодидан ибрат олган ҳолда жавоб топишга уриндик.

«Мулқдор»да Маҳмуд Сатторовнинг «Ёмғир ёғди юзларни ювиб» сарлавҳали мақоласи чоп этилди. Янглишмасам, сарлавҳа акамнинг шеърий сатрларидан бири.

Маҳмуд ака устознинг курсдоши. У акамни «улкан шоир» дея улуғлайди:

«Рауф Парфида Машрабнинг саркашлиги, Ғафур Ғуломнинг шогирдпарварлиги, Хэменгуэйнинг иродаси, Нозим Ҳикматнинг хур фикри, Мақсуд Шайхзоданинг бағрикенглиги мужассам. Улфатлари, шогирдлари, ижодий меҳнатидан ортиб, қачон китоб ўқирди, буни ҳеч ким билмасди. Бироқ унинг атрофидагилар ўзбек ва жаҳон шеъриятидаги барча янгиликларни, адабий жараёну мумтоз адабиёт намуналарини Рауф Парфи орқали билиб, эшитиб, ўқишарди...

Рауф Парфи ўзбек адабиётини жаҳон модерн шеъриятига боғлаш билан ўзига, ўзбек адабиётига янги йўл очиб, унинг асосчиси бўла олди. Асқад Мухтор бошлаган «эксперимент»ларни чинакам санъат, бутун, яхлит адабиёт даражасига кўтара билди.

Маъракадан паришон тарқаган барча ижодкорлар чуқур ўйларга толдилар. Ҳамманинг юз-кўзида айрилиқ, ҳижрон дарди, содиқ дўстдан ажралиш ҳасрати сезилиб турарди»¹.

¹ «Мулқдор» газетаси, 15-сон, 2005 йил 8 апрель.

Газета жамоасига раҳмат, Маҳмуд аканинг жудолик қайғуси ила йўғрилган аламангиз мақоласи ёнида Рауф аканинг «Хайрлашдик», «Ёшлик зангор фасл. Кечди. Сарғарди...» шеърларини ҳам босишганди.

Рауф ака хотирасига бағишланган Иброҳим Ҳаққулнинг дастлабки аламли сатрларини Озод аканинг вафоти муносабати билан «Ҳаёт» ҳафталигида босилган «Хотирага кўчган умр» мақоласида ўқидим:

«Адабиёт ва илм аҳли учун оғир жудоликлар йили бўлди. Улкан шоиримиз Рауф Парфи эрта баҳорда вафот этди. Рауф ака бизни бунчалик эрта ташлаб кетиши ҳеч кимнинг хаёлига келмаганди».

Эвоҳ! Бу аламли-армонли сатрлар акамнинг кутилмаганда вафот этишидан Иброҳим Ҳаққул ҳам довдираб, акам билан видолаша олмай ғафлатда қолганидан азбаройи пушаймон эканидан далолат. Ҳолбуки, улар бир пайтлар девор-дармиён қўшни яшаб, туғишгандан ҳам яқин бўлган.

Рауф ака 1998 йилнинг янги йили арафасидами, Дўрмонда, Ёзувчилар боғидан бошпана топди. Қайсидир газетаданми, радиоданми унинг қалам ҳақини олиб, Амир Файзулла билан кўргани бордик. Кольбаса, бир шиша ароқ олдик. Ҳаммаси Рауф аканинг қалам ҳақи ҳисобига – ўзи менга шундай дея буюрганди. Акам иккинчими-учинчи қаватда яшаётган экан. «Тагорнинг шеърига, у Тхакур дерди, назира ёздим» дея янги шеър ўқиб берди. Бу шеърни кейинчалик ўз овозида «Би-Би-Си» ўзбек хизматидан эшитдим. Видо шеъри бўлган экан, афсус... икки-уч соат гаплашиб ўтирдик. Нималар ҳақида гаплашганимиз эсимда йўқ. Хайрлашиб қайтаётганимизда Рауф ака бизни дарвозагача кузатиб чиқди. Мен «Ёшлик зангор фасл. Кечди. Сарғарди» дея шеър ўқий бошладим. Қиш эмас, кеч куз экан. Чунки боғнинг ҳовлисидаги хазонрезги манзара шундай кайфиятни юзага келтирганди. Рауф ака кулди:

– Рауф Парфини ўқияпсизми, аҳмоқ бўлиб-а?!

Ҳаётимнинг энг бахтли лаҳзалари!

Рауф аканинг «Оғриқ» шеъри қайсидир газетада босилгач, у пайтда талаба эдик, шов-шув бўлганди. Мен ҳам ўқиганману афсуски, уқмаганман. Университетда ҳам домлалар Рауф Парфи шеърятининг асил моҳиятини очиб бермаган, аксинча ўшандаёқ Рауф аканинг этагидан маҳкам тутган бўлардим. Мен Ғафур Ғулум, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидовнинг публицистик-

романтик шеърляти руҳида тарбия топганман. Бунга, албатта, афсусланмайман. Бироқ токи тирик эканмиз, мукамалликка интилишимиз ва мана шу интилишимизда восита-зина бўлувчи омиллардан ғоят самарали фойдаланишнинг аҳамияти беқиёс. Бу борада Рауф аканинг шеърляти, унинг шеърляти орқали эса жаҳон шеърляти, лоақал Блок, Тагор шеърляти билан нисбатан аввалроқ яқиндан танишган бўлардим.

Юра-юра «Жаҳон адабиёти» журналида энг сара асарларни ўқиб, қисман таржима қилиб, Рауф ака сингари чинакам адиб-шоирларнинг риндона суҳбатларидан баҳраманд бўлдим кузим сал очилгандай бўлди.

Умарали Норматов акамнинг шеърлятига ҳамиша катта хайрихоҳлик билан ҳайратланиб қараган. «Адабиёт» газетасининг 2005 йил 22-апрел 17-сонига давра суҳбатида Рауф Парфининг қуйидаги сонетини шарҳлайди:

*Меҳрибоним, изингиздан борамен,
Шивирлайдир руҳим. Бу қайси оят?
Бу дунёда қирқ Мажнуннинг бири мен,
Ўлимга чап бериб келдим ниҳоят.*

*Юрагим зиндони. Бир яланғоч дор,
Солланиб турадир фақат мен учун.
Бунда бир муҳаббат заҳри қотил бор,
Бу зиндонда бир Лайло бор, бир Мажнун.*

*Меҳрибоним, хуним, мен сизни топдим,
Қоним бердим бу сирли хаёлларга.
Сўйдим юрагимни, қўксимни чопдим,*

*Ай, совурдим мен совуқ шамолларга,
Ҳукм қилдим ўзимни. Тонг чоғи отдим.
Нуқта қўйдим жавобсиз саволларга.*

«Бу сатрларни бизда урф тусини олган илмий мезонлар орқали таҳлил этиш, маъносини очиш асло мумкин эмас! Унда биз ўрганган, ҳар бир катта-кичик асардан талаб этиладиган изчил мантӣқ йўқ (бирок бу гапи таажжубланарли!). У диалектик тафаккур қолипига сиғмайди; ҳозир фанда кенг расм бўлиб бораётган ягона чизиқсиз, бир қарашда бир-бирига қовушмайдиган тасодифий ҳолату ўй-кечинмалар – онг оқими силсиласидан иборат. Қаршингизда чин маънодаги полифония – фикрлар,

туйғулар, ўй-мушоҳадалар камалаги пайдо бўлади. Ниҳоятда сержило, мураккаб, зиддиятли руҳий ҳолат; ақл-идрокка тутқиш бермайдиган асов мушоҳадалар уммони: ҳам ожиз, мунгли, ҳам мардона, нурли, ҳам исёнкорона, ҳам итоаткорона туйғукайфиятларнинг ғаройиб уйғунлиги. Анънавий ва янгича – модерн поэтик усулларнинг синтези...»¹.

ИМОН ЙЎЛИ

«Имон – фақат муайян диний таълимотларнинг маъриғига тушган фавқулудда бойлик эмас. Энг яхши имон – бўлиб ўтган, ҳозир мавжуд ва энди бўладиган нарсаларнинг ҳаммасида Камолотга интилувчи бир ирода мужассам эканига қатъий ишонч. Кимда-ким шу эътиқодга эга бўлса, у мукаммаллашиш жараёнида иштирок этади.»

Жон Голсуорси

Рауф Парфи орамиздан кетганига анча бўлди. Аслида Рауф ака вафот этгани йўқ, аксинча, мангуликка қадам қўйиб, бошимиз узра мумтоз сўз, оташнафас шеърият, иймон-эътиқод ялови янглиғ ҳилпираётир.

Рауф Парфи шеъриятида кўплаб теша тегмаган ташбеҳларга дуч келамиз. Шоир шеъриятининг хусусияти ҳақида турлича талқинлар мавжуд. Бу шеъриятга хос жиҳатлардан бири – лирик қаҳрамон юсак ахлоқий мезонлар билан фикр юритади, шундай мезонлар билан даврга, ён-атрофидаги замондошларига, шеъриятнинг мангу мавзуларига ёндошади.

Рауф ака: «Инсон ўзлигига, эътиқодига хиёнат қилмаслиги керак» дея таъкидлаганди. Бу – шоир иймон-эътиқодининг тамал тоши.

Ор-номус, имон-эътиқод, виждон сингари олий қадриятлар шоир шеърларида қайта-қайта тилга олинади.

«Виждон шеvasи» иборасига шоир ижодининг илк даврига мансуб шеър-сонетларда ҳам, кейинчалик яратган асарларида ҳам дуч келамиз.

*Бу дунё барчадин қолур бегумон,
Армон саҳроси бу, алам чўли бу.*

¹ «Мустақиллик даври шеърияти: таҳлил ва талқинлар». Давра суҳбати. «Ўзб. Адабиёти ва санъ.» газетаси, 2005 йил, 22-апрел, 17-сон.

*Руҳингни сўндирма, Аллоҳга инон,
Мадад бер ўзингга, иймон йўли бу.*

(«Мунажжим» 1994 й.)

Дастлабки шеърларида ҳам Рауф ака табиат манзаралари орқали руҳий ҳолатларни тасвирлашга уринади. Ва бунга имкон даражасида эришади:

*Талпинади, шундай кулади
Кўм-кўк ўрмон ва тиниқ дарё.
Дарё узра ой ҳам қулади,
Ер ҳуснига бўлиб маҳлиё.*

*Талпинади яшил далалар -
Совутади асов отини.
Қуёш ширин ўйларга толар,
Бугун ёзар гул ижодини.*

*Совуқ юракларга ўт қалаб
Ўзи бериб ўзига баҳо,
Мангуликнинг нағмаси ила
Талпинади ўлкада баҳор.*

Шоир ижодининг илк кезларида, 1962 йилда ёзган бу шеърда «кўм-кўк ўрмон ва тиниқ дарёни» шунчаки шеърга солмайди. Бошловчи ҳаваскор табиатдан нўноқларча нусха кўчириш билан кифояланади. Ҳолбуки, инсон табиатга назар ташлаш асносида муайян ҳаёллар оғушида, муайян кайфият таъсирида бўлади. Шоир табиатдан, ҳаётдан нусха кўчирувчи эмас, балки ҳаётга қайтадан ҳаёт бағишловчи сўз сеҳргари.

Рауф ака ижодининг дастлабки кезларида яратган шеърларида ҳам нусха кўчирувчи ҳаваскор шоир сифатида эмас, балки табиатни жонлантирувчи, унга руҳ, қанот бахш этувчи сўз афсунгари сифатида қалам тебратади. Парвардигори олам биргина «Бўл!» деган каломи шариф ила бутун оламни яратгани каби шоир ҳам сеҳрли-афсунгар каломи воситасида табиат ичра, сизу бизнинг ҳаётимиз ичра янги ҳаёт кашф этади, яратади. Рауф аканинг истеъдоди лирик шоир истеъдодидан ҳам, романтик-публицист шоир ижодидан ҳам мураккаб ва шу мураккаблиги билан юксак.

Юқорида келтирилган шеърда «яшил далалар ҳам талпиниб, асов отини совутади»; «Ер ҳуснига маҳлиё Ой дарёга қу-

лайди»; «Қуёш ширин ўйларга толар, Бугун ёзар гул ижодини». Шеърда шоир «совуқ юраклар»ни тилга олади. Нима учун «совуқ юраклар»?

Бу шеър яратилган 60-йилларнинг бошларида шеърляти-мизда, умуман ҳаётда ҳам коммунистик баландпарвозлик ҳукмрон эди. Ҳатто «совуқ юраклар» иборасини қўллашдан шоирлар чўчиган. Чунки шўро кишининг, яъни лирик қаҳрамоннинг «юраги совуқ», бинобарин кайфияти тушкун бўлиши мумкин эмас, деган ақида ёзилмаган қонун-қоида тусини олган бир пайтда бундай тушкунликка берилиш аёвсиз қораланган, жазоланган бўларди. Бироқ «мафкуравий жабҳада» ҳам илиқлик шабадалари эса бошлаган, 53-йилда «халқлар отаси» вафот этганидан кейин бутун салтанат энгил тин ола бошлаган, машҳур XX съезздан кейин, ниҳоят, эл-юрт кайфиятидаги, руҳиятидаги ҳуррият шеърятда ҳам акс эта бошлаганди. Қаранг, Сталин вафотидан кейин салкам ўн йил ўтгач, ҳатто машҳур XX съезздан кейин ҳам беш-олти йил ўтгандан кейингина адабиётда кишанлардан озод бўла бошлаган ҳур руҳнинг товланишларига кўзимиз тушиб, илиқ тоза нафасини ҳис қиламиз. Бу шуни билдирадиги, инсон озодликка чиққан лаҳзадаёқ руҳан озод бўла олмайди. Сиртдан озод бўлгани ҳолда дастлабки кезларда руҳияти ҳамон тутқунликда қолаверади. Инсоннинг кайфияти, руҳияти ўзгариши учун муайян муддат – йиллар талаб қилинади. Шу боис Сталин вафот этган заҳоти эмас, ёхуд дабдурустдан XX съезздан кейиноқ Рауф Парфи каби сўз афсунгарлари майдонга келмаган.

Рауф ака юқорида келтирилган шеърда баҳор «мангулик нағмасини» чалаётир дейди. Бу шеърни 1962 йилда, ўн тўққиз ёшида ёзган. Унинг йигирма бир ёшида ёзган навбатдаги шеърда навқирон, ошуфта юракнинг ёр васлини қумсаб орзиқиши муҳрланган:

*Мудрар ярим кеча уйқуда,
Булут сузар ва ойни ёпар.
Ойни ёпар, лекин бехуда,
Яна бир он ўтмасдан ёнар.*

*Кеча олар уйқусида дам.
Кеча узра посбон – Чирой...
Сени кўргим келди жуда ҳам,
Ажиб қўшиқ айтган чоғи ой.*

1964

Шоирнинг маҳоратига тан бериш керак. Шу маънодаки, у ойни шунчаки кузатаётгани йўқ, аксинча ойнинг «ажиб кўшиғи»ни тинглаётир. Ой кеча узра посбон чиройга, бинобарин навқирон қалб соҳибининг наздида ёрга айланаяпти.

Рауф ака Блок шеъриятини севар, ёстиқдай шеърий тўпламини ҳамisha олиб юрарди. Блокнинг дастлабки шеърларида ҳам мана шундай руҳий ҳолат тасвирларига дуч келамиз. Рауф Парфи, ҳақиқатдан ҳам, ҳиссий тафаккур шоири. Ҳаётий беқарорликни тафаккур тарозисига солиб қайта-қайта ўлчашдан чарчамайдиган, зерикмайдиган, кўркмайдиган, ҳайиқмайдиган, чўчимайдиган Иймон, Ўтиқод, Виждон, Ҳақиқат шоири, жарчиси, даъватчиси!

Профессор Ботирхон Акрам Рауф Парфининг ижодини «Шеъриятнинг хуррият буржи» дея таърифлаб, унинг:

*Нечук қисмат эрур шоир қисмати?
Тушларимни бузар ҳазрат Алишер!..*

сатрлари ҳақида шундай ёзади: «Мен ҳайратимни яширолмайман: «Ҳазрат Алишер»га меҳр-ихлосим жуда баланд бўлганиданми, келтирилган байтдан англашилган маъно миқёсини шунчаки шарҳлаб ё кенгроқ таҳлил қилиб, борингки, таҳқиқ этиб, интиҳосига етолмасам керак...».

Улуғбек Ҳамдам Рауф Парфи ижодини «забт этилмаган чўққи» дея таърифласа, адабиёт, шеърият билимдонлари сифатида танилган Умарали Норматов, Ботирхон Акрам сингари олимларимиз Рауф Парфи шеърлари «маъно миқёсининг интиҳосига етиш» мушкуллигини ошкора айтадилар.

Рауф аканинг «Сув остида ялтирайди тош» мисраси билан бошланадиган гўзал шеъридаги руҳий ҳолат эзгулиги билан диққатига сазавор.

*Тўлқинлар устида паришон,
Севинчларим, чекилган оҳим.*

*Борини чекаман асабий,
Имонимда аллақандай куч.
Аллақандай қудрат бесабр,
Аллақандай шаклсиз севинч.*

Шоир «имон шеваси»ни ўша кўкрагига эндигина илиқлик шабадалари уфурган, озод руҳ эндигина тетапоя бўлаётган

олтмишинчи йилларнинг ўрталарида тилга олишида ҳам катта ҳикмат бор. Тўғри, Абдулла ака «Биринчи муҳаббатим»да муҳаббатни «ёлғиз Оллоҳим» дея алқаган, севгига сиғинган. Бироқ шоир ёлғиз севгисига сиғиниш билан кифояланиб қолганини ҳам унутмаслик керак. Рауф ака эса «имонимда аллақандай куч» дер экан, шўровий мафкурабозларни, «эркин сўз, илҳом, даҳоларнинг қотил-жаллодларини» (М. Лермонтов) сескантирадиган собит иймон-эътиқоди ҳақида ҳайқиряпти. «Аллақандай қудрат бесабр» сатри ҳам салтанат, тожу тахт соқчи-қўриқчи-шотирларини хушёрликка чақирадиган қайсар ғайрат-шижоатга, жўмардликка, баҳодирликка ишора-шамъгина эмас, айни шу хислатлар шоирнинг қалбида етилиб келаётгани, жўш ураётгани; шеърларида, аъмолида шиддатли чақмоқ-чақиндай рўй-рост ошқора акс этиш учун йўл ахтариб, талпинаётганидан далолат.

Иймон, Эътиқод, Виждон эркинлиги сингари каломи шарифларни бугун эмин-эркин тилга оляпмиз, бугун деярли ҳар бир маҳалланинг масжиди бор, бугун жума намозлари, ҳайит намозларига ҳеч бир ҳадик-хавотирсиз қатнашяпмиз. Биз ўсмирлик, йигитлик, талабалик йилларимизда масжидга боришни хаёлимизга ҳам келтира олмасдик. Бугун жоме масжидларида жума намозларида кексалар қатори навқирон йигит-ўсмирлар ҳам саждага бош қўйганини кўриб қувонаман. Илло, Парвардигорни танимаган банда ўзлигини таний олмайди.

Шўролар даврида наинки масжидга бориш, ҳатто том маънодаги имон-эътиқод хусусида оғиз очиб бўлмасди. Фақат «коммунистик эътиқод», «коммунистик идеалларга садоқат» ҳақида гапириладиган, шеър айтиладиган шароитда Рауф ака иймон-эътиқод ҳақида жар сола билган:

*Майлига, ҳайқирай имоним ҳаққи,
Кўкларга термилиб солайин уввос.*

«Юрак» шеърдан, 1967 йил.

Рауф Парфининг шоирона нигоҳи ўткир, шоирона идроки теран. Шоирона мулоҳаза-мушоҳадаси, таҳлили теран. Шоирона амр-фармони қақшатқич беаёв!

*Осмон юзи шундайин сариқ,
Совуқликни қайлардан олган?*

*Кулар-да ва қалқиб борар ой,
Ул ҳаёсиз шундоқ яланғоч.
Кимни алдаб балқиб борар ой –
Теварақда кеча қорасоч.*

«Ҳаёсиз яланғоч ой», «қорасоч кеча» ташбеҳлари гўзаллиги билан мафтун этади. Ҳақиқий шеър ҳамиша шундай сирли, айна пайтда жуда содда, ҳаётӣй.

Рауф ака ижодининг илк давридан Чўлпонга эргашиди. Унинг қўлма-қўл ўқиладиган шеърларини ёд олиш билан кифояланмасдан қалб сардафтарига тоабад муҳрлади. Рауф Парфи Чўлпонни устоз билгани, унинг шонли йўлини давом эттириш ниятида эканини йигирма беш ёшида 1968 йили чоп этилган «Карвон йўли» илк шеърӣй мажмуасининг дастлабки шеъри – сонетдаёқ баралла овоза қилган. Унда Чўлпоннинг «Кишан кийма, бўйин эгма, ки сен ҳам хур туғилғонсан» даъватига ҳамоҳанг, чўлпонона, бироқ Рауф Парфи қалби қозонида қайнаган даъваткор ҳайқириқ янграйди:

*Эй само, эй замин, эй инсон – қодир,
Гуллар, чечакларга тўлсин ойдин йўл,
Нафосатга ахир чидамли одам.*

*Бу кун Сен бошқасан, дунё бошқадир...
Сен-да хур туғилдинг, бир куйла, бир ўл,
Ва билгил қайларда сарсондир алам...*

Шоир 1980 йилда ёзилган машхур «Оғриқ» сонетлар туркумида:

Руҳга имон бергил, эй қодир ҳаёт, –

дея ҳайқиради.

«Ижодкор эътиқодига хиёнат қилмаслиги керак» деган қондани умрбод шиор қилган Рауф Парфининг бундай имон-эътиқодталаблиги ажаблантирмайди. Бироқ «қизил мафкура» ҳукмронлиги шароитида мана шундай мардона иймонталаблик ҳайратга солади.

Рауф ака устози Абдураҳмон Водилийдан таҳсил олгани ҳақида кўп гапирган. Устози бошлаган озарбайжон шоири Муҳаммад Ҳодийнинг йирик шеъри таржимасини ниҳоясига етказган. Ҳодийнинг бу шеъри «Жаҳон адабиёти»да чоп этилган. «Ёзувчи» нашриётида чоп қилинган шеърӣй тўпламга Водилийнинг бошқа асарлари билан бирга киритилган.

Рауф ака «Тавба» тўпламига («Ёзувчи» нашриёти, 2000 йил) Баҳоуддин Нақшбанднинг «Ишқда ақлу тану дилу жон бўлмас» ҳикматини эпиграф қилиб келтирган. «Ақлу тану дилу жон»-дан ҳоли ишқ – Аллоҳнинг даргоҳига бошлайдиган «Руҳнинг абадий хурриятга қайтиши»га тайёргарлик эканини ўшанда шахсан мен бандаи ғофил, минг афсус, фаҳламабман. Аксинча, акамга бошқачароқ муносабатда бўлардим.

Башарти фаҳлаганимда, Рауф акадан: бизни ташлаб қаёққа кетмоқчисиз, дея гина қилган бўлардим. Эҳтимол, кимлардир буни пайқагандир. Бироқ улар акамнинг кўнглига қараб, очиқ айтмаган бўлишлари турган гап.

Ҳатто ашаддий ғанимлари ҳам Рауф аканинг буюклиги қаршисида таъзим қилишига шубҳам йўқ. Чунки унинг ғанимлари ҳам ўзи сингари буюк шахслар бўлиб, аслида қандай жасоратли қалб соҳиби ила қасдлашганларини жуда яхши билишарди.

Тўпلام «Тавба» сонетлар туркуми билан очилади. Аксарият сонетлардан иборат бу тўпلامда шоир асосан тавба-тазарру қилади.

*Имон бер руҳимга, жисмимга жон бер,
Лойимни қориштир, поклаб бер менга.
Ожиз томиримга покиза қон бер,
Равшан қил, қорамни оқлаб бер менга.
Охират илмидан қил мени огоҳ,
Муродим шамъини сўндирма, Аллоҳ.*

Ҳаммаси равшан. Рауф акага «Сиз ҳақингизда мақола ёзмоқчиман» десам, «Шеъримни шарҳлаб мақола ёзганингиз маъқул» дея маслаҳат берарди. «Муножот» (тўпلامга бу сонетлар туркуми «Тавба» сарлавҳаси билан киритилган) сонетлар туркумини шарҳлаб ёзган мақолам «Моҳият» газетасида босилди, Рауф ака ўқиб хурсанд бўлди: «Шеърларим ҳақида лоақал ўнта шундай мақола ёзсангиз эди», деганди майин жилмайиб.

Шеърияти тўғрисидаги мақолаларга Рауф ака бефарқ эмасди. Ботирхон Акрамовнинг «Моҳият»да босилган «Шеъриятнинг хуррият буржи» мақоласини ҳам, Улуғбек Ҳамдамнинг «Ёзувчи» газетасида чоп этилган «Тадриж» эссесини ҳам катта қизиқиш билан ўқиган. Рауф ака Ботирхон аканинг шеъриятига муносабатини билар, шеъриятига бағишланган салмоқли илмий асар ёзганидан ҳам хабардор эди. Улуғбек Ҳамдамнинг эс-

сеси билан танишгач, «шеърларимга бағишланган катта илмий ишнинг бир қисми бўлса керагов» деганди умидворлик билан.

Рауф ака ашаддий китобсеварлар сирасидан бўлиб, танлаб, саралаб ўқирди. Шекспирнинг асарларидаги монологларни ёдлашни ҳам маслаҳат берарди.

«Тавба» сонетлар туркуми тўғрисидаги мақолам Рауф акага манзур бўлганидан қатъий назар асил-туб моҳиятини очиб беролмаганимни мени аябми, бошқа бирон мулоҳаза-андишага борибми, айтмаган. Ҳолбуки, айтса, яхши бўларди. Рауф ака деярли қаттиқ гапирмасди. Жуда гўзал шеърлар ёзгани ҳолда дуч келган шоирга кучлими-ўртамиёнами, танилганми-танилмаганими, бундан қатъий назар «сенинг ёзганларинг шеър эмас», деган гапни айтмаган.

Дарвоқе, «Таҳаммул» тўпламим билан илк бора танишгач, «Бундай тўпламларнинг керак бўлса йигирматасини бир ўтиришда ёзиб ташлайман» деган бўлса ҳам «Муножот» қўлбола тўпламим билан танишгач, «Таҳаммул»ни бошқатдан ўқишим керак. Мана шундай олий покликни мўлжаллаган ҳолда шеърлар ёзаверинг», – дея кўнглимни кўтарган. Шунинг учун ҳам уни шоҳу гадо баравар эъозлар, ҳатто оёғига бош уришга тайёр турардик.

Рауф ака ноширлардан бири билан суҳбатда шеърый санъат ҳақида рисола ёзмоқчи эканини айтган. «Шеърый санъат» деганда нимани назарда тутган? Унинг шеърларидан шу саволга жавоб қидираман. Рауф аканинг шеърларида ҳис-туйғу, изтироб-алам, исён-ғалаён, ҳукмфармолик – замона устидан, замона иллатлари устидан аёвсиз ҳукм чиқаришни кўраман. Рауф ака шунчаки шеър ёзмайди, аксинча ҳар бир сатрида ўртанади, қийналади, изтиробларини шеърый мисраларга сингдиради. Кимлардир бирон-бир чиройли гап айтиш учун, бирон-бир ҳикматни, топилмани барчага ҳавола қилиш учун шеър айтса, Рауф ака фақат дардини шеърга солади. Рауф аканинг шеърлари ижтимоий лириканинг гўзал намуналари. Туғма истеъдод соҳиби эрмак учун эмас, балки булбулдай ёниб куйламаса, юраги ёрилиб ўлиши муқаррар экани учунгина қўлига қалам олади.

Рауф ака «Барно Бону» шеърисида ёзади:

*Сен қўрқмадинг ҳақиқатдан, бу ёвдан,
Хиёнатнинг ботқоғига санчилдинг.*

Ҳақиқатдан қўрқиш керакми? Барчамиз ҳақиқат тарафдоримиз. Бироқ ҳақиқатнинг кўзига тик қараш керак бўлганида

имкон борича чап беришга, бўйин товлашга уринамиз. Чунки ҳақиқат ўз оти ўзи билан ҳақиқат, рўй-ростлик, унинг зиёси, тафти бамисоли қуёш оташидай кўр қилиши ҳеч гап эмас. Шу боис, тўғри сўзнинг тўқмоғи бор, деган нақл юради.

Инсон ҳақиқатнинг кўзига тик қарашга кўникмагунча, ил-латлардан, бинобарин кулфатлардан, бало-қазодан холи яшай олмайди.

Рауф ака ижодининг сўнги ўн йиллигига хос хусусиятлардан бири – умрининг сўнги ўн йиллигида росмана муножот қилишга, тавба-тазарруга берилгани. Сиртдан майпарастдай кўрингани билан аслида росмана тақводорга айланганини қатор шеърлари исботлайди. Тўғри, Рауф ака масжидларга бориб, эл қатори тавба-тазарру қилиб, саждага бош қўйган мўмин эмас. Умуман, «мўмин» сифатловчиси Рауф ака билан мутлақо қовушмайди. Бироқ Рауф ака ботинан, сийратан шу даражада «мўмин» эдики, бундай покиза мўминлик, бундай покиза тақводорлик, бундай покиза таркидунёчилик, покиза дарвешлик мусулмонлик даъво қилувчи аксарият «мўминлар»нинг ҳатто етти ухлаб тушига ҳам кирмаслиги шубҳасиз. Шу боис шоир ёлғиз Аллоҳга қайта-қайта муножот қилганига шубҳа йўқ. Рауф ака ёлғиз кезларда ҳам, гавжум давраларда ҳам қалбан ҳамиша Аллоҳ билан бўлган.

Шоир 90-йилларда қатор шеърларида ўзига пайғамбарона ваҳий ингани ҳақида ёзади:

Тангри тоғдан ваҳий келди, қайрилдим...

(«Барно Бону»).

Ваҳий келди менга, чирпанди юрак

(«Сенсиз»).

Рауф ака шўро мафкураси кучайган 80-йиллардаёқ иймон яловини кўтарганди. Машхур (акамнинг машхур бўлмаган шеърлари санокли!) «Оғриқ» шеърда ёзади.

Сўз менинг кўксимга санчилар, ҳайҳот,

Шовулла, гуркира, ҳаёт нафаси.

Рухга иймон бергил, эй қодир ҳаёт,

Қизғонма сеҳрнинг самовий сасин...

Рауф ака наинки ҳақталаб, ҳақиқатталаб, балки иймон-эътиқод талаб шоир бўлгани шу мисранинг ўзидаёқ яққол кўзга ташланади. Коммунистик эътиқод, совет ватанпарварлиги, партиявийлик, коллективизм зўр бериб тарғиб қилинаётган, коммунистик эътиқод ҳатто илоҳийлаштирилган «қизиллар» замонасида, дин-диёнат сиқувга олинган, одамлар масжидларга қўрқа-писа борадиган қалтис даврда иймон-эътиқодни шеърга солиш учун шоирдан жуда катта жасорат талаб қилинарди. Шукрлар бўлсинки, Рауф ака шоирликни қисмат деб билар, бошига қилич келса ҳам ҳақиқатни айтишдан қайтмайдиган собит эътиқодли шахс эди.

«Рауф Парфи метафораларининг ўзига хослиги уларнинг қамровида ва мавзуга майин, табиий романтик оҳангдошлигида. Шоирнинг илк шеърларидан бири чироқ ҳақида эди. У чироқни метафорага асос қилиб олиб, унинг ҳамма сифатларидан кенг қамровли фойдаланади. Чиндан ҳам тунги чироқ кўп хилма-хил ҳисларнинг рамзидир: унда ҳасрат ҳам бор, ўйчан жимлик ҳам бор, ёниш ҳам бор, ёруғлик ҳам, дард, умид, ёлғизлик ҳам бор, бардош ҳам... у қуёш навбатни олгунча ёнади» (Асқад Мухтор).

Рауф аканинг бу метафора – ўхшатиши, муболағаси Асқад Мухторнинг ҳам ижодий тафаккурига туртки бергани юқоридаги мисолдан кўриниб турибди.

Бу шоир ижодий тафаккур соҳиби бўлиши зарурлигини кўрсатади. Аксарият омма учун шунчаки нур манбаи бўлган чироқда «дард, умид, ёлғизлик, ёруғлик, бардош ҳам бор» дейди Асқад Мухтор Рауф Парфининг «Чироқ» шеърини тавсифлаш асносида.

Асқад Мухтор:

«Рауф Парфи поэзияда мураккаб ва динамик метафоралар усулини танлади».

«Метафоралар шоирни мураккаб ассоциатив тафаккурга олиб келади. Шунинг учун баъзилар Рауф Парфини ўта мураккабликда айблайдилар. Менинча, муваффақиятли шеърларда мураккаблик ёмон эмас. Китобхонни ўйлатмайдиган, ҳаяжонга солмайдиган, осонгина ўқиладиган жўн шеърятга ўргатиш ҳам ярамайди».

Асқад Мухтор – Рауф Парфи ҳақида: «Фикрни ҳис билан йўғириб, сатрда унга шеърый ҳаёт бағишлашга интилади. Ўзи айтганидай, «ўйларини қийнаб ўйлайди».

«Рауф Парфининг кўп шеърлари ўзига ва бошқаларга муросасиз маънавий айбномалардир. «Соя» шеърида виждонга хилоф қилинган ҳар қандай ишнинг бир умр одамнинг изидан соядек эргашиб юриши фожеавий қисмат даражасига кўтарилади».

«...Энг эмоционал поэзия ҳам вазифа ва моҳият эътибори билан сиёсий масаладир, шеър – шоирнинг ижтимоий виждони».

Кант:

«Талант стихиясини ҳам идрок ила бошқара билиш лозим».

«Традиция поэзияга четдан келиб қўшиладиган элемент эмас, у ҳар бир янги шеъриятнинг ич-ичига сингишган, унинг энг яхши хусусиятларини белгиловчи руҳиятдир. Шунинг учун шоирларни «Традицион шоир» ва «Новатор шоир» деб иккига ажратиш унча тўғри бўлмаса керак. Традициясиз ҳеч қанақа шоир, қеч қанақа изланиш, ҳеч қанақа новаторлик йўқ».

«Рауф Парфи ҳиссиёт воситасида тафаккур қилувчи, кучли, беҳаловат шоир».

«Поэзияда янгилик традицияларнинг тараққиётдаги кўринишидир ёки аниқроғи – традицияларни чуқур билиш мевасидир».

...

Иброҳим Ҳаққул «Ҳаёт» ҳафталигининг 2005 йил 20 октябрь сонида Озод акани ёд этиш баҳонасида Рауф акани ҳам, Шукур акани ҳам эсга олиб, «Хотирага кўчган умр» мақоласида ёзибди:

«Адабиёт ва илм аҳли учун бу йил оғир жудоликлар йили бўлди. Улкан шоиримиз Рауф Парфи эрта баҳорда вафот этди. Рауф ака бизни бунчалик эрта ташлаб кетиши ҳеч кимнинг хаёлига келмаганди. Албатта, ўлим – ҳақ, туғилиш – бу эртадир-кечдир чин дунёга қайтиш демак. Лекин дунёда шундай камёб шахслар бўладики, уларнинг ўлимига кўникиш, тириклар сафини тарк этганини тан олиш ниҳоятда мушкул. Чунки улар миниб майдонга кирган асов тулпорни бошқалар асло жиловлай олмайди – минолмайди, улар қилган ишни бошқалар қойиллатиб бажаролмайди. Шу боис уларнинг ўрни сезилиб туради, эгаллаган майдони бўш бўлади. Шу бўшлиқни тасаввур этишнинг ўзи азоб!»

Чунки ич-ичингиздан сезиб турсиз – бўш қолган ўрин соҳиби аллақачон МИЛЛАТ ФАРЗАНДИ, МИЛЛАТ ИФТИХОРИ мақомига кўтарилган, шарафли номи эса юрт тарихида муҳрланиб қолган. Нима бўлмасин, нима дейилмасин, барибир хотира сизни тинч қўймайди...

Эҳтимол, қайсидир жиҳатлари билан бетакрор ёзувчимиз Шукур Холмирзаевни эслатадиган қаламкаш қачонлардир яна дунёга келар. Бироқ Шукур акадай ёзувчи – бутун истеъдоди ва умрини батамом адабиётга бағишлаган, хузур-ҳаловатидан кечиб, ўз манфаати ҳақида ўйлаб ҳам кўрмаган беназир сўз санъаткорияна қачон туғилиб, қачон вояга етади?!

Надоматлар бўлғайким, Шукур акадан сўнг орадан кўп ўтмай фан ва адабиётимизнинг, маданият ва маърифатимизнинг жасур пешвоси, толмас дарғаси – устоз Озод Шарафуддиновнинг вафот этишини ким ўйлабди дейсиз! Таассуф, шундай чўнг мусибатга ҳам сабр-бардошдан ўзга чора йўқ!

Қадимда орифнинг шахси маърифатидан баланд, олимнинг шахси илмидан пастдир, деган гап бўлган. Устоз Озод Шарафиддиновнинг шахсиятида ҳам, илмий-ижодий фаолиятида ҳам шуурсиз, маслаксиз «темиртан даҳо»ларга қарши мурасиз исён бор эди».

2005 йил 10 майда яна Рауф акани тушимда кўрдим. Рўзаи Рамазон кунларида руҳи дуоталаб бўлдим, садақа беришим керак, акамнинг хотираси ҳақиға. Илоё, қилган гуноҳларини Оллоҳ ўзи мағфират айлаб, қоронғу қабрини илоҳий нури ила мунаввар айлаб, руҳини шод, юрган жойларини шойистаи жаннат айласин.

27.10.2005 й.

Шу кунларда Рауф ака яна тушимга кирибди.

«Муктибодҳ» манзумаси Рауф аканинг энг муваффақиятли чиққан манзумаларидан. Абдулла аканинг «Арманистон»и билан беллаша оладиган, эҳтимол, бир даража турадиган сонетлар туркуми. Рауф аканинг, умуман, йирик шоирларнинг шоҳ асарлари даврнинг аёвсиз солномаси. «Муктибодҳ»да:

*Тили кесилгандек чулдирар биров,
Суваб, чаллиб борар босган изини.
Унга одам зоти кела билмас дов,
Ғайри тилда айтар Ватан сўзини.*

Шўролар даврида республикамизнинг наинки юксак минбарларидан, ҳатто кичик-кичик корхона, жамоаларида ҳам мажлислар рус тилида олиб борилар, маърузалар, мунозаралар рус тилида қилинади. Рауф ака «Ватан сўзининг ғайри тилда айтилишига» қарши исён кўтаради.

– Наҳотки шу маломатингизни ўтказиб юборишган, – деб сўраганимда,

– Аввалига нимага шамаъ қилганимни пайқашмаган, бироқ кейинчалик билиб қолишган, – деганди мамнун жилмайиб.

Бу «билиб қолиш» тагида нима ётганини, шоир шўроларнинг шотирлари томонидан қанчалар сиқувга олинганини тасаввур қилаверасиз.

Бироқ рауфона шеърий тафаккурнинг теранлиги шундаки, «Ватан сўзини ғайри тилда айтиш» ёлғиз бегона миллат тилида маъруза қилиш билан чекланмайди. «Ватан сўзи» иборасининг мазмуни теран ва кенг қамровли. Бу ибора тилга олинганда, «иймон, эътиқод сўзини» ғайрича талқин қилувчилар ҳам беихтиёр кўз ўнгимизда гавдаланади.

Умунан, йирик ижодкорлар ҳамиша ҳукмрон доиралар билан келиша олмаган, мурасасиз зиддиятда бўлган. Чунки замон ҳамиша ҳукмрон доираларнинг дастида, ҳукмифармонида.

Байроннинг:

*Тождор маҳлуқларга емнинг ўзи кам,
Тишламоқ ва қопмоқ истайди улар,*

айбномасини Рауф ака «Байроннинг сўнгги сафари» сонетлар туркумига сингдириб юборган. Бу мустабидлик, якка ҳокимлик зўравонлиги, жабр-зулмига қарши исён-ғалаён.

Рауф ака «Байроннинг сўнгги сафари» манзумасини ёзгани бежиз эмас. Олимжон Бўриев суҳбатлардан бирида Рауф акага мурожаат қилиб, янглишмасам «Дон Жуан»ни фақат сиз таржима қила оласиз», деганди. «Манфред» таржимаси ҳам чакки эмас. Бироқ бу таржимадан Рауф аканинг кўнгли тўлмасди.

– Имкон топиб, қайтадан кўриб чиқишим керак, – деганди шу хусусдаги суҳбатларимиздан бирида.

Рауф ака Абдурахмон Водилийнинг «Ёзувчи» нашриётида чиққан китобига дастхат ёзиб бергани ёдимдан чиқибди. Шу китобчани варақлаётим, акамнинг дастхатига кўзим тушдию кўнглим бузилди. «Дўстим, шоир Абдул Ҳамидга тузувчидан. Рауф Парфи» дея лотин алифбосида ёзилган дастхатига кўзим тушиб, ўзини кўргандай бўлдим. Ёзилган санаси кўрсатилмабди. Янглишмасам, Дўрмонда ёзиб берганди. Янаям, Валлоҳи аълам – Худо билади.

Ҳозир Рауф ака ёнимда бўлганида жуда кўп саволлар берган бўлардим. Жумладан, шеърий санъат масаласидаги фикрлари-

ни билишга интилардим. Ҳаётини мавқеидан бохабарман: акам ҳеч кимга ихтиёрини топширмасди.

Жуда эркин фикрлайдиган, эркинликни хуш кўрадиган шоир – Рауф Парфи. Акам тинчгина қабрида ётибди деганлар янглишади. Унинг руҳи ҳам беором. Шоир наинки ҳаётлигида, ҳатто вафотидан кейин ҳам ҳаловат топа олмайди. Унинг бахти фожиасида. Шундай қисматнинг нима кераги бор дея савол бериш бамисоли ширк келтириш билан баробар. Ҳаловатсиз, ҳузурсиз, бирон бир имтиёзсиз, на тайинли бошпана, на тайинли маош, на бирон бир мансаб. Янглишмасам, Шайхзода сингари Рауф ака ҳам ҳукумат медаль-орденини олмаган. Гарчи турли мукофотлар лауреати бўлса ҳам. Бироқ на шўролар даври, на мустақил Ўзбекистоннинг медаль-ордени билан тақдирланган. Ўзбекистон халқ шоири унвони истисно, албатта. Бироқ бу унвонни ҳам ғайриихтиёрий тарзда олган. Унвон улашиш билан шуғулланувчи мутасадди расмий ташкилотларнинг карчалон-қарчиғай пешволари ғафлатда қолгани учун ҳам акам шу унвонни олишга сазовор бўлган. Аксинча дуч келган қофиябоз пешонасига ёпиштириб олган шу унвонни ҳам ололмай ўтиб кетарди.

Акам унвонлардан, медалу орденлардан жуда баланд Шахс. Устозлардан бири катта мукофот олганда ҳовлиқиб, Рауф аканинг гувоҳлигида:

– Тез табриклагани борайлик, – деб ҳовлиққанам учун ўзимни кечира олмайман. Акам ўшанда «Намунча ҳовлиқмасанг! Баъзан қандай «хизматлар» эвазига бундай мукофотлар берилишини биласанми, галварс», дейиши мумкин эди. Ҳовлиқшимни кўриб, шу маънода ижирғанган. Ўшанда акамнинг ўринли энсаси қотганини кўр-кўрона «кўролмасликка, ҳасадга» ҳам йўйгандим мен нодон. Ҳолбуки, айрим кимсалар эътиқодини, иймонини, истеъдодини, бинобарин халқини, охир-оқибат Худони сотиш ҳисобига аллақандай мансабларга, мукофотларга сазовор бўлишларини кейинчалик англадим.

Яшаш жуда оғир. Эътиқодингга, имонга доғ туширмасдан яшаш осон эмас. Бунинг учун кимнингдир кўлига муҳтож бўлмаслик чорасини кўриш, Худони унутмаслик керак, мансабга, шон-шухратга мутлақо учмаслик керак. Ялтоқилиқдан ҳам сақланиш зарур. Токи беихтиёр шаънимизга тавқи лаънат тамғаси босилмаслиги учун. Жуда кўп майда-чуйдалардан воз кечиш, бутун диққат-эътиборни асосий фаолиятга бахшида этиш ке-

рак. Аксинча, жуда катта бой бериш бўлади. Спортчилар кунига саккиз-тўққиз соатлаб машқ қиладилар. Мен ҳам кунига камида беш-олти соат фақат бадий ижод билан, бадий ижодга кўмаклашадиган машхулотлар билан шуғулланишим шарт.

27.01.2006 йил.

Рауф аканинг «Байроннинг сўнгги сафари» туркум сонетларини қайта-қайта ўқиб, уқишга уриняпман ва илгари мен пайқамаган фазилатларини кашф этяпман.

Айни шу шеърда Рауф аканинг шоирона журъат-жаросати яққол кўзга ташланади. Сўнгги сонет гарчи шоирнинг ўз кучига ишончсизлик билан бошлангандай туюлса ҳам аслида кейинги мардона изътирофлар бунинг аксини исботлайди:

*Наҳот, ёвуз бўрон хасдек учиргай?
Қайнар томирида оташин қонлар.
Қаҳрим қуюнларнинг изин ўчиргай,
Пойимда ётурлар қора бўронлар.*

Бу қаҳрли жасорат ила йўғрилган сатрлар гарчи Байрон тилида айтилган бўлса-да, Рауф Парфининг қалами ила битилган, унинг маънавий-руҳий олами, илҳомининг меваси, бинобарин, ижтимоий иллатларга мурасасиз, адолатнинг ғалаба-тантанаси учун керак бўлса ҳатто бошини ҳам тикишга қодир, Ёвузлик ила басма-бас беллаша оладиган ва ҳатто уни адолатли равишда топтай оладиган куч-қудрат соҳиби – Пойимда ётурлар қора бўронлар – бўлган шоир эканини эътироф этади.

Айни шу туркумнинг дастлабки сонетда шоир ўзини қийин-кистовга олиб, кескин савол қўяди:

*Қайда жасоратим, қайда журъатим,
Қайда у чексизлик, самовий ҳислар?!*

Рауф ака мирбар шоир эмаслигидан қатъий назар даъваткор шоир:

*Қани, эй долғалар, қани, тўфонлар,
У каби ғазабга тўлингиз, ҳайҳот!*

«Шоир – эрк ўғлони, номус сарвари» дея ҳайқиради Рауф Парфи. Рауф аканинг шеърларида «интиқом», «қасос» сингари,

гайрат-шижоат, жанговарлик, курашларга ташналик уфура-диган иборалар тез-тез учраши бежиз эмас. Бинобарин, шоир «хўрланган ҳамшираси» – мустамлака Ватани, икки томонлама эзилган-ҳақоратланган она халқининг қадр-қиммати учун, адолат тантанаси учун, Виждон, Имон, Эътиқод тушунчалари қарор топиши учун интиқом-қасосга шайланган. «Эрк ўғлони, номус сарвари»нинг бошқача йўл тутиши мумкин эмас.

Бу сонетлар туркумига Байроннинг:

*Чўкиб бормоқдасан кўзим ўнгида,
Алвидо, алвидо, эй, она диёр,*

сатрлари эпиграф қилиб олинган.

Юнон сари юзланган Байрон бу видо сатрларини кемада ёзганидан қатъий назар синчиклаб назар ташласак, янгидан-янги тағмаъноларни кашф қиламиз. Ёхуд Рауф ака Байроннинг бу сатрларини сермаъно қилиб ўзбекчалаштирган. Сафарга отланган кишининг кўз ўнгида ватани ғойиб бўлиши маъносидаги бу сатрларда она Ватаннинг ижтимоий адолатсизликлар чоҳи-ўпқонига, тубанликларига чўкиб, ғарқ бўла бориши маъноси ҳам мавжуд.

* * *

Ҳакимжон Каримов:

«Модернизм моҳиятини теран тушуниб, қалбан идрок қилиб ижод қилган Рауф Парфи шеърларида моддий борлиқнинг аниқ тасвири таъсирчанликни ошириш билан бирга, лирик қаҳрамоннинг энг нозик туйғулари ва ички кечинмаларини ҳам ёрқин фиодалашга хизмат қилади. «Йўловчи» туркумига кирган шеърларидан бирида шоир ёзади:

*Кўзимнинг ғорида парчинланган Кўк,
Булутлар, тўлқинлар, ҳиддат сочилган.
Сенинг чиройингда гард йўқ, ғубор йўқ,
Алданган гулларнинг бағри очилган.*

*Сен-да сочилгансан, очилиб гулим,
Сен балки мен учун яшарсан энди.
Сен ёлғизсан бу дунёда, севгилим,
Чексиз чидамимнинг синчлари синди.*

*Чўнқайган чўққидан сўрайман сени,
Қариган баҳордан сени сўрайман.
Топгил, дейман Менинг Буюк Севгимни.*

*Ер тишлаб сўрайман, сўнг бор кўрай ман,
Чақинлар жимликка чақар жисмингни,
Кўкнинг синиғига сени ўрайман.*

Сонетдаги сўзлар жозибаси мафтун қилади: кўзнинг чуқурида (ғорида) кўз соққаси – гавҳар жойлашган. Унда тиниқ осмон, яъни бутун борлиқ жилоланади. Тиниқ нарсада гард, ғубор бўлмайди. Дунё, олам ҳам киши кўзига шундай кўринади. Лекин яшаган сари дунё бошқа сифатларини ҳам намоён этади. Шоир соф деб ўйлаган нарса рўё бўлиб чиқади. Ҳаётнинг турфа найрангларида чўққилар ҳам чўнқайган, баҳор ҳам қариган. Лекин шоир софликка, комилликка интилади. Чин севги эса комилликнинг дастлабки-бошланғич асосларидан бири.

«Йўловчи» шеърида шундай сатрларни ўқиймиз:

*Сўзнинг гулханида руҳим исинди,
Уч юлдуз, ойларнинг сўзин ўқидим...
Аламзор кўйнида эзилган бир барг,
Сўнгги Унут сўзин дарёси оқар.*

«Сўзнинг ҳам гулхани» бўлиши мумкинми? «Буғдой нонинг бўлмаса ҳам буғдой сўзинг бўлсин» дея бежиз айтилмайди. Илло, сўзга тенг келадиган таъсирли ва «тўйимли» нарса йўқ. Исён, итоат, мутеълик ҳам сўз туфайли. Бинобарин, «сўзнинг гулханида руҳнинг исиниши» табиий. Исинган, яъни тетиклашган, даядиллашган руҳ атрофидаги нарсаларнинг моҳиятини англайди. Иккинчи мисрадаги юлдуз-ойлар сайёра эмас, маънавият осмонидаги юлдузлар, ойлардир. «Эзилган бир барг» тўғри маънодаги барг эмас, шоирнинг юраги». (Ҳакимжон Каримов, «Поэзия – ўз-ўзича воқелик» «Ўзб. Адаб. ва санъ.» 2004 йил, 24 март).

* * *

18.02.2008 йил.

Р.Парфининг «Сўнгги видо» тўплами манзур бўлди. 60-йилларда яратилган шеърига қайсар ошиқона руҳи билан ажралиб туради. Ёшларга хос беғубор. Рауф ака жуда антиқа лирик шоир

бўлиши мумкин эди. Лекин нималар таъсир қилгану 70-йилларда шеъриятида ижтимоий оҳанг кучайган. Байроннинг Манфредини таржима қилиши таъсир қилган бўлиши ҳам мумкин. Манфредга оид мақолаларни ўқишим зарур. 70-йилларнинг иккинчи ярмидан эътиборан салмоқли ижтимоий мавзуларда қалам тебратади. 80-йилларнинг бошида эса «Оғриқ» сингари туркум сонетларида иккиюзламача-товламачи-найрангбоз даврни фош этиш билан чекланмасдан, у билан дадил жангга киришади. Адабиётимиз тарихида умрини курашга, фидокорликка бағишлаган сиймолар санокли. Улар орасида Рауф Парфи ҳам борлиги, мен бу сиймо билан ҳамнафас бўлганим учун Яратгандан беадад миннатдорман. Рауф ака ижодининг сирасорини кашф этгандай бўляпман. Албатта, адабиётимизга Рауф аканинг нухаси керак эмас, бироқ Рауф Парфига хос метин ирода-эътиқодга таяниб, адабиётга, ҳақ-ҳақиқатга садоқат билан йўғрилган нуқтаи назари асосида қалам тебратадиган ижодкорлар сув ва ҳаводай зарур.

СИРЛИ РУҲНИНГ СЕҲРЛИ ҚЎШИҚЛАРИ

Ўзбекистон халқ шоири Рауф Парфи – истибдод замонларида Чўлпон, Абдулла Қодирий, Усмон Носир каби юрт эрки миллат дарди билан яшаган улуғ ижодкорлар асарларидан илҳом олиб, қуйма мисралар замирига мумтоз туйғуларини сингдирган беҳаловат қалбли шоирлардан биридир. Очиқ-ошкора айтишга мутлақо имкон бўлмаган шароитда, яъни ўтган асрнинг саксонинчи йилларида бундай дардли ва кескин фикрларни шоир олис ҳинд диёри мисолида, «Муктибодх» сарлавҳали манзумада шеърга солди.

Шоир ҳинд мифологиясида бунёдкорлик тангриси Шива тимсолида Яратган Парвардигори оламга мурожаат қилиб ҳайқиради:

*О, Шива! Халоскор Шива, мадад бер,
Токай шундоқ қолур муқаддас бу ер.*

Рауф Парфи мисралари тордек таранг. Мазмун-моҳият анордоналаридек зич. Бир қарашда, мавҳум, ортиқча зўриқишлардай туюладиган мисралар қаъридаги катта ҳақиқатлар, руҳиятда кечадиган тебранишлар санъаткорона ташбеҳлар воситасида маҳорат билан муҳрланганини дабдурустдан англаб етиш

мушкул. Шу боис мунаққид Улуғбек Ҳамдам Рауф Парфини аксарият диди нозик адабий жамоатчиликнинг шоири дея эътироф этиб, бошқаларнинг ҳам шундай фикрий, ақлий, бадиий юксакликка кўтарилишини орзу қилади.

*Кундуз талвасада, кеча жон узган,
Сўқир вужудларнинг шаҳларлари йўқ
Руҳ – ташлаб кетилган уй каби тўзган,
Кўз – туман пинжида сўнаётган чўғ.*

Шоир Мадҳав – Муктибодҳга бағишланган манзумасида нидо қилади:

*Қачон тонг отадир менинг юртимда,
Қачон адо бўлар ғамга ботган ғам?*

Бу мустақиллик, эркинлик, хуррият соғинчигина эмас, балки тобора яқинлашиб келаётган хурликнинг шоир «кўзларига инган шабнами».

«Муктибодҳ» манзумасининг нақоратидан кейинги дастлабки бандига сингдирилган фожиавийлик бадиий бўёқлари жуда куюқ.

*Оёқлар қаланган ўтин тусида,
Чарчаган, чополмас муюлишда кув-кув.
Юракнинг энг чуқур қоронғусида,
Ғор ичра беркинган сингари кўркув,
Ул бошлиқ бемантиқ меҳроб имдоди,
Ундан ўлим ҳиди гуп этиб урар.
Умиднинг, илҳомнинг, гупнинг жаллоди,
Қонли қилинчи сермаб югурар.
О Шива! Халоскор Шива мадад бер,
Токай шундоқ қолур муқаддас бу ер.*

«Умиднинг, илҳомнинг, гулнинг жаллоди қонли қиличини сермаб югуришини тасаввур қилишнинг ўзи даҳшат?!

Ҳаяжон билан навбатдаги мисраларга кўз югуртираминиз.

*Токи пул амалдир, ҳукми ом чиндан,
Ахлоқ есирликда, имон қолгай тул.
Нафосат – бир латта этик ичинда,
Кўрки, инсонликнинг қиммати бир пул!*

Рауф Парфининг лирик қахрамони етарлича қайсар, ёвқур.
Мурасасиз. Унинг шижоатли қалбида исён алангаси гуриллайди.

*Қайда, қайда қолди ўзғир ғалаён?!
Наҳот унинг синмас қиличи синди.
Титра, чексиз уммон, сен мудроқ жаҳон,
Темир дарвозангни тепарман энди.*

Дунёнинг тамал тоши – сўз шоирнинг қалб қозонида беармон
қайнаши асносида ўзгача сеҳру жозиба касб этади. Шоир ким?

*Кимдир ул жафокаш шу ҳилқат аро,
Ҳамнишин тутинган қора қаламга.
Кимдир ул, ғамгусор ва мотамсаро,
Фикр сочаётган оламга?*

Шоир – «жафокаш шу хилқат аро қора қаламга ҳамнишин
тутинган» зот, дейди Рауф Парфи. «Шоирни ёлғиз табиат эмас,
Ҳазрати инсон куйлатади».

Рауф Парфининг эътирофича, «айрича кулиб, айрича бўз-
лайдиган шоирнинг йўлдоши йўлсизлик». Шоир, ҳатто:

*Бу – халқ душмани деб тутсалар бир кун,
Барибир у халқнинг номидан сўзлар.*

*Бошида қора қиш, оппоқ баҳорлар,
Юраги яриму бутун имони,
Талотум оламни шивирлаб чорлар.*

*Тани омонатдир, нақд эрур жони.
Қўкрак қафасида ловуллаб порлар
Буюк муҳаббатнинг дардли нишони.*

«Муқаддас сўз», шоирнинг ўзи эътироф этишича, «Мижжа
қоқтирмаслар тун бўйи, сўзлар сочларига, соқолларига кириб
юлқинар, кўзларига кирар мил булиб, ғаров каби кирар эт ва
тарноқ орасига сирқираб. Ҳатто «уйғонмаган сўзларни ҳай-ҳай-
лаб, уйқули кўзларига юрак қонини сепеди».

Биз илму маърифатга, янгиликка ўчмиз. Бирок кўп билиш-
нинг машаққати ҳам кўп бўлади. Сервантес айтганидай, «Эзгу-
ликнинг йўли – тор».

Домла Нажмиддин Комил баркамолликнинг шарти олимлик
ва дарвешликни уйғунлаштиришда, деб таъкидлаганларидай,
Рауф Парфида айна шу икки фазилат уйғунлашгандай. Унинг

мардона шеърларини қайта-қайта қироат қилар экансиз, ир-дали инсонни маҳв этиш мумкин-у, аммо асло енгиб бўлмайди, деган кўҳна ҳақиқат хаёлингизда чарх ураверади.

Рауф Парфи Озод Шарафиддинов таъкидлаганидек, «шеър» деганда шоир қалбидан кечган туйғунинг ўзини бевосита, нақд кўзга кўринадиган қилиб ифодалашни тушунадиган ижодкор.

Рауф Парфи сонетларида наинки сонет устаси сифатида, балки Микеланжело каби ҳайкалтарошдай кечинмаю ҳис-туйғуларига сайқаллаб жило беради. Унинг сонетларида ҳам ҳар бир сўз наинки оддий калом, балки сеҳру жодуга айланади.

Аслида шоирнинг туйғулари ҳатто сонет қолипига ҳам сиғмайдиган даражада тизгинсиз. Шу боис бирон мавзуда битта ё иккита эмас, бир йўла бир неча сонетлар туркумини яаратади.

Чинакам шоир инсон қалбининг муҳандиси бўлиши баробарида руҳият мусаввири! Бу таъриф Рауф Парфи ижодига айниқса хос. Унинг шеърларида изтироб чекаётган, қувонаётган, орзуниятлар билан яшаётган шахснинг шунчаки кечинмалари эмас, аксинча руҳий эврилишлари, изтироблар, тўлғаниш-ғалаёнлар қайнаб тошади. Шоирнинг «Муҳаббат» туркуми бир йўла олти сонетдан иборат. Бу сонетлар мўъжаз муҳаббат достони! Шоир лирик қаҳрамони Мажнундай севади. Айни шу сонетлар туркумидан жой олган, шоир лирик қаҳрамонининг севгилисига қарата қалб қаъридан чиққан нолали ҳайқириғи ҳам жиддий диққат билан ўқиган шеърхоннинг қалбига ларза солади:

*Не хаёл ташланур ўксик ёдимга,
ёдимнинг кўзини кесиб кирар тун,
О, ким ҳам етарди менинг додимга.*

*На ер сарварлари, на сарват, на дин,
Инонмоғим учун инсон зотиға,
Мен сенга инонмоқ истайман олдин.*

Рауф Парфи шеъриятининг моҳиятини Асқад Мухтор ниҳоятда ёрқин ифодалаган: «шеър – шоирнинг ижтимоий виждони». Бинобарин, шоир шеърни ижтимоий виждон даражасига юксалтирди. Бошқачароқ айтганда, якка шахс қобиғидан чиқа олган шоир ижодида даврнинг, жамиятнинг бутун мураккаблиги кўзгудагидек акс этди.

Аллома шоирлардан бири, эҳтимол, ҳаётнинг айрим соҳаларида қаллобликлар яққол кўзга ташланавермас, бироқ ижод

майдоида эътиқодга хиёлгина ҳам хиёнат қилиб бўлмайди. Чунки ижодкорнинг диёнатга қилдай хиёнати ҳам дарҳол кўзга ташланади, деганда айни ҳақиқатни тилга олганди.

Рауф ака бармоқ вазнида қалам тебратадими, сарбаст-эркин вазнда ижод қиладими, қатъий назар, иқтидорига хиёнат қилмайди.

Мунаққид Иброҳим Ғофуров ёзади: «Рауфнинг эркин шеърларида фикр ҳам, ранг ҳам, эҳтирос ҳам жуда куюқ. Маданий савия жуда баланд... Рауф кўпроқ сиёсий ва фалсафий мазмундаги шеърларини эркин вазнда ёзади ва бармоқда ишлатилмаган тасвирлаш йўлларини қўллайди. Унинг эркин вазндаги шеърлари жуда кескин. Рауфнинг таланти, қарашлари эркин. Шеър билан жуда чиқишади. У бармоқнинг торини қанчалар нозик ҳиссиёт билан чертса, эркин шеърнинг органини ҳам шунчалар нафосат билан чала олади».

Рауф Парфининг «Пабло Неруда ўлимига», «Ватан ҳақида Бернд Иенцшга мактубим» сингари сарбаст манзумаларини ўқиб уқиш учун шунчаки шеърят мухлиси бўлиш камлик қилади.

*Ватан ҳақида сенга Бернд,
Шу мактубни ёзаётган пайтим
Ташқарида қор ёғмоқда эзгин-эзгин,
Оппоқ-оппоқ, лўппи-лўппи.
Неларни ёғар қор?*

Одатда эзгин-эзгин ёмғир ёғади. Бироқ Рауф аканинг санъаткорлиги шундаки, ҳаттоки қорнинг ҳам эзгин-эзгин ёғишига бизларни ишонтиради ва бу манзара «Таҳайюл отига минган осмон» тарзида кўз ўнгимизда намоён бўлади. «Унутиш мумкин бўлмаган нарсаларни ёғаётган қор» шоир билан биргаликда бизларни ҳам ғайриинсоний ўқиришга» мажбур этади.

*Қор. Қор. Инсон товушларига тўлик қор.
Сочларга тўла тутун. Суяклар чанги.
Бас қор. Лекин ёғмоқдадир у эзгин-эзгин.*

Рауф ака шу шеърда Байрон бўлиб, «Зулмат Борлиққа айланди» дея фарёд чекади; Нозим Ҳикмат бўлиб, «Ватанларнинг Ватани», яъни Иймон-Эътиқод Ватани бор, дея ҳайқиради. Ватанни наинки фашизм вабоси, ҳатто нафс балосига гирифтормана юртини унутганлар ҳам маҳв этажагидан ўзини қўйгани жой тополмайди:

*Улар қоғознинг юзига пул ёздилар...
Улар она тилин унутадилар тахтчасининг ёнида...
Улар алдоддан, шаробдан, қип-қизил гўштан
Қасру иморатлар қурадилар бемалол...
Баъзан истаб қоладилар
Темир йўлга бошларини кўйиб ётмакни...
Лекин бундай қилмасликка бардош бор уларда,
Жасорат бор,
Бундан баттарини кўрганлар улар,
Виждон қийноғини кўрганлар ахир...*

Аср фожиаси, инсон фожиаси ҳатто оппоқ қорни ҳам қорайтириб юбориши муқаррар. Шу боис, Рауф ака: «Нега қор қоп-қора?» – дея ажабланиши бизга ғайриоддий ҳодиса бўлиб туюлмади.

Умуман, қора ранг Рауф аканинг шеърларида ёвузлик тимсоли. «Пабло Неруда ўлимига» шеърида ўқиймиз:

*Кўлларига қайтадан қора машъал олган
Маъшум шайтанат –
Зулматликлар Чилининг оппоқ тонгини
Чил-чил синдирдилар.
Қонли санжоқ илдилар, Пабло,
Етим қилмоқ бўлдилар озодликни
Фақат,
Яна ўзларини етим қилдилар,
Пабло.*

Бундай юрак қони билан йўғрилган сатрларни ҳаяжон билан ўқир экансиз, Рауф Парфи мунаққид Иброҳим Ҳаққул эътироф этганидек, наинки «ҳақиқат ва хурриятга тутқун шоир», наинки «шеърият виждонини тамсил этишга қодир шоир», наинки «ҳиссий тафаккур шоири» эканига, айти пайтда «унинг тасвирларида ранг, оҳанг ва руҳий манзаралар ҳам бир қадар янгиланган»ига яна бор карра имон келтирасиз.

Таҳририятдан: Ушбу мақола чоп этишга тайёрланаётганда Ўзбекистон халқ шоири Рауф Парфининг оламдан ўтгани ҳақида шум хабар эшитдик. Начора, ўлим ҳақ. Шоирнинг яқинларига ва мухлисларига ўз ҳамдардлигимизни билдирган ҳолда, у кишини Аллоҳ таоло ўз раҳматига олган бўлсин, деймиз.

*«Моҳият» газетаси,
2005 йил, 1-апрель, 13-сон.*

ҚАЛБ ҚЎШИҒИ

Таниқли шоир Ўткир Раҳмат
ижодига бир назар

*Қўшиқ – ҳар кеч чақнаган юлдуз,
Қўшиқ – ой ҳам ўйнаса атай.
Қўшиқ – қуёш порлаган кундуз,
Қўшиқ – кунлар ўтган пайдар-пай!*

Ўткир РАҲМАТ

Дарёлар тоғ жилғаларидан пайдо бўлади. Бир учкундан бутун бошли аланга ҳосил бўлиши ҳеч гап эмас. Шамол бўлмаса, дарахтнинг учи қимирламайди. Бинобарин, шоирлар муҳаббат фарзанди, уларга ишқ сеҳри илҳом бахш этади, деган фикр кенг тарқалган. Бироқ... Атоқли шоир Расул Ҳамзатов айтгандай, «Шундай мавзу борки, уни такрорлаганинг сайин ибодатдай имонингни бут қилади, кўнглингни ўстиради, маънавиятингни бойитади». Бу, энг аввало, она-Ватан мавзуси.

Ватанга садоқат, халққа муҳаббат таниқли шоир Ўткир Раҳмат ижодининг бош мавзусини ташкил қилади. Шоирнинг ватанпарвар лирик қаҳрамони «Ўзга юртга ошиқ бўлишдан, ўз ватанида қўшиқ бўлишни» олий бахт билади. Шоир «Баҳор» шеърида «Тириклигим, ҳаётим, Танимдаги сен жонсан. Баҳорлари қанотим, Онам – Ўзбекистонсан!» дея бор меҳрини изҳор этса, бошқа бир шеърида она юрт қошида ҳамиша таъзимда эканини баралла куйлайди:

*Улуғбекнинг юлдузларидай,
Соҳибқирон қош-кўзларидай,
Навоийнинг худди ўзидай,
Мард, забардаст авлодни кўрдим,
Она юртга бош эгиб турдим.*

Филология фанлари доктори Нурбой Абдулҳаким ҳақли эътироф этгандек, «Ўткир Раҳмат шеърлари инсон ҳаётидаги бутун мураккабликлар, зиддиятлар ўзига хос бадиий талқин этилгани, оҳорли мазмун ва поэтик ифода уйғунлик касб этгани билан алоҳида ажралиб туради.

Синовлардан ўтган ҳақиқат шундан иборатки, инсон руҳида, шуурида мудом икки куч – раҳмоний ва шайтоний ҳислар кураши

кечади. Ўткир Раҳматнинг қаҳрамони қалбини Раҳмонга тутади. Ундан номардларга дуч этмасликни, йўлдан адаштирмасликни, тухмат балосидан сақлашни ўтинади. Ҳаёт чорраҳаларида унга вафо пешвоз чиқмоғини, ҳамроҳи сабр-тоқат бўлмоғини сўраб илтижо қилади. Унинг шеърлари асосан ижодкор учун туганмас илҳом манбаи бўлган учлик – хаёл, ҳаёт ва муҳаббатдан дунёга келади». («OʻzAS» газетаси, 2008 йил, 21 ноябр, 47-сон).

Хаёл, ҳаёт ва муҳаббатни ўзи учун туганмас илҳом манбаи ҳисоблаган шоир баланду паст тақдир йўлида гоҳо фалсафий ўйларга толади:

*Умр йўлин
Баланд-пасти кўп,
Омад чопса,
Ғам йиғлар гоҳи.
Бахтинг кулса, қувонасан хўп,
Сесканасан дуч келса чоҳи.*

Ўткир Раҳмат шеърлари ҳақиқатдан ҳам ўзига хос тимсоллар ва образларга бой. Бинобарин, қиш бағрида яйраб яхмалак отаётган шўх болакайларни қорни ёриб чиққан лолаларга ўшатади.

Шоир ижодида «тонг» образи алоҳида ўрин тутади. Зотан, Ўткир Раҳмат ўзига хос тонг куйчиси. Тонг бежиз уни ўз бағрига чорламайди. Зотан, тонг – «шоирнинг кўнглига ўтиришган, иқи суйган, қадрдон бир дардкаши» (Нўъмон Раҳимжонов). Унинг шеърларида тонг наинки турли рангларда товланади, балки «Дутор чертиб куйлайди».

Шоир, шунингдек, чақнаган юлдузлар шуъласи оғушида ойнинг парилардай хиром айлашидаги, қуёшнинг порлашию кунларнинг пайдар-пай ўтишидаги ҳаёт қўшиғини кашф этади. Ўзига хос шоирона йўлдан бориб, «қиш», «қор» сингари атама-ларни сира тилга олмаган ҳолда кумуш фаслнинг бетакрор жозибасини шеърхон кўз олдида гавдалантиради:

*Сочилади ерга капалак,
Қўнаверар дуч келган ерга.
Оппоқ рангда яратган фалак –
Интилади далаю қирга.*

*Ҳисобидан адашар кўз ҳам,
Капалаклар босқини гўё.*

*Гўё улкан капалак – олам,
Оппоқ-оппоқ кўкдаги рўё.*

Нақл қилишларича, шоирлар дунё пайдо бўлмасдан юз йил аввал яралган. Агар шоир дунёни яратишда иштирок этмаганда, дунё бунчалар гўзал бўлмасди. Бинобарин, гўзаллик яратувчиси бўлган шоирлар ҳамиша гўзаллик шайдоси. Шу ўринда Ўткир Раҳматнинг табиат ошиғи, гўзаллик шайдоси эканини ҳам алоҳида таъкидлаш зарур.

Шеърят илмининг билимдонлари таъкидлашича, «табиат шеърятда бевосита манзара ёки поэтик тасвир воситаси сифатида аксини топади. Лекин ҳар икки ҳолатда ҳам у шахс қалби, руҳи, эҳтироси, дард ва кечинмалари билан уйғунлашган бўлади. Шарқ шеъряти тарихи – ўзига хос табиат қомуси».

Азалий анъанага содиқ Ўткир Раҳмат «Юракдаги қуш»¹ тўпламидан жой олган табиат мавзудаги шеърларига «Нафис манзаралар» дея жуда ўринли ном берган. Унинг шеърлари ҳақиқатдан ҳам табиатнинг рангин сувратлари каби ёрқин таассурот уйғотади. Бу сувратлар шунчаки манзаралар тасвири эмас, балки қалбнинг ҳароратига, туғёнига, эҳтиросига, энтиқишига йўғрилган фалсафий мушоҳадалар, янада аниқроқ айтсак, ҳиссий-тафаккурий поэтик хулосалардир. Шоир табиат билан ўзини бир тану бир жон ҳис этади, оламни мусаввирлар каби идрок этиб, ҳатто «атиргуллар кўксидаги нолалар»ни шеърга солади:

*Ороланар ногоҳ табиат,
Зеб беради ўзига аста.
Оғочлар ҳам қимирлаб, титраб,
Ёруғликка тутар гулдаста.*

*Ғунчалар-ку лаб қимтиб турган,
Атиргулнинг кўксида нола.
Қаёққадир црмоқ югурган,
Юзларида қалқиган лола.*

*Ҳилтирайди бошида дурра,
Боғ унутган совуқ фаслини.
Қушлар яна келишар қирдан,
Боларилар топар хасмини...*

¹ Ўткир Раҳмат. Юракдаги қуш. Шеърлар. «Маънавият» нашриёти, Т., 2009 йил.

Муҳаббат фарзанди бўлган шоирлар азалдан юрагини кафтида тутган ҳолда яхшига ҳам, ёмонга ҳам бор меҳрини тортиқ қилиб яшайди. Бироқ шафқатсиз турмуш аксарият бағрикенг шоирларга ҳам панд беради. Дилозорлардан безор устоз шоирлардан бири: «Мингга кирмасак ҳам кирардик юзга, Дунёда бўлмаса гар дилозорлик», дея афсус билан таъкидлаганди. Ўткир Раҳматнинг болаларча беғубор қалби ҳам дилозорлик, ноҳақликлар билан сира чиқиша олмайди. Шоирнинг қалби меҳр билан лиммо-лим лирик қаҳрамони бошқалардан ҳам «меҳр, илоҳий сеҳр» кутади. «Дунё ҳам, инсонлар қалби ҳам ёвузликдан зада Кўриқхона» (Абдулла Орипов) тусини оладиган айрим ҳолатларда, яъни бағритош, таъмагир, ҳасадгўй кимсаларга дуч келганда, беихтиёр нола қилади:

*Анордай эзасан бунча юрагим,
Мақсадинг не ўзи, айтгил, нобаркор.
Кимгадир менинг ҳам бордир керагим,
Ҳолимни нега сен айлайсан абгор!*

Ўткир Раҳмат шоирона тимсолларининг ўзига хослиги шундаки, уларда шоирнинг беғубор кўнгли, ҳотамона бағрикенглиги, тоғлардай собит сабру бардоши яққол кўзга ташланади. «Руҳиятим мисли мажнунтол», дея эътироф этган шоирнинг қатор шеърларида учрайдиган «мажнунтол» ҳам аслида собит сабру бардош тимсоли. Шоир ҳаттоки тоғни ҳам «оламнинг сир-синоат тўла сабри», дея таърифлайди. Бу ҳам бўлса шоир лирик қаҳрамонининг яна бир фазилатини намоён этади.

Маълумки, муқаддас китобларда ҳам, халқ оғзаки ижодию мумтоз шеърятимизда ҳам «сабр» калимаси алоҳида тилга олинади, сабр-тоқатли бўлишга алоҳида урғу берилади. Зотан, Абдулла Авлоний таъбири билан айтганда, сабр шаҳватни иф-фатга, ғазабни шижоатга, шиддатни ҳилмга, манманликни тавозеъга, ёмонликни яхшиликка айлантира оладиган қудратга эга.

Беназир бу фазилатга ихлоси баланд шоир талқинида оддий «Йўл» ҳам хокисор сабру тоқат тимсолига айланади:

*Мум тишлаган,
Бепарво, беғам.
Елкасини тутганча ётар.
Ўтаётир турфа хил одам,
Товонлари кўксига ботар.*

*Камбағалми ёки бой, гадо,
Тулпорми ё итлар – барибир.
Ундан ахир чиқмайди садо,
Бу йўл эмас –
Ҳақиқий сабр!*

Айни пайтда шоирнинг лирик қаҳрамони ҳар қандай лоқайдлик, беғамлик билан муроса қила олмайдиган жўшқин ҳаёт талабгори экани билан эътиборга сазовор.

Аллома Юсуф Хос Ҳожиб «шоирларнинг тили қиличдан ҳам ўткир», дея таъкидлайди. Қалби тоза, имони бут шоирларнинг тилини қиличдан ҳам ўткир қиладиган хислат уларнинг ҳеч шубҳасиз адолатпарвар эканлигининг шарофати ҳисобланади. Адолатпарвар шоирлар ҳаётдаги иллатларни ҳам аёвсиз фош этади. Бошқаларни ҳам ор-номусли инсон сингари онгли, ҳалол, мардона ҳаёт кечиришга чорлайди. Ўткир Раҳматнинг лирик қаҳрамони ҳам «баъзида егани нони, яшашга имкони бўлмаса ҳам, Оламни сув босса ҳам, Шодлигу ғам ютса ҳам» тақдирга тан бериб, мум тишлаб яшайдиган муте кимсаларни аёвсиз фош этади. Шоир ўта мулоҳазакорлик билан бонг уради, огоҳликка чақиради. Зотан, бундай манқуртсифат кимсаларнинг қўрқинчли томони шундаки:

*Ким ўғри-ю, ким тўғри – билмас,
Бир бошдан у тутаверади.
Фақат амр қилсалар шу бас,
Пичоқ олиб бутайверади.*

Шоир бир фардида эса ичиқоралардан шикоят қилиш баробарида, букурни фақат қабр тузатади, деган маънода уларнинг бедаво ҳасадгўйлигини ҳам фош этади:

*Қидирасан хатоларни тузатмоққа чоралар,
Қизик, буни кўролмайдди яна ичиқоралар.*

«Халқ ва Ватанига куйган одам шеъриятсиз яшай олмайди. Бу – қонуният. Шеъриятни севиш – эрк, тўғрилиқ, диёнат, поклик ва нафосатни суйиш демақдир. Шеър тилида Виждон гапиради, Эътиқод ва Армон сўзлайди», деб таъкидлайди таниқли мунаққид Иброҳим Ҳаққул. Халқ ва Ватанига муҳаббати чексиз

Ўткир Раҳматнинг қатор шеърлари тоғ чашмасидай жўшқинлиги ва бегуборлиги билан ҳам эътиборни тортади. Хусусан, оташқалб шоир «Булоқ қўшиғи» шеърисида булоқ каби куйлаб, назаримда, энг аввало ўз шеърисига ҳаққоний таъриф беради:

*Бу масканда бир булоқ,
Куйлаётир тинмайин.
Қўшиқлари ҳаётбахш
Нурланар оққан сайин.*

*Ўз йўлидан адашмай,
Куйлар кета-кетгунча.
Тириклик олиб борар
То нафаси етгунча.*

СУРУП

«Ўстир худо деган шу мамлакатни!»

Ҳалима Худойбердиева

Биз аёлни фақат Она бўлгани учун ҳам муқаддас санаймизми? Йўқ! Ривоятларда айтилишича, аёл Одам Ато қобирғасидан яратилган. Аслида ҳам шундаймикан?

Ҳолбуки, барчамизни онамиз курсоғида тўққиз ойдан зиёд олиб юриб, дунёга келтирган. Оқ сути билан вояга етказган, элга қўшган. Она фарзандини нафақат оқ сути, балки қалб қўри, меҳр булоғи билан озиқлантирмаса, унинг том маънода рисоладигидек инсон бўлиб вояга етмоғи даргумон.

Бинобарин, инсониятнинг илк мурабий-устози – муқаддас она!

*«Даҳо»ламай тек турунг, Сиз,
Қолманг ранжу уволга.
Йўқ, аёлга бош урунг, Сиз,
Даҳо туққан аёлга.*

Шу боис ҳадиси шарифларда «Жаннат оналарнинг оёғи ос-тида» дея нақл қилинади. Шу боис умрбод хизматини қилган билан онанинг ҳаққини асло адо этиб бўлмайди.

Ҳалима Худойбердиеванинг «Муқаддас аёл» қасидаси яратилганига анча бўлди. Бу шеърни эл суйган ҳофизлар қўшиқ

қилиб куйладилар, куйламоқдалар. Аёл шаънига бундай қасидани шоирлик даъво қилиб юрган биз эркаклар ёзишимиз керак эмасмиди, деган андак рақобат ҳисси ҳам менга тинчлик бермайди.

Кейинги йилларда мамлакатимизда аёллар мавқеини юксалтиришга алоҳида эътибор берилаётир. Қолаверса, замон аёлни ҳаётнинг олдинги сафига чиқариб, ҳаёт учун мардона курашчига айлантирди.

Ҳозир ҳаёт қисман бозорларда қизиётир, бозор – ҳаёт-мамот ўчоғи, манзил-макони, меҳварига айлангандай. Бозорларнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи эса – аёллар! Юк орқалаганлар ҳам, пештахта ортида турганларнинг аксарияти ҳам улар. Писта, сақич, қурт сингари нарсаларни ёйиб, гузарларда, гавжум жойларда чакана савдо билан шуғулланиб, атторлик қилаётганлар ҳам муштипар аёллар!

Мамлакатни ёғий босса, эркаклар кўкрагини қалқон қилди, юрт шаъни, оиланинг ор-номуси кўндаланг бўлганда, эркак мардларча майдонга тушади. Вазият мураккаблашиб, оила бошига тушган мушкулотларни ҳал қилиш ҳатто эркакнинг ҳам кўлидан келмай қолган оғир кезларда азал-абад тўлмайдиган рўзғор-ғорни тўлдириш ташвишини жафокаш аёл зиммасига олади.

Сиз бу гапларни муболағага йўйманг! Инсоният тарихидаги матриархат, яъни оналик даврини яхши биламиз. Қарангки, башариятга дастлабки тетапоя даврида бевосита аёл – она раҳнамолик қилган.

Ҳалима опанинг: «Сен барибир муқаддасан, Муқаддас аёл! – мисраларидаги қатъиятга тан бермасликнинг ҳеч иложи йўқ. Аёлнинг жамиятдаги ўрни, мақомини қарор топтириш мавзусида Ҳалима Худойбердиева қатъият билан қалам тебратмоқда.

Ҳалима Худойбердиева шеъриятида аёл мадҳи юксак пардаларда куйланади.

*Эл қолмайди фақат бойлик, ерлар билан,
Одам топиб кўрчи на сийм, на зар билан,
Гумоним йўқ қай эл қолса яшаб қолар,
Аёлини элим деган эрлар билан, –*

деб ҳайқирган шоира хотин-кизлар масаласига бутун жамиятнинг диққат-эътиборини қайта-қайта жалб қилади.

Ҳалима опа аёлни шунчаки мадҳ этиш билан кифояланмай-ди, аксинча уни ҳаётнинг қайноқ жабҳаларига даъват қилади:

*Қадим ҳаёт йўлларида
Қўндир аёл зоти, бас.
Тўмариснинг қўлларидан
Туғ олмаган аёлмас!*

Атоқли шоиримиз Абдулла Орипов таъбири билан айтганда, Ҳалима Худойбердиеванинг «ижодий, ахлоқий, инсоний дастури – жонфидолик, мардонаворлик». Ҳақиқатан ҳам Ҳалима опанинг қаламига мансуб «шеър руҳи лаҳзада сизни забт этади. Эҳтиросларнинг гувлаб, тошиб келган оқими қаърига тортиб кетади. Сўзлар алланечук жонли-жисмли туйғуларнинг тифиз сафидек, уларни ёриб ўтгудек куч-қудрат йўқ, беихтиёр сиз ҳам ана шу оқим қаърида қолганингизни ҳис қиласиз» (Абдулла Орипов).

«Ҳаётим ё жаннат бўлур ё дуд-жаҳаннам» сатрини Пушкин ёзганию ёки Лермонтов, дея қайсидир даврада тортишув бўлганию, бу ўзимизнинг шоира опамиз қаламига мансуб экани аниқлангач, кимлардир бунга ишонқирмай қараганини ҳам эшитганман.

Бу оташин сатрга сингиган пушкинона публицистик руҳ, сарбаланд романтика ром этади.

* * *

*Юрак ёнар, туйғуларим мастона, дайди,
Тошаётир, эҳ бу қалам нега ёзмайди.
Халал берманг, синдираман, икки букиб шарт,
Юрагимдан қўшиқ бўлиб учар шавқу дард.
Шавқларимни этагидан қолмаса тутиб,
Ўйларимнинг қюнини шеърга беркитиб,
Қўлимдаги қуролимдан кўрмасам қадр,
Ёзилмасдан чириб битсин кўксимда сатр.
...Яшай билмам қувониб ё ғам чекиб кам-кам,
Ҳаётим ё жаннат бўлур ё дуд жаҳаннам!*

Бу – Ҳалима опа ижодининг илк даврига мансуб оташин мисралар.

Мунаққид Тўхтасин Жалолов «Ҳалима ўзбек аёл шеъриятига бўрон бўлиб кириб келди-да, тўлиқиб, ошиқиб, тошиқиб, баланд пардаларда кўшиқ бошлади», дея ҳаққоний эътироф этган.

Ҳалима опа шеърятимизда публицистик руҳ ҳам етакчилик қилган даврда қалам тебратаётган ижодкорлар сирасидан. Шунинг учун ҳам унинг шеъриятида публицистик кўтаринкилик, публицистик жўшқинлик, публицистик даъват устун.

Шу боис опанинг Бўронга «иним» дея мурожаат қилиши ажаблантирмайди. Аксинча, бу муболаға шоиранинг кўнглида кечаётган ғалаён, туғёнларни акс эттириши билан диққатни тортади:

*Тўлқинни тупроқдай суради бўрон,
Бўрон шудгор қилар денгиз сатҳини.
Менинг юрагимда солишиб сурон,
Шеърларим куйлашар бўрон мадҳини.*

«Истеъдод – туғма хусусият. У инсон имкониятларининг энг юксак чўққиси», деб ёзади Улуғбек Ҳамдам. Фикрини давом эттириб, кўшимча қилади: «эҳтирос – дард – истеъдод шоирни шоир қиладиган омиллардир».

Ҳалима Худойбердиева қалбида кечаётган эҳтиросли дарднинг жунбушга келишидан энг аввало ўзи ҳайратланади:

*Куйни ҳам ҳайрат билан бошларману кўрқаман,
Росмана куйлаган кун дунёга сиғмасман деб.*

Азал-азалдан арслон, қоплон Туронзаминнинг рамзи, бу ўлкада яшайдиган эл-элатларнинг илоҳийлашган маъбудаси бўлиб келган.

Арслон изидан, йигит сўзидан қайтмас, сингари мақол-маталлар халқ оғзаки ижодидан мустаҳкам ўрин олган.

Опанинг шеърларида арслон образига қайта-қайта дуч келамиз. Унинг манзумаларида арслон ғайрат-шижоат, букилмас ирода, шаън-шавкат, мардонаворлик тимсоли. Шоира Дукчи эшон ҳазратларини ҳам арслонга, йўлбарсга ўхшатади:

*Ўзим кўрдим, яраланган барсдай ўкириб
Дорни судраб келаётган Дукчи эшонни!*

Ҳалима опа шеърларидан бирида:

*Яраланган тик арслоннинг шиддати билан,
Сўз мулкини бир кун ишғол қиламан мен, –*

дея наъра тортади.

Қиссадан ҳисса шуки, Ҳалима Худойбердиева:

*Юрагимда она арслон қурган ин,
Парвардигор, руҳим ўзинг қўтаргин.
Даргоҳингда топширгунча мен жонни.
Ўлдирмагин қўқсимдаги арслонни, –*

дея Яратган эгамга ёлвориши баробарида арслонвор сийратини намоён этади.

Бу она арслон жонини наинки фарзандлари учун айни пайтда она халқи, она замини, она Ватани учун тиккан! Бинобарин, Ҳалима Худойбердиеванинг лирик қахрамони гоҳ она арслонга, гоҳ нияти пок кайвони онахонга дўнади:

*Сен эй, мизғиб, мудраб бораётган дўст,
У қонлар жисмингни қилгайлар тўс-тўс,
Ҳар лаҳзада уйғон! Ҳар лаҳзада ўс!
Ўстир Худо деган шу мамлакатни!*

Ватан шоиранинг тасаввурида «елкасида кетмон тутган, элга меҳрин ерга эккан» ғамхўр отаси тимсолида намоён бўлади.

Шоира меҳрибон онаси тимсолида ҳам она Ватаннинг ёрқин сиймосини кўради. Она меҳри туфайли келажакка доялик қилдик, дейди шоира Ватан шаънига бағишланган манзумаларидан бирида:

*Сурур бердинг кирарканман боғларга толиб,
Бу завқни мен нураш билмас тошларга ўйдим.
Эвазига нима берай, қўқсимдан олиб
Юрагимни сенинг қадоқ қўлингга қўйдим.*

Ҳалима Худойбердиева шеъриятга хос «мардонавор руҳ бедорликка чақиради, виждонимизни уйғотади. Вужудимиздан лоқайдлик балосини сиқиб чиқаришга ёрдам беради. Бу шеърият кўп йиллар мобайнида кирланган руҳиятимизни поклашга ва бутлашга хизмат қилади» (Озод Шарафиддинов).

*Дил ярим, дин ярим, ҳолимизга вой,
Ҳолимизга қуёш қуяр, қуяр ой.
Расулulloҳ қушдай қўнган жойнамоз
Биздек осийларга берармикан жой?!*

Ёхуд «Тиловчиман» шеърида шоира Парвардигори оламга ёлвориб, муножот қилади:

*Биҳамдиллоҳ, қолсам ҳамки синиб, қуриб,
Сўз айтарман хоки туроб бўлиб туриб.
Авлодимни қайтмасликка онт ичдириб,
Амир Темур йўлларидан йўлловчиман.*

Ҳалима опанинг:

*Кундуз юриб ёздим, тун туриб ёздим,
Ёзганда кўксимга тиғ уриб ёздим.
Дардларимга сиёҳ кор қилмай қолгач,
Қаламни қонимга ботириб ёздим, –*

каби мисраларини хотиржам ўқиш амри маҳол. Бундай аламли, изтиробли сатрлар, шоиранинг ўзи эътироф этгандек, фақат «қалбга минг қайта тиғ уриб, қайноқ қон билан битилади». Шоирани кўксига тиғ уришга, ҳатто қалб қони билан шеър битишга мажбурлаган дарднинг буюклигидан ҳайратга тушасиз.

Халқ ўзлигини англаш, аслиятга тийрак нигоҳ билан разм солиш мақсадида шоирларни дунёга келтиради. Халқимизнинг бахти унинг бевосита эл-юрти дарди билан яшайдиган, мудом бедорликка, огоҳликка, хушёрликка, бинобарин комилликка чорлайдиган шоирлари бисёрлигида бўлса, не ажаб. Мозий, замон ва келажак олдидаги олий масъулиятни теран ҳис этган ҳолда айни шундай безовта виждон билан, мудом огоҳ ва хушёр имон-эътиқод билан қалам табратиш баробарида шундай юксак талаблар асосида яшашга даъват қилувчи Ҳалима Худойбердиева сингари шоираларимиз бор экан, халқимизнинг келажиги буюклиги шубҳасиз.

*«Моҳият» газетаси,
2005 йил, 8-июль, 27-сон.*

СЎЗИ - АДИБНИНГ ЎЗИ! ЎЗИ - АДИБНИНГ СЎЗИ!

*Аҳволи дилим айғоли бир маҳраме топмай,
Зулмунгни қариндошу, ғамингни падар этдим.*

Бобораҳим Машраб

1

Пиримиз Аҳмад Яссавий ҳазрати Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) муборак ёшига етгач, ёруғ кун ёғдусига кўмилиб яшашга Расуллоллоҳнинг барҳаёт руҳидан андиша қилиб, тириклайин ернинг остига равона бўлди.

Навоий ҳазратлари ярим дунё кўли остида бўлишига қарамай нафсини, ҳирсини жиловлаб, бутун меҳрини халққа, шеъриятга, эзгуликка, Парвардигори оламга бахшида қилди.

Мирзо Бобурга тожу тахт ҳам татимаган – «Мен шоҳман, бироқ, эй ёр, яъни эй халқ, эй Ҳақ, сенга қулдирман!» дея қақшаб тавалло қилиб ўтди.

Бобораҳим Машраб... «Ҳама обод бўлди, бўлмадим обод дас-тингдан!», «Зулмунгни қариндошу ғамингни падар этдим!»

Рауф Парфи, Шукур Холмирзаев, Тоғай Мурод адабиётимизнинг сўнги дарвешлари, ҳақиқат қурбонлари, Тангри таолонинг девоналарига дўнди.

Ватанимиз, маънавиятимиз, адабиётимиз равнақи йўлида ўзини қутлуғ қурбон қилганлар рўйхати узундан-узун.

2

Сурхон воҳаси азалдан истеъдодларга бой. Бу воҳа асил Алпомишлар юрти экани ўтган, ХХ асарда яна бир бор исботланди. Бинобарин, бу асрда Шукур Холмирзаев, Усмон Азим, Тоғай Мурод, Эркин Аъзам каби адабиётимиз дарғалари айна шу заминдан етишиб чиқди.

Тоғай Мурод – адабиётимиз чинорларидан. 1994 йил бўлса керак. Тошкентдаги Абдулла Қодирий боғида тантана бўлди – янглишмасам, тақдирлаш маросими. Радиода ишлардим. Тоғай ака билан ёнма-ён ўтириб қолдик. Мукофот билан табрикларим. Қайси редакцияда ишлашимни айтдим – интервью беришини сўрадим. Тоғай ака юзимга жуда самимий тикилганча – болаларча беғубор, жавдираган нигоҳи ҳамон кўз олдимда – «ҳа» ҳам демади, «йўқ» ҳам демади... Интервью ололмадим.

Кейин сабабини англадим. Тоғай ака ҳам айни шу редакцияда ишлаган, мутасаддилар билан келиша олмай аччиқ гаплар билан ишдан бўшаб кетган экан. Тоғай ака ўзини менсимаган, масхаралаган бандалар билан ғойибона бўлса-да кўришишни истамаган. Бу хотира – Тоғай Муроднинг жуда мағрур, қадрқимматини ерга урмайдиган ор-номусли Шахс бўлганини исботловчи ҳаётий мисол.

3

Тоғай Мурод билан ҳамкурс бўлган Мирпўлат Мирзо ўз хотираларида айтгандай, домламиз Мухтор Худойқулов «Мен нима учун журналистика соҳасини танладим?» мавзусида бизга ҳам иншо ёздирган. Тоғай Мурод шундай ёзган экан: «Мен ўрта мактабни тугатгач, билимимни ошириш учун Тошкентга йўл олдим. Ортимдан оқ саллала тоғлар дуо қилиб қолдилар...». Домла ушбу сўзларни ҳаяжонланиб ўқиркан, «Илоҳим, шу тоғларнинг дуоси ижобат бўлсин!» – дегандилар» (Мирпўлат Мирзо, «Оқ саллала тоғлар дуоси»).

Мухтор ака мен ёзган иншони ҳам алоҳида таъкидлаган. Камина мактабни тугатгач, дастлабки йили ТошДУга кира олмадим – мандатдан йиқилдим, кейинги йили бир амаллаб журналистика факультетининг кечки бўлимига илиндим (яхши ҳам, катта билим даргоҳида ўқиганим, яхши ҳам, катта адабиёт қозонида қайнашга уринганим – аксинча ғафлатда кўр-сўқир бўлиб ўтиб кетарканман!). Ўқишга киришдан бир йил олдин Бўка тумани босмахонасида икки ойча, кейин эса «Пахтакорлар овози» газетасида ярим йилдан ортиқ мухбир бўлиб ишладим. Бинобарин, анча қаламим чархланиб қолганди. Юқоридаги мавзуда фикрларимни ҳажвийроқ йўсинда ифода этганим учунми, қолаверса Мухтор аканинг ўзи ҳам масаллар ёзишга уста бўлгани боисми, хуллас, мен ёзган иншони айрим жойларини кула-кула ўқиб берганди.

4

Кўпчилик ёзувчиларга «настри шоирона» ёки «настр шоири» дея таъриф берилади. Бироқ адолат юзасидан айтганда, XX асрда ўзбек адабиётида чинакам шоирона услубда фақат икки ёзувчи ижод қилди: бири Темур Пўлатов, иккинчиси Тоғай Мурод. Жаҳон адабиётида Джон Стейнбекнинг «Гроздья гроз» асарида мана шундай публицистик кўтаринкилик билан йўғрилган шоирона бўлимлар мафтун этади. Дарвоқе, Мигель

Астуриас асарларини ўқисангиз ҳам баландпарвоз шеърий асар қироат қилгандай қалбингиз тўқинланиб кетади.

Бу ёзувчидан жуда катта жисмоний, руҳий, ижодий сафар-барликни талаб қилади.

Тоғай Муроднинг «халқ қўлласа бор бўлади, халқ қарғаса – хор бўлади» каби жумлалари асрлар синовидан ўтган ҳикматомуз мақол-маталларимизни янада бойитди.

Унинг сайқалланган шоирона мулоҳазалари эътиборни тортади. Асарларини ўқиш асносида шундай сатр тагига ихлос билан чизиб чиққан эканман: «...кўнглинг билан эшит – қулоқ алдайди, ақлинг билан кўр – кўз алдайди». «Болали уй – хандон, боласиз уй – зиндон». «Қозон тўла ош бўлсин, ёстик тўла бош бўлсин».

* * *

Тоғай Мурод. «Юлдузлар мангу ёнади». Қиссадан иқтибослар: «Бўри полвон ўйлади-ўйлади... Ўйлаб ўйига етди...».

«Авлодлар алмашган сайин... ё, пирим-эй, туф-туф-туф... авлодлар алмашган сайин... юрак йўқолиб борапти!

Жасад бор! Ақл бор!

Юрак йўқ!

Тўрт муча бор! Куч-қувват бор!

Юрак йўқ!

Кўкракда жон бор!

Юрак йўқ, юрак!..

Фарзандлар ҳаётга бепарво қарайди. Мусибат билан хурсандчилик фарқига бормади.

Фарзандлар ўзлари минаётган машинага ўхшайди! Одам ким, машина ким, билиб бўлмайд қоляпти...».

* * *

«Бўри полвон ана шунда кўзга яқин, ягона зўрга жуда-жуда қийин эканлигини билди.

Боиси, ҳамма ҳавас билан қарайди. Зўрнинг санъатини, ўнги, чапини миридан-сиригача синчиклаб ўрганади. Зўрга тақлид қилиб, ўшандай зўр бўлгилари келади».

* * *

«От кишнаган оқшом» Қиссадан иқтибослар:

«Бир сурув қўй сотдим. Пулини белимга ўрадим. Намоз чавандозни олдимга солиб, Обоқлига жўнадим.

Биродарлар, бизнинг Сурхонда мана бундай гап бор: от олсанг, Обоқлидан ол, аёл олсанг, Ирғалидан ол!

Бунинг мағзи шуки, от деганлари дев! От бепоёнликни дейди. От масофа нималигини билмайди. От қахратон қишда-да дашт-биёбонларда чопиб ўсади. Ана шунда диркиллаган от бўлади! Кўлтиқлари чўзилади, кўкраклари энлик бўлади! Учқур келади! Бедов от бўлади!

Обоқли ана шундай дашт!

Ирғали деганида қиз бор! Ирғалининг қизлари зуваласи пишиқ келади. Киймагани еттинчи калиш кияди! Барининг бели бақувват, бўлимли бўлади. Ирғалининг қизларини кучоқласа, қўйин тўлади! Ирғалининг қизлари кўрган фарзанд-да алпомишкелбат бўлади. Боиси, Алпомиш айни шу Ирғалида ўтган-да!

Ана, билдингизми, элнинг гапи қаёққа борапти?

Мен икки кун от сайладим. Обоқли дашти гала-гала от! Дашт чангитиб чопиб юрибди! Бир яшар қулунлар, уч яшар тойлар, тўрт яшар ғўнонлар, беш яшар дўнонлар! Сағрисига уй тикса бўладиган байталлар! Ҳайбатли айғирлар!..

Бировини ушлаб, олд туёқларини жуфтладим. Туёқлари орасидан мушт урдим. Муштим ўтмади. Борди-ю ўтса, яхши от бўлади. Қўйиб юбордим. Яна бировини кўрдим. Дурустгина-ю, фақат қорни йўқ. Бор бўлса-да, жуда тор. Буниям қўйиб юбордим, бўлмайди!

Биродарлар, от олсанг, хўкиз қориндан ол, хўкиз олсанг, от қориндан ол!

Орқа кезанаги боланинг билагидай бўлиб турадиган от яхши келади. Шундайини изладим. Йўлиқмадим. Қопқоғи энлик от-да яхши бўлади. Бундайинга-да кўзим тушмади. Галани айланиб юрдим. Бир бўзга кўзим тушди. Шуни ушладим. Тишларини кўрдим. Ёши еттида бўлса-да, ҳали озиқли тиши чиқмабди. Аслида, беш ёшида чиқади. Демак, энди чиқмайди. Озиқ тишсиз от хосиятли от бўлади!

Биродарлар, шу бўзга дил кетди!

Уч мингни нақд санаб бердим. Бўзни миниб келдим.

Омборхона олдидаги устахонага олиб бордим. Бўзга буров солдим: ипга таёқча боғладим, тумшуғидан ўраб бурадим. Буров таёқ бўз тумшуғига ботди. Бўзни қимирлатмай қўйди.

Уста бўз оёқларига нағал қоқди.

Биродарлар, асов отни тақа тўхтади!

Ҳовли четида охур қилдим. Бўзни шу охурга боғладим.
Онамиз норози бўлди. Бети буришиб-буришиб оғринди. Лабини буриб минғиллади:

- Отим нима... отдан машина яхши... – деди.
- Машинам нима? Оти борнинг – қаноти бор, – дедим.
- Отга емиш қани...
- Емиш? Худо ҳар жониворни ўз ризқи-рўзи билан яратади.

От битди – қанот битди. Емиш топилади.

Биродарлар, машина деганлари темир! Жони йўқ! Жони йўқ темир одамга эл бўлмайди! Темирнинг юраги йўқ-да! От одамга эл бўлади. Боиси, отнинг жони бор, юраги бор-да!»

* * *

«Биродарлар, чавандозлар нимага этагини қоқиб кетаяпти? Адолатга! Нимага тупуриб кетаяпти? Адолатга! Кимдан аразлаб кетаяпти? Адолатдан! Бир тўда номард, имонсизга аччиқ қилиб, адолатни ўтга ташлаб кетаяпти!

Биродарлар, биз ҳамиша адолат, адолат деймиз. Тилдан қўй-маймиз. Адолатсизликни кўриб, хуни-бийрон бўламиз. Ҳаётдан, тақдирдан нолиймиз. Адолат йўқ, адолат осмонда, деймиз.

Йўқ, биродарлар, адолат ерда! Оёқларимиз остида! Адолат тупроққа қоришиб ётибди! Адолатни ким бундайин хор қилаяпти? Биз – ўзимиз! Мен, сиз, Файзулла чавандоз, Ҳамдам чавандоз! Ана, улар қочиб кетди! Шу-да, адолат жафо чекаётганда қочамиз! Адолатдан юз ўгирамиз! Кўриб, кўрмасликка оламиз!

Бир имонсиз адолатни бўғса, йўлимизни чап соламиз. Ёмондан қоч-да қутул, ё, тон-да қутул, деймиз. Ёмон билан тенг бўлмайин, деймиз. Ўзимизни билмаганга олиб ўтирамиз. Тилимизни тишлаймиз. Обрўйимиз кетиб қолишидан, ё, амалимиздан айрилиб қолишдан қўрқамиз. Ўзимизга ғаним орттиришдан қўрқамиз. Қўй-қўя бер, тўғри гап туққанингга ёқмайди, дея қўл силтаймиз.

Ана, бари қочиб кетди! Қочиш, бизнинг узанги йўлдошларга-да юқди.

– Юринг, кетдик! – деди.

Мен жеркиб бердим:

– Ҳеч қаёққа кетмайман! Кўпқари охиригача чопаман! – дедим.

– Нима қиласиз, шулар билан тенг бўлиб! Буларнинг жазосини Худо берсин!

– Нимага энди бари нимани Худога соласизлар?! Ўзларингиз одам бўлиб нима қилиб юрибсизлар?! Худо бўлса, шундай имон-сизлик бўлармиди!

Узанги йўлдошларим кўнглимга қаради.

Бир бойсулик чавандоз ёнидагига шивирлади:

– Яхши бўлди, бари кетаяпти. Улоқ энди ўзимизга қолади».

* * *

«Юзимни ўгириб, кўзларимни юмдим. Ўзимни босолмадим. Тагин ўнг бўлдим. Кўнглимга қай бир гаплар келди. Гап келганда гапирмаса, шу гап ўлдим, деб кетади. Шу боис, умримда биринчи марта Рихсиевга оқсоқолчилик қилишга журъат этдим:

– Рихсиев ака, – дедим, – сиз ўқиган одамсиз, оламдаги бор гапни биласиз. Сизга ўргатиб бўлмайди. Ҳеч қачон элдан қолманг, ака. Хусусан, икки вақт элнинг ёнида бўлинг. Бири – тўйида. Элнинг тўйини белингизни беш жойидан бойлаб хизмат қилиб, ўйнаб-кулиб, хуш-хушвақт ўтказиб беринг. Тўй кўпники, ҳа. Яна бири – азасида. Йиғлаб-сиқтаб элнинг қайғусига ҳамдард бўлинг. Ўлим қайғусини бир одам кўтаролмайди. Оғирлик қилади. Шунда сиз ёнида бўлиб, қайғусига шерик бўлинг. Одам ана шу икки вақтда одамлигини билдиради».

* * *

«– Боиси, от одамзотни улуғлайди. Одамзотга вафо қилади. Ҳайвонлар ичида от билан ит шундай. Пишакни-да шундай дейишади. Мен бу гапга қўшилмайман. Пишак суюқоёқ аёлдай гап. Ким қорнини тўйғазса бўлди, пиш-пиш, дея бошини силаса бўлди, кетидан эргашиб кета беради. Эшак эгасини танимайди, пишак бекасини танимайди. Кейин от жойида таққа тўхтаи олади. Энг яхши машина қайси машина? Ўлманг! От тормози, ана шу «Чайка» тормозидан-да яхши ишлайди. Олдида одам борлигини кўрдими, бўлди, таққа тўхтаи. Борди-ю, довдираб қолса, одам устидан ошиб ўтади.

– Ҳа-а. Айтишларича, аёл боққан от яхши бўлар эмиш. Шу чинми?

– Эса-чи. Боиси, от сағали кам одамдай бўлади. Қонида пичагина девнинг қони бор, холос. Отга ем бергани борсак, у ҳаммиша бизга суйканади, эркалик қилгиси келади. Бизни искайди, думи билан елкамизга уради. Шунда биз уни тек ўтир-е,

сабил қолгур, деб қамчилаймиз. Бу қилиғимиз отга малол келади. Аёл бизга нозланиб суйкаланса, шунда уни жеркиб ташласак, аёлга қандай малол келади? От ҳам шундай-да! От кўнгли аёл кўнглидай нозик бўлади. Аёллар бўлса, отни урмайди, отнинг эркасини кўтаради. Аёлнинг мулойим табиати отга хуш келиб қолади. Аёл боққан отнинг яхши бўлишига яна бир сабаб, аёл ҳамиша уйда бўлади. Аёл ичкари киради, ташқари чиқади. Отнинг кўзи эртадан кечгача аёлга тушиб туради. Аёл от кишнаганда дарров емини беради, сувини беради. Биз эркакларнинг бўлса, уйда борлигимиздан, уйда йўқлигимиз кўп бўлади».

5

Тоғай Мурод асарлари, умуман бадий ижод ҳақида ўйлаганимда поляк адиби Ян Парандовскийнинг куйидаги эҳтиросли хитоблари ёдимга тушаверади:

«Сўз воситасида Инсон замон ва маконни эгаллаб, ўзига бўйсундирди. Сўз нарса, буюм, ашёларни ҳодисалар чалкашлигидан халос этиб, уларга шакл ва ранг берди, яқинлаштирди ёки узоқлаштирди, ўлчади, чамалади. Сўзнинг замирида воқеа, ҳодисалар, дақиқалар, соатлар, йиллар, ҳозирги, ўтган ва келаси замон мужассамдир».

* * *

«Бутун бир халқлар, маданиятлар йўқ бўлиб кетган, улар ўзларидан кейин атиги бир ҳовуч сўз қолдиришган...»

* * *

«Сўз вақтни узил-кесил ўзига бўйсундирди. У тантанали юриш қилиб, халқлар, қироллар, тарихни, ҳатто маъбудларни ҳам номаълум, сирли келажак сари ўз ортидан эргаштира олди, жасаидан ҳаттоки бир ҳовуч кул ҳам қолмаган марҳумларни ҳаётга қайтарди, ўлимидан сўнг икки-уч йил ўтгач, ҳатто икки-уч миля нарида ҳам ҳеч ким эсга олмайдиган одамларнинг номларини хотирамизга жо қилди, у (сўз) керак бўлса, бир парча лойни, гўё унда қачонлардир буғдойзор оралаб чошиб ўтган, йўлида учраган лолақизғалдоқни чирт узиб, уни қўшиқ каби куйлаган гўзал қиз қалби мужассамдай, тилга киргизиб, ашула айтгизиб юборгудек мўъжизага ҳам қодир эди».

* * *

«Сўз – адабиётнинг улуғвор ва айни чоғда одми бунёдкорлик ашёси. Меъморлар ва ҳайкалтарошлар фойдаланадиган на тош, на ёғоч ва на металл, на рассомлар ихтиёридаги ранг-бўёқлар, на мусиқа асбобларидан таралаётган оҳанглар – мусиқачиларнинг ижодий материали, – уларнинг ҳеч қайси бирини сўзнинг ажиб, сирли маҳобатига қиёслаб бўлмайди».

* * *

«Сўз – куч-қудрат манбаи. Ёзув орқали абадийлаштирилар экан, у кишиларнинг тафаккури ва орзу-умидлари узра куч-қудратга эга бўлади ва бу куч-қудрат чегараларини ўлчаб ҳам, тасаввур ҳам қилиб бўлмайди. Сўз макон ва замон устидан ҳукмронлик қилади»¹.

6

Устоз шоирлардан бири «Майда гапни кўтармайди шеър» дея огоҳлантиради. Наср ҳам майда гапни кўтармайди. Жаҳон адабиётининг йирик сиймолари асарларига бирров назар ташлаганнинг ўзидаёқ наинки умуммиллий, балки умуминсоний мавзулар қаламга олинганининг гувоҳи бўламиз. Албатта, ижодкор қалбида биринчи галда чексиз меҳр-муҳаббат уммони жўш уриши керак. Шу билан бирга айни муҳаббат халққа, ҳақиқатга, Ҳаққа йўналтирилган бўлиши лозим. Шукур Холмирзаевнинг ҳикояларида, хусусан, «Ўзбек характери» ҳикоясида аввало содда, бироқ эҳтимол айни шу соддалиги боис жафокаш халққа мунгли меҳр мавжланади, бу чексиз ва тубсиз меҳр уммони сизни ҳам беихтиёр ўз қаърига тортиб кетади.

Ҳар биримизнинг ўзимизга етарли дарду ҳасратларимиз бисёр. Қалам аҳли бутун халқнинг дардини ҳам зиммасига олади. Бунинг учун тоғдай сабот зарур. Бинобарин, Тоғай Мурод «Отамдан қолган далалар» ва «Бу дунёда ўлиб бўлмайди» романларида халқ дардини меҳр билан куйлади. Бу борада уни асарларида ихлос билан қайта-қайта тилга оладиган ҳазрати Сўфи Оллоёр руҳи, қудратли она тилимизнинг руҳи, мардонавор халқимизнинг енгилмас иродаси кўллади. Дарвоқе, «Тоғай

¹ Ян Парандовский. «Сўз кимёси», рисоласидан. Рус тилидан Мирзаали Акбаров таржимаси.

Мурод ижодида – ҳазрати Сўфи Оллоёр сиймоси» мавзуи алоҳида эътиборни ва тадқиқотни талаб қилади.

7

Тоғай Мурод ҳақида, унинг беткарор ижоди ҳақида самимий айтилган куйидаги мулоҳазаларга алоҳида урғу беришни лозим топдим:

Саид Аҳмад: «Тоғай Мурод ўз она тилини бениҳоя яхши билади. Билгандаям бутун ранглари билан, оҳанглари билан билади. Шу боис соф ўзбекчада битади.

Тоғай Мурод ўзбек тилини куйлатди. Ўзбек тилининг жамики жилваларини офтобга солиб кўрсатди.

Тоғай Муроднинг куйиб, ёниб, ўртаниб битган, баъзан фарёд уриб битган «Ойдинда юрган одамлар» қиссасини «Муҳаббат кўшиғи» деб атагим келди.

Назаримда, Тоғай Мурод қисса битмайди, назаримда, бор овози билан кўшиқ айтади. Бу кўшиқда авж пардалар бор, нолишлар бор, савт бор».

* * *

Одил Ёқубов: «Адабиёт қачон адабиёт бўлади? У бор ҳақиқатни айта олса, ҳаётнинг аччиқ томонларини кўрсата олсагина адабиёт бўлади. Толстой айтган бир гап бор: адабиётнинг бош вазифаси – ҳақиқат, ҳақиқат ва яна бир марта ҳақиқат! Толстой адабий асарга қўйган талабларга Тоғай Мурод ижоди жуда тўғри келади».

* * *

Пиримқул Қодиров: «Тоғай Мурод асарларини мумтоз китобимларим орасида сақлайман, уларни ҳар сафар қайта ўқиганда, унинг қаҳрамонларидаги эркакча тантилиқдан ва муаллиф услубидаги мардона оҳанглардан завқ оламан».

* * *

Тўра Мирзаев: «Тоғай Муроднинг ҳар бир асарни яратишга жиддий тайёргарлик кўргангани, ўзининг тасвир объектига ҳар томонлама ёндошганини, фольклор унинг услубий изланишларида кўпдан-кўп бадиий омиллардан бири бўлиб қолганини алоҳида таъкидламоқчимиз. Чиндан ҳам у ўзбек адабиётида халқ дostonлари насрига жуда яқин ўзига хос тасвир йўсинини яратди».

* * *

Умарали Норматов: «Тоғай Мурод «Бир оз сукутдан кейин яна кизишиб сўзида давом этди: «Ғанимларимнинг даъвосича, гўё мен этнограф, шунчаки бахши қаламкаш эмишман. «Деновдан нарига чиқолмайсан, нариёқда нималар бўлаётганини кўрмайсан, жаҳон адабиётидан беҳабарсан, модернизм нима, абсурд, онг оқими нима – билмайсан. Нитше, Фрейд, Кафка, Жойс, Камюга тишинг ўтмайди», дея ташлансалар бўладими менга бу «билағон» нодонлар. Ишонинг, Умарали ака, мен Нитшени, Фрейдни, Кафка, Жойс, Каамюларни, модернизм адабиётини улардан кам эмас, ортиқроқ биламан. Нитше «Зардушт»ини, Кафка «Жараён»ини, Камю «Бегона»си билан «Вабо»сини бир эмас, бир неча бор ўқиб чиққанман. Жойснинг «Улисс»ини ҳам «Иностранная литература»да русча таржимаси чиқмасдан бурун қўлёзмасини топиб ўқиганман, ҳатто уни ўзбекчага таржима қилишни кўнглимга тугиб қўйганман. Бу олифталарнинг модернча машқлари тақлиддан нарига ўтмайди, ёзганлари таржимага ўхшайди. Мен уларга ҳақиқий «ўзбекона модерн», «ўзбекона абсурд», «ўзбекона на онг оқими» қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман...».

* * *

Йўлдош Эшбек: «Бир кун домла Камол ҳазратларига жуфти ҳалоли фарзанд кўрмаётганларидан сўз очганда, ҳазрат домла Камол, бизнинг фарзандларимиз беҳисоб бўлғуси, деб жилмайибдилар. Ёши бир жойга бориб қолган кампир ҳайрона қарабди. Домла марҳамат қилибдилар: «Қиёматгача бизни севган мурид, мухлисларнинг бари бизнинг фарзандларимиздир!» Шундан сўнг бу ҳақда гап бўлмабди. Ҳовлилари тўла етим болалар, муридлар, улардан кейинги мухлислар... Ҳазрат ёлғон сўзламадилар.

«...Биз кўнглимизга дарз тушишидан кўра кўпроқ доғ тушишидан кўрқамиз. Дарз – кўнгил маҳзунлиги. Доғ – шармандалик. Ўзинг шарманда қилма деб яшаймиз ва бу кўрқув ориятни, ориятнинг улкан қисмини ташкил этади ва бу кўрқув инсонни инсон айлайди. Тоғай Мурод ҳам ўзининг бош қаҳрамонларига ўхшаган ориятли, яхши инсон эди. Охирати обод бўлсин!»

* * *

Шодмон Отабек: «Тоғай Мурод бутун умри, ҳаёт тарзини адабиётга, ёзувчиликка бағишлаган. У одамларга қўшилмайроқ,

хонанишин бўлиб, яъни ҳақиқий ёзувчи қандай ҳаёт кечириши керак бўлса, шундай ҳаёт кечирди».

* * *

Вафо Файзулло: «Ўзимча дейман: Аллоҳ ҳалол луқмали, адолатпеша, ғариб турмуш адибларига кескир ва таъсирчан сўз бериб, бу гўзал сўзларни то қиёмат қадар башарнинг ибратномаси қилиб, улар толеини саодатманд этаркан.

Ўтган куни ҳам, кеча ҳам, бугун ҳам ёзувчиси кўп эл-элатмиз. Лекин хўб асарларимиз, зўр шеърларимиз нега кам? Чунки фидойиларимиз кам». «Оқин адиб китобхонни завқлантиради. Оқил адиб – инсонни ибратлантиради». «Тоғай Мурад асарлари – туғма, қуйланган сўз. Гиря қилинган наср. Ҳар бир имлоси, сўз қурилиши шеърий, ҳатто шеърий сатрлари, ўйноқи термалари, ташвиқ ва тароналари борки, бир йўла ҳам насрдан, ҳам назмдан баҳраманд бўламиз».

Тоғай МУРОД:

«Асл инсоннинг баҳосини ўлим беради». »Бу дунёга келдингми? Энди яша. Тишни тишга қўйиб яша. Муштни тугиб-тугиб яша! Чидаб-чидаб яша! Яшашни чидаганга чиқарган.

Бу дунёда ўлиб бўлмайди».

«СЎЗИМНИНГ СЕҲРИДАН ТУҒИЛАР АФСУН»

Муайян шоир ижоди ҳақида якуний хулосага келиш учун унинг ашъори билан атрофлича танишган маъқул. Шеърий туркумлар билан танишиш бошқа, шеърий мажмуа мутолааси бошқа эканига Усмон Азимнинг «Куз»¹ тўпламини ўқиш асносида яна бир карра ишондим.

«Куз»нинг беқарор, безовта ҳавосидан баҳраманд бўлар эканман, «Санъат – эркин Тангрига тутқинликни соз (афзал) билган», «дунё кўнглини бойитиш»дек эзгу ният билан «оҳ уриб қўшиқ айтаётган», «минг йиллик дардлар жонини қуйдирганида ўзини сўйиб қурбонлик қилишдан ҳам қайтмайди-ган», шеърларида «тақдир шамоли гувиллаган», «шиддати шо-

¹ Усмон АЗИМ. Куз. Шеърлар, Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., Тошкент, 2001 й.

вуллаб баётга кўчган» қайсар, ўжар, чўрткесар, қатъиятли, ҳақ сўзни айтишдан ҳайиқмайдиган, қайтмайдиган, «майга харжу ғамга сарф» Шоир билан қайта-қайта бевосита суҳбатлашиш иштиёқи безовта қила бошлади.

«Кундузлар ва кечаларнинг сирларини қалбингиз ёлғизликда, осудаликда англайди», деб ёзади Жуброн Халил Жуброн. Бинобарин, Усмон Азим қисматига битилган «Куз» сир-асрорларини хилватнишин ёлғизлик, осудаликда кашф этади.

Усмон Азим шеърояти наинки мухлислар, балки адабий жамоатчиликнинг ҳам ҳамиша диққат марказида. Жумладан, Илҳом Ғаниев, Нодира Офоқованинг эътирофига кўра: Шоир шеърояти моддият ва руҳият курашидан баҳс этади. ...шеърхон Усмон Азим шеърояти воситасида Руҳ одами билан учрашади. ...шеърлари марказида безовта Руҳ одами туради¹.

«Куз» – етти дафтардан иборат. Нима учун айнан етти дафтар? Бу Парвардигор дунёни етти кунда яратгани, ҳафта етти кундан иборат экани сингари етти рақамининг хосияти билан боғлиқми? Эҳтимол. Лекин шеърларнинг бундай шартли бўлинишида муайян сир пинҳонлиги шубҳасиз. Шеърлар дафтардан-дафтарга тиниқлашиб, фикр-мулоҳазалар равшанлашиб боради.

Усмон акага тенгдош шоирлар ижодига бағишланган мақолалар тўплами «Курашчан шеърят» деб номланади. Илло, Усмон акалар авлоди адабиётимизга кириб келган 70-йилларда миллий ўзлик, миллий истиқлолият, қолаверса шахс қадр-қиммати учун кураш ошқора хусусият касб этди ва у пировард-натихада қайта қуриш ва ошқоралик ҳаракати сифатида оммавий тус олиб, охир-оқибат шўролар салтанати тамомила тарих саҳнасидан тушиши ва миллий давлатлар юзага келиши билан ниҳояланди.

Усмон Азим фикрга, тафаккурга йўғрилган ҳиссиёт шоири.

Усмон Азим – заҳматкаш тафаккур шоири. «Куз» қалбига қулоқ тутар экансиз, уларнинг қандай шароитда, қандай кайфиятда яратилгани сир-асрорларини кашф этгандай бўласиз. Фаслларга хос хусусиятларни, табиат тилсимотларини шоир билан биргалик кашф этасиз. «Йўнғичқалар билан бирга сарпойчан сув кечасиз».

«Куз» манзумалари билан ошно тутиниш асносида, жисман орамизда, қалбан эса шеърят кенгликлари, самоларида беар-

¹ «Ўз.А. ва С.», 1997 йил, 5 сентябрь, 36-сон.

мон парвоз қилаётган Шоир қалбига ҳавасингиз келади. Афсунгар назм уфқлари қучоғига чорлайди.

Шеърхон талаби ўзгарганми? Бироқ муҳаббат хазинаси – қалб ўзгармайди. Бинобарин, қалб инъикоси шеърият ҳамиша собит! Шу боис Усмон аканинг айрим шеърларидан яланғоч дидактика, панд-насихат ҳиди келиши энсангизни қотирмасин. Илло, кунига беш маҳал намоз фарз бўлгани, кунига лоақал уч марта боқий дунёни эсга олиш ҳикматдан холи эмаслиги сингари ҳаёт мезони ҳисобланувчи панд-насихатларни қанча такрорласак, шунча оз. Қолаверса, эзгулик, имон, эътиқод жарчиси билан маддоҳ орасида еру осмонча фарқ бор. «Худо урса, ҳаттоки ер ҳам кўтармайди» деган гап, албатта, янгилик эмас. Бироқ, такрорлаган сайин сайқаси чиқадиган эмас, балки яна ҳам сайқалланиб, чирой очадиган, шеърий тафаккурга муносиб; шоирни ҳам, шеърни ҳам, шеърхонни ҳам юксалтирадиган эзгу гоя:

*Агар дўстинг ноҳақ эрса,
Ҳақ сўзингни айтабер.
Дўстлик сени ерга урса
Кўтаради қаро ер.*

Менга қолса, сўнгги сатрни «Кўтаради қаро ер эмас», «Кўтаради она ер» деб бироз сайқаллаган бўлардим. Лекин айни шеър руҳига «қаро ер» ибораси мос. Илло, бу ўринда Ер меҳрибон она эмас, балки жафокаш Замин, ҳақоратланган Имон, эътиқод, собитлик, мардлик, қатъият сингари қатор юксак қадриятлар тимсоли бўлиб келаётир.

*Агар дунё ноҳақ эрса,
Ҳақ дунёнда турабер.
Дунё сени ерга урса
Кўтаради қаро ер.*

Шоирнинг қайсар, ўжар қаҳрамони ҳақ-ҳақиқат йўлида – муросасиз! Шеърнинг якуний банди гўзал:

*Тангри билан кўнгил боғла,
Кўнгилни ич – бўлгил маст...
Агар сени Худо урса,
Болам, ер ҳам кўтармас.*

«Сўзнинг ҳаёти ҳам, тақдири ва хизмати ҳам, аввало, туйғуга боғлиқ, Туйғу уйғонмаса, сўз уйғонмайди. Руҳ ёлқинланмаса, сўз ҳам нурланмайди», деб таъкидлайди мунаққид Иброҳим Ҳаққул.

«Куз»да нафис туйғуларга безовта Руҳ қанот бахш этади. «Ёз фаслининг қўлидан» шоир «бода ичади», «Вақт йўнғичқа(зор) оралаб ўтади», «Йўнғичқа ўйнайди муздай сув кечиб», «...ҳатто ари гулларга каниз, Ҳатто капалак ҳам боққа хизматкор...», дарахтлар «шамолларда югуриб чарчагани боис – хомуш».

Шоир аксарият шеърларида юраги тўлиқиб, ҳапқириб йиғлаб олади, сидқидилдан Парвардигорни тилга олади. «Оллоҳ», «оҳ» сингари сўзларни қофия қилар экан, халқона «Олло» тарзида ўқишга «мажбурлайди». Пастернакнинг «Шеърят оёқ остида, илғаб, гарду ғубордан ҳоли этиб, сўздан либос кийдирсангиз, бас» деган фикри қанчалар ҳақиқат эканига Усмон Азим «Куз»ини варақлаш асносида қайта-қайта имон келтирасиз.

*Фожиани севади қўшиқ
Дор тағида туғилади дард!*

Шоир фикрига қўшилмасликнинг иложи йўқ. «Куз» наинки фасли хазон кайфияти билан, балки фожиали кечинмалар билан йўғрилган. Бу ҳам бўлса, Шоир феъл-атворида зиддиятли драматизмнинг кучли эканидан далолат.

*Тақдир шу кечада етди оралаб –
Фожиа етишди чоғи, севгилим!*

«Куз» саҳифалари ичра «бадарға, қувғинди руҳ» (Лермонтов) парвоз қилади.

Мунаққид Нўъмон Раҳимжонов «Кўнгил хуши эмас, иши» сарлавҳали 2001 йил шеърятига бағишланган мақоласида билдирган қуйидаги фикрлар гўё бевосита «Куз»га тегишлидай янграйди:

«Биринчидан, миллатнинг ўзлигини англаши, ўзликни қадрлаши ва ўзликни улуғлаш маданиятининг шаклланишида поэтик тафаккур камолининг муҳим белгиси намоён бўлади. Қолаверса, бадий тафаккур камолининг яна бир муҳим белгиси, бу – инсон руҳиятини, жамият психологиясини бадий тадқиқ этиш орқали инсон кўнглини маърифатли, онг-шуу-

рини ҳикматли қилиб тарбиялашга, инсон шахсида комиллик хусусиятларини шакллантиришга интилишда кўзга ташланади. Тарихийлик, халқчиллик, миллийлик, маънавий-ахлоқий етуклик бадий эстетик тафаккурнинг етакчи принципларига айланади»¹.

Шоирлар зуваласини Парвардигори олам ғам-аламга омукта яратмаганми? Шеърят наинки ишқу муҳаббат, чексиз ғам-алам, ғусса ҳосиласи эмасмикан? Куйган ўланчи бўлади, дейдилар-ку ахир!

Усмон Азим ҳам шоир эмасман, «улкан дардман» дея ёзғиради:

*Олис дўстим келмаса...
Ёқдим кичкина гулхан.
Имконим мўъжаз маним,
Дардим ўзимдан улкан –
Ғар ёндириб турмасам,
Оламни босгай ғамим.*

«Куз» – муножот. Шарқлик наинки шоир, балки ҳар бир имонли инсоннинг пировард талпингани – Парвардигори олам васли. Шу боис мақол-маталларимизда ёшларга умр, кекса-қарияларга имон, Оллоҳдийдори, Унинг ҳидояти, васли тиланади.

Усмон ака аксарият шеърларида Парвардигорга мурожаат қилади. Бевосита «Муножот» дея сарлавҳа қўймаса ҳам мазмун-моҳиятан муножот-тавба-тазарру руҳида шеърлар битади, жойнамоз узра муқим мўмин-мусулмон сингари саждага бош қўйиб, шашқатор кўз ёшлари маржондай тизилганча Парвардигори олам билан мулоқотга киришади:

*Уйнинг қўлкасидан эрмади қор,
Бир парча соядан кетолмади қиш.
Томдан тушолмади бўрон – ҳар наҳор
Юрагимга тегар совуқ бир нолиш.*

*Куйладим – очилди раҳмат дарчаси,
Энг баланд пардада қоврилди онгим.
Қалбга келар йўлни кўрдим барчасин,
Қалбдан кетар йўлни кўрсатгин, Танграм!*

¹ «Ўз.А. ва С.», 2002 йил, 16-август, 34-сон.

Усмон Азим эрмак учун шеър ёзмайди, аксинча Лев Толстой таъкидлагандек, «санъатнинг бош мақсади бўлмиш инсон қалб-би ҳақидаги ҳақиқат»ни айтиш иштиёқи билан ёнади.

Ҳақиқат – бамисли аланга-оташ, порлоқ қуёш. «Тобуту бешикни баравар тебратувчи» шоирона илҳом – қалб қуёши ҳам бешафқат:

*Юракка айланди ҳатто суягим,
Ҳатто қулгуларим –
Ҳарир йиғига.*

«Куз» – наинки «пинҳон йиғлаш фасли», балки «поэтик тафаккур камоли» (Нўъмон Раҳимжонов).

Донишманд Томас Манн: «Адабиёт истеъдод эмас, тавқи лаънат» дея таълим беради. Ҳалима Худойбердиева тўртликларидан бирида «қаламимни қалб қонига ботириб ёздим!» дея фарёд чекади. Бродский: «Ах, проклятое ремесло поэта!» («Оҳ, лаънати шоирлик касби») дея беҳуда қон қусмаган. Иқбол Мирзо: «Олдим шоир деган тавқи лаънатни», дея бежиз ёзғирмайдди. Усмон ака эса «Сўзни куйлатишни – лаънати касб», дея маломат қилади. Шоирлик фахр эмасми? Афсуски, йўқ!

*Бошим маним танни ташлаб йўлга чиққан,
Ҳақ йўлида мундоғ мардлик сафарлар кўп.*

* * *

*Беҳиштга етгулик топмадим камол,
Аммо минг дўзахни кўрганман бориб.*

Минг дўзах оташида куйган бандаи бечорага ҳавас қилиб бўладими? Аксарият шоирларнинг манзил макони – аросат! Жисмонан ер фарзандию қалбан, руҳан самовотга дохил шоирлар тоабад аросатда яшашга маҳкум. Шу нуқтаи назардан ёндошсак наинки Манфред (Байрон достонининг қаҳрамони), наинки унинг қайсар Муаллифи, шу жумладан жамики шоирлар фожеасини англашимиз осонлашади.

*Худованд! Минг шукур иноятингга! –
Дунёнгни ўрнимдан турмай кезяпман.
Сўз айтсам охират ривоятимдан –
Фақат қул қолмайди мендан... сезяпман.*

«Куз» айни етти дафтардан таркиб топгани сир-асрори, ниҳоят, аёнлашгандай. Илло, «Лисон ут тайр»да бахту саодат – Аллоҳ дийдорини ахтарган қушлар етти водийни босиб ўтади. Бинобарин, Шоир Усмон Азимнинг «Куз»ни яратишдан пировард мақсади ҳақ-ҳақиқат, Парвардигори оламнинг беқиёс васлу висоли.

*Йигирма тўққиз қуш –
Жаранглар ҳазин...
Семурғ бўлмайсиз
Менсиз, дўстларим.*

Бунинг боиси – шеърятга, муқаддас сўзу қадриятларга, пировард натижада олий ҳақ-ҳақиқат тимсоли Парвардигори оламга бутун умрини тиккан Усмон Азим «Мен»и, Шахсининг хоки-сорлиги. Бу «мангу йўл»га отланган Шахс нияти эзгу – Тангрига бандалик, бинобарин комиллик. У фақат ҳатто «марҳумларни мангулик уйқудан уйғотадиган, тирикларга эса асло тинчлик-уйқу бермайдиган» шеърлар – эзгу ўй-ниятлар билан барҳаёт.

«Моҳият» газетасида, 2005 йилда босилган.

Нурали ҚОБУЛ

***«Баланд тоғлар каби буюк даҳо инсонлар борким,
уларни фақат ватаний аҳлоқи юксак ойдинлар
қалб ва имон кўзи билан кўра оладилар,
ҳис этадилар».***

Нурали ҚОБУЛ.

Йигирманчи асрнинг сўнгги ўн йиллигида Совет Иттифоқининг барбод бўлиши унинг таркибидаги республикаларга, жумладан Ўзбекистонга ҳам мустақиллик эшигини очди. Мустақиллик, ўз навбатида, бизга ўзлигимизни англаш дарвозаларини очди. Бу биринчи галдаги «ватаний вазифа ва миллий бурч» (Нурали Қобул) эди.

Халқимизнинг беқиёс икки даҳоси – соҳибқирон Амир Темур ва Алишер Навоий шахсияти юксалтирилди. Пойтахтнинг қалбида Амир Темурга ҳайкал ўрнатилди. Тошкентнинг муҳташам жойларидан бирида эса Алишер Навоийга муҳташам ҳайкал тикланди.

Ниҳоят, Амир Темурга бағишланган тарихий ва бадиий асарлар сони орта борди. Нурали Қобулнинг Амир Темур ва темурийларга бағишланган 26 жилдли асарлари дунёга келди.

Алишер Навоий ҳақида кўп ўйлайман. Навоийнинг шарофати билан Ойбек Домла «Навоий» романини ёзди. Иззат Султон ва Уйғун «Алишер Навоий» драмасини яратди. Ўзбек кино усталари эса жаҳон кино хазинасининг олтин фондидан жой олган «Алишер Навоий» фильмини суратга олди. Бу фильмда бош ролни ўйнаган Раззоқ Ҳамроев СССР халқ артисти унвонига сазовор бўлди. Навоий ҳаёти ва ижодига бағишланган илмий ишлари учун қатор олимлар ҳатто академик даражасига етди. Буюкликдан ҳамиша буюклик туғилади!

Ниҳоят, Амир Темур руҳи қўллаб, Нурали Қобул унга ва авлодларига бағишлаб ўнлаб асарлар яратди. Амир Темур сиймосига давлат ва ҳукумат даражасида берилган эътибор адибнинг қалбида акс садо берди, уни ижод қилишга илҳомлантирди.

Тўқсон жилдли асарлар мерос қолдирган Лев Толстойга ҳамиша ҳавас қилганман. Туркияда ҳам бўйи барабар китоб ёзган адиблар борлигини эшитиб ҳайратланганман. Ўзбеклар орасидан ҳам мана шундай баракали ижод қиладиган адиблар етишиб чиқишини орзу қилганман. Нурали Қобул ана шундай баракали ва мазмунли ижод қилаётган дастлабки адиб.

Гап ҳажмда, сонда эмас деймиз, пулимиз имкони борича кўп бўлишини орзу қиламиз. Нурали Қобул ижодида сон ва сифат уйғунлиги бор.

Нурали аканинг бисёр асарлари ҳақида ўйлаганимда мустақиллик халқимиз ботинида мудраб ётган буюк салоҳиятни уйғотгани кўнглимдан кечади ва келажакка яна ҳам каттароқ умид билан қарай бошлайман.

Амир Темур ва темурийлар ҳақида йигирма олти жилд асар ёзиш шартмиди, деган савол туғилиши мумкин. Наинки шарт, сув ва ҳаводай зарур. Соҳибқирон Амир Темур – бундан ҳам зиёдига муносиб!

Ўтган асрнинг охирларида «Жаҳон адабиёти» журналида бир муддат ишлаб, жаҳон адабиётининг сара асарлари билан яқиндан танишгач, ўзбек адибларининг асарларини ўқишим яна ҳам мушуқлашди. Аслида илгари ҳам жуда кўпчилик қўлдан қўймай ўқийдиган «Икки эшик ораси» каби романларни ўқий олмаганман. Думбадзенинг машҳур «Абадият қонуни» ро-

манини ҳам рус тилида ўқиганман. Ўзбекча таржимасини ўқий олмаганман. Шукур Холмирзаев истисно, албатта. Тоғай Муроднинг эса фақат қиссаларини ўқиганман.

Тарихий мавзуда бизда илгари ҳам асарлар ёзилган. Бироқ уларнинг бадиий тили ўта қашшоқ, қамрови ҳам қафасдай тор.

Нурали Қобулнинг, хусусан, «Султоннинг сўнги куни ёхуд Амир Соҳибқирон ва Тўхтамишхон» романини ўқир эканман, даҳо бобомиз ҳақида лоақал мана шундай бадиий тил ва услуб билан асар ёзиш керак деган фикр кўнглимдан кечди.

Амир Темур ҳақида шоҳ асарлар яратган Шарафиддин Али Яздий, Низомиддин Шомий, Ибн Арабшоҳ, Натанзийларни тарихчи деб аташга одатланганмиз. Ҳолбуки, улар наинки тарихчи, балки Қуръони каримни беш қўлдай биладиган уламо, нозик дидли адиб ва шоир бўлган. Шунинг учун ҳам ҳар бирининг асарини мароқ билан ўқийсиз.

Истеъдодли адибларнинг асарларида бошқа адибларни илҳомлантирадиган бисёр фазилатлар бўлади. Юқорида қайд этилган тарихчи-адибларнинг асарларида, қолаверса Нурали Қобул романларида ана шундай фазилатлар бисёр.

Камина Нитшенинг Иброҳим Ғафуров насрий таржима қилган «Зардушт таваллоси» асаридаги қанотли иборалардан илҳомланганим боис бу дostonни эринмай шеърга солдим. Шарафиддин Али Яздий каби тарихчиларнинг Амир Темурга бағишланган асарларидан илҳомланиб, ҳатто уларнинг айрим шоирона ибораю ташбеҳларини айнан кўчирган ҳолда Амир Темур дostonини ёздим. Нурали Қобулнинг юқорида эслатилган романидаги ибратли бир ривоятни ҳам шеърга солиб, дostonимга киритдим.

Нурали Қобулнинг романлари биринчи галда кенг қамрови билан эътиборимни тортди. Биламизки, инсоният тарихида ўтмиш, айни замон ва келажак нисбий, маълум маънода яхлит тushunchалар ҳисобланади. Бинобарин, замонлар ўзгаргани билан инсоний қадриятлар, ахлоқ-одоб қоидалари, сиёсий-ижтимоий муносабатлар, ҳаётини андазалар деярли ўзгармайди. Муҳаббат ва нафрат, ҳаёт ва мамот ҳамиша ёнма-ён юради. Нурали Қобулнинг романларини ўқир экансиз, бу ҳақиқатга яна бир бор амин бўласиз. Унинг асарларини ўқиш асносида тарих кўзгусида замонни, тарих ва замон кўзгусида эса келажакни яққол кўрасиз.

* * *

Ростини айтганда, Нурали Қобул романлари билан кутилмаганда дўст тутиндим. Олотлик дўстим Абдунаби Ҳамрога Амир Темур ҳақида дoston ёзаётганимни айтиб, вақт топиб шу дostonни кўриб беришини илтимос қилдим. Абдунаби дostonни ўқиб, фикрларини айтди. Абдунаби: «Нурали Қобул ҳам Амир Темур ҳақида туркум романлар ёзган, романларда тарихий воқеалар изчил, деярли тўла акс этган. Шу романларни бир ўқиб чиқинг», деб маслаҳат берди. Дарҳол бу романларни ахтариб топдим. Шу пайтгача Нурали ака билан гаплашганимни эслай олмайман. Бироқ Абдунабининг гапидан кейин унинг телефонини топиб, дардимни айтдим. Нурали ака ўз романларини нашриётдан топишим мумкинлигини айтди. Нашриётдан дастлабки олти жилдини олиб келтирдим. Қолган жилдларини «Шарқ» китоблар дўконидан харид қилдик. Аксига, нашриётда ҳам, дўконда ҳам мен учун жуда зарур еттинчи жилд йўқ экан – Нурали ака бу муаммони ҳам ҳал қилди.

Амир Темурга бағишланган дostonимнинг Тўхтамишхон билан жанглар бобини ёзишим кераклиги учун биринчи галда «Султоннинг сўнгги куни ёхуд Амир Соҳибқирон ва Тўхтамишхон» романини ўқишга тутиндим. Романни ўқир эканман, ярмига ҳам етмасдан муаллиф билан суҳбат ташкил қилиш иштиёқи туғилди. Шу ниятда тўққизта саволни Телеграмм орқали Нурали акага жўнатдим. Тўртинчи ва бешинчи савол қуйидагича эди:

4.

*«Тоғлар туман бўларкан,
Турум ёмон бўларкан.
Ранглар сомон бўларкан,
Фосиқ бошингда турса.*

Романларингиздаги бу каби шеърий сатрлар, албатта, ўзингизга тегишли бўлса керак?

5.

«Сиёсатчининг оғзига, боланинг орқасига ишонма» – асарларингизда бу каби жуда кўп мақол ва нақллар учрайди. «Сизни мақолчи адиб» деган фикр беихтиёр кўнгилдан кечади».

Тўртинчи саволда урғу берилгани каби Нурали Қобул романларини шеърлар билан безайди. Унинг асарларида бахши

образи борлиги бежиз эмас. Умуман, Нурали Қобул ўз романларини шунчаки ёзмайди, аксинча бахши каби куйлайди. Келажакка бориб уланадиган тарихий ва замонавий ҳодисаю воқеалар, масалаю муаммолар унинг юрагини денгиздай шу қадар тўлқинлантирадики, нисбатан вазмин насрий ўзанга сиғмасдан-қаноат қилмасдан шиддатли назм дарёсида оқа бошлайди.

Бешинчи савол алоҳида мавзу. Нурали Қобул романлари мақол ва маталлар билан музайян. Айрим нақлларни шоирона табиати билан унинг ўзи тўқиган. Бинобарин, Нурали Қобулни наинки «бахши адиб», балки бемалол «мақолчи адиб» дейишимиз мумкин. Биламизки, ўзбек тилида қарлуқ ва қипчоқ лаҳжалари алоҳида ўринга эга. Олимларнинг эътироф қилишича, қипчоқлар қадимдан кўманчи бўлгани боис асосан халқ оғзаки ижодига зўр берган, шу боис қипчоқ лаҳжасида, бинобарин қипчоқ қабилаларда мақол-маталга иштиёқ жуда-жуда баланд. Шунинг баробарида, Нурали Қобул романларини ўқир эканмиз, халқимизнинг қипчоқ тоифасидаги ёзма ижодий салоҳият ҳам бақоят улкан эканига амин бўламиз.

«Бошинг айланмай туриб, ошинг айланмайди», «Кўй сўйганга пўстдумба қолар», «нокас билан ошна бўлма, ошна бўлсанг ҳам ош-нон ема», «кўча тўла минг киши, ким билан кимнинг иши», «давр келса, ур, бегим, даврон келса, сур, бегим», «хон хондан йиқилди, хон хотиндан йиқилди», «Отаси айтгандек дунё қизик, ҳисоби бузуқ. Одами соз, жаҳонда оз. Дунёи кўтир, устида ўтир» каби мақол ва маталлар Нурали Қобул асарлари жозибасини оширади.

Адиб мақолу матал, қанотли ҳикматларни кетма-кет келтириш билан кифояланмайди. Аксинча, «Инсон боласи машаққатли дамларни бошдан кечирмай туриб, ундан хулоса чиқара билмай туриб, шавкатли кунларини, юлдузли онларини ярата олмайди»¹ каби ҳикматомуз ҳаётий хулосалари билан китобхон қалб кўзини очишга уринади. Нурали Қобул асарлари айни мана шу фазилати билан ҳаётий қомусликка даъвогарлик қилади.

Адиб ижодкорликни шунчаки кун кўриш воситаси эмас, балки «имон иши ва қалб амри» деб билади.

¹ Қаранг. Нурали Қобул, Султоннинг сўнги куни ёхуд Амир Соҳибқирон ва Тўхтамишхон, тарихий роман, «Камалак» нашриёти, Т., 2014 й., 452-бет.

Амир Темур ҳақида совет даврида ёзилган романлар, хусусан, Сергей Бородиннинг «Самарқанд осмонида юлдузлар» романи мутлақо талабга жавоб бермайди. Айтишларича, бу асар ёзилган пайтдаёқ ижодкорларга, айниқса академик шоир Ғафур Ғулумга сира ёқмаган. Шоирона номланганидан қатъий назар бу асар Амир Темур шахсиятига нисбатан ҳақорат сифатида қабул қилинган.

Муаллиф Амир Темур сиймосини ўта беписандлик билан тасвирлаган, соҳибқиронни тап тортмасдан «саводсиз» дея маломат қилишгача борган:

«Амир Оллоҳдод таъзим қилиб, ҳукмдорнинг амри-фармонини кутиб турди, аммо Темур унга тилхат ёзишни буюрди.

– Тақсир, кечиринг: саводим йўқ!

– Саводсиз бўлган дорға!.. – Темур ғазабини сочмоқчи эди, лекин ўзининг саводсизлиги эсига тушиб, тилини тишлаб қолди ва аччиғланиб, Улуғбекка қуйидагиларни ёздирди: «Мен амир Оллоҳдод, ҳамма аскарларимга эҳтиёт учун бир жуфтдан этик олдириб қўйишим тўғрисида фармон олдим»¹.

Муаллиф айна шу жойда яна бир хатога йўл қўяди. Мазкур парчада Амир Темур ўз фармонини ўша пайтда атиги беш ёшга тўлган набираси Мирзо Улуғбекка айтиб ёздиргани эътироф этилади. Амир Темурдай соҳибқироннинг ҳали мурғак набирасига фармон ёздириши асло мантиққа тўғри келмайди. Соҳибқирон алоҳида хурмат-эҳтиром қилган Саид Баракаю қаландар-дарвешлар образлари ҳам асарда салбий бўёқлар билан тасвирланган.

С. Бородин соҳибқиронни саводсиз, жоҳил, маккор, ҳийлакор, ўта башафқат қонхўр ҳукмдор сифатида тасвирлайди. Нурали Қобул эса Амир Темур шахсига имкони борича холис ёндошади. Унинг саййидлару шайхларга, азиз-авлиёларга азбаройи хурмат-эътиром билан муносабатда бўлгани, бунёдкорлик ишларини тўла ёритади. Муаллиф «Султоннинг сўнги куни ёхуд Амир Соҳибқирон ва Тўхтамишхон» романида қадимий Яссиди Хожа Аҳмад Яссавий қабри устида маҳобатли мақбара тикланиши, унга вақф ерлар ажратилишини батафсил баён қилади. Амир Темур тилидан қуйидаги муҳим фикрларни баён қилади:

¹ Сергей Бородин, Самарқанд осмонида юлдузлар, Биринчи китоб, Амир Темур, «Ёш куч» нашриёти, Т., 2020 й.,

«Яссавий ҳазратлари муқаддас динимизнинг аламбардори бўлмоқлари баробарида юрт, улус ва тилимизнинг шарафи ва рамзидур. Нечун мўмин-мусулмонлар ҳаж учун Маккага борадилар? Ҳаққа ва у яратган она тупроққа сажда этмоқ учун. Бу маскан ҳам ана шундай қутлуғ бир ибодатгоҳдир. Яссавий ҳазратлари она тилимизда шеърий девон тузган, олимлик, фозиллик ва комилликдан авлиёликка юксалган тенгсиз бир шахсиятдир. Занги Ота мақбарасини қайта бино этганимиздан ҳам қалбим роҳат туйди...¹»

* * *

Нурали Қобул «ватаний вазифа ва миллий бурч» кўр-кўрона ватанпарварлик эмаслигини таъкидлайди. Адолатли қонунқондаларга шоҳу гадонинг ҳамиша барабар риоя қилиши бунинг биринчи шартти эканини уқтиради.

* * *

Нурали Қобул романларининг ҳар бир боби бирон мақолматал, ёки машҳур сиймолардан келтирилган афоризмлар билан бошланиши ҳам диққатга сазовор. Жумладан, юқорида эслатилган романнинг еттинчи бобига хитой мутафаккири Лао Цзининг қуйидаги ҳикмати эпиграф қилиб олинган:

«Буюк тўғрилиқ эгриликка, буюк заковат аҳмоқликка ўхшайди.

Буюк донишмандлар ҳукмронлик қилган юртда фуқаролар уларнинг борлигини сезишмайди. Қаердаки буюк бўлмаган донишмандлар ҳоким бўлса, омма уларга қаттиқ боғланган бўлади ва уларни шарафлайди. Қаердаки пастроқ донишмандлар ҳукмронлик қилишса, халқ улардан кўрқади. Янада заифроқ донишлар ҳоким бўлган жойда эса халқ улардан ҳазар қилади».

Нурали Қобул романлари ярим дунёга ҳукмрон қилган Амир Темурга бағишланган экан, уларни «ҳукмдорлар китоби ёки дастури» деб таърифлаш ҳам мумкин. Бинобарин, Хитой мутафаккирининг ҳикмати сингари фикрлар асарнинг мазмун-моҳиятини англашда ўзига хос очқич вазифасини ўтайди.

Соҳибқирон Амир Темур тили билан айтилган қуйидаги публицистик кўтаринкилик билан ёзилган даъватни ўқир

¹ Қаранг. Нурали Қобул, Султоннинг сўнги куни ёҳуд Амир Соҳибқирон ва Тўхтамишхон, тарихий роман, «Камалак» нашриёти, Т., 2014 й., 442-бет.

эканмиз, пешқадам зиёлилар каби Нурали Қобул ҳам ёрқин келажак йўлини йўлчи юлдуз мисоли ёритаётганига ишонч ҳосил қиламиз:

«Аҳли илм жоҳиллик зулмини ёритувчи юлдузлардир. Зотан, қоронғи кечадан қўрққан, тунда йўлга чиқмайди. Ҳақиқий битикчилар ҳақу адолат йўлида бошларини кундага қўйиб ёздилар. Шоҳи Қаландар ҳам шундайлардан. Биз одамларимиз кўниб қолган, миллат ривожига таъсир этувчи барча тўсиқларни бартараф этиб, улусимизни тарихининг шарафли манзили сари етакламоқдамиз, буюк ҳадафлар томон қатъий азми қарорда юрмоқдамиз! Биздан сўнг, бу машғала ишончли қўлларда қолмоғи керак. Зотан, бизнинг шиоримиз бўлган рости-русти – ҳақиқат саломатлик, ҳақиқат – тартиб, ҳақиқат – адолат демақдир! Фикри хур, виждони хур, ифрони хур насллар етишиб чиқмоғига пойдевор яратмоғимиз керак»¹.

Нурали Қобул романларининг қатор боблари: «Сувлар оқар, тонглар отар, кунлар ботар, инсон умри мисоли елдек ўтар эди» каби шеър сингари жарангдор ва жозибали хулосалар билан яқунланади. Бу жумлалар нақорат сингари такрорланиб, адиб асарларига халқ дostonлари сингари вазмин ва зарофатли оҳанг бахш этади.

2021 йил, апрель.

ТОНГНИ УЙҒОТГАН ШОИР

1

Уч рақами, учликнинг хосияти бордай. Юсуф Хос Ҳожиб уч оёқли курси мустаҳкам бўлади, деб таъкидлайди. Самарқанд Фозил Йўлдош ўғли, Эргаш Жуманбулбул, Пўлкан Шоир каби бир йўла уч бахшини етиштириб берганди. XX асрнинг иккинчи ярмида бу анъана давом этди – шеърятимиз боғини яна самарқандлик уч шоир ҳам гуллатди: Азим Суюн, Хуршид Даврон, Йўлдош Эшбек! Бир даврда елкама-елка яшаб ижод қилган, бироқ ижодий услуби турлича уч забардаст шоир. Хусусан, Хуршид Даврон шеърятни бошқача оҳанг, йўсинга эга бўлса, Азим Суюн билан Йўлдош Эшбек шеърятни бир-биридан фарқ қилгани ҳолда халқона руҳга эга экани билан ажралиб туради.

¹ Қаранг. Нурали Қобил, Султоннинг сўнгги куни ёхуд Амир Соҳибқирон ва Тўхтамишхон, тарихий роман, «Камалак» нашриёти, Т., 2014 й., 454-бет.

* * *

Менинг ҳаёт йўлим бу уч шоир билан деярли кесишмади. Азим Суюн билан фақат бир муддат бирга ишлагандай бўлдим. Бу бағридарё инсон билан узоқ ишлаш насиб этмаганидан афсусланаман. Азим Суюн «Ўзбекистон овози» газетасида бош муҳаррир бўлиб юрган кезларда унинг қўлида ишлаган деярли жуда кўп тенгдош дўстларимнинг омади чопди – аксарияти раҳбарлик лавозимларида ишлади, ишлаётир. Азим ака тоғлардай салобатли, қоядай мағрур, асилзодалардай такаббур кўрингани билан асли дарвешфеъл шоир.

Хуршид Даврон билан ҳам бир-икки суҳбатдош бўлганман. Бир пайтлар Тошкентнинг бир четидаги Сирғали туманида ёнма-ён маҳаллаларда истиқомат қилганмиз. Бир-икки марта автобусда кўришганман, холос. Лекин ўша бир-икки суҳбатнинг ўзи ҳам Хуршид ака ҳақида атрофлича тасаввурга эга бўлишим учун кифоя қилган. Самарқандлик бу уч шоирда орият кучли. Шоир ва адиблар юзма-юз кўришиб суҳбатлашиши жуда шарт эмас, деб ҳисоблайман. Улар асарлари воситасида бир-бири билан ғойибона мулоқот қилгани, дардлашгани, ҳамфикр, ҳамдард бўлгани маъқул.

Қаламкашларни яхши-ёмонга ажратмайман, барчасини туғишганимдай яқин кўраман. Чунки адабиёт деган муаззам боғни ҳар қанча истеъдодли бўлмасин битта шахс обод қила олмайди – адабиёт боғи, бинобарин шеърият гулшани ҳам турфа даражадаги истеъдодларнинг тинмай қилган машаққатли меҳнати эвазига гуллаб яшнайти.

* * *

Йўлдош Эшбек билан ҳам яқин бўлмаганман – бироқ мен учун биродаримдай азиз.

Сулаймон Раҳмоннинг қатор эсселарини ўқиб, мутаассир бўлдим.

Шоир дўсти Тилак Жўрани холис таърифлашга уринади:

«Биринчи кўришимда сал дўлварроққа ўхшаган эди, лекин кейинчалик билсам, асло анойи эмас экан».

Йўлдош Эшбек ҳам каминага аввалига дўлвордай, бир қоп ёнғоқдай кўринди.

80-йилларнинг охирлари, аниқроғи 90-йилларнинг бошларида, Ёзувчилар уюшмасининг Дўрмондаги боғида катта шеърият байрами бўлганди. Йўлдош акани, янглишмасам, биринчи

марта ўша шеърят айёмида кўрганман. Ёзувчилар боғини ора-
лаб ўтган анҳорнинг устига, серсоя чинорнинг остига ўрнатил-
ган чорпоянинг устида «Йиғлаётган қиз» шеърини ўқигани ҳа-
мон эсимда. Қатор китобларини ўқидим.

Ниҳоят «Ўзбекистон» НМИУда 2016 йилда чоп этилган нав-
батдаги «Қизғалдоқлар очилди» шеърлар тўплами билан та-
нишдим.

* * *

Бегона одамга дуч келганда аввалига шубҳагардай ётсираб
муомала қиламиз. Агар самимий муносабатда бўлса, ўй-фикрла-
ри, дунёқараши, умуман, қалбан сизга эгизакдай бўлса, бегона
эканини ҳам унутиб, тезда дўстлашиб кетамиз.

Китоблар ҳам шундай.

Йўлдош аканинг «Қизғалдоқлар очилди» тўплами билан
тил топишмоғим осон кечмади. Буёғи неча пулдан тушди, деб
бироз саросимага ҳам тушдим.

Гап шундаки, Йўлдош ака янги китобини каминага дастхат
билан тортиқ қилар экан, уни албатта муборакбод этдим, кўн-
гилчанглик дейсизми, ёки шоир оға ҳам биродарга яхши кўри-
ниш дейсизми, хуллас, «китобингизга тақриз ёзаман», деган
гап оғзимдан чиқиб кетди. Айтилган гап – отилган йўқ. «Гапим-
нинг устидан чиқмасам, кейинги гал учрашганда аканинг кўзи-
га қандай қарайман», деган андиша билан хавотирлана бошла-
дим.

2

Анча йиллардан буён остона хатлаб кўчага чиқмай қўйга-
нимга қарамай ҳамфикр инсонлар суҳбатия дийдоридан бена-
сиб қилмаётгани учун беадад шукроналар айтсам ҳам кам.

Навбахор. Арзимас юмушлар билан ҳовлида куймаланиб юр-
гандим. Кимдир «Абдуҳамид ака!» дея дарвозадан овоз берди.
Бу маҳаллада яшаётганимга ўн йилдан ошган бўлишига қара-
май Ғулом Каримий билан Равшан Исоқовдан бўлак ҳеч ким
отимни атаб йўқлаб келмасди. Каримий дўстим вафот этганига
йилдан ошаётир. «Бу ким бўлди?» деган саволга жавоб топиш-
га улгурмасимдан дарвозадан дўлвор Йўлдош Эшбек айиқдай
лапанглаб кириб келди. Пудлаб нону намакни баҳам кўргандай
ош-қатиқ бўлмасак ҳам минг йиллик қадрдонлардай қучоқла-
шиб кўришдик.

– Қўйлиқ бозорга киргандик. Келинпошша қирқоғайни гулнинг кўчати уйда бор деганига кўра сизни йўқлаб келавердик. Гулнинг хосиятини қаранг-а... – деди Йўлдош ака сира кўзларига ишонмай боладай қувониб. – Шу ерда яшайсизми? Мен йўлнинг нариги томонида, Голфклубнинг орқасидаги маҳалладаман. Ўн беш йиллар бўлди. Сизни ҳам шу ерда яшашингизни эшитгандим. Ниҳоят кўришдик-эй...

Акага ҳамроҳ ўғли Рустамжон ҳам мен билан отасидай самимий хушлашди.

Дардимни тушунадиган суҳбатдошга интиқ эмасмидим, Йўлдош ака билан гапга тушиб кетдик. Дарров Дўрмонда бўлган шеърият байрамини, қолаверса устоз Рауф Парфини эсладик.

– Рауф аканинг уйида шеърхонлик кечалари бўларди, – оғзидан бол томиб деди Йўлдош ака. – Шеърият кечаси поёнига етай деганда Рауф ака сўзни каминага берарди: мен «Йиғлаётган қиз»ни ўқирдим, шу билан шеърият базмига нуқта қўйиларди... Турган жойим дала ҳовлидай гап. Тинмай ишляпман. Қайсидир чет эллик адиблар бизларни ялқов, бир неча ўзбек адиблари ёзган асарларни бизнинг битта ёзувчимиз ёзиб ташлайди, деган гапи ориятимни кўзиди. Турк адибларининг йигирмага яқин романини таржима қилдим. Орада шеърлар ҳам ёзаяпман.

Гапининг орасида барча шоирлар каби шуҳратпастигига ҳам шама қилди. Дарвоқе, генерал бўлишни орзу қилмаган аскар аскарми?!

Шу-шу Йўлдош ака билан йилда бир-икки кўришадиган, аҳён-аҳёнда телефонда гаплашадиган бўлдик. Ўтган йили кузда келганда «Ўзбекистон» нашриётида янги китоби чиққанини айтганди, ниҳоят эрта баҳорда уни тортиқ қилди. Китобининг дастлабки саҳифаларига доғ туширгиси келмаганми, охириги бетларидан бирига дастхат ёзганди:

«Абдуҳамид акамга оилавий саодатлар тилаб Йўлдош Эшбек. Имзо. 6.06.17».

Йўлдош аканинг келбати паҳлавонлардай бесунақай бўлгани билан дастхати устоз Абдулла Ориповнинг дастхатидай равон ва чиройли.

3

«Қизғалдоқлар очилди» билан танишар эканман, ниҳоят, китоб яримлаганда ўзига хос сир-асрорини англай бошладим шекилли, юрагимни ҳамоҳанг оҳанглар маст қила бошлади.

Шоирнинг катта-кичиги бўлмайди. Йўлдош Эшбек ҳозир ёш жиҳатдан оқсоқоллар сафида бўлса ҳам тафаккур билан йўрилган, манамен деган шоирлар ҳам ҳавас қиладиган гоҳ ўйноқи, гоҳ ҳазин, гоҳ жуда содда, гоҳ мураккаб ташбеҳлари, тўрғай каби сайрашларию булбулдай нолалари билан ҳамиша навқирон шоирлар билан елкадош.

Йўлдош Эшбек XX асрнинг 70-йилларида, қайсидир валло-матнинг таъбири билан айтганда, адабиёт майдонига куёвтўралардай керилиб кириб келган эрка авлодга мансуб. Назаримда, бу авлоднинг вакиллари 60-йиллар авлодининг соясида қолиб кетгандай туюларди. Андишани йиғиштириб қўйиб, улардан бирининг юзига тарсаки ургандай шу маънодаги гапни айтганман ҳам. Ўша Инсонга раҳмат. Чунки ноўрин таъналаримни кўзимга тик қараб тинглагану миқ этмаган. Энди англасам ўшанда жўжани шошилиброқ санабман. Қолаверса, камина гўё лақма каби ойга сен нима учун куёш эмассан, дея таъна қилган эканман.

XX асрда адабиётимизда саноқли ижодкорлар авлоди салмоқли из қолдирган. Уларнинг сафида 70-йиллар авлодининг ҳам ўзига хос ўрни бор. Шу авлодга мансуб ҳар бир шоирнинг ўзига хос овози бўлгани ҳолда муштарак жиҳатлари ҳам йўқ эмас. Бинобарин, айна шу авлодга мансуб шоир ижодида соф лирика етакчилик қила бошлади. Ҳатто Рауф Парфи авлоди ижодида ҳам ижтимоий лирика устунлик қилади. 70-йиллар авлоди шеъриятига ҳам ижтимоий-сиёсий мотивлар бегона эмаслигини эътироф этган ҳолда пировард натижада соф поэтик мушоҳада ва услуб улар ижодининг эътиборга молик жиҳати эканини мамнуният билан таъкидлаш даркор. Ниҳоят, шеъриятимиз шўролар даврида наинки урф, ҳатто иллат тусини олган сиёсийлашув хасталигидан соғая бошлади. Дарҳақиқат, бу даврнинг, ижтимоий муҳитнинг тубдан ўзгаргани шарофати.

4

«Қизғалдоқлар очилди»нинг қалбига киришни, албатта, профессор Ҳамидулла Болтабоевнинг «Бойчиборнинг ўйлари» сўзбошиси билан бошладим. Сўзбоши мажбурият юзасидан, йўлига ёзилгандай таассурот қолдирди. Олимнинг «Йўлдош Эшбек шеърларида азалдан эпик тасвирга мойиллик бор», деган фикрини ўқир эканман, тўпламда лирик шеърлари наҳотки йўқ бўлса, деган шубҳа кўнглимга соя солди. Ҳамидулла Болтабоев

сўзбошини Бойчибор билан бошлаб Бойчибор билан тугатгани ҳам ҳафсаламни пир қилди. Бироқ муаллифга ваъда бериб қўйганман. Тўплам ҳақида нимадир қоралашим керак. Тишимни тишимга босиб тўпламни ҳижжалаб ўқир эканман, Ботирхон Ақромов сингари «ҳар соҳада қалашиб ётган туйғулар ортидаги шоир қалбини кўришга, у билан имкон қадар ўз туйғулари тилида тиллашишга» (Ҳ. Болтабоев) чоғландим. Тўпламнинг дастлабки саҳифаларида «Йиғлаётган қиз»ни истисно қилганда «Ўтли кўкрагимда тўлғанар қалбим», «Сенга оқ кўринган бу йўллар қаро», «Томирларда туткун қонлар хуружи» каби айрим сатрлар,

*Менинг юрагимда ранглар ҳукмрон,
Оҳанглар муҳтождир зўр тасаллимга.
Мен қандай юрибман тирик ва омон,
Қандай чидаяпман бу гўзалликка, –*

каби ғира-шира рауфона изтиробни эслатадиган мисраларнигина белгилаш билан кифояландим. Шу маънода тўпламнинг бошланишини пиликдай тоғ жилғасига ўхшатдим. Лекин шеърларни қироат қилар эканман, бу пиликдай жилға тобора кенгайиб, даралар қўйнини суронга тўлдириб сой каби шарқираб оқа бошладики, менинг юрагимга ҳам баҳорий жўшқинлик бахш этди.

Йўлдош Эшбек гоҳ бармоқ вазнида қалам тебратса, гоҳ сарбастда соз чертади, гоҳ бахши каби ўлан айтади. Кутилмаганда мулоҳазаларини Шайх Саъдий сингари ихчам фардда ифодалайди. Фардга сиғмаганларини Умар Хайём каби тўртлик қилади. Улар орасида бизлар кўникиб қолган тўртликлар билан бирга қуйдагидек ўзига хос тўртликлар ҳам бор:

*Жаҳон – қишлоғи, қўйи,
Ер – тўшак, осмон тўни,
Шеъри – шоирнинг уйи,
Хижолат қилма уни.*

Хотирам панд бермаса, Ҳазрат Навоий заминни Жамшид тахтига, офтобни эса шоҳнинг тожига ўхшатган. Йўлдош Эшбек ижодида бу ташбеҳнинг янгича талқинига дуч келамиз. Жаҳонни кичик қишлоғига менгзар экан ўзининг жаҳоний миқёсда

фикрлайдиган шоирлар жумласидан эканига урғу бергандай бўлади. Ва бу аслида ҳам шундай. Уйқу жой танламайди, муҳаббат чирой деганларидай ҳақиқий шоир ўзини бутун бани башар фарзанди деб билади. Дарвоқе, устоз Абдулла Орипов жаҳондаги барча миллатлар-элатларга ҳам нисбий нуқтаи назардан қараб, бутун инсониятни тўғрилари уғриларидан иборат икки гуруҳга бўлиб қўя қолади. Замон долғали тус олганини назарда тутиб «Ранжком» достонининг шоир идеалидаги қаҳрамонларидан бири Фаррош аёл тилидан шундай дейди:

*Карвон ҳозир йўл бошлаган бошқа томонга,
Теран боқсанг бир ҳолатни кўрасан зинҳор:
Инсон фақат бўлингайдир яхши ёмонга,
Ўғри деган, Тўғри деган икки миллат бор.*

Мавзуга қайтамиз. Қозоқбой Йўлдошевнинг Йўлдош Эшбек шеърлятига хос жиҳатни нозик илғаганига ишонч ҳосил қилиб, Домланинг етук шеършунослардан бири экани яна кўнглимдан кечди:

Қозоқбой Йўлдошев:

«Йўлдош Эшбек табиат ҳодисаларини жонлантирар экан, уларга шокир инсонга хос хусусиятлар бахш этади:

*Ялпизлар пичири таралар,
тоғлар бир қайрилиб қўяди.
Ҳавони оҳангдор арилар
муаттар излар-ла бўяди.*

Шоир шеърларидаги «Тоғлар кўк қоғозга ўхшаб кўринар, лолалар эриган алвон бўёқдир. Арча тушаман деб, пастга уринар, дўпписин туширган момақаймоқдир» ёки «Шамол соясига ўхшаган хаёл, тебратиб туради мудраган чолни. Анҳор аста туртиб ўтади, хиёл / ўзин тутиб кулган дол мажнунтолни» сатрларида табиат зиммасига одамга хос вазифа юкланади. Одамнинг табиатдай табиий бўлишини орзу қилган Йўлдошнинг: «Осмон сиғар кўнгилга кўнгилли бўлиб кетар» сингари кутилмаган ифодалари инсонни тоза ва кўнгилли кўриш иштиёқи маҳсули сифатида ёдда қолади».

Ҳақиқатдан ҳам шундай.

Яна лирик чекиниш қилмасликнинг иложи йўқ. Гап шундаки, Қозоқбой Йўлдошев бу фикрларни 2013 йил шеърияти яқунларига оид ҳисоботида йўл-йўлакай билдирган. Агар Йўлдош Эшбек ижодини астойдил таҳлил қилиб мақола ёзганда, айна муддао бўларди. Ахир, чумчуқни ҳам қассоб сўйгани яхши-да. Адабиётшуносларимиз томонидан мана шундай бепарволик анчадан буён давом этиб келаётир. Бинобарин, яқинда Ортиқбой Абдуллаевнинг устоз Рауф Парфи хотирасига бағишланган мақоласини ҳам мириқиб ўқидим. Ортиқбой ака ҳам шеърни нозик тушунадиган, қалами ўткир танқидчилардан, жуда яхши таржимон ҳам. «Жаҳон адабиёти»да ишлаб юрган пайтларимизда баъзи-баъзида «Китобга тикилаш жонингизга тегмадим, бўлди қилинг, пастда, «Мўминхона»да Рауф Парфи бир ўзи зерикиб ўтирганмиш. Пешонангизни тириштирманг, иккаламиз «давра ҳамраиси» бўламиз», деб қўярда кўймай Рауф аканинг олдига олиб тушиб кетарди. Рауф Парфи билан курсдош эканини ўшанда билмаган эканман. Эҳтимол, айтган бўлса ҳам ёдимдан чиқиб кетган. Хуллас, Ортиқбой ака Рауф Парфи вафотидан чамаси ўн йиллар ўтгач, Устоз ҳақида мақола ёзган. Ҳолбуки, Рауф Парфи тириклигида унинг шеърияти ҳақида ўз услубига содиқ қолган ҳолда шоирона таҳлилий мақола ёзганда, курсдош дўстини қанчалар мамнун қилган бўларди. Дарвоқе, Рауф Парфи мени қуруқ мақтаманглар, шеърларимни таҳлил қилиб мақола ёзинглар, дегувчи эди. Ўша кезларда «Ёзувчи» газетасида Улуғбек Ҳамдамнинг асосан Рауф Парфининг Ватанга қарата айтган биттагина: «Мил каби тортарман сени кўзимга» сатрига бағишланган ихчам, бироқ самимий ва теран «Тадриж» мақоласи чоп этилди. Мақолани ўқиб Рауф ака ёш боладай қувониб: «Биламан, Улуғбек менинг шеъриятим ҳақида салмоқли мақола ёзган. Бу ўшандан парча», дегани ҳамон қулоғим остида жаранглайди. «Ботирхон Акрамов ҳам менинг ижодимга бағишланган ўн босма тобоқдан иборат китоб тайёрлабди. Ҳа демай чиқармиш», дея ўзига сиғмай қувониб юрганлари ҳам эсимда. Рауф ака тириклигида «Сабр дарахти»дан кейин наинки йирик китоби чоп этилди, балки унинг ижодига бағишланган қўламдор мақолалар ҳам камдан-кам ёзилди. Шайхзоданинг одамни тириклигида қадрига етиш керак, деган насиҳатини такрорлашни қанда қилмаймиз унга амал қилишда оқсаганимиз-оқсаган.

Энг ачинарлиси, наинки Рауф Парфи бошқа шоирларимиз, хусусан Йўлдош Эшбек ижодига бағишланган таҳлилий мақолалар ҳам бармоқ билан санарли. Мен мазкур мақолани бошладан олдин «Қани, Йўлдош Эшбек ижоди ҳақида ким қандай фикр билдирган экан» деган ниятда Интернетни титкилаб кўрдим. Топганим Қозоқбой ака ва бошқа қадрдонларнинг қисқа-қисқа мулоҳазалари бўлди, холос. Танқидчиларимиз шеърият ҳақида мақола ёзадиган бўлса, кўтара савдо қилишга одатланишган: бир йўла бир неча шоирни бир қозонга солиб қайнатишдан нарига ўтмайди. Даъвомиз қуруқ бўлмасин: айрим мақолалар истисно, албатта. Ривоятда кўзи кўр киши филнинг фақат оёғини пайпаслаб, «Фил дегани устунга ўхшаган бўлар экан» деган билан мурод ҳосил бўлмайди.

Мавзуга қайтамыз.

Йўлдош Эшбек устозлари ҳақида гапираркан, аввало Рауф Парфини тилга олади: «Менинг шеъриятдаги асосий устозим буюк шоир, камтарин инсон, жасоратли ватандошим Рауф Парфидир».

Нуриллоҳ Остонинг мулоҳазалари ҳам Йўлдош Эшбекнинг фикрларига ҳамоҳанг янграйди: «70-йилларнинг бошларида шеърият майдонига отилиб чиққан ёш ижодкорлар Рауф аканинг атрофига жипслашган эди. Рауф ака уларнинг ҳар бирини пуф-пуфлаб, авайлаб, шеърларини меҳр билан тинглаб, янада баланд парвозларга қанотлантирарди. Ана шу туфайли Усмон Азим, Шавкат Раҳмон, Хуршид Даврон, Йўлдош Эшбек, Азим Суюн каби шоирлар ижоди шеъриятни чегаралаб қўядиган барча тўсиқларни енгиб, синдириб, ўз сеҳрини, гўзаллигини, жозибасини бор бўйича намоён қилди. Ва бугунги шеърият, ҳозирги ёшлар ижоди, уларнинг юксак бадиий савияси, ранглар жилоси, беқиёс тасаввур оғушидаги оҳанглар айнан Рауф Парфи мактабининг ҳосиласидир».

Бу мулоҳазаларни рад этмаган ҳолда шуни ҳам таъкидлаш керакки, 70-йиллар авлоди шоирларининг шаклланишида айна ўша даврда жуда катта шуҳрат қозонган Абдулла Орипов ижодининг таъсири ҳам шубҳасиз бўлганидан кўз юмиб бўлмайди. Хусусан, Йўлдош Эшбек ижодининг дастлабки паллалаарида Абдулла Орипов шеъриятининг кучли таъсири сезилади. Маълумки, Рауф Парфининг асабий шеъриятида оҳанг, ритм ҳам беқарор, безовта денгиздай чайқалади – сатрлар ҳам шунга

мос равишда равон эмас, мусиқийлик бизга бегона бўлган ўзгарувчан тусга эга. Абдулла Орипов шеъриятида эса мусиқий равонлик, фикрий тиниқлик, публицистик кўтаринлик устун. Йўлдош Эшбекнинг илк ёзилган палладаёқ тилга тушган «Йиғлаётган қиз» монолог-шеърида айна хусусиятлар устувор.

*Йиғламоқ тиларман, қайнаб йиғлагин,
Тишларингни секин қайраб йиғлагин!
Ўнта мард ўғлонинг бўлгунча йиғла!
Юзта мард ўғлонинг бўлгунча йиғла!
Мингта мард ўғлонинг бўлгунча йиғла!
Паймонанг тўлгунча, тўйгунча йиғла!*

(Йўлдош Эшбекнинг бу оташин даъвати беҳуда кетмагандай туюлади. Назаримда, «Йиғлаётган қиз» кейинчалик улғайиб, Назар Эшонқулнинг «Шамолни тутиб бўлмайди» ҳикоясида жасоратли қасоскор Байна Момо тимсолида пайдо бўлгандай. Тўғри, Байна момонинг наинки ўнта ҳам, юзта ҳам, мингта ҳам ўғли бўлмайди, ҳатто кўзининг ягона оқу қорасини ҳам Худо кўп кўради. Лекин шоирнинг «Ўнта мард ўғлонинг бўлгунча йиғла» даъватини бевосита фарзанд кўриш маъносида тушуниш ҳам лақмалик бўларди).

Бу даъваткор мисралардаги бироз асабийлик Рауф Парфи оҳангларини ёдга солганига қарамасдан асосан Абдулла Орипов ижодининг дастлабки ўн йилликларидаги шеъриятига хос публицистик руҳ билан йўғрилгани яққол кўзга ташланади. «Йиғлаётган қиз» шеъри кўпроқ Абдулла Ориповнинг фундаменталь «Сароб» монологига ҳамоҳанг.

«Сароб»да жаннатдай ҳаётни ваъда қилган мунофиқ тузум ҳаётдан умидлари катта ёш йигитни алдаган бўлса, «Йиғлаётган қизда» бевафо йигит севги изҳор қиладию аслида «ишонувчан қизнинг кўксига бешафқат ўқлар» қадаб, қалбига қақшатқич зарба беради. Ҳар икки шеърда ҳам аламли алданиш ҳолати кузатилади.

«Сароб» шеърида ҳам мавжуд воқеликка юксак ижтимоий ва ахлоқий мезонлардан келиб чиққан ҳолда ёндошилади. Абдулла Орипов «Сароб»да ўзини бош қаҳрамон қилиб олиб, кўламини кенгроқ олган ҳолда ёлғон ва алдовга йўрилган давр иллатларига ўт очади. «Йиғлаётган қиз»да жамиятга хос иллатлар алданган қиз қисмати доирасида торайтирилган ҳолда қаламга

олинади, шоир бир қизнинг фожиасига сабабчи бўлган иллатларга ижтимоий тус беради ва адолат нуқтаи назаридан бонг урар экан, виждонни бош мезон қилиб олади:

*Виждонсиз номусли ниқобин қўймас,
Виждоннинг ҳар дами руҳий изтироб.
Виждонсиз хатосиз кунлардан тўймас,
Виждон бу хатодан улғайган азоб.*

Йўлдош Эшбекнинг наинки даъваткор, энг муҳими халоскор шоирлигидан далолат берадиган яна бир шеъри диққатга сазовор:

*Эй осмон, кўнглимга кир,
Дунёдан бир ўтилгайсан.
Эй осмон, кўнглимга кир,
Сен қафасдан қутулгайсан.*

*Бепоёнсан, кеккаймагин,
Коинотга энкаймагин.
Эй осмон, кўнглимга туш,
Парвоз қилгин мисоли қуш!*

*Сидрилгайсан, ситилгайсан,
Ҳар хил издан титилгайсан.
Эй осмон, кўнглимга туш,
Маҳкумликдан қутилгайсан!*

Мазкур шеърда «осмон» рамзи алоҳида залворга эга. Қолаверса, инсон қалби бепоён осмонни наинки бағрига сиғдира олиши, балки уни маҳкумликдан халос этиши гўзал тасвирланган. Бу оташин сатрлар Абдулҳамид Чўлпоннинг куйидаги шеърини беихтиёр ёдга солади:

*Тириксан, ўлмагансан, сен-да одам, сенда инсонсен,
Кишан кийма, бўйин эзма, ки сен ҳам ҳур туғилғонсен!*

Мунаққид Неъматулло Мамажонов «Шеър ва шоир ҳақида» мақоласида «Муҳими – янги, ҳали ишлатилмаган, фавқулудда, тасодифий, ёрқин ташбеҳ, қиёслашларни топиш. Бундан ҳам муҳими, шу образ ва ўхшатишлар маънога бўйсуниси, у би-

лан яхлит бир бутунликни ҳосил қилиши керак»¹, деб таъкидлайди. Дарҳақиқат, Йўлдош Эшбекнинг ҳам фавқулудда, ёрқин ташбеҳлари маъно билан яхлит бир бутунликни ҳосил қилади.

6

Йўлдош Эшбекнинг барча шеърларини ҳам ёлғиз публицистик руҳ билан йўғрилган деб бўлмайди. У ўзининг таърифи билан айтганда, «қалби телба жунун билан тўла» «оромбахш азоблар ёки азоббахш оромлар» оғушидаги шоир. «Телба жунун» эса ҳар доим ҳам бармоқ вазнидаги, Рауф Парфи таъбири билан айтганда, «тўртбчак шаклдаги» шеърларнинг чегараланган доирасига сиғавермайди. Натижада шоир беихтиёр сарбастда ёза бошлайди. Сарбаст эса шиор Сулаймон Раҳмон таъкидлагандек: «...фикрни манзаравийлаштириш, ифода имкони кўламини кенгайтиришга ёрдам беради. Қолаверса, моҳиятан бир-биридан узоқ воқеа-ҳодисаларни, мантиқан бир-бирига зид руҳий минтақаларни, таъбир жоиз бўлса, ҳаётнинг барча оқу қора қирраларини бир нуқтага тўплаш, уларни ўзаро туташтириб, боғлаб тасвирлашда кўл келади. Шу жиҳатдан у, назаримда, худди лупага ўхшайди. Биласиз-ку, лупа қуёш нурини бир нуқтага жамлайди, жамланган нур эса тушган жойини ёқиб юбориш қудратига эга...»

Шеъриятда ҳам шаклий ранг-баранглик зарур.

Ҳаёт йил сайин янгиланиб бораётир. Адабиётимиз, хусусан шеъриятимиз ҳам янгиланишини давр тақозо қилмоқда. Рауф Парфи буни алам билан таъкидлаганди:

«Турклар уч марта янгиланиш даврини ўтказишди. Болтиқбўйидагилар эса адабиётни тамомила бошқа янги йўлга буриб юборишди. Фаранглар, африкаликларни-ку, айтмасак ҳам бўлаверади. Биз эса буни англаган Чўлпон, Фитрат, Беҳбудийларни гўрга тикдик».

* * *

Йўлдош Эшбекнинг шеърят ҳақидаги мулоҳазаларига назар ташлар экансиз, шоир ва шеършунос сифатида нозик дид соҳиби экани ойдинлашади.

«Оҳанг билан шакл – шеърдир. Шеър – оҳанг билан шаклнинг гўзал тасвири. Ҳа, шакл.. шакл! Турмушда аввал қолип қи-

¹ «Ўз.А. ва С.», 2012 йил, 15-июн сони.

линиб, кейин ғишт кўйилади. Шеърда эса бу ҳол анчайин «эркин» кечади – «ғишт» қуйилиш жараёнида «қолип» ҳам тайёр бўла боради. Ҳаётини дунёда фақат санъат гўзал. Шеъринг олий мақомга кўтарилса, санъатга айланади» (Йўлдош Эшбек мақоласидан).

Йўлдош Эшбек наинки ўзига тенгдош, балки кенжа авлодга мансуб шоирлар ижодини ҳам кузатиб, бетакрор мисраларни илғашга ҳаракат қилиши ҳам унинг ижодига ижобий таъсир кўрсатади.

Йўлдош Эшбек ёзади: «Ёшлик» журналининг ўтган сонларидан бирида иқтидорли шоир Назар Шукурнинг бир туркум шеърлари «Хотира» рукни остида эълон қилингани мени қувонтириб юборди. Деярли ҳар бир сатри санъат даражасида! Санъаткорона нигоҳ билан кузатилган ва битилган гўзал ҳаёт манзаралари – кўнгил лавҳалари... «Сомон йўли. Босилмайди, бу йўлнинг чанги, / Ухламайди ўтиб кетган карвонлар занги», «Киприкларим найзасига илинган осмон, / Шу тиғ билан ўртасидан тилинган осмон», «Юлдузлар-ку олов туёқ тевалар изи, / Кўзларимни очтирмайди чанглари тўзиб» ва бошқа барча сатрлари шеъринингизга янги нафас олиб кирган шоирларнинг пешқадамларидан эканини кўрсатиб турибди. Лекин танқидчиларимизнинг, ҳатто, жамоатчилигимизнинг кўзи ва сўзи «Ўргилайин қошинг билан юзингдан-о» каби кўшиқсифат тизмалар атрофида.

* * *

Йўлдош Эшбек яна дейди:

«Изтироб мўминнинг даражотидир. Яъни даражани ва мартабани белгиловчидир. Мўмин инсон изтироб билан хотиржамдир. Изтироб – унинг қалбини обод, умид – хотиржам этади. Ҳазрати Пайғамбар (с.а.в.) «Мўминнинг юзида табассум, қалби эса маҳзун бўлади», деганлар».

* * *

Йўлдош Эшбек жаҳон адабиётидан ўгирган таржималарни ҳам алоҳида тилга олиш зарур. Айниқса, машҳур қозик шоири Ўлжас Сулаймоновнинг «Азия» китобини маҳорат билан ўзбек тилига таржима қилган.

АЛЛОҲ – ДЎСТИМ, ҚУРЪОН – УЛФАТИМ!

Одатда истараси иссиқ сиймоларни фариштали деб атаймиз.
Умида опа Абдуазимова фариштали сиймолар сирасидан.

Опани эслаганим ҳамоно кўнглимда илиқ таассуротлар
мавжлана бошлайди.

Умида опа таъкидлаганидек, бизлар ҳамкасб – опа-ука, яқин
қариндошдекмиз.

Умида Абдуазимова:

«Қасбимдан нолимайман. Ким ўз севган қасбини қилса,
ҳаётида ҳамиша байрамдир! Газета ва журналларда тинимсиз
ишлаб, дўст-ёр орттирибман. Ҳамкасбларим бамисоли қарин-
дошларим! Уларни ер юзининг ҳамма бурчида учратасиз. Бири
акам, бири укам, опа-сингилларимдек азиз, бариси!.. Журна-
листни оёғи боқади. Бунни қаранг, ижодкор дугоналарим каби
мен ҳам фарзандлар ўстириб, қайнона ва қайнота хизмати-
ни қилишга ҳам улгурибман. Юрт раҳбари қўлидан унвон ҳам
олиб, хизматчилик дея елиб югурибман... Ҳамон йўлда, ҳамон
эл хизматидаман!...»

* * *

Умида опа меҳрини офтобдай барчага баробар улашадиган
меҳридарё шоирамиз экапнига қуйидаги мулоҳазалари ёрқин
мисол бўла олади.

Умида Абдуазимова шоир дўстимиз, мархум Мухтор Комил
ҳақида гўё ўз жигарини йўқлагандек қайғуриб ёзганди:

«Мухтор Комилнинг вафот этганини эшитиб, қотиб қол-
дим! Қотиб-қотиб кулардим Мухторжоннинг саргузаштларини
эшитиб. Хужжатлантирмасам-да, қўлига «Тонг юлдузи»нинг
махсус муҳбири» деган хужжат ҳам бериб қўйгандим. Чунки у
таълим тизимининг нозик томонларини «тутиб», обуначилар
топиб келарди-да! Бир куни Деновдан кўнғироқ қилишди, ўн
беш кундан бери оромгоҳимизда ётиб, бензин шаҳобчалари-
ни текшириб юрибди. Қўлида камераси ҳам бор, – деб. Бундай
дамда раҳбар «портлайди», болалар гезетасига бензиннинг
нима даҳли бор, деб! Йўқ, мен ундай қилмадим, бир камбағал
муҳбирни ярим ой боқсангиз боқибсиз-да, дедим. Айбингиз
йўқ бўлса нега «доложить» қилиб, оёғингиз қалтираяпти? –
дея қўшимча қилдим! Сўзимни Мухторжон ҳам эшитиб турган

экан, кўп ўтмай хонамга бўйнини қисиб кирди, иккинчи ўқувчидек! Дум-думалоқ кўзларида кулгу ўйнарди, бопадингиз, опа!, – деб... Сўнг Жиззахдан ҳам шундай қўнғироқ қилишди, ҳатто видоят ёзувчилари раҳбари Туроб Ниёзни ўртага қўйиб. Унга ҳам шу жавобни айтдим... Негадир, эркаланиб, эркалик қилиб турган Мухтор Комилни яқин жигаримдек яхши кўрардим. Илк севги, фарзанд муҳаббати ҳақида юрагини очарди. Ёлгон ва нотабийликдан қочарди. Озодликни севарди, ишга олай, деганимда кўнмаган, сал дайдироқман-да, деб! Афсус! Озодликка чиқиб кетибди-да сал эртароқ, қарама-қарши дунёнинг машмашаларидан қутилиб?!.. Охирати обод, руҳи шод бўлсин, чин дунёсида унинг...».

* * *

Муҳими, Умида опани яхши биламан, дея ишонч билан айта оламан. Мен Умида опа билан бирга ишламаганман. Тақдир йўлларимиз ҳам камдан-кам туташган. Бироқ инсон қалбининг гўзаллигини англаш учун биргаликда бир пуд тузни тамом қилиш шарт эмас. Заррада қуёшу томчида уммон акс этгани сингари инсоннинг суврату сийратини англаш учун айрим тафсилотлар кифоя.

Опа билан қачон, қаерда дилдан суҳбатлашганмиз, эслай олмайман. Муҳими бу эмас, муҳими – Умида опанинг қалбини ўзим учун кашф қила олганимда.

Дўстинг кимлигини айтсанг, аслинг қандайлигини айтиб бераман, деган нақл юради. Бу нақлни шоирларга нисбатан сал ўзгартириброқ қўлласа бўлади. Яъни ҳар қандай шоирга «шеърый бисотингни кўрсатгин, бир йўла қандай инсон эканингни ҳам айтиб бераман», дейиш мумкин.

Умида Опанинг шеърларини ўқир эканман, энг аввало қиёфаси ва қалбига хос гўзаллик эътиборимни тортади. Айни мана шу уйғун гўзаллик сеҳри боис қатор шеърлари халқона тароналарга айланиб, барчамизнинг қалбимиздан жой олган бўлса, ажаб эмас.

Айниқса, устоз санъаткор, Ўзбекистон халқ артисти Ғуломжон Ёқубов ижросидаги «Тикилиб-тикилиб қарайсан» қўшиғи халқимиз қўшиқчилиқ санъатида алоҳида ўринга эга экани билан қимматли. Бу қўшиқ матнини Умида Абдуазимова ёзган.

Умида Опанинг кейинги йиллардаги шеърляти ватанни эъзозлаш, халққа муҳаббат, айни пайтда эзгуликка, ҳалолликка,

ҳаётӣ фаолликка даъват руҳи билан йўғрилди. Нуруний Шоира холис ниятли дуоғўйга айланди:

*Эй, Аллоҳим, ёмғир, қор ўпган
Узумзорни хоҳла, ўтин қил.
Сабрни дўст қилиб бахт топган
Эл боласин ризқин бутун қил!*

Умида Абдуазимованинг шеърларига хос равонликни, халқона руҳни алоҳида таъкидлаган бўлардим:

*Тонг билан кўзимни очиб қарайман,
Кўнглимнинг қувончин сочиб қарайман,
Сержилва ҳаётга зийрак толибман,
Онам тарбиясин олиб, ғолибман!*

Шоирамизнинг қатор шеърларини ўзига хос муножот деб атаган бўлардим. Умида опа шеърларидан бирида: «Қодир Аллоҳ измидаман!» дея эътироф этади. Айни пайтда «йиғламайман» дегани билан кўзларида ёш ўйнаб тавба-газарру қилаётгандай.

Ватан равнақи, халқ бахту иқболи ҳақида қайғуриш Умида Абдуазимованинг қатор шеърларида асосий мавзу ҳисобланади. Бу борада шоира баландпарвоз гапларга ортиқча зўр бермайди. Аксинча, бунинг учун мустаҳкам имон-эътиқодни ялов қилиб яшаш кераклигига урғу беради. Қодир Аллоҳ билан дўст, Қуръони карим билан эса улфат тутинишга даъват этади:

*Дўстим Аллоҳ, улфатим Қуръон
Давлатим деб билдим сабрни;
Деганларга, бўлинг соғ-омон,
Яшанг дейман, билмай жабрни.*

Бошқа бир шеърида эса дунёвий ва диний илмларнинг инсон камолоти йўлида муҳим аҳамиятини таъкидлаган ҳолда мазҳабпарастлик, жаҳолатпарастлик каби иллатлар муқаддас динимизга ҳам, халқимизнинг яхлитлигию фаровон ҳаётига ҳам фақат зарар эканидан огоҳлантиради:

*Диний, дунёвий илм олиб диллар тозарар,
Аллоҳ биру бор - бормиз, бошқа ғоялар зарар.*

Умида опанинг қайноқ меҳрини ҳис қилган ҳамкасб укаларидан бири эканим билан фахрланаман. Опа «Тонг юлдузи» газетасида бош муҳаррир бўлиб ишлаб юрган кезларда «Алла» деган шеъримни таклиф қилдим. Бу шеър кўп ўтмасдан «Оталар алла айтганда» рукни остида эълон қилинди. Бу – мен учун алоҳида қадрли газета. Ҳали мактабда ўқиб юрган кезларимда «Арча» деган шеърини эртагим мазкур газетада олам юзини кўрганди. Бу марказий оммавий газетада дастлабки шеърим эълон қилиниши бўлганди.

Умида Абдуазимовани беармон сиймолардан деб биламан. Опа қатор раҳбарлик лавозимларида хизмат қилди, кўплаб ёру дўстлар орттирди, элнинг назарига тушди, хизматлари муносиб тақдирланди, тақдирланмоқда. Шеърини китоблар чиқарди ва чиқармоқда. Қатор шеърлари қўшиққа айланиб, халқимизнинг, ҳар биримизнинг қалбимиздан жой олди. Ниҳоят фарзандлари ардоғида, набиралари бағрида кексалик гаштини сураётир. Қаерга борса, ҳамини давраининг тўрида. Ўзининг таъбири билан айтганда, Шоира «Сабрни дўст қилиб бахт топган» саодатмандлар тоифасидан.

«Бир пайтлар мен журналист бўляпман, деганимда қўшни амаки «қиз бола тоғма-тоғ, боғма-боғ фотоаппарат кўтариб юрадими?», – деганди. Энди эса оталар қизларини раққоса ёки қўшиқчи қиламан деб тўғаракларга олиб боряпти. Машҳур санъаткорларга шогирдликка беряпти. Мен ҳам шу касбим сабаб, юртимизнинг ҳамма гўшаларини кўрдим. Иссиқ нигоҳлар, меҳрли кўзлар аро қарийб пиёда айланиб юрдим. Меҳмондорчилик, дастурхон, иззат-икромлар ўз йўлига, дардингни тинглайдиганлар, сенга тасалли бериб, жонингга малҳамижонлар бисёрдир, бу юртда!» деб ёзади шоира ўз бахту иқболидан ҳаққоний равишда масрур бўлар экан.

Бинобарин, бир муштипар аёлнинг бахти бундан зиёда бўлиши мумкинми!

Бироқ Умида опа бориға қаноат қиладиган, тақдирга тан берадиганлар хилидан эмас. Ҳамон ўзига нисбатан ўта талабчан, ҳамон ёшлардай серғайрат, ҳамон элу юрт хизматида камарбаста! Ҳамон меҳру оқибат, яхшилик, эзгуликни баланд пардаларда куйлаётир.

ЭРКА КИЙИК, МАЙЛИМИ, БИР ЭРКАЛАСАМ?...

Муҳаммад Юсуф бугунги кунда аксарият қалам аҳли ҳавас қиладиган даражада эл меҳрини қозона олган, эл ичига кириб бора олган ва унинг қалби тўридан жой ола билган, расмана йирик ҳарфлар ила ёзиладиган ШОИР саналади.

Ижод ҳамиша сир-синоат, тилсимот бўлиб келганлигидан қатъий назар, унинг барча замонлар учун хос хусусияти шундан иборатки, ижодкор олдига қўйиладиган талабларнинг дастлабки халқнинг тилининг учида турган ҳақиқатларни содда ва равон ифода этишдир. Муҳаммад Юсуфлар авлодига синчковлик билан назар ташлайдиган бўлсак, тарихимизнинг шўролар зуғуми, чеклашлари, тараққийпарвар дунёдан узиб қўйиши ниҳоятда кучайган маҳдуд ва биқик шароитларда (шўролар даврини назарда тутиб гапираётганим учун мени тўғри тушунадилар деб умид қиламан) сифатида шаклланди. Шўролар даврида маънавий-маърифий зуғум ҳар қанча ҳаддидан ошганлигига қарамасдан халқ кўнглидан кечаётган кечинмаларни ифода эта биладиган истеъдод соҳиблари етишиб чиқди. Олтмишинчи йилларда Абдулла Орипов фаровон ҳаёт ҳақидаги баланд-парвоз шиорларнинг сохталигини, шўролар даврининг маънавий қашшоқ башарасини қанчалар маҳорат ва жасурлик билан фош этган бўлса, орадан ҳеч қанча фурсат ўтмасдан Муҳаммад Юсуф халқимизнинг бевосита кўнгили кечинмаларини гўзал мисраларга тизилган ҳис-туйғулари воситасида ифода қилиб бера олди. Унинг «Меҳр қолур», «Самарқанд», «Алда мени», «Бир қизи йиғлар», «Райҳон», «Дўппи» каби қатор шеърларини таъкидлаб ўтиш мумкин. Райҳон шеърисидаги қуйидаги мисраларнинг куймалиги беихтиёр эътиборингизни тортади:

*Райҳон, айланай
райҳонингдан сенинг,
Ойқабоқ гўзалим,
жонингдан сенинг.
Кулиб кўкларингдан
тушмайсан, қара,
Ой ўтса уялар ёнингдан
сенинг.*

Бу гўзал халқона мисраларни такрорларканман, беихтиёр хонанда Ғиёс Бойтоевнинг кўнғироқдек овози кулоқларим ос-

тида жаранглайди: шеър қўшиққа айланиб кетади. Ва шу асно Абулҳамид Чўлпоннинг «Гўзал» шеъридаги ажойиб сатрлар ёдимга келади.

Муҳаммад Юсуфнинг «Осмонимга олиб кетаман»¹ шеърий гулдастасини ўқиб чиқдим-да, унинг шеърларини хонандалар бу қадар севиб, бор вужудлари билан ижро этишларининг, қолаверса, бутун элимиз уларни жон кулоғи ила тинглашининг сирини маълум маънода англагандай бўлдим. Азалдан элимизда бахшилар бўлган. Аксарият тўй-маъракалар илгари жирловчи бахшиларсиз ўтмаган, уларнинг қўбизи ила ҳамоҳанг гоҳ аччиқ-аламли, гоҳ эса тоғ жилғасидай ўйноқи, шаддод қизалоқ-дек кувноқ, гоҳ Сирдарёдек вазмину, гоҳ Жайхундай жўшқин дoston – ривоятларини ёшу қари берилиб тинглаган. Муҳаммад Юсуфнинг навбатдаги манзумасидан жой олган тизмаларни мутолаа қиларканман, кулоғим остида ўша жирловчи бахшиларнинг мангу жарангдор овози янграгандай бўлди.

Ўзбекистонда шоирлар кўп. Бироқ Муҳаммад Юсуф қизи Мадинага бағишланган шеърида таъкидлагандек, ҳар бир шоирнинг ўз нисбати бор. Дейлик, Чўлпон эрк куйчиси, Ҳамид Олимжон бахт куйчиси, Ғафур Ғулом Ўзбек тимсоли, Абдулла Ориповни таъбир жоиз бўлса, муҳаббат ва комиллик куйчиси дейдиган бўлсак, Муҳаммад Юсуфни элимизнинг эрка кийиги, халқимизнинг кўнгил куйчиси дейишга тўла асосимиз бор. Есенинни руслар «Рус халқининг қалби» дея эъзозлашади. Шу сингари Муҳаммад Юсуфни халқ қалбининг тилмочи сифатида қадрлаймиз.

*«Миллий тикланиш» газетаси,
1999 йил, 20 январь, 3 (176)-сон.*

¹ Тошкент, «Ёзувчи» нашриёти, 1998 йил.

ДАСТЛАБКИ ДОВОН

Набижон Боқий эллик ёшда! Мангулик йўлидаги дастлабки довон.

Унинг элликка кирганига ишонгим келмайди: ўзим сингари ўртабўйдан ҳам паканароқ, ўспириннинг баайни ўзи – қирчиндай хипча қадди қолатига қараб мулоҳаза юритганда, Наби аканинг элликка кирганига ҳақиқатдан ҳам ишониш қийин. Бироқ бургуртона ўтқир, ҳатто қиличдай кесқир, уммонлар қадар теран нигоҳи ништардай санчилишини, кенг манглайига муҳрланган буюкликни, рафторидаги улуғворликни пайқаган одам Наби аканинг неча ёшга киргани масаласида каловланиб қолиши шубҳасиз.

Умуман миллат, халқ тимсолига айланган Шахслар айни миллат, халқ сингари умрибоқий; миллат-халқ сингари бундай зоти шарифлар ҳамиша барҳаёт.

Раҳматли Рауф ака гап-гапга уланиб, Наби акага келиб тўхтаганда:

– Тенгдошлари орасида унинг олдига тушадигани йўқ, – деганди.

Мен бу таърифни хушомад, лаганбардорлик маъносида эсламаяпман. Илло, Наби ака бундай пасткашликлардан сиз билан биз ўйлагандан ҳам бир неча поғона юсакликда. Фақат аслида ҳам шундай – 50-йилларда туғилганларнинг бирортаси бадий тафаккур бобида унинг олдига тушмоғи даргумонлиги боис раҳматли Домланинг таърифини эсга олдим.

Боқий домла росмана китоб шайдоси. Бу суякда кетадиган бедаво, бироқ ҳавас қилса, минг карра арзийдиган дард. Талабалик йилларидаёқ жуда катта кутубхонаси бўларди. Унда ҳатто «йўқсиллар доҳийси»нинг нақ эллик беш жилддан иборат тўла асарлар (она тилимизга ўгирилган!) тўплами ҳам бор эди. Боқий домла билан минг йиллик қадрдонмиз. Ўта қимматга тушган бебаҳо қадрдонлик. От тепкисини от кўтаради, бироқ Наби ака, Худо кўрсатмасину росмана тепса, наинки от, ҳатто фил ҳазрати олийлари ҳам чидамайди. Феъли оғир. Дорилфунуннинг кечки бўлимида таҳсил олиб юрган кезларимизда ҳам даҳанаки жангдан бошимиз чиқмасди. Бир гал қайсидир масалада келиша олмай ярим кеча эканига ҳам қарамай беш-олти чақирим олисдаги ётоқхонасига пиёда жўнаворган. Кейинги гал қиличини қайраган қаҳратон қишда нимагадир аччиқ қилиб айни

шу масофани ярим кечада камина пиёда босиб ўтишимга тўғри келган.

Кейинчалик ҳам бамисоли Ер билан Ой каби неча бора яқинлашиб, неча бора йироқлашганмиз. Бироқ аллақандай тортиш кучи бизларни ҳамиша чарбарчас боғлаган ва ҳамон боғлаб турибди.

Баъзан ўйга толаман: Шекспир айтгандай, Парвардигор, Наби акани «ўзи яратиб, ёлғиз ўзига зарар етказмаганмикан?!» (Таги зил – ҳазил!).

Биз наинки адабиётни, ҳатто дунёни ўзгартирамиз деган қатъият билан дорилфунунда мархум Очил Тоғаев каби домларидан, жилд-жилд битик-китоблардан сабоқ олганмиз.

Биз донишманд Толстой, исёнкор Достоевский, Фолкнер, Т.Вулф, Думбадзе, Шукшин, Распутин, Евтушенко, Абдулла Орипов сингари буюкларга эргашиб, руҳиятимиздаги кишанлардан халос бўлиш йўлларини қидирдик.

Думбадзе вафот этганини радио орқалими, ярим кечада эшитдим. Наби ака мен яшайдиган ётоқхона яқинида ижарада яшарди. Бу дардни юрагимга сиғдирилмай унинг ҳузурига ошиқдим. Ухлаб қолган эканми, уйғотиб, айтганимда:

– Отанг ўлибдими, – дебман дея ҳазилга йўйганди (ҳолбуки Думбадзе асарларини мендан минг чандон зиёда идрок қилар, бинобарин уни отасидай азиз билади).

Дарҳақиқат, бу буюклар ҳамон маънавий пири комилимиз! Талабалик йилларида қайсидир курсдош йигитлар аллақандай суюқоёқларни топиб келиб, маишатга бериларди. Китобхонлик фикру зикримизни шу даражада банд этганидан, ҳатто қизлар билан кино-театрга бориш ҳам эсимизга келмабди.

Тўғри, камина кўклам ҳавоси таъсир қилибми, унаштириб кўйилган хивалик курсдошимга кутилмаганда соядай эргашиб, хуноб қилганман, раҳматли Отажон Худойшукуровнинг собиқ Свердлов залидаги концертига таклиф қилганман. Бироқ унаштирилган қайси ифбатли қиз номаҳрам курсдош йигит билан концертга тушади?!

Хуллас, наздимда, талаба Набижон Боқиев ҳамон Навоий номидаги кутубхонада хилма-хил китобларни ҳижжалаш билан банд.

Ҳозир Қуръони каримни ҳатто она тилимизда ҳам бемалол ўқияпмиз. Талабалик кезларимизда, 80-йилларнинг бошларида Қуръони каримни қироат қилиш у ёқда турсин, номини тилга

олиш ҳам сиёсий хато саналарди. Лекин Наби аканинг зукколигига қойил қолмай илож йўқ: ўша йиллардаёқ ҳазрат номидаги кутубхонанинг нодир қўлёзмалар бўлимида Крачковский таржимасидаги русча Қуръони каримни ўқиб чиққанди.

Қибрайдаги чала иморатимни сотмоқчи бўлганимда Наби ака:

– Мендан қочиб кетяпсанми? – деди таъна қилгандай.

Бунга жавобан кулиб қўя қолдим. Наби ака нима учундир ҳамма гапни қозоқнинг тўққиз пулидай қилиб гапирмайди. Ўшанда «Қочиб қаёққа борасан? Эсингни йиғ. Аксинча, кейинчалик қон йиғлайсан?» деса-ку, Қибрайдаги уйимни сотиш ўрнига кўчиб борган бўлардим. Мана энди калтабинлик жабрини тортяпман: минг йиллик қадрдонимнинг суҳбатига, дийдорига зорман. Орамиз жуда анов айтганчалик олис эмас, бироқ ёш ўтиб, турли хасталиклар хуружи етмагандай, ҳамён ҳам бедаво дардга йўлиққач, ҳатто Тошкентнинг телеминорасидан қафтдагидай кўринадиган, Наби ака ҳам танда қўйган Дўрмонга етиб олиш ҳам муаммога айланиб, хиёл олисдаги дўстлар билан дийдорлашишни кумсаб, бағрингни ўртаб юраверасан.

Наби аканинг босиқ-вазминлиги, мулоҳазагўйлиги, баъзан бетга чопарлигига, тўғрисўз, бешафқат ҳақиқатпарвар эканига, ўз қадрини билгани учун ҳам ҳаққоний мағрурлиги, хиёл такаб-бурлигига ҳамииша ҳавас қиламан.

Аксарият курсдош йигит-қизлар сингари мен ўшанда ҳам романтик хаёллар билан самоларда парвоз қилсам, Наби ака она Заминнинг кўҳна баланд-пастликлари оралаб мардона одимларди. Рауф аканинг таърифи бежиз эмас: Наби ака ҳаётни фалсафий идрок қилиш масаласида бизлардан талабалик йилларидаёқ илгарилаб кетганди.

Мен аксарият онам тарбиясини олганман. Шу боис феълимда ҳалимлик устун. Ҳалимлик ўз навбатида романтик ўй-хаёлларга хамиртуруш бўлган. Наби акада ҳам романтика берилиш йўқ эмас. Бироқ ҳаётни бор бўйича идрок қилиш устун. Бунинг боисини кейинчалик кашф этдим. У бобоси билан энасининг тарбиясини олган. Ҳар иккала қариянинг ҳаётий тажрибаси Наби акага гўдаклигидаёқ сингган. Албатта, унинг табиатидаги истеъдод сайқалланишида бу ҳам бир восита бўлган.

Мен, аҳмоқ ўзини мақтайди қабилида иш тутиб, ўз дўстимни буюк дея ноғора қоқмоқчи эмасман. Бундай худбинликдан Худонинг ўзи асрасин. Бироқ бор гапни айтмаслик ҳам Худого

хуш келмайди. У Жомий домла билан бир санада, Достоевский билан бир ойда таваллуд топган.

Наби акага хотин чидамади. Ёхуд уларнинг биронтасига Наби аканинг бардоши етмади. Даствлаб талабалик йиллари-мизда уйлантиришди. Тўй бўлмасдан қочиб келдими, ёки гўшангага киргани билан келин билан чимилдиқда фақат шахмат суриш билан банд бўлдими, хуллас, ғойибона келинойимиз бир ҳафтадан кейин кўч-кўрони билан ота-онасининг бағрига яна қизлик иффатини йўқотмай кириб боради.

Кейинги гал хотамтой лақайларга куёв бўлди. Бу тўйда Ёкуб-жон ака, Асқар Маҳкам каби улуғлар билан камина ҳам «қамишдан бел боғлаб хизмат қилганмиз». Акам бу хотини билан бир ёстиқни баҳам кўришга аранг ярим йил чидади. Шундан кейин Тошкентга қочиб келди. Орқасидан қувиб келган келинпошшани шалпангқулоқ каби икки оёғини тираб, қайсарлик билан «Танимайман!» деб туриб олди. «Муҳаббати рад этилган» Кумушой йиғлаб-йиғлаб келган йўлига равона бўлди.

Шу-шу токи бевалик жонига теккунча чидади. Бироқ ирода ҳар қанча мустаҳкам бўлмасин инсон табиатидаги хислатлар жунбушга келса, метин иродани ҳам ниҳолдай эгиб олиши ҳеч гап эмас. Дўрмондаги боғ ҳовлисида ошхўрлик авжига чиққанда:

– Ё тез уйлантирасизлар, ёки ўзимни бир балога дучор этман, – дея дағдаға қилди.

– Мен бораман совчиликка, – дедим мардона.

– Ўпқангни бос, – деди Наби ака давранинг тўридан жой олган Тўлепберган акага ишора қилиб.

Хуллас, орага буюклар тушдию яна бака-бум-банг тўй бўлди. Тўйда Сирожиддин Саййиддай шоирлар шеър айтиш билан ҳам кифояланмасдан даврада чунонам рақс тушдики, бўй етган қизлар маҳлиё бўлиб қолди.

Тўйдан бир-икки ой ўтгач, курсдош дўстимиз Рўзимбой Ҳасан билан келин-куёвни зиёрат қилгани бордик.

– Элатдошларингни ғарот қилиш учун сенга уйланганман, деяпти Наби ака, – дея келинбола нақ йиғлагудай бўлди...

Уйланиш-уйланмаслик ҳар кимнинг ихтиёри. Каминага ҳам жуфти ҳалоломдан ҳамиша «сиз ўзи кимларгадир ўхшаб сўққабош ўтишингиз керак» дея маломат тошларини тез-тез ёғдиради – маломат тошларидан минг бир чандиқ-чақа эсиз бошим-а!

Кундаликдан. 15.03.06 йил.

12 март – яқшанба куни Наби акани кўргани Дўрмонга бордик. Ёзувчилар боғи ўзгариб кетибди. Мирпўлат ака ҳам дан-филлама ҳовлининг томини ёпиб қўйибди. Наби ака Маҳмуд укамнинг божаси Нурматхон билан чакалакзор бўлиб кетган боғидаги дов-дарахтларнинг шоҳларини кесиб тартибга келтиряпти. Шох-шаббаларни майдалаб ёқишяпти. Бироз ичиб олгани бўғриқиб кетганидан сезилиб турарди. Асабийлашарди. Ғулом Каримни ёқтирмагандай бўлди.

– Бир-икки ёзувчиларга китоб улашиш учун келдик, – деганди,

– Сиз улашиб чиқаверинг, Ҳамид чой-пой тайёрлаб туради, – деди. – Ичкарида ҳамма нарса бор – чой-пой ичиб олинглар, – деди меҳмондўстлик билан.

– Фақат чоймас, ош йўқми, қорним оч, – дедим ҳазиллашиб.

– Ош ҳам бор, иситиб ерсизлар, – деди Наби ака.

Чойхона палов – дервиза гурунчга қилинган – иситиб, Ғулом Карим иккимиз сиз олинг, сиз олинг, дея «ўртада илик сарсон» қилиб, маза қилиб еб олдик.

Янглишмасам, Наби аканинг Дўрмондаги уйида телевизор ҳам кўрмадим. Хоналарда файз йўқ. Акамнинг холодилниги ҳам йўқ экан. Бир парча гўшт олиб боргандим, салқинроқ айвондаги михга елимхалтаси билан илиб қўйдим. Тўртта патир, битта тоза ароқ олиб боргандик. Ғулом Карим билан ичмадик. Бир ярим литрлик елим идишда қўлбола винога – тим қора рангли – кўзимиз тушди. Аввалига пивомикан, деган хаёлга борибман. Кейин қўлбола вино эканини пайқаб қолдим. қибрайликнинг аксарияти шундай вино қилади. Қорнимизни тўйғазиб, вақтни бой бермай ортга қайтдик. Жамол Камолга омонатни топширдик. Жамол ака Ғулом Каримга «жуда қорин қўйиб юборибсиз, тананингиз от, уни жиловлаб олинг. Аяманг, саҳарлаб туриб, олисроқ масофага югуринг», дея танбеҳ берди.

– Ёзда сувдан чиқмайди, ўшанда қорни эпқага келиб қолади, – деб дўстимнинг тарафини олган бўлдим.

Жамол ака нарироқда турган енгил машинага ишора қилиб, «сизларникими» деди. Унинг бу ишорасидан «яёв юриш ярамайди, камбағал-қашшоқлик ҳам айб, йигит – уддабуррон бўлиши керак» деган насиҳатомуз танбеҳ уққандай бўлдим. Фаришта омин деган экан, қайтишда ҳақиқатдан ҳам Ўткир Раҳматнинг хизмат машинасида ТТЗгача етиб олдик. Ҳайдовчи яхши йигит экан, пул керакмас, дея эътироз билдирди. Мен эса:

– Йўлнинг пири бор, – дея беш юз сўм бердим. Ҳолбуки кетишда ТТЗдан акамнинг боғигача нақ икки минг сўм билан етиб олгандик.

Фулом Карим кеча ишдан қайтишимда «Дўрмонда ҳам сиздай суҳбатдош топилмайди» дея кўнглимни кўтарди. Мен эса ҳатто Набижон акада ҳам сизникидай кутубхона йўқ, дея домлани мақтадим. Худо ҳар биримизни бетакрор қилиб яратган – ўзидан андоза олиб. Ҳар биримизнинг беназир ўрнимиз бор, дедим. Қолаверса, шон-шуҳратимнинг учдан икки ҳиссаси сизники, қолган бир ҳиссаси меники! Буни ҳам сизга шеърӣй бағишлов дostonимга киритишим зарур, дея кўшимча қилдим.

Темур Пўлатов ҳақида суҳбатлашдик. У даҳо ёзувчи деди домла. Ҳақиқатдан ҳам Темур Пўлатовда шоирона истеъдод мавжуд. Дастлабки қиссасини ўқиб тугатмаёқ шундай фикрга келдим. Унинг қиссалари бир нафас билан, лирик шеърдай ёзилгандай туюлади. Қисса воқеаларида узилиш, тумтароқлик йўқ. Улкан қалб туғёнлари, ҳапқиреишларини, талпинишларини, изтироблари, ўртанишларини ҳис қилдим. Бутун бошли қиссани мана шундай узлуксиз, давомли шоирона жўшқинлик билан ёзиш учун билмадим қанчалик қалб кўри керак бўлади?!

ЗАМОНДОШЛАР

ОСМОНИ БАЛАНД ЮРТ МАДҲИ

Шеър ёзмайдиган, лоақал, шеърга бефарқ ўзбек бўлиши эҳтимолдан йироқ. Шу боис, «гадосидан султонига қадар шоир» деган рутба-нисбамиз бор. Бундан қатъи назар, шеър ёзишга маънавий ҳақли туғма истеъдод соҳиблари ҳам борки, улар қошида эҳтиром ила боши эгмасликнинг иложи йўқ. Мен ҳаётининг айни «жазирама фаслида» ижод қилаётган Сирожиддин Саййиднинг ўзи сингари хиёл баландпарвоз, анча-мунча мағрур мардона шеърятти билан ошно тутунганман. Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидовнинг «шоирлик – шеър ёзиш эмас, оламни ларзага келтириш» деган таърифи бор. Кейинги йилларда Сирожиддин шеъряттида она-Ватан мавзуи алоҳида мавқе эгаллади.

Бир пайтлар унинг «Ватанни тушуниш» шеърий гулдаста-си чоп этилганида, наҳотки, ватанни тушуниш шарт бўлса, уни фақат севиш, ардоқлаш зарур, деган иштибоҳ кўнглимдан кечганди. Кейинчалик ўйлаб кўрсам, бу борада Сирожиддин биз – тенгдошларидан анча илгарилаб кетган, ватанни ардоқлаш, керак бўлса, унинг равнақи, халқ фаровонлиги йўлида жонни қурбон қилишдан олдин ҳар биримиз юртимизни тушунмоғимиз, Ватан асли қандай қадрият эканини англаб етмоғимиз талаб қилинар экан.

Есенин шоирларга «Башарти, яхши ижодкор бўлишни истар экансан, ўз ватанингни топа бил», дея насиҳат қилади. Сирожиддин Ватанни топишга уринаётган, уни топа билган, манзу-маларида баланд пардаларда куйлаётган ватанпарвар шоирлар сирасига киради.

*Хатим чиқди онам кафтин қатларидан,
Камол топдим кафтларининг тафтларидан.
Меҳрлари кўнглимга кўзлар бўлдилар,
Ватан янглиғ улуғвор сўзлар бўлдилар.*

Шоир онанинг меҳри, кенгроқ маънода она тимсолидаги она юрт меҳри қалбига кўз, нигоҳ бўлганини, яъни меҳрибон ва муштипар онанинг, қолаверса пушти паноҳ она юртнинг меҳри туфайли қалб кўзи очилганини шукроналик билан шеърга солади. Шунчаки оддий ташбеҳдай туюлган бу сатрлар, муболағаларнинг мағзини чиқадиган бўлсак, оналар-ча меҳрибонлик «Ватан янглиғ улғувор сўзлар» учун мустаҳкам замин бўлганига ишонамиз.

Ватаннинг ҳар қарич ери муқаддас, Ватанни севмоқ иймондандир, сингари нақллар, ҳадиси шарифлар бор. Сирожиддин мана шундай азалий ҳикматларни ўзига хос услубда ифодалади, яъни унга муқаддас она юртнинг, ҳаттоки, «хору хаслари ҳам дарс беради, сабоқ беради».

*Мен Ватанни ўргандим ҳар гийёҳидан,
Шомларию райҳонларин сиёҳидан.*

Шунинг учун ҳам шоир хитоб қилади. Ватан шаънига росмана алёрлар айтади:

*Мен шундайин сўзга тўлдим ичларимдан,
Ҳарф ўргандим ўйларинг ҳам, синчларингдан,
Ҳар қаричи, ҳар ғубори имло, юртим,
Ҳар бир тоши, ҳар чинори мулло, юртим.*

Биламизки, шоирлар – муҳаббат фарзандлари! Бироқ шоирнинг қалбида оташин муҳаббат билан ёнма-ён, эҳтимол, басмабасига нафрат гулхани ҳам ловуллаб ёнади. Бинобарин, шоир қалбидаги муҳаббат сингари нафрат ҳам ҳаётбаш хусусиятга эга. Чунки Эзгулик, Адолат, Меҳру Муҳаббат, Ватанпарварлик сингари олий қадриятларнинг жарчиси ҳисобланувчи шоир ҳам ана шу олий қадриятларга хизмат қилади.

Менга қолса, муайян шоирнинг Ватан мавзуидаги шеърлари, манзумалари асосида унинг ижодий балоғатга етган-етмаганлиги борасида фикр юритган бўлардим. Албатта, шоирни «Ватан ҳақида ажойиб шеър ёзишинг шарт!» – дея мажбурлаб бўлмайди. Шу маънода Ҳамид Олимжоннинг «Ўзбекистон» и ҳам, Абдулла Ориповнинг она юртни юксак пардаларда куйловчи шеър-манзумалари ҳам қалб амири билан, ҳар икки буюк шоирнинг қайноқ қони билан битилгани айни ҳақиқат.

*Соғинчинг ташвишу баҳоримдадир,
Товушинг даҳлизми ё хонамдадир.
Сенинг тўлқинларинг, Тўполондарё,
Ҳар тонг чайқалибон остонамдадир.*

Шайхзода домла қаламига мансуб «Тошкентнома»нинг тадрижий давоми бўлган Сирожиддиннинг «Тошкентга бағишловлар»ини ўқиб, унинг шоирона топқирлигига яна бир карра тан бердим:

*Дунёда энг азиз кўзу қошлардай,
Ҳар бир ҳовлинг менга қариндошлардай.
Кўнглимни минг қилиб оламга сочсам,
Бунга қайтиб келгай қалдирғочлардай.*

Сирожиддин сингари шоирларнинг манзумаларини ичдан нурлантириб турадиган сеҳр-синоат уларнинг бевосита қалбнинг инъикоси, қалбнинг суврати, руҳнинг шеърга кўчган, сатрларга сингган сеҳру жодуси, десак, ниҳоят, ҳақиқатга яқинроқ фикрни айтган бўламиз.

Унинг она-Ватан мадҳига бағишланган шеърлари орасида «Бағишлов» алоҳида ўрин тутади. Шоир шеърни халқона соддалик билан бошлаш баробарида дастлабки банднинг сўнгги сатридаёқ ҳайратланарли юксакликка кўтарилганининг гувоҳи юўламиз:

*Қуёшу ой кеча-кундуз
Азал посбони бўлган юрт,
Гўзал Чўлпонларию ҳам
Гўзал осмони бўлган юрт,
Сен, эй шаъни баланду ҳам
Баланд осмони бўлган юрт,
Тикилсам гар севинчдандир
Кўзимдан кетмагай намлар.*

Бу қўшиқдай содда ва равон сатрларни қироат қилар экансиз, шоирнинг Ватанига мафтун, Ватани билан бахтиёр экани, Ватани ҳақида ўйлаганда, унинг қиёфасига термулганида кўзларидан қувонч ёшлари қуйиладиган Шахс даражасида юксалганига гувоҳ бўласиз. Истеъдодли шоирларнинг аксарият ман-

зумаларида иқтидорини намоён этадиган шоҳ байтлар бўлади. «Бағишлов»да нафақат шоҳ байт, балки шоҳ банд мавжуд, дея даъво қилгим келади:

*Жаҳон ичра ғараз кўндир,
ғалат иш кўпу ғулғул кўп,
Ватан танҳо бўлур, гарчи
жаҳонда шоҳу дулдул кўп.
Бу гулшанга бизим янглиғ
келиб кетгувчи булбул кўп,
Ватан сен мангу бўстонсан,
Баётим – сенга шабнамлар.*

Бу бандда азалий ва абадий ҳаёт-мамот масаласи шоирона зукколик, шоирона ҳақгўйлик, тангилик билан қаламга олинганки, бу ҳам Сирожиддиннинг қувваи ҳофизаси нечоғли кучли эканини яна бир карра тасдиқлайди.

Англашимча, «бўйиндаги Бурч ва Қарз туйғуси» Сирожиддинга нафақат шоир сифатида, балки эл қатори оддий инсон, шу муқаддас заминнинг фуқароси сифатида ҳам асти тинчлик бермайди.

*Таҳлил этар ҳаётимни бир буюк зот,
Дўсту ёрдан мен бир вафо қўрганмидим?
Неча йиллар таҳрир этар мен ҳаёт
Ва лекин мен таҳрирга ҳеч ўрганмадим.*

«Таҳлил» ва «таҳрир» атамалари нисбатан матбаачилик соҳасида кўп ишлатилади. Шоир шу атамалар асосида гўзал шеър битгани эътиборни тортади.

Юқорида келтирилган шоҳ байтга қайтайлик. Мен бу сатрларни шоҳ байт, дея даъво қилаётганимнинг боиси шундаки, унда шоирнинг имон-эътиқоди ўзидан катта устоз қаламкаш ижодкорларга азбаройи ихлоси, меҳр-муҳаббати ёрқин акс этган. Илло, Парвардигори олам ҳар биримиз ҳаётимизнинг буюк муҳаррири эмасми! Бунда шоирнинг мўмин-мусулмон экани, имони мустаҳкамлиги кўзга ташланади. Бу сатрларни айни пайтда, Аллоҳга беадад ҳамду сано тарзида қабул қилса бўлади. Хоҳлаймизми-хоҳламаймизми, бандасининг қисмати Яратган эгамнинг ихтиёрида, деган азалий ва абадий ҳақиқатни мудом ёдимизга солгани боис ҳам уни шоҳ байтлар сирасига киритса арзийди.

Сирожиддиннинг олти-етти байтдан иборат ғазал йўлида битилган манзумалари мени айниқса маҳлиё қилади.

*Қаро тунга саҳарлар келди охир,
Қаро кўздан хабарлар келди охир.*

Шоир бу манзумани аллақандай ғуссалар гирдобидан омон чиққач, нафақат омон чиққач, балки ғолиб чиққач, ёзган бўлса ажаб эмас. Унинг бу мақтаъси Ҳофиз Шерозийнинг:

*Умидинг узма ҳеч ёруғ жаҳондин,
Вале тол баргидек титра замондин.
Қароликдни нари нур йўқ, дер эсанг,
Қаро сочим оқарди, бу қаёндин?! –*

деган умидворлик, некбинлик билан йўғрилган рубоийсини ёдга солади. Қолаверса, ҳазрат Навоийнинг «Қаро кўзум, келу мардумлиғ эмди фан қилғил» мисраси билан бошланувчи машҳур ғазалини эслатади. Дарвоқе, чинакам шоирнинг бебаҳолиги шундаки, унинг ўта ғуссали шеърларида ҳам некбинлик, ҳаётсеварлик, ҳаётга ташналик шуълалари порлайверади, чорлайверади... Эртанги кунга, эзуликнинг ғалабасига ишонч шоирни қайғу ва аламнинг ўта теран жарликларида ҳам асти тарк этмайди.

«Фаришталар қавмидан» (А.Орипов) бўлган шоирлар – росмана танти, эрка халқ. Барча шоирлар сингари Сирожиддин ҳам ўз қадрини яхши билади.

*Мен ўзбекнинг бир штатсиз шоириман,
Шеър аймаққа гоҳ нўноқ, гоҳ моҳириман.
Берсин, дейман ҳар кимнинг ҳам толеини,
Ҳаёт Зухро бўлса, унинг Тоҳириман, –*

дея Ғафур Ғулом каби ҳайқиришини такаббурликдан йироқ ҳаққоний, ўринли ғурурланиш сифатида самимий қабул қиламиз.

Сирожиддин Саййид «Бир жисму юз минг руҳдаман» дея бизни ҳайратлантирар экан, бундан-да кучлироқ ҳайратга соладиган асарлар билан шод этади, дея комил ишонч билан умид қилишимиз мумкин.

*«XXI аср» газетаси,
2005 йил, 20-январь, 3 (56)-сон.*

ҲУВАЙДО ОРЗУЛАР

*Агар сен бор бўлсанг ердами, кўкда,
Ёки борса келмас бирон овлоқда.
Куюш ётар жойи – алвон уфқда,
Оёқ куяр сахро ё ёнар тоғда,
Мен сени топаман, ҳақиқат!*

Абдумажид АЗИМ

Таниқли шоир Абдумажид Азим навбатдаги – «Ошиқ дилим»¹ шеърлар тўпламини китобхонлар ҳукмига тортиқ қилди.

Тўплам Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Алининг самимий сўзбошиси билан очилади. Устоз адиб таъкидлагандек, Абдумажид Азим «саксонинчи йилларда адабиётимизга кириб келган шоирларнинг пешқадамларидан». Бинобарин, унинг қалами ҳамиша кўнгилларни нурлантириб, зиё сочиб туради. Шоирнинг шеърларида «Ватанга муҳаббат, элу юртга, халққа садоқат, қолаверса, табиатга, инсонга меҳр ва ихлос туйғулари тараннум этилади».

Сўнги ўн йиллик аввалида истиқлолдек беназир неъматни тортиқ қилган йигирманчи аср халқимиз тарихида ўчмас из қолдирди. Халқимиз маънавиятининг мезонларидан бири бўлган адабиёт соҳасида ҳам салмоқли ютуқлар қўлга киритилди. Бадий ижоднинг турли жанрларида жаҳон адабиётининг энг сара асарлари билан беллаша оладиган ижод намуналари яратилди. Абдумажид Азим мансуб авлоднинг бахти ҳам шундаки, улар адабиётимиздаги ана шундай ижодий юксалиш даврида адабиёт майдонида кириб келди. Бинобарин, устоз шоирларнинг кўтаринки, парвози юлдузлар қадар юксак романтик шеърияти сарчашмасидан баҳраманд бўлган Абдумажид Азимнинг «сийрати Мажнунсифат, суврати мастона» лирик қаҳрамони умидлар оламига талпиниб яшайдиган, ҳатто «Ё ҳаёт, ё мамот!» дея ҳақиқат ханжарини кўксига санчишга шай Гамлет сингари ёвқур орзумандлар сирасига киради.

Таниқли мунаққид Иброҳим Ҳаққул ёзади: «Олимларнинг эътирофлари бўйича ҳинд, юнон, чин тушунча тизимидан фарқли ўлароқ, туркий халқлар фикр ва тушунча тизимида миллат севгиси, Оллоҳ қўрқуви ва тўғрилиқ доимий равишда устуворлик қилиб келган».

¹ Абдумажид Азим, «Ошиқ дилим», «O'ZBEKISTON» НМИУ, Т., 2015 йил.

Ўзбек шоирлари миллат ва Ватан севгисини наинки юксак пардаларда куйлайдилар, балки ватан меҳри, дарду ҳасратларини чинакам ватанпарвар фидойиларга хос ихтиёрий равишда «кўзга мил каби тортадилар». «Ўзбекистон – Ватаним маним!» дея мудом ғурурланадиган аллома шоиримиз ҳар бир юртдошимиз номидан ҳайқиради:

*Сен онам, сен синглим, ёримсан азал,
Эй жоним-жаҳоним, Ўзбекистоним!*

Абдумажид Азимнинг шеърий ижоди ҳам, аввало, Ватанга меҳр-муҳаббат, унинг буюк истиқболига комил ишонч билан йўғрилган. Бинобарин, «Шу мушфиқ улусни онам деб суйдим», дея ёзғиради. «Шарқу Ғарб эшиги» – дарбозаси бўлмиш жаннатмонанд она юртни ўғлон сифатида «отам дея суйгани»га, «ёрим дея» ардоқлаганига шеърларида қайта-қайта урғу беради.

Ватан остонадан бошланади. Абдумажид Азим аввало, «бағрикенг, соғинчлар юрти» Сурхондарё фарзанди. Атоқли адабиимиз Шукур Холмирзаев пойтахтда умргузаронлик қилганига қарамай қалбан Бойсун бағрида яшаб ўтди. Абдумажид Азим шеърларида ҳам «ёбонларида ҳамон болалиги тентираб юрган Сурхон боғларининг» соғинчи устувор. Бу самимий соғинч она Ўзбекистонга меҳру муҳаббат пойдевори.

*Табаррукдир киндик қоним томган макон,
Ҳовлиларни райҳонларнинг ҳиди тутган.
Лойсувоқ уй, ўчоқ, тандир, қора қумғон,
Ватан асли, Ота уйим, мени кутган.*

*Ўша азиз масканларни соғинаман,
Чопгим келар кўчаларга солиб сурон.
Бу дунёда битта сенга юкинаман,
Онажоним, меҳрибоним, Ўзбекистон.*

Энг муҳими, Ўзбекистон аҳлини шоир «отам-онам дея суйиш» билан кифояланмайди. Шоир илҳом оғушида «хувайдо орзулар»и билан парвоз қилар экан, буюк истиқбол сари талпинади.

Ҳозир баландпарвоз романтика даври ўтди дея даъво қилувчилар кўпайган. Бироқ орзу-умидсиз – ҳаёт йўқ.

Бобомерос адабиётда айтилмаган фикр йўқ ҳисоби. Айниқса, мумтоз Шарқ шеъриятида қаламга олинмаган мавзу топилиши

даргумон. Шу боис кўҳна ва навқирон шеърият бўстонида янгилик яратиш амри маҳол. Лекин мазкур бўстон кўркига имкон қадар тароват бахш этиш ҳар бир шоирлар авлодининг муқаддас бурчи. Муҳаббат ва комиллик армони, она-юрт равнақи, қолаверса комиллик соғинчи билан йўғрилган самимий тизмалар фикримизни исботлайди.

Айрим ёстикдай шеърий тўпламларни заррабин билан ҳижжалаб ўқиганда ҳам қалб сардафтарига зарҳал ҳарфлар билан мангуликка битиш учун арзийдиган теша тегмаган назмий жавоҳир топиш даргумон. Қувонарли жиҳати шундаки, пировард натижада комилликка ундовчи шоирона бокира илҳом билан ёзилган, безовтаю беором қалб қони ила омухта, юракка қўш қанот шеърият ёмбиларини Абдумажид Азим шеърияти сардафтаридан топасиз. Бинобарин, таниқли мунаққид Улуғбек Ҳамдам сўзлари билан айтганда, Абдумажид Азим ҳам «кўп қиррали шоир: у – табиат шоири, у – фалсафа сўқийди, у – ижтимоий адолат ҳимоячиси, у – муҳаббат куйчиси»¹.

*Фақир йўли панада,
Ётар ери ёнада,
Фақирми, ҳақир-нодон,
Қалбим, уйқудан уйғон!*

*Кўнглинг юксак ойларда,
Пойинг токай лойларда.
Қийнал, азоблан, тўлғон,
Қалбим, уйқудан уйғон!*

*Сохта таомилни буз,
Музаффар эл-юртни туз.
Номус-орингни қизғон,
Қалбим, уйқудан уйғон!*

Юрагида муҳаббати бисёр, ғайрат-шижоати чексиз шоир руҳиятида инқилоб рўй беришини истайди. Зиддиятли қисмат билан аёвсиз жангга киришади. Зеро, аллома Ғега таъкидлаганидек, ҳар бир инсон ҳаёт учун шонли курашни ҳар куни янгидан бошлайди.

Шоҳ Машрабнинг аччиқ армон билан йўғрилган: «Бу ғафлат уйқусидин, эй ёронлар, уйғониб бўлмас» мисраси ёдга кела-

¹ Улуғбек Ҳамдам. «Бадий тафаккур тадрижи». «Янги аср авлоди», Т., 2002 й., 101-бет.

ди. Абдумажид Азим ҳам наинки қалбини, қалб кўзгусида акс этаётган замондошларни ғафлатдан уйғонишга, давр билан ҳамнафас, ҳамқадам бўлишга чорлайди. Мақсад: умрини ўтаган, миллат, она Ватан равнақига монелик қилаётган «сохта таомилларни бузишу Музаффар эл-юртни тузиш»дан иборат!

Абдумажид Азим лирик қаҳрамони тор-махдуд, манфаат-параст «мен» доирасидан чиқиб, ижтимоийлашган шоир-шахс даражасига юксалгани «Музаффар эл-юртни тузиш»дек муқаддас вазифага астойдил чоғланишию буюк «келажакдан имдод кутиши»да яққол кўзга ташланади.

Шоир ўзи эътироф этгандек, ҳасрат дафтарининг бир саҳифасини муҳаббат чечаклари безаса, бошқа бир саҳифасида нафрат аланганади:

*Тилла қадаҳимда май ўрнига хун,
Рухим сарватида васваса, жунун.
Елкамдан босади рутубатли тун,
Нохуш тушларимни чаппа қўйдим мен.*

Азал-азалдан муҳаббат фарзанди бўлган шоирлар айни пайтда ҳақгўйлиги, ҳақиқатпарастлиги билан ҳам эътибор қозониб келади. Тўғри сўзнинг тўқмоғи бор дегандай, ҳақиқатнинг кўзига тик қарашга ҳамма ҳам журъат этавермайди.

*Ноёб бир матодир ҳақ сўз биламиз,
Ёлғонга тобемиз, аммо, барибир.*

Эътиқоди собит шоирлар ширин ёлғонга алданишдан кўра, самараси шубҳасиз аччиқ ҳақиқатни афзал биладилар. Шу боис ҳаммиша ҳақиқат байроғини баланд тутадилар:

*Агар сен бор бўлсанг ердами, кўкда,
Ёки борса келмас бирон овлоқда.
Қуёш ётар жойи – алвон уфқда,
Оёқ қуяр саҳро ё ёнар тоғда,
Мен сени топаман, ҳақиқат!*

Шоир илҳом фарзанди. Шугина эмас. Илҳом бахш этган қўшқанот туфайли шоир, лоақал, ижод лаҳзаларида заминдан узилади – юксакларга беихтиёр парвоз қилади, тенгсиз куч-қудрат соҳибига айланади. Навоий ҳазратлари илҳом шарофати билан наинки дунёнинг салкам ярмини эгаллаган туркий халқларни, шунинг баробарида жамики эзгу ниятли аҳли башарни «яққа-

лам айлайди», Бобораҳим Машраб айни илҳом бахш этган куч-қувват билан «дўзахни пистанинг пўчоғига жойлайди».

Замонлар ўзгаргани билан қалбимизни ҳамон азалий кечинма-туйғулар жунбушга солаверади. Шу боис Машраби девонанинг:

*Аҳволи дилими айғоли бир маҳраме топмай,
Зулмингни қариндошу ғамингни падар этдим, –*

байтига, Абдумажид Азимнинг армон билан йўғрилган:

*Куним ғурбат, туним ғурбат, сафолар қайда қолмишлар,
Хобгоҳим совуқ турбат, садолар қайда қолмишлар, –*

сатрлари ҳамоҳанг жаранглайди.

Аҳли ижод – сўз шеҳригари. Қолаверса, адабиётни, айниқса шеърятни муболағасиз тасаввур қилиш қийин. Устоз Абдулла Орипов «Арманистон» манзумасида «қонида қилич занги бор»-лигига ишонтиради. Абдумажид Азим ҳам ҳаётий ҳақиқатга тамомила зид, бироқ айни пайтда бадий ҳақиқат экани шубҳасиз воқелик билан ҳайратлантиради: «юрагини кўрсатиш учун кўксини ланг очиб қошимизга келади». Шу ўринда зулмат ичра юрагини машғала янглиғ кўтариб, ғолибона одимлаётган мардона Данько тимсоли кўз ўнгимизда бутун улуғворлиги билан намоён бўлади.

«Оташ шамолларга бағрини кенг очган» Абдумажид Азим шеърятида, шунингдек, ҳаёт ва ўлим, муҳаббат ва нафрат, ёвузлик ва эзгулик сингари боқий мавзулар шоирона маҳорат билан васф этилади. Бу борада мунаввар тонг тимсоли шеърлардан шеърларга кўчиб, буюк иқбол маёғига айланиши бежиз эмас, илло истиқлол йўлидан мардона одимлаётган бунёдкор халқимизни буюк келажак – истиқбол ва иқбол уфқлари чорлаётир.

Шоир бир шеърида: «Она, туғилайин оппоқ тонг билан» дея ҳайқиради. «Эврилиш» шеърида эса «тамомила бошқа одам бўлиб уйғонишни» орзу қиларкан, эзгу ниятларини овоза қилади:

*Кечаётган ғофил асрлар
Уйғонади бўзлаб бу тонгда.
Тарс ёрилиб ҳатто қабрлар
Мархумлар ҳам қолар исенда...*

*Уйғонаман, руҳимда титроқ,
Оҳларимни ичимга ютиб.*

*Зулумотни унутиб, бироқ
Ёруғликни энтикиб кутиб.*

Ҳақиқат кўзига тик қараган шоир ҳатто ўлимдан ҳам ҳайиқ-майди. Қуйидаги сатрлар гўё жафокаш, бироқ эътиқоди қоядай мустаҳкам қодирийлар ҳайқириғидай янграйди:

*Бир жонимдан қўрқсам агар, ўзлим ёлғон,
Қаро ерга кирайин-о, қўк кийсин осмон.*

*Бу ўлимим ҳақсизликка қарши исёндир,
Риё, алдов забун бўлган бир гўзал тонгдир.*

*Етолмасам мен у тонгга чекмасман алам,
Ҳақ йўлласса, халқ кўлласса ҳаётман мен ҳам.*

«Армон, соғинч, ҳижрон сингари туйғулар шоир қалбини поклайди. Аслида бу туйғулар Аллоҳнинг шоирга берган ризқи. Умуман олганда, шоир – узлуксиз соғинч мақомига етишаётган одам. Илоҳий соғинчга етишаётган одам», – дея таъкидлайди Ўзбекистон халқ шоири Усмон Азим.

Дарҳақиқат, бизга ёшликда оташин муҳаббат, балоғат палласида қизгин фаолият кўш қанот бўлса, кексайганимизда имону эътиқод, Парвардигори олам васлидан умидворлик суянган тоғу ишонган боғ вазифасини ўтайди. Бинобарин, нуроний фасл остонасига қадам кўйган Абдумажид Азим шеъриятида ҳам Яратганга муножот оҳанглари, тасаввуфий кечинмалар ус-тувор бўла бошлагани ажабланарли эмас:

*Бир ёним дашти фано,
Бир ёним дорилбақо.
Қалбим, ҳар тепшингда,
Айла Ҳаққа тавалло.*

Тўпламнинг «Ошиқ дилим» тарзида номланишида теран маъно бор. Шоир «Ишқ экан энг буюк нажот дунёда» дея эътироф этаркан, «ишқ» калимасига олам-жаҳон моҳият жо эканини юрак-юрагидан ҳис этади. Бу ўсмир кўнглидаги шунчаки ҳою-ҳавас эмас, балки том маънодаги ишқ дарди, таъбир жоиз бўлса, Аллоҳ муҳаббати экани билан қимматли.

XX асрда, собиқ шўролар даврида маънавий ҳаётимизда катта ўпирилишлар юз берди. Бу бадий ижод, шеърятга ҳам ўз таъсирини кўрсатиб, асрий анъаналар қисман унутилди. «...

аввалги асрлар назмидан нафақат шаклда, балки мавзуда ҳам анча фарқланадиган шеърят, жумладан ижтимоий поэзия дунёга келди» (Улуғбек Ҳамдам). Ўтган асрда яратилган шеърларга бирров назар ташлагандаёқ имон-этиқод сингари ҳаётий зарур диний калималар камдан-кам қўллангани эътиборимизни тортади. Дахрий мафкура ҳукм сурган шароитда ҳатто Аллоҳ номини шеърда келтиришга изн берилмасди. Ҳолбуки, «шеър – бошқача йўлда изҳор қилиб бўлмайдиган дардчил туйғу. У ижтимоий ҳою-ҳаваслар дахл қилмайдиган ҳаводан нафас олади» (Улуғбек Ҳамдам). Фақат истиқлол шарофати билан бу асрий анъана яна шеърятимизда бўй кўрсата бошлади. Жумладан, устоз Абдулла Ориповнинг «Ҳаж дафтари» туркуми яратилди. Ўзбекистон халқ шоири Рауф Парфи эса том маънода муножот туркумидаги шеърлар битди:

*Имон бер руҳимга, жисмимга жон бер,
Лойимни қориштир, поклаб бер менга.
Ожиз томиримга покиза қон бер,
Равшан қил, қорамни оқлаб бер менга.
Охират илмидан қил мени огоҳ,
Муродим шамини сўндирма, Аллоҳ.*

Абдумажид Азимнинг ҳам «фано зиндонидан» безор лирик қаҳрамони Парвардигори оламга юзланиб росмана муножот қилади. «Бу кун юрагимни тилмасам бўлмас, /Ҳаққа илтижолар қилмасам бўлмас», дея ёзғирар экан, ишққа ташна қалби ғолиб тугдай Яратган қоши томон чорлайди.

*Ит нафсим занжирга боғлаб ниҳоят,
Адам саҳросига бадарға қилдим.
Мен кимман? Пойингга етолсам шояд,
Кўк сари азм этдим, кўкка интилдим!*

Бошқа бир шеърида эса чинакам тақводорлар каби хитоб қилади:

*Нисбийдир макону вақт,
Ҳар заррада ҳукми Ҳақ,
Қудрат йўқ мангу барҳақ,
Парвардигордан бўлак.*

«Ошиқ дилим» тўплами шаклий жиҳатдан ранг-баранг. Публицистик кўтаринкилик билан қанотланган манзумалар би-

лан ёнма-ён ўйноқи халқона оҳанг билан йўғрилган тароналар беллашади. Қолаверса, шоир қатор тўртликлар ва туюқлар ҳам ижод қилгани эътиборни тортади:

*Кўнгил, сен ўзингни овутиб яша,
Тақдири азалнинг ишига кўнгил.
Умримнинг паст-баланд йўллари оша,
Сендайин бир маҳрам топмадим, кўнгил.*

Мазкур туюқ тугал фикрга эга экани ва шеърый санъатлар билан зийнатлангани диққатга сазовор. Хусусан, «кўнгил» сўзи дастлабки сатр бошида ҳам, қолаверса иккинчи ва тўртинчи сатр сўнигида ҳам келиб, тақрир, яъни тақрор санъатини вужудга келтирган. Лекин «кўнгил» калимасини бўғинларга ажратсак, яна икки хил маънога эга «кўн» ва «гил» сўзларига эга бўламиз. Зотан, шоир мазкур калиманинг мана шу жиҳатидан ҳам маҳорат билан фойдалана олганда, бу туюқ яна ҳам бетакрор чирой касб этган бўларди.

«Ошиқ дилим» тўпламида оташнафас Усмон Носирга бир шеър бағишланган. Атоқли шоирга Абдумажид Азимнинг ихлоси бежиз эмас. Усмон Носир машҳур шеърларидан бирида қалбига мурожаат қилади:

*Юрак, сенсан, менинг созим,
Дилимни найга жўр этдинг.*

«Юрак, сенга айтаман дангил/ Мени кўп ҳам эркалатма, бас!» дея ўз қалбига самимий юзланган Абдумажид Азим ҳам комил ишонч билан хитоб қилади:

*Энди мен коинот фуқаросиман,
Сомон йўлларидек ёруғдир ўйим.
Мен бу кун оламда энг улкан Одам,
Энг ёруғ юлдузга етади бўйим.*

Шоир ўзини наинки она табиат, балки чексиз коинот билан бир бутун ҳис этиши учун қайси маволарга юксалган бўлиши керак? Ниҳоят, энг улкан Инсон бахтини теран ҳис этган Абдумажид Азим лирик қаҳрамонининг қадду басти энг ёруғ юлдузни ҳам ортда қолдирганига ишонгимиз келади.

АТОҚЛИ ШОИР ОДИЛ ИКРОМ – 60 ёшда!

Одил Икром азалий қадрдонларимдан.

Мен асли Бўка туманиданман. Одил эса бизга нисбатан яқин Исфарадан.

Шеърятга муҳаббат эса бизларни наинки яқин дўст, балки қиёматли биродарга айлантирди.

У билан бирга Республика радиосига деярли бир вақтда ишга кирганмиз. Мен чет элларга эшиттиришлар бўлимида, Одил эса Адабий эшиттиришлар бўлимида ишларди. Ўқтин-ўқтин учрашиб турардик. XX асрнинг иккинчи ярмида Тошкентдаги Навоий кўчаси 30-уй, нашриётлар жойлашган бино сингари Радионинг Адабий эшиттиришлар бўлими ҳам адабий жараён қайнаган маскан эди. Ўша даврда бу бўлимда Усмон Азим, Олим Отахонов, Орзикул Эргашев, Эркин Усмонов, Дилшод Шамс, Зафар Комилов, Ҳидоят Олимова каби шоир ва ёзувчилар баҳамжиҳат фаолият юритарди. Таниқли шоир ва ёзувчиларнинг, театр ва кино артистларининг қадами бу даргоҳдан сира ҳам узилмасди. Айни адабиёт ва санъат даргоҳи Одил Икромнинг нозиктаъб шоир сифатида шаклланишида муҳим ўрин тутган. Дарвоқе, Одил яна бир қадрдоним – Асқар Маҳкам билан курсдош бўлган. Қиёматли биродарим, марҳум Ғулом Каримий билан ака-укадай яқин бўлган.

Кейинчалик Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида, атоқли адиб Одил Ёқубов раҳбар қилган йилларда хизмат қилиш асносида ижод оламига яна ҳам яқинлашди.

*Оёғимдан ғам чалар эди,
Болаликда йиқилсам бир дам.
Мени ердан кўтарар эди
Онагинам, бечора онам.*

*Энди эса... Энди одамлар
Йиқилсам ҳам парво қилмайди.
Энди эса... Энди у дамлар
Ёдимдан ҳеч кўтарилмайди.*

*Оёғимни чалиб кетса ғам,
Кўтармагил, кўнглимни овут.
Мен биламан, энди йиқилсам
Мени ердан кўтарар тобут.*

* * *

*Ёлворганим билан оқармайди тонг,
Ҳайдаганим билан кетмайди зулмат.*

Бу тақдирга тан беришу қодир қисмат қаршисидаги заифлик, иродасизликими? Аксинча, шоирнинг ўзига хос исёни.

Одил Икром мисраларни қофиялаш билан кифояланмасдан сатрлар ичида ўзаро қофиядош сўзларни ҳам қўллаб, шеърларнинг оҳангдорлигини яна ҳам кучайтиради. Куйидаги сатрларда сатрлар ичида келган ўзаро қофиядош «ғурбат» ва «турбат» туфайли шеър яна ҳам оҳангдор, сеҳру жозибали бўлган:

*Аммо кетолмасман ғурбатдан қочиб,
Қайси бир турбатда тентирар таним.*

* * *

*Одил Икром билан топишиб олдик,
Гўё этагига ёпишиб олдик.
Музқаймоқ ахтариб кўчалар кездик,
Ўзимизни гўё ёшарган сездик.
Одил билан суҳбат қилдик биз теран,
Камдан-кам топилар билимли эран.
Ваҳоб Раҳмон каби Хўжанд боласи,
Боласи десамми ва ё лоласи.
Алпкелбат бўлса ҳам вазмин, мулойим,
Ёмон кўздан уни асра, Худойим!
Сабоқ берса бўлар шеърый илмдан,
Шубҳасиз, жой бердим унга дилимдан.
Кўҳна қадрдоним ахир у, бир пайт,
Бирга ишлаганмиз мисоли жуфт байт.
Унда иккимиз ҳам йигит навраста,
Муҳаббат дардига пайванду баста.
Гўё қанот боғлаб учардик яланг,
Тап тортмай ҳеч недан бамисли паланг.
Жўжаҳўрози каби олишганмиз ҳам,
Ҳатто гап талашиб солишганмиз ҳам.
Ёлғиз Одил ғоят босиб ўзини,
Ҳеч кимга бермаса ҳамки сўзини,
Вазминлигин асло бермасди қўлдан,
Қийин собитларни чиқармоқ йўлдан.*

Шундай бўлса не тонг шеърият Беки:
«Ҳайратин чеки йўқ, нафратин неки».
Машаққатли ҳаёт дорилфунуни,
«Тинчлик бермас асло ўжар жунуни».
Ҳикматдан холимас шоир сўзлари,
Наздида «бетимсол ғамнинг кўзлари».
Бахт қушин қошига чорлаб қистайди,
«Бир тоза юракда яшаш» истайди.
«Кетса, қисматига қаро қор ёғар,
Қолса, дард юрагин булутдай соғар».
«Қолса, майна қилар лаин «кадхудо»,
Кетай деса асло йўл бермас Худо».
Билмам, қодир нега муҳаббат-меҳри,
Телба айлар бироқ афсунгар сеҳри.
Чорлагандай олис юлдуз зиёси,
Асло тинчлик бермас меҳригиёси.
У ҳам биз каби гар соҳиби замон,
Амрига бўйсинмас қисмат беомон:
«Ёлворгани билан ёришмайди тонг»,
Зулмат ҳам чекинмас урса ҳамки бонг!
Ва яна Одиллий каби бегумон,
Сухбати жонон дўст топиш даргумон.
Шерали Лойиқ ҳам Муҳаммад Иқбол,
Ҳақида тилидан томиб шаккар-бол,
Сўзлади, мен ҳам дил дафтарим очдим,
Шоҳ байтлар гавҳару дурларин сочдим.
Сўзлаша-сўзлаша ҳаттоки толдик,
Ҳамкорлик қилишга келишиб олдик.
Ва лекин чиққандай ногоҳ йўлимдан,
Балиқдай сирғалиб чиқди қўлимдан.
Йигит қайтмас сўздан дейдилар азал,
У билан айтишсак, не тонг, шеър-ғазал.

* * *

Ва лекин ҳақ гапни айтайин сизга,
Ғоят манзур бўлди «Таҳажжуд» бизга.
Ҳар кимга ҳам насиб этгай юксак ком,
Аввало китобга қўйган яхши ном.
Шоир ўз номидан шеър айтар дадил,
Шоирона қадди сарбаланд адл!

*Шеърӣй санъатлар ҳам қўлланган яхши,
Ҳамма ҳам бўлолмас Одилдай бахши.*

* * *

Юқоридаги шеърӣй бағишловни Одил Икромнинг «Таҳаж-жуд» шеърлар тўпламини дўстим Ғулом Каримийдан олиб ўқиғач, 2010-йиллар атрофида ёзганман. Одилнинг янги шеърларини ўқир эканман, унинг ижодига хос жиҳатларни хиёл англаганим кўнглимдан кечди.

Одил Икром ҳам Баҳром Рўзимуҳаммад, Фаҳриёр, Абдували Қутбиддин, Азиз Саид каби шоирлар авлодига мансуб. Адабий давраларда юқоридаги шоирлар номи тез-тез тилга олингани ҳолда Одил Икромга негадир муносиб эътибор берилмайди. Ҳолбуки, Одил Икром ўз сози ва овозига эга шоир.

Одил Икромнинг изтиробли лирикаси Рауф Парфи шеърӣятини эслатади. Лекин Рауф Парфи лирикасида асосан ижтимоий оҳанг устувор. Одил Икром шеърларида эса ижтимоий оҳанглар индивидуллашган, яъни шахсийлашган, бир манзилдан навбатдаги манзилга интилиш бор. Бинобарин, «дунё жаҳаннами»да Одил Икромнинг аксарият шеърлари ҳам фожиалар билан йўғрилган.

*Умринг қуйиб кетар азоб билан жим,
Ўлмаган жонингга жабр қилар ул.
Дунё жаҳаннамдир, менинг бу умрим
Олов ботинида қул бўлмаган қул.*

* * *

*Огоҳлик уйғотар қўрқув, таҳлика,
Балокаш бардошга айланди боринг.
Эрмакдай туюлар иғво аҳлига,
Киприкка осилиб, чайқалган зоринг...*

Одил Икром шеърӣятини англаш учун тасаввуф фалсафаси, тасаввуф адабиёти, тасаввуф шеърӣятидан яхшигина хабардор бўлиш керак.

Айни пайтда унинг шеърларини завқланиб ўқийсиз. Назаримда, Одил шоир учун кифоя қиладиган даражада сўз бойлигига эга ва айни сўз бойлиги билан гўзал сўз ўйинлари қилади, пировард натижада сўзларни қуйлатади. Аввало, Одил Икром

шеърларидаги ўзига хос шеърый иборалар диққатни тортади: «серсавлат савоб», «балокаш бардош», «айёш айёми», «гургзода дунё», «тундош ёлғиз ирода», «сабрсиз сукут».

* * *

*Серсавлат савобдан самимийроқдир,
Хавфу умид аро мунғайган гуноҳ.*

Шоирнинг мана шу мулоҳазаси эътиборимни тортди. Савобга нисбатан гуноҳ самимий бўлиши мумкинми? Юзаки қараганда ақлга зид фикрдай кўринади.

Абу Ҳомид Ғаззолий таъкидлайди: «Диннинг заҳари – гуноҳ. Кимки уни содир этса, фурсат борида бу қилмишидан қайтмоғи вожиб. Бу фурсат умрдир. Фурсат бой берилса, умр зоеъ бўлади. Гуноҳ заҳаридан, умрнинг зоеъ бўлишидан-да хавфлироғи ва аламлироғи муқим неъмат ва буюк мулкка тўла боқий охиратни бой бериш, сўнгра жаҳаннам оловида ёниш, доимий азобга гирифтор бўлишдир. Бу дунёдаги умрларнинг бир қанчасини жамлаганда ҳам охиратдаги азоб муддатининг мингдан бирича бўлмайди. Негаки, у азобнинг муддати чексиз, туганмас»¹.

* * *

Ҳазрати Алининг Пайғамбар алайҳиссаломдан ривоят қилган шундай сўзлари бор: «Сизларнинг яхшиларингиз гуноҳ содир этиб, сўнг кўп тавба қилувчиларингиздир» (Байҳақий ривояти).

*Ўзинг раҳм тила, тиловат пайти
Ҳовучингга тўлсин ҳазин бир дуо.
Мен ожиз эмасман – келарман қайтиб,
Мен ёлғиз эмасман – теппамда Худо.*

Мумтоз буюк шарқ шоирлари собит эътиқоди ва Оллоҳга чексиз муҳаббати билан ажралиб туради. Бу борада ҳазрат Навоий ҳам барчамизга ибрат.

Маълумки, Аллоҳга муҳаббат унинг қаҳридан кўрқиш ва меҳридан умидвор бўлишга ҳам таянади.

Олимларнинг эътироф қилишларича, Сўфийлар инсон руҳи илоҳийдир, бинобарин асосий мақсад – илоҳий олам билан қў-

¹ Абу Ҳомид Ғаззолий. Тавба китоби, Т.; «Мовароуннаҳр», 2003 й., 20-бет.

шилмоқдир, деган қоидага биноан яшайди. Зотан, сўфий учун на дунёдан ва на охираддан тамаъ бўлмаслиги керак. Ягона ис-так бу – Худонинг дийдоридир, холос, деб таъкидлайди профес-сор Нажмиддин Комилов «Тасаввуф» китобида.

*Эслатма, туз сепма янги ярамга,
Эслатма, қўй энди ўшаларингни.
Захлаган хаёллар олар аланга,
Эсласам зардуштий бўсаларингни.*

Одил Икром шеърларига соғинч кўланкаси соя солади. У шеърларидан бирида: «Соғинчдан қабариб кетар юрагим!» дея ёзғиради, соғинч азобу изтиробларидан нажот ахтаради. «Ёл-ворганим билан ёришмайди тонг/Хайдаганим билан кетмайди зулмат» деган аламли ва аччиқ эътироф ҳам айни соғинч искан-жасида ёзилган бўлса ҳам, ажаб эмас.

*Тун бўйи сиқтаган соғинчларим оч,
Кўкрагимга ботган кимнинг излари?
Нечун, бунча совуқ; лаънати қувонч,
Нечун, бунча гўзал ғамнинг кўзлари?*

Одил Икромнинг кўнглига яқин одамни юпатиш мақсадида битган шеърини ўзига ҳам нисбат берса бўлади:

*Барча фарёдингни ютасан ичга,
Бунча ардоқладинг ҳижронни, ғамни?
Гургзода дунёда бўрилар ичра
Шу пайтгача тирик юрганнинг камми?!..*

Бу сатрларда ҳижрону ғамни ардоқлашга мажбур бахтсиз қисмат эгаси кўз олдимизда гавдаланади. Айни пайтда бу бахт-сиз одам ғайриоддий равишда «Гургзода дунёда бўрилар ичра тирик юришга» ҳам маҳқум.

«Гургзода дунё» ибораси ҳам эътиборга молик. «Беш кун-лик дунё», «ўткинчи дунё», «шафқатсиз дунё», «қаҳри қаттиқ дунё» каби ибораларга илгари ҳам кўзим тушган. Лекин «гург-зода дунё» иборасига илк бор дуч келишим. Аввало «гург» сўзи-ни ўзбек тилининг беш жилдли изоҳли луғатида учратмадим. «Фарҳанги забони тожик»да эса итсимонлар оиласига мансуб

йиртқич деб изоҳ берилган. Одил Икром бу сўзни шунчаки тўғридан-тўғри эмас, балки унга янги ҳаёт, янги мазмун ва маъно бахш этиб, қолаверса ибора шаклида шеърятимизга олиб кирган.

«Гургзода дунё» иборасини турлича талқин қилиш мумкин. Хусусан, «итфеъл дунё», «итдан баттар дунё», «қонхўр йиртқич дунё» деб тушунса ҳам бўлади. «Гургзода дунёда бўрилар ичра тирик юриш»га маҳкумлик эса мазкур ибора аҳамиятини, кучу қувватини, таъсирини янада оширади. Жаннатмонанд дунёни «гургзода дунё»га айлантирган айнан бўридай қашқиртабиат кимсалар эмасми, деб ўйланиб қоласиз. Яна: дунёнинг йиртқичтабиат эканидан ким шикоят қилади? Албатта, оламга ҳам, одамларга ҳам вафо қилиб, эвазига жафо топган, покиза юрагини ҳамиша кафтида олиб юрадиган шоиртабиат инсонгина шикоят қилади. Қаҳри қаттиқ кимсалар эса шубҳасиз бўрилар тўдасига қўшилиб кетади, йиртқичлардан бирига айланади.

* * *

Адабиёт майдонига кириш нисбатан қийин эмас. Бу майдонда қолиш, уни забт этиш қийин. Мухлислару мазкур майдондагиларга ҳам манзур бўладиган салмоқли бирон ишни уддалаш эса ундан ҳам қийин. Одил Икром, бироз муболаға билан айтганда, ҳатто адабиёт майдонда муқим жойлашиб олганларни ҳам ҳайратлантирадиган ишни уддалаган бахтли шоирлар сирасидан. У қатор форийзабон шоирларнинг шеърларини ўзбекчага таржима қилиш баробарида жаҳон адабиётининг шоҳасари – Ҳазрат Жалолиддин Румийнинг «Маънавий маснавий» достонини ўзбек тилига ўғирди. Одилнинг лирик шеърларини камситмаган ҳолда комил ишионч билан айтиш мумкин, бу таржима билан у ўзига боқий ҳайкал ўрнатди.

* * *

Одил Икром ўзининг «Таҳаммул» шеърлар тўпламига сўзбошида шундай ёзади:

«Шеърятда «ақл ва тоқат қушлари»ни (Навоий) ҳуркитадиган шовқин-суронлар самимият қушандаларидир. Шеър заҳматида бўйни ёр бермаган, «бало истамоқда машаққат бор»лигини (Бобо Саммосий) ҳис этгиси келмаётган ёнимдагиларнинг Сўз ва Туйғуга санъаткорона муносабат бўлиши мумкин эмас деган ақидага канадай ёпишиб олганлиги ачинарли ва хавфли-

дир. Ваҳоланки, ақл ва юрак баҳсида фикр ва туйғулар мувозанатининг бузилмаслиги – шоирдан, фақат, тутқаноқ ҳолатини эмас, шеърга санъаткорона, сўзга заргарона, хушёр муносабатни талаб қилади, яъни шеър – ақл жунуни эмас, жунун ақлидир. Шоирнинг жиннидан фарқи ҳам, «ақл йўлидаги девоналик» (Хижозий) ҳам, эҳтимол, шудир».

* * *

Шу биргина банднинг ҳар бир сатрида ўзига хос шеърий ташбеҳлар борлиги ҳам шоирнинг катта истеъдодидан далолат:

*Тўкилдим, юракда борини тўкдим,
Тўхтамай сув қуйган каби элакка.
Пуч орзу хаёллар бағрига чўкдим,
Алданиб, айланиб бир қоп кепакка.*

* * *

Одил Икром гўзал шеърляти билан шеърхонлар меҳрини қозонди. Шеърлят илмининг билимдонлари ҳурматига сазовор бўлди.

* * *

Нодира Афоқова:

Шеърлятингиздаги икки ҳодиса ҳеч кимникига ўхшамайди. Аввало шуки, шеърларингизни ичдан нурлантириб турган марказий образ бор. У, эҳтимол, севимли аёлдир. Эҳтимол, азиз бир дўстдир. Эҳтимолки, кўнгилга яқин бошқа бир инсондир... Мен бу образни дунёмизнинг эзгулик дунёси бўлишини ўксик дил ила соғинган шоир хаёлларидагина яралган, шу хаёллардагина барқарор бўлмиш бир образ деган бўлардим. Ўшани севмоқ, ўшанга интилоқ, ўшани соғинмоқ шоирниям, ўқувчисиниям нораво ҳиссиётлардан нари бўлмоққа чорлайди. Комил шахс, мунаввар борлиқ, биз оддий бандалар яшаётган макону замонлардан холи дилбар сиймодир у... Иккинчиси шуки – асло муболаға эмас – туркий шеърлятда Сўз имконини бу қадар очиш ҳазрат Навоидан кейин, билмайман, неча шоирга насиб қилган? Шеърлятингиздаги Сўз жилваларидан ҳаммиша ҳайратдамиз. Қаламингиз асло толмасин, Одил ака. Ўқувчилар маҳобатли Румий «Маснавий»сининг ўзбекча таржимасини китоб ҳолида қўлга олмоқликни сабрсизлик ила

кутмоқдалар. «Маснавий»нинг мазкур таржимаси – тарих тақозоси, эҳтиёж, халқимиз жамияти тараққиётининг қонуний бекати бўлди. Бу таржима босқинлару истилолар, шу истилоларга қарши ўқтин-ўқтин кўтарилган исёнларга мубаддал тарихимиз, хусусан, даҳрийликни байроқ қилган шўро империяси даврида юрак-бағримизни ўртаган аччиқ соғинчдир. «Маснавий» таржимаси – тарихан қисқа бўлса-да; аслиятини, асл руҳий мезонларни ихтиёрсиз қўмсагани боис халқимиз учун узоқдай, жудаям узоқдай туюлган шўро ҳукмронлиги даврида – исломий бошланғичимизга ичкин қаттиқ интилувнинг ниҳоятидир. Мен «Маснавий» таржимасини нуфузли Давлат мукофотига муносиб деб ҳисоблайман. Номзодлар тавсия қилинадиган кунларда мана шу қутловни ўқиётган дўстларимиз мазкур таклифни бажонудил қўллаб-қувватлашларидан умидворман. Муқаддас Исломни «роҳбари нажот» (Фитрат) деб, «Маснавий»и Румийни муқаддас китоб воситаси ила бизга пайғом қилинганларнинг бадиий талқинлари деб билган ва асл адабиётни қадрлаганлар уюшмаси ҳеч бир иккиланишсиз шундай таклиф билан чиқишларига ишонаман! Табриклайман, Одил ака!

* * *

Оташнафас шоирамиз Нодирахон Афоқованинг фикрларига қўшилган ҳолда, қадрдон дўстим ва биродарим Одил Икромни муборак 60 ёши билан чин дилдан табриклайман!

ТАРЖИМА ҲАМ – ИЖОД

«Муҳаббат тароналари». Рубойлар. Эргаш Очилов таржималари. «Шарқ» нашриёти, Тошкент, 2004 йил.

Мумтоз, қолаверса замонавий форсий адабиёт – улкан до-рифунун. Қадимда мадрасаларда араб ва форс тили пухта ўргатилгани учун уларни оммавий ўзбекчалаштириш зарурияти бўлмаган. Бундан қатъий назар адабиётимиз тарихида буюк форсийгўй шоирларнинг асарларини таржимасига қайта-қайта қўл урилган. Жумладан, ҳазрат Огаҳий ҳам бу ҳайрли ишга ҳисса дош бўлган.

Ўтган асрнинг ўрталардан этиборан форсийгўй шоирларнинг асарларини таржима қилиш ниҳоят оммавий ва одатий тус олди.

Саъдийнинг «Гулистон»и, Хожа Ҳофиз ғазаллари, Фирдавсий «Шоҳнома»си, Умар Хайём рубойлари ўзбек тилида янгради.

Форсигўй шоирлар асарларининг таржимасига салоҳиятли олим ва таржимон Эргаш Очилов ҳам бир неча йиллардан буён ҳисса қўшиб келяпти.

«Муҳаббат тароналари» («Шарқ» нашриёти, Тошкент, 2004 йил) рубойлар тўплами унинг бу борада амалга оширган заҳматли меҳнатининг самараси. Бу наинки Эргаш Очиловнинг меҳнати, балки адабий жамоатчилиқнинг улкан ютуғи.

Мутаржим тўплагга сўзбошида эътироф этганидек, «1994 йили «Рубой таржимасида шакл ва мазмун бирлиги» мавзуида номзодлик илмий ишини ҳимоя қилган. Тадқиқотда «йигирма беш нафар форсийзабон шоирнинг ўн тўққиз мутаржим томонидан амалга оширилган уч мингга яқин рубойси таржимаси текширилган».

Эргашнинг таржималари билан анчадан буён танишиб келаман. Унинг замонавий шеърят муаммоларига бағишланган мақолалари ҳам катта қизиқиш уйғотди. Бинобарин, олимни наинки шеърятимиз, бутун адабиётимиз жонкуярлари қаторида тилга олишга ҳақлимиз.

«Муҳаббат тароналари»да мутаржимнинг ютуқларидан дастлабкиси, рубойларнинг арузда таржима қилингани. Мутаржим бу нодир мажмуани камоли ҳурмат ила устозларига бағишлаганидан ҳам таъсирландим.

Эрон шоири Бобо Тоҳирнинг рубойлари форсийзабон халқлар орасида машҳурлигини эшитгандиму бироқ унинг ижоди ҳақида нисбатан тўла тасаввурга эга эмасдим. Ниҳоят, Эргаш-жоннинг заҳматли меҳнати шарофати билан Бобо Тоҳир рубойлари ҳақида нисбатан тўлароқ тасаввурга эга бўлдик.

*Ким ошиқ бўлса у, жондан ҳайиқмас,
Ошиқ кундаю зиндондан ҳайиқмас.
Бўлар ошиқ дили оч бўри янглиғ,
Бўри чўпону гаврондан ҳайиқмас.*

Ёхуд Бобо Тоҳирнинг навбатдаги рубойлари ҳам таржима эканига қисман шубҳа билан қарашимиз табиий:

*Ай, дард, бир ўзинг келсанг, на бўлғай?
Кўнглимга ғамни оз солсанг, на бўлғай?*

*Бошим узра ҳабибми бу, ё табиб,
Улардан гар бири бўлсанг, на бўлғай?*

Яна:

*Худоё, дод бу дилдан, дод бу дилдан!
Бирор дам бўлмадим мен шод бу дилдан.
Менга арзингни айт дейишса, тингла:
Қиларман тинмайин фарёд бу дилдан.*

Тўпламда муваффақиятли таржима қилинган рубойлар таллайгина. Қул Убайдий рубойлари таржимаси ҳам чакки эмас.

Таржима ҳам – ижод. Ижод эса илҳом самараси. Наинки илҳом, қора меҳнат меваси. Эргашжон рубойларни таржима қилиш асносида нафақат форс тилини пухта билиши, айти пайтда ижод сирларидан воқифлиги ҳам қўл келган.

«Муҳаббат тароналари» тўплами шубҳасиз мақтовга лойиқ. Афсуски, шундай беназир китобни нашрга тайёрлашда шошма-шошарлик қилинган. Аввало, китобга пухта муҳаррир тайинланмаган. Дейлик, Иброҳим Ҳаққул, Нусратилла Жумаҳўжа сингари форсий адабиёт билимдонлари ёхуд Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол, Асқар Маҳкам каби форсийзабон шоирлар асарларини таржима қилишда катта тажрибага эга шоирлар бу ҳайрли ишга жалб қилинганда, тўпламнинг бадиий қиймати яна ҳам ортган бўларди.

Шеърый таржимага, умуман назмий ва насрий асарларга ҳар қанча сайқал берилса, оз.

Эргаш Очиллов Бобо Тоҳирнинг рубойларини таржима қилар экан, зарур ўринларда аксарият «сира» калимасини қўллайди. Гўё тилимизда бу каломнинг бошқа синоними йўқдай...

Қатор рубойлар оч қофия билан таржима қилинганини ҳам маъқуллаб бўлмайди. Ҳолбуки, рубойий асосан тўқ қофия асосида яратилади. Мутаржим «мен», «менинг» сингари олмошларни суистеъмол қилгани ҳам ғашни келтиради. Ваҳоланки, рубойида наинки ортиқча сўз, ҳатто ортиқча қўшимча ҳам бўлмаслиги керак. Умуман, шеър тили ўта ихчам, лўнда, аниқ-равшан бўлиши шарт.

Эргаш Очиллов рубойларни арузда таржима қилгани, албатта, мақтовга лойиқ. Бироқ аксарият рубойлар «шеърый техника» жиҳатидан бекаму кўст бўлгани ҳолда бадиий асар

сифатида сакта чиққан. Ҳолбуки, шеърда руҳ бўлиши керакдай, таржимада ҳам «шеърый техника унсурлари» сақланиши билан бир қаторда шеърятга, рубойига хос руҳ, шеърый жозибга, оҳанг сақланиши зарур.

Эргаш Очиллов Ҳофиз Шерозий рубойиларидан бирини шундай ўгирган:

*Кел, қўлда тутиб қилгувчи шод бодаи ноб,
Кел, сифла рақибдан яширин ҳамда шитоб.
Душман сўзига кирма сира, кетма, ўтир,
Кел, тингла бу нуқтанию нўш айла шароб!*

Айни шу рубойини Ошиқ Эркин қуйидагича ўзбекчалаштирган:

*Шодлик шаробини олу боққа кел,
Пасткаш, хасислардан ҳоли ёққа кел.
Борма эшитмоққа рақиб сўзларин,
Мендан эшит, нигор, шош, кучоққа кел.*

(«Жаҳон адабиёти», журнали, 2004-йил, 11-сон.)

Гарчанд Ошиқ Эркин таржимада аруз қоидаларига тўла риоя қилмаган бўлса-да, унинг таржимаси аслиятга яқинроқдай таассурот қолдиради.

«Муҳаббат тароналари»дан жой олган Хожа Ҳофизнинг қуйидаги рубойиси ҳам сўзма-сўз таржима қилинган:

*Кўйингда менингдек киши йўқ бехона,
Наздингда менингдек киши йўқ бегона.
Зулфинг занжирига осиггани бежиз эмас –
Ишқингда менингдек киши йўқ девона.*

Ошиқ Эркин таржимасида эса мазкур рубойий ўзбеккона жанрларга:

*Кўйингда бехона йўқ биздан ўзга,
Наздингда бегона йўқ биздан ўзга.
Зулфинг занжирига осилдик, эй ёр,
Боиским, девона йўқ биздан ўзга.*

(«Жаҳон адабиёти», журнали, 2004-йил, 11-сон.)

«Муҳаббат тароналари»га бевосита мутаржим сўзбоши ёзгани ҳам нокамтарлик эмасмикан? Гўё адабиётимиз майдонида форсий шеърятдан, рубоий илмидан беҳабар алломаи замона қаҳатдай. Афсуски, кейинги пайтда ижод майдонида ҳам монополизм, дейлик ҳар бир ижодкор: шоирми, адибми, таржимонми, адабиётшунос олимми, «хусусий чорбоғи»га бадий таҳрир борасида беғонани имкон қадар яқин йўлатмасликка уринаётгандай...

Аксарият адиб-шоирларнинг асарлари жиддий таҳирсиз дунё юзини кўраётир, охир-оқибат хом-хатала «асарларни», Эргаш Очилов таъбири билан айтганда, «шаклий нафосатга ва бадий балоғатга эга дурдоналар» тарзида «ҳазм қилиш»га уриниб, бадий дидимиз сайқал топиш ўрнига яна ҳам дағаллашяпти. Энг ачинарлиси, йиллар давомида шакланган бадий таҳрир маданияти бой бериляпти. «Ваҳоб Рўзиматов таҳрир мактабини ўтаганлар» сифатида доврўф қозонганлар каби бадий таҳрир усталари анқонинг уруғига айланяпти.

Кези келганда шуни ҳам айтиш керакки, «Муҳаббат тароналари» тўпламини ёш авлодга мўлжаллаб, лотин алифбосида ҳам чоп этиш зарур.

Сирасини айтганда, «Муҳаббат тароналари» қўлма-қўл ўқиши шубҳасиз. Умар Хайём рубоийлари Шоислом Шомухамедов таржимасида йирик тўплам сифатида чоп этилганидан кейин форсийзабон шоирлар рубоийларининг ниҳоят ўзбекчага ўгирилган яна бир салмоқли тўпламига эга бўлдик.

«Жаҳон адабиёти», 2006 йил, 1-сон.

ДУРДОНАЛАР ГУЛДАСТАСИ

Адабиётшунос олим, таниқли таржимон Эргаш Очилов чорак асрдан буён рубоий тадқиқи ва таржимаси билан шуғулланади. Шу давр мобайнида 150 га яқин форсийзабон шоирнинг беш мингдан ортиқ рубоийсини ўзбекчалаштирди.

Эргаш Очилов, аввало, рубоийларни ўз вазни билан, яъни арузда таржима қилиши диққатга сазовор. Айни пайтда, ўзи эътироф этгандек, «адабиётимизда бутун бир даврни ташкил этадиган рубоийларни бармоқ вазнида таржима қилишнинг аҳамиятидан ҳам кўз юммайди».

Шоислом Шомухамедов, хусусан, Умар Хайём рубоийларни бармоқ вазнида таржима қилар экан, уларнинг ўзбеккона руҳи-

ни беришга интилган. Шунинг учун ҳам унинг таржимасидаги айрим рубойлар, фардлар халқ орасида оммалашиб кетди. Бинобарин, Ш.Шомухамедов таржималари халқона оҳанги билан ўқувчи туйғуларини жунбушга келтириш орқали онгига бавосита таъсир кўрсатади.

Эргаш Очилов эса таржима жараёнида асл мазмунни, айниқса тасаввуфий истилоҳ ва ибораларни сақлашга интилади. Шу боис унинг таржимасидаги рубойлар китобхон тафаккурига бевосита таъсир кўрсатади. Шу маънода, «қатрада – уммон, учқунда қуёш мазмунини беришдек рубойга хос хусусият» (Ғафур Ғулум) Э.Очилов таржималарида маълум маънода нисбатан тўла сақланади.

Заҳматкаш олим-таржимон яқинда яна бир «Минг бир рубой»¹¹ тўпламини ўқувчилар ҳукмига ҳавола қилди.

Таржимон, тўпловчи ва нашрга тайёрловчи мазкур тўпламга нима учун айнан шундай ном қўйган? Тўпламдаги рубойлар миқдорини кўрсатиш баробарида мазкур номда шоирона муболаға бор. Хусусан, бу ном беихтиёр «Минг бир кеча» эртакларини ёдга солади. Қолаверса, дардимиз беададлигини баён қилиш зарурияти туғилса, «кўнглимда минг бир дард бор», дея ёзғирамиз. «Минг бир рубой» тўпламидан жой олган наинки ҳар бир рубойда, балки қатор сатрлару ибораларда минг бир ҳикмат яширинган. Мазкур ҳикматларни ўқиш, уқиш, мушоҳада қилиш, айниқса тасаввуф руҳида битилган рубойлар мазмунмоҳиятини англаш ўқувчидан муайян тайёргарлик талаб этади.

Ҳар бир рубойнавис ҳаёти ва фаолияти ҳақида мухтасар, лекин атрофлича маълумот берилгани ҳам мазкур тўпламнинг ўзига хос фазилати. Бу ҳар бир муаллиф рубойларини англаш борасида ўзига хос восита вазифасини ўтайди.

Тўпламда Абу Абдулло Рудакий, Абу Али ибн Сино, Амир Хусрав Деҳлавий, Фоний сингари аллома рубойнавислар, қолаверса Зебуннисо, Ойиша Самарқандий, Маҳастий Ганжавий, Меҳри Ҳиротий сингари форсийзабон шоиралар ижодидан намуналар ҳам берилган.

«Чуқур билими, кенг дунёқараши, ноёб истеъдоди туфайли Жомий ва Навоийнинг назарига тушган» (Эргаш Очилов) Бадриддин Ҳилолий рубойларда ҳам ҳақиқий ва мажозий маъноларни маҳорат билан омухта қилгани, илоҳий ва дунёвий

¹¹ «Минг бир рубой», Ўз.Р., ФА «ФАН» нашриёти, Т., 2009 йил.

ишқни ҳасослик билан куйлагани учун ўз даврининг Ҳофизини Шерозийсини сифатида донг таратган.

*Дар олами бевафо касе хуррам нест,
Шодию нишот дар бани одам нест.
Он кас, ки дар ин замона ўро ғам нест,
Ё одам нест, ё аз ин олам нест.*

Таржимаси:

*Бу бевафо оламда биров хуррам эмас,
Ҳеч кимга қувончу шодлик ҳамдам эмас.
Кимнинг бу замонда қўнгли тўла ғам эмас,
Оламдан эмас ёки у, ё одам эмас.*

Рубоий таржимасида, умуман форс-тожик тилидан шеърини асарлар таржима қилишда ҳаддан ташқари ўзбекчалаштириш ҳожати йўқ. Мазмун-моҳиятини тўла-тўқис акс этириш учун аслиятни сақлаган маъқул. Таржимоннинг шундай йўл тутиши мумтоз шеърятимиздан баҳраманд китобхонлар учун ҳеч қандай малолликни юзага келтирмайди, аксинча бу маъқуллаш билан кутиб олинади.

Бадриддин Ҳилолийнинг қуйидаги рубоийсини ҳам аслиятда гўзал жаранглайди:

*Не аз ту ҳаёти жовидон меҳоҳам,
Не айшу танаъуми жаҳон меҳоҳам.
Не кому дилу роҳати жон меҳоҳам,
Оне ки, ризои туст, он меҳоҳам.*

Таржимада рубоий жанрига хос яхлитлик ва лўндалик хислатлари бой берилгандай:

*Сендан боқий ҳаётни ҳеч он тиламам,
Ё неъмату шодликни беармон тиламам,
Ё коми дилу фароғати жон тиламам,
Дардингга ўзингдан ўзга дармон тиламам.*

Аслиятдаги форсча саноқли сўзларни ҳисобга олмаганда, ҳақиқий ўзбек шеърят ихлосманди учун мазкур рубоийда илгари сурилган ғоя-фикр равшан. Лекин энг муҳими бадиият қоидаларига риоя қилиб, мазкур рубоийдаги айрим сўзларни алмаштириш ҳисобига қуйидагича таржима қилиш ҳам мумкин:

*Эй ёр, на ҳаёти жовидон даркор,
На айшу танаъуми жаҳон даркор.
На коми дилу роҳати жон даркор,
Рози-ризолинг бегумон даркор.*

Рубоий теран фалсафий мушоҳада билан бирга юксак шоирона маҳорат талаб қилади. Рубоийнавислар калом уммони ичра бамисоли ғаввос каби сузиб, дур-жавоҳирларни маҳорат билан шеърий сатрларга тизиши зарур. Рубоий таржимонига ҳам, албатта, шундай талаблар қўйилади.

Эргаш Очилов қатор рубоийлар таржимасида теран маънони тўлалигича ифода этиш баробарида шеърий санъатларни сақлашга ҳам ҳаракат қилган. Маълумки, маънони шеърий бўрттириш ва оҳангдорликни таъминлаш, шунинг баробарида бадиий завқ таъсирини кучайтиришда **радиф**нинг аҳамияти жуда катта. Шеър илми билимдони Эргаш Очилов ўз таржималарида бунга алоҳида аҳамият берган.

Убайд Зоконийнинг ушбу рубоийси таржимаси шу жиҳатдан эътиборга молик:

*Кўнглим тилаги у бағритошдир то хануз,
Умрим бўйи иш жангу талошдир хануз.
Биз иккимиз бирга қариймиз деб эдим,
Кексайдиму мен, у-чи, ёшдир то хануз.*

Тўпلامдан жой олган қатор рубоийлар, Амир Ҳусрав Деҳлавийнинг қуйидаги дурдона тўрт сатрида эътироф этилгандек, кўнгиларда ишқ-муҳаббат оловини алангалатади, бинобарин меҳру оқибат, инсонийлик сингари муқаддас қадриятларни васф этади:

*Кимнинг дили ишқ оташини туйган эмас,
Кўнглим сира бундай кишини суйган эмас.
Эй ишқ ўтидан ғофил, узоқ юр биздан,,
Ҳар дилни ёқармиз агар у куйган эмас!*

«Минг бир рубоий» ўзига хос тасаввуф луғати сифатида ҳам қадрли. Таржимон ўнлаб тасаввуф истилоҳларига изоҳ беради. Лекин «чўнг», «алвон», «заъфарон» сингари кенг оммага тушунарли сўзларга ҳам изоҳ берилиши фақат китобхон диққат-эътиборни чалғитади, холос.

Тўпламни варақлаш асносида мумтоз шоирларнинг бир-бирларини илҳом булоғидан баҳраманд бўлганлари хаёлдан кечади. Хусусан, Хусрав Дехлавийнинг:

*Қондан юзинг пок қиламан эшигингда,
Ғамдан жонни чок қиламан эшигингда.
Деди: Эшигим хокини соч бошингдан,
Шундан бошни хок қиламан эшигингда,*

рубойиси «Эшигингда» радифли ғазални ёзишда Бобораҳим Машрабга илҳом бермаганмикан, деган фикр хаёлдан кечади.

Ёхуд Хусрав Дехлавийнинг «Фармон бердинг жон беру бўса ол деб, Мен бор-йўғим шу фармонга бераман» оташин сатри Хожа Ҳофиз Шерозийнинг «Биргина жоним сўрар бир бўсага, Не ширин жононми ё жон, ё мадад» ўтли сатрлари билан ҳамоҳанглиги эътиборни тортади.

Мазкур дурдоналар тўплами аксарият шеърият мухлислари ёстиғи остидан жой олиши шубҳасиз. Чунки рубойилар илҳом бахш этиши баробарида Паҳлавон Маҳмуд башорат қилгандек:

*Олам фили қайтаролмагай шиддатимиз,
Дунёни қилур саросима шавкатимиз.
Жой олса чумоли сафимиздан ногоҳ,
Бир лаҳзада шер айлар уни давлатимиз!*

Қадимда мумтоз шоирларимиз форс тилини ҳам мукамал билган, туркийзабон шоирлар айна пайтда форс тили, қолаверса араб тилида ҳам ижод қилган – форсийзабон аллома шоирлар дурдона асарларидан баҳраманд бўлишда муаммо бўлмаган. Бугунги кунга келиб форсийзабон шоирлар рубойиларини ўзбекчалаштириш замон талабига айланди. Миллий шеъриятимиз тараққиёти учун бу сув ва ҳаводай зарур. Бинобарин, кейинги йилларда бир неча шоирларнинг айнан тўртликлар тўплами дунёга келганини инobatга оладиган бўлсак, «Минг бир рубой»дан жой олган дурдоналар билан танишган ижодкорлар, наинки тўртлик жанрида қалам тебратиш масаласида, балки умуман бутун ижодига тамомила бошқача кўз билан қарайди, деб умид қиламиз.

«Жаҳон адабиёти», 2009 йил, 12-сон.

БАДИЙ ТАФАККУРДАГИ БУРИЛИШ

**Миррих (Марс) сайёрасининг
номидан. У бахт-саодат тимсоли ҳисобланади ёки
Баҳром (қадимги Эрон шоҳларидан бири)дек
мард, жасур бўлсин.**

Баҳромнинг «Қарғалган» манзумасининг лирик қаҳрамони – прототипи шоирнинг ўзи. «Аллоҳнинг қаҳрини келтириб, пайғамбарни қарғашга мажбурлайдиган исёнкорона амал-аъмолни фақат ва фақат ўжар, қайсар, айтганидан қайтмайдиган – Худонинг ўзи кечирсин, бироқ бу ҳақиқатдан ҳам шундай – қайсидир маънода тоабад тавқи лаънат тамғаси босилган Ҳазрати Фариштага қўл берган ШОИР урдалайди. «Улуғ ибтидодан ҳам нарироққа қадам босишга» фақат Шоири замон журъат қилади. Манзуманинг теран фалсафаси ҳаётий, табиий яланғочлиги билан даҳшатга солади.

«...одам ва курт-кумурсқа дарахт япроқ тош ҳамда шаҳарлар ҳамда фасллар сиёсатлар тузумлар саркардалар ва фоҳишалар мазҳаблар куфрнинг хилма-хил шакллари ўлганларидан сўнг йитганларидан сўнг барибир йўқлик дея аталувчи чоҳда ўзаро туташishi зарурат эканлигини чуқур тушунган» ва мана шу тушуниши билан замон ва макондан илгарилаб кетган, ҳатто замон ва маконнинг аввалу охирсиз чирмовуқдай чирмашиб-чатишган ришталаридан – мутлоқ мангулик мақомига юксала билган Шоиргина «...адабий йиғи абадий кулгу абадий жимлик» унвонига муносиб.

«Сойлар шилдирашида булбулнинг саҳарги нолишига ўхшайдиган ушоққина нола» борлигига шоир наинки ўзи, энг муҳими бизни ишонтиради.

«Руҳиятимни тўлдирган шавқу завқ икки дунёда ҳам йўқ» дея фақат сархуш-сармаст-сарбаст шоиргина даъво қилиб қолмасдан, ҳайқира олади.

«Куфрнинг хилма-хил шакллари» деганда нималар назарда тутилмоқда? Гуноҳи кабиралар сингари куфрнинг хилма-хил шаклларини биламиз. Бироқ шоирнинг тасаввурида куфрнинг хилма-хил шакллари юзага келишига нималар, қандай фикр-мулоҳазалар, ҳаётий тажриба-таассуротларнинг умумлашма-хулосалари туртки бериб, замин ҳозирлаган?

Эҳтимол, бу мақол-матал сингари халқона оммавийликка даъвогар ибора ҳисобланмас. Бироқ шоирнинг безовта-беором

-амирона-хукмфармо ботиниятини кўзгудагидек акс эттириши билан қимматли. Шу биргина ибора фикри-зикрида шаклланиши баробарида ижодида акс этиши учун шоир қандай бадиий-ижодий тафаккур довларини босиб ўтишию қанчалар юксалиши зарур.

Қофия, вазн-туроқ, нуқта, кўп нуқта, вергул, нуқтали-вергул... хуллас сон-саноксиз тиниш белгилари жой-жойида бўлишига кўникиб қолган, эрта туриб, тонгга, кеч кириши билан шомга итоаткорона юзланадиган ва мана шу кўникма итоаткорлик-мутелигимиз боис бирон-бир ўзгаришни истамайдиган биздек мутаассибларнинг шеърятдаги бундай исёнкорона шаклу шамоийлини дафъатан қабул қилишимиз қийин, албатта. Бундан қатъий назар «Қарғалган»ни дастлаб ўқиганимдаёқ кўпдан қидирган қадрдонимни топгандай қувондим. «Ўзбек модерн шеърятини» тўпламидан кўчириб олдим. Вақти-вақти билан қироат қилмасам, кўнглим жойига тушмайдиган бўлди. Бу манзума наинки муаллиф-шоирнинг, балки каминанинг ҳам руҳиятим акси, нусхасидай, унга термилиб, соғинтирган ўзлгим-аслиятим билан суҳбатлашиш одат тусини олди. Қизиқ, инсон ҳатто ўз аслиятини соғинади. Руҳининг қиёфасини, ботиний сийратини кўргиси, яқинроқ билгиси келади. Мазмун-моҳиятга фақат шу асно эришиш мумкин эмасми?

II

Ниҳоят, аслиятимиз, чинакам инсоний сийратимизга қайттипмиз. Шу пайтгача инсон суврат тимсоли, сувратига сиғиниб яшади. Замин-асоси, негизи йўқ, мўрт-бўш, саробий ҳою ҳавасларга алданди. Эндиликда, айниқса XX асрдан эътиборан, қалби кенгликларини бўйлашга бел боғлагани ҳамано илоҳий сийратини касб этишга киришди. Эндиликда қалбимиз кенгликларини жунбушга соладиган ишқ-муҳаббат, нафрат, қаҳру ғазаб сингари инжа туйғулар кифоя қилмаёттир. Инсоннинг, Парвардигори олам даъватига биноан, илоҳийлашув даври бошлангандай.

Ницше башорат қилган Аъло Одам юксаклиги сари дадил қадамлар ташланмоқда. Бизларни, яқин авлодларни кўз кўриб, қулоқ эшитмаган мўъжизалар кутаёттир. Бундай қутлуғ-табаррук-муқаддас паллада аллақандай баланд-паст амал-мансабларнинг, сариқ чақага қиммат зар-тиллоларнинг, ўткинчи-муваққат-омонат ҳою-ҳавасларнинг ҳамон кўр-басир ғафлатзада

банди, қули ҳолида қолаверадиғанларни Қодир эгам кечирар-микан?

Дорға тортилған Машраби девона, тириклай териси шилинған Насимий, умри поёнида қадрдон гўшасидан мажбурий бош олиб чиқиб кетған авлиё Толстой айни шундай «Аллоҳнинг қаҳрини келтирган, пайғамбарнинг қаҳрига учраған» зоти ша-рифлар сирасидан эмасми?.

Минглаб йиллар мобайнида жаҳолат чоҳида яшаған одамзот ниҳоят ўзлигини англаётир. Минглаб йиллар мобайнида молу давлат, шону шавкат, минг қайта забт этилған дунёни минг қайта забт этишга уринишларнинг барча-барчаси беҳуда эканини; ҳаётнинг мазмун-моҳияти на зар-тилло, на тожу тахт, на шону шавкат, на жаҳонгирлик, на зуғум-зўрлик-зўравонлик эканини ниҳоят бани башар теран англаб, кўзи мошдай очилаётгандай. Илоё, шундай экани ҳаққи рост бўлғай! У асрлар мобайнида туб-сиз ҳамёнини тўлдиришга, тўлмайдиған кўнглини тўлдиришга уринди. Буларнинг барчаси бемаънию беҳуда эканини англагани ҳамоно манглайига муҳрланған илоҳийликни пайқади. Ҳаётнинг мазмун-моҳияти на дунёнинг бор ганжинаси, на бутун дунёга ҳукморлик қилиш, на шон-шухратга чулғаниб, каттаю кичик учун буюк маъдубага айланиш эканини тушуниб етди.

Минглаб йиллар мобайнида асрий жаҳолат чоҳида чеккан азоб-уқубатлари беҳуда кетмади – ниҳоят қалби мунқалб бўлди. На дунёнинг зеб-зийнатлари, ҳатто на ишқ-муҳаббат завку сурури бундан буён инсониятни ҳақ йўлдан чалғита олмайди. Чунки у ўзлигини – ботинидаги Парвардигори оламни, манглайидаги илоҳийлик муҳрини топди. Бинобарин, аҳли башар сохта-ўтқинчи-муваққат маъбудаларга топинишдан наинки толиқди, балки безди ҳам, бемаънилигини англаб етди ҳам. Эндиликда унинг нигоҳи, бутун аъмоллари Ҳақ йўлига, Парвардигори оламнинг буюк-бетимсол даргоҳига юзланған.

«Қарғалған» ҳақида адабиётшунос олим Умарали Норматов ёзади:

«Аввало, шеърнинг номи ғалати. Шеърга бунақа ном қўйиш бизда урф бўлған эмас. Жумбоқли номнинг ўзиёқ сизда қизиқиш, уни ўқишга иштиёқ уйғотади, шеърни бир, икки, уч бор ўқийсиз, ғаройиб ташбеҳ, тавсифлар силсиласи ҳайратингизга ҳайрат қўшаверади, қарғалған ким ва нима деган савол хаёлингизни банд этади, шеър муаллифи эса ўзи қўйған жумбоққа жавоб беришга сира ошиқмайди...

Барча замонларда бўлгани каби, XX асрда ҳам шоир ва шеър ҳақида сон-саноқсиз байтлар битилган. Бироқ «Қарғалган»га ўхшагани ёзилмаган»¹.

«Қарғалган», атоқли мунаққиднинг эътирофича, «неча йиллар, ойлар, куну тун фикру хаёлини банд этган, ҳамон тагига етаолмаган, бугунги шеърятимизнинг тафаккур ва туйғулар даражасидан ёрқин далолат берувчи мўъжизавий санъат асарлари» жумласидан.

Профессор Умарали Норматов билан адабиётшунос адиб-шоир Улуғбек Ҳамдамнинг «Жаҳон адабиёти» журнали 2002 йил 12-сонида босилган «Дунёни янгилаш кўриш эҳтиёжи» сарлавҳали ўзбек модерн шеърятини, умуман модернизм ҳақидаги суҳбати теран, айни пайтда зиддиятли, баҳсгара.

Норматов домланинг адабиётшунослигимизда модернизмга оид бир ёқлама фикрлардан жиғибийрони чиқиб: «Дунё миллий маданиятлар, санъат ва адабиётларни «Ғарб» ва «Шарқ» деб кескин ажратиш, уларни бир-бирига қарама-қарши қўйишлардан қачон қутиламиз экан?! («экан» ортиқча!) Миллий қадриятлар, анъаналар қанчалик ранг-баранг бўлмасин, дунё битта-ку, жамики элатлар, бутун башарият битта Одам Ато ва Момо Ҳаввонинг зурриёди-ку!» – дея ёзғириши жуда ўринли.

Улуғбек Ҳамдам ҳам адабиётимиздаги модернистик йўналишни ёқлаб, «қайси асрдаю қайси даврда қанақа ўй-дард бўлса, санъат (шеърят) ҳам шуни ифода этади», – дейди. Қолаверса, домланинг: «Ўзбек модернизмни бошқаларга тақлид маҳсули эмас, у ўзига хос йўлдан борапти, у миллий адабий ҳодисадир» деган фикри ҳам ҳаққоний.

Улуғбек Ҳамдам модернизмни назарда тутиб, «ўзбек шеърятини бадиий тафаккур тадрижида янги саҳифа очилиб келаётганини» ҳаққоний эътироф этгани ҳолда «ҳақиқий модерн шеър тили – поэтик тили ҳали ҳеч бир шоирда тўлалигича шаклланиб улгурган эмас» дея даъво қилишига қўшилиб бўлмайди.

«Ҳақиқий модерн шеър тили» деганда Улуғбек Ҳамдам қандай тилни назарда тутган билмадиму бироқ бу даъво замонамизда яратилган ва яратилаётган янги шакл-шамойилга эга замонавий шеърятимиз ютуқларини камситишдай туюлади.

¹ «Мустақиллик даври шеърятини: таҳлил ва талқинлар». «Ўзб. Адабиёти ва санъати», 2005 йил, 22 апрел, 17-сон.

Унинг, айниқса, «модерн шеърятимиз ҳали ҳатто Ойбек етиб борган манзилларга қадар ҳам кела билгани йўқ» дея даъво қилишига эса асло қўшилиб бўлмайди. Мунаққид шу фикрни айти тар экан, «бу ўринда мен шеърга фикр айтиш воситаси деб эмас, балки санъат асари, гўзаллик илоҳаси сифатида қараяпман» дея асоссиз фикрини маълум маънода оқлашга ҳам уринади.

Ойбек лирикасига хос нафис гўзалликни асло инкор этмоқчи эмасмиз. Бироқ бугунги модерн шеърятимизнинг ҳатто Ойбек лирикаси даражасига ҳам кўтарила олмаганига оид фикрга асло қўшилмаймиз.

Норматов домла Улуғбекнинг бу фикрига қўшилмаслигини ўзбекона андишалилик билан ифода қилади. Хусусан, «Абдували Қутбиддиннинг «Изоҳсиз луғат» достони, Фахриёрнинг «Аёлғу», Баҳром Рўзимуҳаммаднинг «Кундуз сарҳадлари» китоблари «ҳақида гапириш, баҳслашиш учун бугун ҳам етарли асос, ҳам катта эҳтиёж бор»лигини таъкидлайди.

Модомики, ўзбек замонавий шеърятда модерн услубда ёзилган асарлар мавжуд экан, токи «дунёда бирон шахс ва унинг бирон-бир иши ўз-ўзидан пайдо бўлиб олмас» (Улуғбек Ҳамдам) экан, бугунги модерн йўналишга мансуб шоирлар ижодида, хусусан Баҳром Рўзимуҳаммад шеърларида ҳақиқий модерн шеър тили – «поэтик тил» яратилган дея баралла айта оламыз.

Модернизм ҳақида бевосита ижодкорларнинг фикр-мулоҳазаларига эътибор берайлик. Ижодига «модернга мойиллик» хос дея баҳоланаётган Назар Эшонқул бу хусусда шундай дейди:

«Мен ҳеч қачон бир модернча ёзиб кўрай деб ёзмаганман. Ўзим қандай ўйласам, қандай тушунсам, шундай ёзаман. Кейин, нега шу модерн деган тушунчага ёпишиб олдик, ҳайронман. Мен атамаларни тан олмайман, сўз санъатини тан оламан. Ҳазрат Навоий завқ бергани каби бизнинг тасаввуримизда ўта модернча Кафка, Камю, Беккетлар ҳам менга санъат нуқтаи назаридан завқ беради. Мени уларнинг қайси оқимга мансублиги заррача қизиқтирмайди».

Бу борада Баҳром Рузимуҳаммад ҳам айни шундай фикрларни билдириши шубҳасиз.

Модомики, модерн «йўналишда қалам тебратаётганлар, анчайин бир ҳаваскор қаламкашлар эмас, улар орасида миллий ва жаҳон адабиёти, санъати, тарихи ҳамда бугунги кундан чуқур хабардор етук ижодкорлар бор» (Умарали Норматов) экан, мо-

домики, «бадий тафаккурнинг реалистик босқичи ҳам, модер-нистик босқичи ҳам... юксак санъат намуналарини беришга қодир» (Улуғбек Ҳамдам) экан, ўзбек замонавий миллий модерн шеъриятига «хақиқий поэтик тилдан» маҳрум дея «менсимай муносабатда бўлиш кам деганда маданиятсизлик» (Улуғбек Ҳамдам) бўлмасмикан?!

Баҳром Рўзимуҳаммад авлоди ва ундан кейин шеърияти-мизга кириб келган ёшлар ижодида ноанъанавий модерн шеъ-рият ўзининг ранг-баранглиги, бутун жозибасини намоён қи-лаётганини лоақал адолат юзасидан эътироф этиш зарур. Бунга муайян ижтимоий муҳит шарт-шароит яратганини, Баҳром Рў-зимухаммад ва айниқса ундан кейин ноанъанавий шеъриятга қўл урган ёш шоирлар учун ҳам миллий адабиётимизда, ҳам жаҳон адабиётида таянадиган муайян ижодий тажрибаларнинг мавжудлиги ижобий таъсир кўрсатди.

Бадий ижоднинг муайян тарихий-ижтимоий шарт-шароит-лари қонуниятларидан келиб чиқадиган бўлсак, Баҳром Рўзи-муҳаммад ва ундан кейинги авлод модерн шеърият борасида муайян ютуқларга эришишининг сабаб-илдизлари ойдинла-шади. Мана шу шоирлар авлоди ҳаётининг дастлабки онгли болалик даври (инсон шахс сифатида асосан беш ёшгача шакл-ланади!), қолаверса ўқувчилик ва талабалик йиллари қайси та-рихий-ижтимоий шарт-шароитларга тўғри келди? Улар инсон самога илк парвоз қилган, шўро даврида сиёсий, иқтисодий, мафкуравий ҳаёт муайян барқарорлик касб этган, айниқса XX асрнинг 60-йилларида бошланган янгича сиёсий-ижтимоий шарт-шароитда, хусусан «мафкуравий илиқлик» билан боғлиқ қулай шароитларда шахс сифатида шаклландилар. Қолаверса, Рауф Парфи, ундан кейинги авлод қаламкашларининг бадий ижоддаги шаклий изланишларидан баҳраманд бўлдилар.

Шу асно XX аср ўзбек шеъриятининг бадий тадрижи ҳоси-ласи ўлароқ Баҳром Рўзимуҳаммад ва ундан кейинги ноанъа-навий, бироқ бадий жозибаси билан анъанавий шеърияти-миздан қолишмайдиган, эҳтимол, қайсидир жиҳатлари билан беназир асарлар юзага келди.

Баҳром Рўзимуҳаммадни тез-тез тилга олаётганимнинг бои-си шундаки, уни шеъриятимиздаги модерн йўналишнинг даст-лабки йирик вакили дея комил ишонч билан айта оламиз.

Аввало ижтимоий муносабатлардаги муайян эркинлик, маф-куранинг нисбатан бетараф тус олиши, қолаверса, адабиётимиз-

да, хусусан, шеърятда турли шакллар кетидан қувиш-шакл-бозлик авж олгани, энг муҳими жаҳон адабиётининг «Илоҳий комедия», «Шоҳнома», «Фауст», Шекспир, Байрон асарларининг таржима қилиниши, умуман XIX аср ва XX асрнинг дастлабки ярмида яшаган Ғарб ва Америка, айна пайтда қатор япон шоирлари асарлари таржима қилиниши, русча таржималарда адабий муҳитимизга кириб келиши ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Яна бир муҳим жиҳат шундаки, XX асрнинг, айнқса, 70-йилларидан эътиборан шахс жамиятнинг кучли мафкурафий таъсири-исканжасидан халос бўла бошлади, шўро даврида зўр бериб тарғиб қилинган коллектив – жамоанинг ажралмас қисми сифатида эмас, балки Инсон ўзини ниҳоят Шахс сифатида англаб, идрок қила бошлади. Бу унинг мушоҳада уфқларини, энг муҳими, ботиний олами уфқларини кенгайтириш имкониятини яратди. Натижада, албатта, мавжуд тартиб-қоидаларга риоя қилган тарзда эмас, балки алоҳида Шахс сифатида ўзига хос йўлдан бориш мумкин деган эътиқод устунлик қила бошладик, бу бадиий ижод соҳасида ҳам ўзини намоён қилди. Натижада иқтидорли шоирлар муайян андоза-қолиплар доирасида эмас, балки ўз табиатига хос хусусиятларга эрк берган ҳолда қалам тебрата бошлади. Дейлик, Баҳром Рўзимуҳаммад Ҳофиз, Навоий, Фузулий, Огаҳийнигина ўқиб савод чиқарганида, шубҳасиз, ғазалхон шоир бўлиб етишарди. Лекин тарихий шарт-шароит уни ғазалхон ёки бармоқ вазнида қалам тебратадиган шоир эмас, модерн ижодкор сифатида шакллантирди ва вояга етказди.

1982 йил ноябрь сонларидан бирида «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг «Шеърят минбари» рукнида «Янги номлар» деган умумий ном остида бир неча ёш шоирларнинг шеърларидан намуналар берилган, уларга оқ йўл тиланган, ёш шоирларнинг шеърлари орасида Баҳром Рўзиматов (Рўзимуҳаммад)нинг ҳам учта тизмаси бўлиб, унинг даъваткор «Кучли бўрон солиб гулдирас, учқур қанот бахш этсин бизга» сатри умумий сарлавҳа тарзида берилганди. «Кучли бўрон» ибораси Байронга, Пушкин-Лермонтовга хос шижоатли жанговарликдан далолат. «Кўшиқларим» сарлавҳали шеърда шоир «мен қалбимни кенгликларга қўйиб юбордим» дея ҳайқириш билан бирга:

*Биз дунёни оқартирмоқ учун туғилдик
ва дунёни сут рангига қориштирамоққа
интилганлар сафларида борурмиз шаҳдам, –*

дея романтик фикрини қатъий баён этади. Баҳром ана шу илк чиқишининг ўзидаёқ келажаги порлоқ шоир эканини намойиш қилган. Билмадим нима учун, ўша илк шеърларни «Кундуз сарҳадлари» тўпламида учратмадим.

Ўша илк шеърлар чоп этилганидан буён чорак асрга яқин вақт ўтди. Бу йиллар мобайнида Баҳром шоир сифатида, Шахс сифатида балоғатга етганини унинг «Кундуз сарҳадлари» тўплами, қолаверса вақтли матбуотла чоп этилаётган теран фикрли мақолалари, туркум шеърлари исботлаб турибди. Улуғбек Ҳамдам талаб қилган, таъбир жоиз бўлса, «Уйғон, эй малагим, тур, ўрнингдан тур» (Рауф Парфи) сингари шоҳ байтларни, эҳтимол, биров муболаға бўлар, лекин адолат юзасидан айтганда, Баҳром ҳали йигирма ёшлик чоғидаёқ: «Кучли бўрон солиб гулдирос, Учқур қанот бахш этсин бизга» дея битиб қўйганди десак, шеъриятни теран тушунадиган Улуғбек фикримизга эътироф билдирмаса керак, деган умиддамиз.

«Моҳият» газетасининг 2003 йил 14 март сонида Баҳромнинг «Тўрт томони мўъжиза дунё» сарлавҳаси остида туркум шеърлари чоп этилди. Эҳтимол, бу туркумдаги барча шеърларни ҳам мукамал деб бўлмас. Бироқ «Жараён», «Ўлаётган одам...», «Ердан кўра осмон яхшироқ», «Ҳаммаси мукамал ҳеч нарса...» шеърларини кейинги йиллар шеъриятмизнинг салмоқли ютуқлари сифатида эътироф этишга ҳақлимиз.

«Жараён» шеърида шоир руҳиятимизда кечадиган турланиш-эврилишларни қаламга олади. «Руҳимда яшайди бир ваҳший одам» дейди шоир бизларни сескантириб. Шу сатрдаги эга – ким – «одам» ортиқча. «Руҳимда яшайди бир ваҳший» сатри ҳам қовушмагандай, саноқ сон – бир – ортиқча. Таҳрирталаб эканидан қатъий назар дастлабки сатрнинг ўзиёқ эътиборни тортади. «Ваҳший» шоирнинг ўзига ҳам ёқмайди: «мутлақо ёқмайди менга бу ваҳший». Дўстлар ҳам безор. Бироқ фожиа шундаки, башарти ваҳшийга эрк берилса, шоирнинг лирик қаҳрамони елкасидан «чўяндек оғир ҳарсанг тош; тушгандек бўлади, енгил тортади. Бу ваҳшийни гуллар атри маст қилолмайди, шеърият, ижод завқи ҳам бегона. Лекин ичкиликка муккасидан кетган. Шоир лирик қаҳрамонининг кайфи тарқаб хушёр тортиши ҳамано руҳиятидаги ваҳший яна пинакка кетади:

*сўнг эса жиддийлик қалқар юзимга,
елкамга чиқади ўша тош ҳамда
пинакка кетади бу ваҳший киши*

*ўлимдан қўрқаман бу тўғри лекин
ваҳшийнинг тириклиги қўрқитар баттар
жонимдан тўйдирар елкамдаги тош.*

Шеър «Рухимда» калимаси ила бошланади ва шоир бевосита инсон руҳиятида кечадиган зиддиятли эврилишларни қаламга олаётганига, умуман, Баҳром Рўзимухаммад руҳият товланишлари, ботиний туғёнлар силсиласию, ранг-оҳанглари, жилваларини тасвирлаш-тавсифлаш шоири эканига ишора қилади. Ва бу борада шеърхонни ўйлантирадиган, энг муҳими эстетик завқ бағишловчи теран психологик-фалсафий битиклар ярата олгани ва яратаётгани билан диққатимизни тортади. Шоирнинг:

*ўлимдан қўрқаман бу тўғри лекин
ваҳшийнинг тириклиги қўрқитар баттар
жонимдан тўйдирар елкамдаги тош*

сатрлари ҳақида монография десам муболаға бўлар, бироқ салмоқли наинки бадий-илмий, балки психологик-фалсафий асар ёзиш мумкин. Чунки унда инсон феъл-таворининг зиддиятлари, қарама-қаршиликлари, Эзгулик ва Ёвузликнинг абадий аёвсиз олишуви, тириклик, ҳаёт зиммамизга юклаган, ҳаттоки жонимиздан тўйдириб юборадиган «масъулият, бурч, жавобгарлик, яъни масъулият «тош»и, қолаверса ўлим даҳшати, ундан-да хатарлироқ ботинимизда мудраётган ваҳшийнинг дафъатан бош кўтариши ҳақида чинакам шоирона маҳорат билан мухтасар баҳс юритилади. Ўнг елкамизда Раҳмонун чапида Шайтон ҳозирлигини яна бир карра ёдга солади. Шавкат Раҳмоннинг «ичингдаги хоинни ўлдир» деган даъватида ҳам руҳиятимиздаги сотқин кимсани бартараф этишга даъват жаранглайди.

Бу шеър эркин вазнда қофиясиз эканидан, ички туроқлару муайян қолипга солинмаганидан қатъий назар ўзига хос мароми, оҳанги, фалсафий залвори билан идрокингизга муҳрланади.

«Ҳаммаси мукамал ҳеч нарса» сатри билан бошланадиган шеър эса бу борада яна ҳам санъаткорлик билан яратилгани билан эътиборни жалб қилади. Шоир «тўрт томони мўъжиза дунё»нинг:

*ихтиро қилинмаган ранг йўқ зиё йўқ
ҳақиқатга яқин ҳам узоқ ҳам эмас –*

эканини эътироф этар экан, унинг росмана донишмандларга хос вазминлигию хулосаларидан ҳайратга тушасиз. У энгил-елпи фикрлайдиган, ҳайбаракаллари шоирлардек, нима учун ҳақиқат йўқ дея аюҳаннос солмайди. Қолаверса, ўта пессимист кимсалардай бу дунёда ҳақиқат йўқ, дея азбаройи тушкунликка ҳам берилмайди. Аксинча, чинакам файласуфларга хос вазмин-лик, босиқлик ила ҳаёт ҳикматини эътироф этар экан, бу дунё:

ҳақиқатга яқин ҳам узоқ ҳам эмас

дея хулоса чиқаришда бизни ҳам шошилмасликка, вазминликка, мулоҳазакорликка ундайди. Қолаверса, «тўрт томони мўъжиза мўъжаз дунё»нинг калитини қидириб, беҳуда овора бўлмасликдан ҳам огоҳлантиради. У ҳеч қачон ечиб бўлмайдиган сирни тушунсанг, «ўласан ўша онда» дея огоҳлантиради. Одам ўз айбини билса, ёрилиб ўлади, деган нақл бор. Худди шундай, ҳаёт ҳақиқатининг, ҳаёт ҳикматининг моҳиятини ҳам ҳали ҳануз бирон бандаи ожиз англаб етмаган ва бундан кейин ҳам англаб етиши дарғумон.

*Менинг амрим билан айланмади чарх,
Бир лаҳза тек қотиб бойланмади чарх.
Қаърига минг-минглар жойланиб кетди,
Мингдан бирига ҳам жойланмади чарх.*

Модернизм исканжадаги инсоннинг чорасизлигини ифода-лашда ҳаётий фалсафани санъатда давом эттирди. Хусусан, реалистларга деярли мутлақо тутқич бермаган ҳолатни – одамзот-нинг энгиш амримаҳол, қарши курашиш эса хатарли ботиний иррационал кучларга тобелигини акс эттирди. Инсониятни жамиятдан, тарихдан, замондан, макондан узиб олган модернизм одамзотнинг ижтимоийлиги, рационалиги, мафқураси ва эътиқодини кераксиз либосдай ҳаммом эшигининг ортида қолдириб, ички-ботиний-пинҳоний оламини ифодалади. Модернизм бегоналашувнинг гиперболизациясини сохтапрометейларнинг утопик мессианлиги билан қоплади. Бу санъат таназзули эмас, балки инсоний таназзул, яъни идрок қилинган таназзул санъати бўлди.

Шеърда қофия зарурми? Нуқта-вергул – тиниш белгилари-чи? Баҳром Рўзимухаммад наср билан назмни уйғунлаштиришга уринмаяптими? Шеърят мухлиси сифатида унинг

тизмаларини ўқиб қониқяпманми? Қониқяпман. Ижтимоий муносабатлар ўзгариши, бани башар тараққиётнинг янги босқичига қадам қўйганидан қатъий назар одамзот ботинан ҳамон жиддий ўзгаргани йўқ. У ҳамон ҳис-туйғулари, кечинмалари, орзу-истаклари, феълу атвори, манфаатлари – нафсининг, бир сўз билан айтганда, замон ва маконнинг қули.

Бироқ ижтимоий ҳаётдаги ўзгаришлар инсон онги-идрокида ҳам ўзгаришлар ясади. Ниҳоят, XX асрга келиб бадий тафаккурда инқилоб юз берди – «Уилсс», Элиот, Кафка сингари адабларнинг модернистик руҳдаги асарлари яратилди. Жаҳон адабиётидаги бу ўзгаришлар ўзбек адабиётига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Бундан буён ибтидоий-одатий услубда яратилган асарлар билан, эҳтимол, бевосита ўзбек ўқувчиларининг қалбини забт этса бўлар, бироқ адабиёт соҳасида жаҳоний уфқларни забт этиш учун замон талабларидан келиб чиққан услубда яратилган замонавий асарлар талаб этилади. Баҳромнинг гўзал шеърий туркумлари ана шундай жаҳоний талабларига жавоб бера оладиган сара асарлар жумласидан.

Баҳромнинг ижодига хос оригиналликни албатта, ёлғиз шахс билан боғламаслик керак. Бу миллатга хос янгиликка ташналик, интилиш, талпинишнинг самараси. Шахсни жамият тарбиялаб, вояга етказар экан; шахс ҳар икки оёғи билан жамиятга таянган ҳолда айни жамият яратган шарт-шароит, имкониятлар бахш этган илҳом қанотида парвоз қилар экан; заволи ҳам, камоли ҳам бевосита жамият билан боғлиқ экан; шахс-шоир якка бўлгани ҳолда умум-миллат, халқ номидан фикр юритиб, қалам тебратади; халқ номидан шеърлар битади.

Бинобарин, Баҳром Рўзимуҳаммад ижоди – бадий тафаккуризмиздаги инқилоб. Пешқадам халқлар бадий тафаккурида бундай инқилоб аллақачон содир этилган. Пешқадамликка даъвогар миллат сифатида бу илғор жараёндан ортда қолишга ҳаққимиз йўқ.

Ҳар бир йирик шоир аввало – йирик шахс. Баҳром ҳам бетакрор шоир-шахслар жумласидан. Аксинча, шеъриятининг бетакрорлиги тасаввурга сиғмайди. Уни, эҳтимол, дилкаш улфатлар жумласига қўшиб бўлмас. Бироқ бевосита Баҳром билан, қолаверса унинг шеърияти билан ҳамнафаслик қандайдир осойишталик, хотиржамлик, собитлик, барқарорлик, ишонч, қатъият бахш этади. Баҳром Рўзимуҳаммад шеърияти, публицистикаси, адабий-танқидий мақолалари билан ошнолик руҳан бойитади. Мендан уч ёш кичик Баҳромнинг вазминлиги ҳамиша маҳлиё

қилган. У том маънодаги вазмин, оғиркарвон бўлгани ҳолда қутилмаганда жунбушга келиши ҳеч гап эмас. Қадр-қимматини теран англайдиган ва шаънига заррача доғ туширмайдиган аслзодалар тоифасидан. Ўзига ҳам курсдош, ҳам раҳбарлардан бири қўпол муомала қилганида юзига тарсаки тортиб юборишига салқолганини айтиб берганди. Баҳромнинг феълига хос бундай кескинликдан беҳабар раҳбари охир-оқибат: «Бирга ишлай олмас эканмиз, бир-биримизни тушунишимиз қийин кечяпти», дея осонгина қутилишга мажбур бўлганини айтиб берганди.

«Йўқотилган бош ҳақида ривоят» шеъри фалсафий теранлиги билан жалб этади. Вазмин, салобатли, салоҳиятли, таҳлилтафтиш-танқид-мулоҳазагўй, теран тафаккур маҳсули. Унинг лирик қаҳрамони кимгадир эргашишни ҳам, кимнидир эргаштиришни ҳам хаёлига келтирмайдиган, ўй-хаёллари ила маст, мастона Мажнун. Ўта шахсийлашган умум тимсоли. Умуман, шоир шахсийлашган халқ. Халқнинг – яхлит-ялакат-ягона қиёфаси.

Нима учун «йўқотилган бош»?

Бу ривоят бахшиёна услубда. Шоир гоҳ сўзлайди – тафсилотларга берилади, гоҳ гарчи қофиясиз бўлса-да, фикрларини шеърий шаклга солади. Насрий баённи ҳам шоир шеърият талабларига мослай олганида борми? Афсуски, Баҳром арқонни бўш қўяди, ғайриоддий фикр-мулоҳазалари, кечинмаларини ғайриоддий бадий тил билан ифодалашга, бу борада бироз тер тўкишга уринмайди. Нисбатан осон, эл қатори, оғирнинг устидан, энгилнинг остидан юради. Ҳатто шеърий шакл олган қайроқи фикрларининг бадий тили ҳам ғариб-қашшоқлигидан шоир дўстим учун хижолатга тушаман. Бироқ фикрнинг гўзаллиги, тафаккурнинг теранлиги оханрабодай тортаверади:

*Қаттиқ оғриқ бор бошимда
қанийди бир фикр топсам
бошимни уриб ёрсам ўша фикрга,
Қаттиқ оғриқ бор
бу оғриқ
хувилла(б_ёт)ган уйга ўхшайди
бўрон айланиб ўтар бу қулбани,
ҳатто шабада қилмайди даҳл
Қаранглар бошпанасиз бош менинг бошимдир
фикрнинг ичида яшамоқчи у
фикрга яширмоқчи ўзини*

Адабиётшунос Султонмурод Олимов: «Мақолаларимда -дир қўшимчасини умуман қўлламайман», дейди. Бу қўшимча ҳам токи луғатимизда мавжуд экан, айрим, зарур ўринларда қўлланилиши шарт. Унинг ҳам ўз ҳақ-ҳуқуқи мавжуд. Айни пайтда шундай каломи шарифлар, иборалар, қўшимчалар борки, шеъриятда, умуман, бадий лисонда ўта қатъий талаб бўлмаса, қўлламаган маъкул.

Шоирнинг лирик қаҳрамони «бўрон айланиб ўтадиган» ҳатто «шабада даҳл қилмайдиган кулба» – бошига фикр, бошпана ахтариб, тавалло қилаётир. Лирик қаҳрамон ёлғиз фикр талаб эмас:

*Бинафша рангини бер
ол хаёлимдан ям-яшил рангни
бошқа фасл бер баҳорнинг ўрнига
шамолнинг ўрнига бошқа шамол бер
хаёлимнинг ўрнига бошқа бир бисот
агар ҳеч бирининг уддасидан чиқа билмасанг
ярат мени (унда) қайтадан*

Баҳром асли реалист, ҳаётга нисбатан яқин шоир. Ҳаётга яқинлик уни мажбуран романтикка айлантиради.

Хожа Ҳофиз:

Бузиб чарх эски томин янги бир тарх ила қургаймиз, –
дея инқилобчи-ислоҳотчиларга хос яратувчилик-бунёдкорлик билан ҳайқиргани сингани Баҳромнинг шижоатли, серғайрат, янгиликка ташна-ўч лирик қаҳрамони ҳам «ярат мени қайтадан» деб қалбимизни жунбушга келтиради. Яратгандан болаларча беғуборлик ила ғайриоддий истак-хоҳишларининг ижобатини тавалло қилади.

Қуйидаги насрий баён «Зардушт тавалло»сидай янграйди:

«...Мен сарҳадсиз жойда истиқомат қилишдан қўрқаман. Кундуз ёки туннинг ичи – менинг биринчи қафасим. Фасл – иккинчиси. Учунчи бошпанам – жамият(дир). Мен яна ўзимнинг ичимда ҳам яшамоғим лозим.(; Демак,) ҳар бир ҳаракатим ўлчоғлик. Агар бир нарсани ўйласам, сиртимдаги тўрт қаватга-да даҳлдор бўлмоғи керак. Акс ҳолда бу қароргоҳларимдан бадарга қилинаман... агар мен яралмаган бўлсам-чи».

«Олтун қафас ичра гар қизил гул битса» –

дейди афсус ва надомат ила Ҳазрат. Баҳромнинг бу кашфиёти – нақ тўрт қават қафас ичра яшашга маҳкумлигидан аъзойи баданга титроқ тушади. Илло, ҳар биримизни турмушнинг сон-саноксиз ташвиш-ўйлари ўргамчак тўридай чирмаб ташлаган. Инсон эркин бўлиши керак деймиз. Ҳолбуки, эркинлик – нисбий. Айниқса, Яратган эгамнинг қули – банди оғизга нисбатан. Токи тақдири азалнинг ҳукмида экан, инсон эркин, тамомила озод бўлолмайди.

«Мен яшаётган Сана кимнинг буюртмаси билан тайёрланган? Умумнинг байроғи қай рангда бўлса, менинг шахсий байроғим ҳам шундан ранг олмоғи шарт. Агар, умум иши қора юмушлар бўлса, унда менинг оқ ниятларим сариқ чақадек қадрсиз».

Мутелик, итоатгўйликдай туюлган бу эътирофни аксинча исён тарзида талқин қилган бўлардим. Чунки Баҳром табиатан исёнкор шоир. Анъанавий услубда эмас, аксарият ғарбона услубда шеър ёзишининг ўзиёқ исёнкорлик сари дастлабки қадами.

Қолаверса, Баҳром ҳиссий тафаккур шоири. Жамиятдан узила олмаган, ўзи эътироф этганидек, наинки жамият, балки қаватма-қават қафаслар ичра тутқунлик изтиборини тортаётган тафаккур шоири. Кўп билсанг, тез қарийсан, деган ҳазиломуз нақл мавжуд. Кўп ўйлашнинг, мулоҳазакорликнинг охири ҳам ижобий маънода вой!

Баҳромнинг манзумаларида руҳий безовталиқ, руҳий беқарорлик, қўнимсизлик, руҳнинг ақлга итоат қилмайдиган эврилиш-товланишлари акс этади. Бироқ бу безовта қўнимсизлик теран тафаккур билан йўғрилганию муайян мақсадга қатъий йўналгани билан эътиборга молик. Илло, шоир лирик қаҳрамони юксак мезон-қариятлар ила тиш-тирноғигача қуролланган.

Унинг шеърлари руҳий мувозанатни талаб қиладиган, бироқ руҳий мувозанатдан тамомила айирадиган, ҳатто телбадемона қиладиган лафзий афсунгарлик. Унинг «бўғзидан қон каби отил(ади)ган Сўз!» жодуга, афсунга айланиши табиий.

ЯХШИ НИЯТ МАҲСУЛИ

Мутахассислиги манбашунос олим бўлган, қолаверса, тарихий мавзудаги қатор рисоалари билан танилган Ғулом Каримнинг «Шарқ» нашриётида чоп этилган «Соҳибқирон ва аллома» тўпламига сўзбоши ёзган атоқли адиб Ўзбекистон Қаҳрамони Тўлепберген Қайипбергенов: «...умумжаҳон маданиятининг пойдевори бўлган қадим Шарқ маданиятини чуқур ўрганиб, ўз меросимизнинг ҳақиқий эгаларига айланиш фурсати келди... Ғулом Карим ва бошқа баъзи ёш адиблар асарлари билан танишув менда ўзбек адабиётида тарихий мавзунинг истиқболи порлоқ эканига, яқин келажакда янада юқорироқ поғоналарга кўтарилишига кучли ишонч уйғотди», – дея таъкидлар экан, шу мавзуда қалам тебратаётганларни яна ҳам қатъиятли фаолият юритишга даъват этади.

«Соҳибқирон ва аллома» тўпамидан, дастлаб, туркшунослик фани асосчиси, улуғ қомусий олим Маҳмуд Кошғарийнинг ёшлик йилларига бағишланган «Карвон» тарихий қиссаси ўрин олган. Қомусий аллома Кошғарий сиймосини бадиий гавдалантиришга бел боғлашнинг ўзи хайрли. Туркий тилшунослик фанининг кашшофи ҳисобланган Кошғарий ҳақида нафақат тарихий қисса, балки йирик романлар ёзилса ҳам камлик қилади. Асарда нафақат Кошғарийнинг, балки туркий тилда яратилган дастлабки йирик асар – «Қутадғу билик» муаллифи Юсуф Хос Ҳожибнинг улуғвор, айни пайтда камтарин, хокисор сиймосини яратишга ҳам ҳаракат қилинган.

Юсуф Хос Ҳожиб ёш Кошғарийга юзланиб:

«Камина ўзимни туркий тилнинг билимдони ҳисоблардим. Лекин мен билмаган қўшиқ ва маталлар ҳам анчагина экан», – дейди камтарлик билан.

Улуғ адибнинг бу эътирофига ёш, бироқ зийрак Маҳмуднинг жавоби яна ҳам теранлиги билан эътиборни тортади:

«Қуллуқ, устоз! Қўшиқларнинг ижодкори – халқ! Мен эса бир котибмен!»

Дарҳақиқат, жамики улуғвор бунёдкорликлар, қаҳрамонликлар, эзгуликларнинг ҳақиқий ижодкори коинот қадар бепоён ва уммонлар қадар теран халқ ҳисобланади. Ҳар қандай ижодкор эса – ўз халқининг холис котиби.

«Карвон» тарихий қисса бўлгани ҳолда замон билан ҳамоҳанг руҳга эга. Хусусан, ёш Маҳмуд кекса чўпондан «Ҳозир ҳам ҳимматли беклар борми? деб сўраганида, шундай жавоб олади:

«Ҳозирги беклар улуснинг бошига келган офат, – дея нолиди чўпон.

– Улардан бири бизнинг хўжайинми? Қамчисидан қон томадур. Шундай беклар ҳам борки, зулмкорликда менинг хўжайиним уларга шогирдликка ярамайди».

Чуқурроқ мулоҳаза юритсангиз одамни сескантириб юборадиган аччиқ ҳаёт ҳақиқати бугунги кунимиз учун ҳам хос экани, халқ манфаатлари билан ҳисоблашмасдан, мансабини суиистеъмол қилаётган, демак, маълум маънода «зулмкорликни ҳаддан ошираётган» замонавий беклар – турли даражадаги мансабдорлар йўқ эмаслигидан изтиробга тушасиз.

Қиссани ўқиш асносида илиқ лирик кайфият ҳосил бўлади. Ёш Маҳмуд кўнгил кўйган аксарият кўшиқ-тароналарнинг биллимондони Ойкумуш тимсолида қайсидир маънода она халқ тажасум топгандек. «Карвон» қиссаси қайғули, бироқ умидворликка йўғрилган тарзда яқунланиши муаллифнинг туркий халқларнинг келажакига комил ишонч билан қарашидан далолатдек таассурот қолдиради. Қиссада туркий халқларнинг қадимий мақол-маталларига кенг ўрин берилган. Шу боис муайян маънода зарбулмасалга айланиб қолгани эриш туюлгани билан муаллиф айна шундай услуб воситасида қиссадаги мозий руҳини яна ҳам кучайтиргани ҳар қандай шубҳа-гумонни тарқатиб юборади.

Тарихимизнинг жожеавий даври ҳақида жожеавий ҳикоя қилувчи «Турон қоплони» драматик қиссаси ҳам мана шундай умидворлик, келажакка, халқнинг «имон ва эътиқод жангида» (Шайх Нажмиддин Кубро тилидан айтилган каромат) ғалаба қилишига комил ишонч руҳи билан йўғрилган. Жаллодлар кексайиб қолган, бироқ метин-мустаҳкам иродаси ҳамон қоядай собит Темур Маликни қатл қилгани олиб чиқишлари асносида Бухорода Маҳмуд Торобий бошчилигида мўғул босқинчиларига қарши халқ қўзғолон кўтаргани ҳақида хушхабар келади. Қатлгоҳ сари одимлаётган Темур Малик кишанланган тарзда ҳам мўғул босқинчилари кўнглига ваҳима солиб:

– Зафар сенга ёр бўлсин, тороблик баҳодир!» – дея ҳайқиради ва асар ниҳоясига етади.

«Турон қоплони»да муаллиф асосан афсонавий қаҳрамонларимиздан бири Темур Малик сиймосини яратишга ҳаракат қил-

гани ҳолда тарихий воқеаларнинг узвий боғлиқлиги мисолида Жалолиддин Мангуберди, Нажмиддин Кубро, Самад тимсолида бутун бир халқнинг жасорати, фидокорона қаҳрамонлигини, қолаверса, Маҳмуд Торобийларнинг қисман бўлса-да, мардона қиёфаларини яратишга баҳоли кудрат уриниб, уларга нисбатан меҳр-муҳаббатимизни янада оширишга муваффақ бўлган. Муаллиф мўғулларнинг юриши зафарли бўлишида ёлғиз Муҳаммад Хоразмшоҳни айбламай, тарихий ҳақиқатга ҳолисона ёндошган. Темур Малик Шайх Нажмиддин Кубро билан суҳбатлашар экан, буюк кўҳна Хоразм остоналарига босқинчи тўдалар мўр-малахдай ёпирилиб келаётган шароитда қуйидаги аччиқ ҳақиқатни эътироф этади:

«Танҳо Хоразмшоҳ эмас, бир барчамиз ғафлатда қолдик. Ғафлат уйкусидан эса, э воҳ, ғоят кеч уйғонмоқдамиз».

Асарда шайх Нажмиддин Кубро учун жуда оз ўрин ажратилган, лекин мана шу мухтасар, бироқ маъно-мазмунга бой мулоқот асносида муаллиф бор маҳоратини ишга солиб, Нажмиддин Кубронинг буюк сиймосини гавдалантира олган. Хусусан, Нажмиддин Кубронинг қуйидаги сўзлари, айниқса, теран мазмунмоҳияти, фалсафийлиги, ҳаққонийлиги, кўтаринки руҳи билан хотирага муҳрланиб қолади:

«Қилич билан қўлга киритилган зафар ҳали тўла ғалаба дегани эмас. Чин ғалаба – бу имон жангида қозониладиган ғалаба. Шу сабабли мен мажусийларнинг зафар ҳайқириқларидан асло талвасага тушмасмен. Чунки, пировардида имон жангидаги ғалаба бизга ёр бўлишига аминмен».

«Соҳибқирон ва аллома» драматик қиссасида Соҳибқирон Амир Темурнинг аллома Ибн Халдун билан мазмундор суҳбатлари, амирзода Ҳусайннинг Миср султони Фаражнинг синглиси Райҳонага муҳаббати акс этса-да, нисбатан қўламли тарихий воқеаларни қамраб олган. Жумладан, Соҳибқироннинг зафарли ҳарбий юришларини хаёлдан бир-бир ўтказиши асносида кўз олдимизда нафақат улкан салтанат ярата олган жаҳонгирнинг буюк сиймоси, балки аксарият инсонларга хос фазилатларнинг соҳиб бўлган дилбар шахс қиёфаси гавдаланади.

Айни пайтда «Карвон» ва «Турон қоплони»га нисбатан «Соҳибқирон ва аллома»да воқеаларнинг бевосита ички боғлиқлиги, алоқадорлиги, қолаверса, чинакам бадий асарга хос жўшқинлик етишмаётгандек туюлади. Қиссадаги айрим тафсилотлар, жумладан, жаҳоншумул аллома Халдуннинг Соҳибқи-

рон ҳузурига кул ранг хачирда келиши-ю, хачирни Амир Темур сотиб олиши ва унинг ҳақини элчилардан Мисрга бериб юбориши икки буюк тарихий шахс улуғворлигини акс эттиришдек «салмоқли юкни» кўтара олмайди. «Соҳибқирон ва аллома» асари жиддий таҳрир талаб эканини ҳам кези келганда таъкидлаш жоиз.

Булардан қатъи назар «Соҳибқирон ва аллома» тўплами адабиётимизда тарихий мавзуда қалам тебратишга қатъий аҳд қилган яна бир ўзига хос қалам соҳиби майдонга келганидан далолат бериб, мамнун этади.

*«Хуррият» газетаси,
2005 йил, 16-февраль, 7 (417)-сон.*

ҲИДОЯТ

Ҳазина соҳибимиз. Наинки молу мулк, дуру жавоҳир, осмон ўпар қўша-қўша қасрваш иморатлару хилма-хил, сон-саноқсиз неъматлар, қадриятлар соҳиби, айни вақтда инсоният олис ўтмиш мобайнида минг бир машаққат билан бойитиб келаётган илму маърифат, санъат, бебаҳо бадиий асарлар ихтиёримизда. Дастимизни узатсак, руҳоний ташналигимизни қондириш баробарида, бу бадиият хазинаси илоҳий наъшу намо бахш этади.

Содиқ Ҳидоят наинки ўз мамлакати, балки жаҳон бадиий тафаккурини дурдона асарлар билан бойитган, мунаққаш айлаган ноёб истеъдод соҳиби. «Янги аср авлоди» нашриётида 2006 йил ўзбек тилида чоп этилган адибнинг «Эрини йўқотган хотин» ҳикоялар тўплами билан ошна тутиниш асносида Содиқ Ҳидоят истеъдодининг ноёблигига яна бир карра имон келтирдим.

Ҳаётни бешафқат ҳаққоният ила тасвирловчи адиб ҳикояларини ўқиб хулоса чиқараман: унинг муҳаббатидан нафрати, нафратидан эса муҳаббати зиёда. Ҳикояларида қора бўёқлар қуюқдай, ҳаёт ҳадди аълоси ила ўта фожиали тасвирланади. Асли ҳаёт моҳиятан – фожа. Инсон ибтидо ва интиҳо оралиғидаги тутқунгина эмас, муқаррар маҳкум эканининг ўзиёқ фожа. Хом сут ила вояга етган, эҳтимол, шу боис хомлик, етилмаганлик, сакталик, думбуллик, сўқирлик қон-қонига сингиб кетган бандаи ожизлар асли фожадан иборат ҳаётни яна ҳам фожиалироқ қилиш учун, во дариғ, асло тиниб-тинчимайди. Инсон – фожиали қисмат исканжасида.

Чўлпон Рабиндранат Тхакурнинг даҳоси қошида таъзим бажо айлаб, буюк адибни «Мағрибу Машриқни туташтирувчи ноёб восита-қўприкка» қиёслайди. Бинобарин, Содиқ Ҳидоят ижодиётида ҳам шарқона донишмандлик, нафосат, оҳанжама ила ғарбона ҳаққонийлик, санъаткорона маҳорат уйғунлашган. Умуман, қайси бир буюк адиб ёхуд шоирни олманг, маданиятлар, цивилизациялар уйғунлашуви ҳосиласи эканига ишонч ҳосил қиласиз.

«Техронда француз тилига ихтисослашган коллежда таҳсил олиш асносида қобилиятини намоён этган Содиқ Ҳидоят Бельгиядаги муҳандислик билим юртига ўқишга жўнатилади» (Ғулом Карим). Орадан бир йил ўтиб, нақ тўрт йил жаҳон маданияти бешикларидан бири – Парижда меъморлик соҳасида билим олади. Беш йил мобайнида жаҳон маърифат ўчоқларининг ҳаётбахш ҳавосини симиради. Жаҳон ҳикоянавислиги усталари дорилфунуни сабоқларидан баҳраманд бўлади. Мопассан сингари бадиий тафаккур афсунгарларининг дурдона асарларини аслиятда ўқиб-ўрганайди. Бинобарин, Содиқ Ҳидоят дастлабки маълумотида биноан, француз тили мутахассиси, қолаверса наинки ёзувчи, адабиётшунос олим, тарихчи, айни пайтда муҳандис, меъмор, санъаткор. Бу унинг ҳаётга нақадар ташналиги, дунёқараши нақадар кенглигидан далолат.

Минг йиллар мобайнида жаҳон аҳлини лолу ҳайрон этиб келаётган форсий шеърят, форсий адабиётнинг келажаги ҳам нурафшонлиги Содиқ Ҳидоят ижодида ёрқин акс этган.

Форсий ва туркий халқлар табиатан қанчалар бир-биридан фарқланмасин, Содиқ Ҳидоят айни ҳикояларида акс этган андишали тийнати билан тортинчоқ, мулоҳазагўй қаҳрамонлар қалб туғенини жиловлаб, ич-этини еб, ўз илдизига болта урадиган, маълум маънода «Отажони Шарқ»нинг (Абдулла Орипов) забардаст исканжасидан ҳали ҳамон тамомила чиқиб кета олмайётган, бинобарин асрий ақидалар гирдобига ботиб қолган одатий ўзбак сиймосини кўз ўнгимизда гавдалантиради.

Содиқ Ҳидоятнинг буюклиги шубҳасиз, зеро томирида Камол Хўжандий сингари оташзабон аллома шоир қони оқаётган адибнинг бошқача бўлиши тасаввурга сиғмайди.

Бадиий ижод, албатта, ўта мураккаб. Бироқ истеъдод бу мураккаблик, мушкулотни, турли машаққат-маҳрумликлар эвазига (на илож: чинакам ижод – қурбонталаб; жон чекмасанг, жонона қайда!) хамирдан қил суғургандай ҳал этади.

Содиқ Ҳидоят табиатан шоир, наср нозими! У Хайём рубоийларини тўплаб, муфассал сўзбоши билан қайта-қайта нашр қилдиради, Ганжавий каби ижодиёт пирлари ҳақида мақолалар ёзади. Халқ қўшиқлари, шеърӣ термаларини тўплаб, нашр этади. Булар, унинг бетакрор ижоди сайқал топишида беназир аҳамият касб этгани шубҳасиз. Устоз шоиримиз «Пиллапоя бўлдим сен учун, сен ҳам энди пиллапоя бўл» (Эркин Воҳидов) дегандай, ёхуд «буюкликдан ҳамиша буюклик туғилгани» (Абдулла Орипов) сингари Содиқ Ҳидоят истеъдодининг қояси ҳам бир қатор Шарку Фарб аллома адиблари чўққилари узра юксалган.

Содиқ Ҳидоят буюклиги сир-асрорларини кашф этишга уринар экан, унинг ҳикояларини ҳам тўплаб, нашрга тайёрлаган, ҳам сўз боши ёзган Ғулом Карим таъкидлайди:

«Содиқ Ҳидоят француз, инглиз, немис, араб ва қисман рус тилини биларди, баъзи асарларини француз тилида ёзган».

Буюк адиб ҳикоялари аксарият муҳаббат мавзуида. Илло, ҳаёт, бинобарин ижод негизи – муҳаббат.

Содиқ Ҳидоятнинг «Эрини йўқотган хотин» ҳикоясига кўра, Эрон исломий давлат экани, халқининг бирон-бир ишни лоақал савоб учун қилиш керак, деган фикрга таянишида кўрилади. XX аср бошланиши: оми қишлоқ аҳлининг қашшоқлик-йўқчилик-азоб-уқубатлар исканжасида жаҳолатга ботгани, турмуш машаққатлари ҳатто онанинг меҳри тафтини сўндиргани ҳам Зарринкулоҳга онасининг ўта кўпол муомаласида, «оғзингдан қон келсин» деган маънода ер муштлаб қарғашида акс этган. Дарвоқе, фаришталар яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам «Омин!» дея фатво беришлари ҳикоя давомида исботланади. Ҳикоядан олинган куйидаги парчалар адиб қаҳрамонларини қанчалар меҳр-муҳаббат билан тасвирлашини қайта-қайта исботлайди:

«Машина йўлга тушди, Зарринкулоҳ калтакланган кучук боласидек ғужанак бўлиб, тўғри қараб ўтирарди. Унинг кўзлари шахло, қошлар ингичка, бурни чимчилаб қўйгандек нозик, лаблари қалинроқ, сал озғинроқ буғдойранг юзлари тиниқ».

«Гулбўбўнинг олдида бир оғиз ҳам сўз айта олмаслигини ўзи ҳам яхши биларди. Тили лол бўлиб қолади, гўё Гулбўбўда аллақандай бир қувват бордай, уни кўрганда бутун фикри, ихтиёри қўлдан кетар, куч-қуввати уни тарк этарди-да, сўзсиз унга итоат қиларди. Зарринкулоҳ Гулбўбўнинг аввал сўкишини, кейин халачўп билан савалашини биларди. Зарринкулоҳ шу

калтакни орзу қиларди, тўғриси айтганда, Гулбўбўнинг калтагини соғинганди».

Эрон халқ қўшиқларидан:

*Сен Толишининг қизисан, о ҳай, лола,
Далага юр биз билан, о ҳай, лола,
Бир, икки орқа ўтин, о ҳай, лола,
Далага юр биз билан, о ҳай, лола,
Ўтинингни қўй жоним, о ҳай, лола.*

«Қизларни Гулбўбўнинг ашуласи эмас, балки ўзи ва ғайрати мафтун этди. Айниқса, Зарринкулоҳ эс-хушидан айрилди. Зарринкулоҳ унинг барваста гавдасини, йўғон бўйинини, қизил лабини, қўнғир сочини, юнгдор оппоқ қўлини, айниқса, оғир юкларни чаққонлик ва эпчиллик билан кўтиришини кўриб, ошиқи беқарор бўлиб қолди. Бунинг устига, Гулбўбўнинг ҳам Зарринкулоҳга кўрсатган майли, – ҳар икки томоннинг ўтли боқишлари, – ўн тўрт яшар қизни мафтун этиш учун кифоя қилди. Зарринкулоҳнинг қалби ўт бўлиб ёнар, юзи ранг бериб, ранг оларди. У бугун шу вақтгача ўзида кўрилмаган янги бир сезгининг пайдо бўла бошлаганини пайқади. Бўлмаса, шу пайтгача эркак кишига бепарво қарарди. Онаси эркакларга қарама, деб койир ва урарди. Опалари унга рақиблик қилиб, сирларини яширардилар».

«Зарринкулоҳнинг ишқ тўғрисидаги тасаввурларини Гулбўбўнинг бир қараши остин-устун қилиб юборди. Оёқлари заифлашди, гапиришга мажולי қолмаганга ўхшарди. Шу дақиқатдан бошлаб бутун вужуди билан Гулбўбўни истаётганини сеза бошлади».

«У бутун вужудида ўзгариш, итоатсизлик сезарди. Секин ҳовуз ёнига бориб, катта дарахт тагида тўхтади. Шу пайт азим дарахт, юлдузлар, ой – ҳаммаси у билан сирли бир тилда сўзлашаётгандай бўларди.

Бу ғамгин ва шу билан бирга ёқимли бир ҳолат эди, бундай ҳолатни шу кунгача сезмаган эди. У дарахтларнинг, сувнинг, шамол ва ҳатто уй ҳамда қишлоқни баланд деворларнинг, ҳовузнинг оёқ ювадиган жойида турадиган кўзанинг ҳам тилини яхши тушунар ва ҳис этарди. Юлдузлар худди осмонга сепилган сув томчиларидек заиф, ҳуркак ва титроқ нурлари билан милтирардилар. Буларнинг ҳаммаси, ҳар оддий ва аҳамиятсиз нарса унинг кўзига ажойиб, ғайритабиий, сирли кўринарди».

«Қанча уринса ҳам уйқуси келмади, бутун кечани тўлғаниб, у ёнбошидан бу ёнбошига ағдарилиб ўтказди. Агар мақсадимга етиб Гулбўбўга тегсам, ўзим уй зиндонидан қутулганим сингари бир каптарни олиб озод қиламан, жума оқшоми шам ёқиб, имомзода биби Сакина арвоҳига бағишлайман, деб ният қилди. Ноиб Абдулло миробнинг қизи Ситора ҳам шундай ният қилган эди, тез кунда эрга тегди».

Муҳаббат ҳар қўйга солади, севикли ёр васлига етиш иштиёқидаги ошуфта турли ирим-сиримлардан ҳам нажот ахтаради.

«Бир тутам сочини пешонасига туширди. Бу ўзига ёқди шекилли, жилмайиб қўйди. Ўзининг чиройидан мамнун бўлиб, севишга арзийдиган қиз эканига қаноат ҳосил қилди. Узун киприклари, дилрабо табассум, болаларча содда қиёфаси, кулдиргичлари – ҳаммаси бири-бирига мутаносиб. Буғдойранг рафторидаги тўқ қизиллик ҳуснига ҳусн қўшарди. Покиза лаблари худди етилиб пишган олчага ўхшарди. Айниқса, кўзлари, илиқ ва сирли боқишлари кишини ўзига мафтун этарди, шунинг учун Меҳрибонунинг онаси ҳар вақт Зарринкулоҳга «Кўзларингда жоду бор» дерди. Ана шуларнинг ҳаммаси уни бошқа ёш қизлардан айириб турарди».

«Ёмон ёстикдошнинг уйи куйсин. Учинчи ойдан Гулбўбўнинг феъл-атвори айний бошлади, ҳар оқшом Ризо Сибулўнинг чойхонасида кал Ёқуб билан наяки қилар, хотинига харажат учун пул бермасди. Қизиғи шандаки, бошқалардек афюн уни шалпайтириб қўймас, уйга кириб, жинни ёки касал одамдек халачўп билан Зарринкулоҳни савалар эди. ...Зўрға очилиб турган кайфли кўзларини олайтириб, учида иккита тугуни бор қора қамчини олиб бошида айлантирар, эшакларни ургандай Зарринкулоҳнинг елкасига, сонига, белига, тўғри келган жойига чарчагунча аямай урарди».

«Зарринкулоҳ қамчи зарблари остида буралиб дод-фарёдлар қилса ҳам, ҳақиқатда ундан завқ оларди. Гулбўбўга қараганда ўзини ожиз ва нотавагон сезар, калтагини кўп еган сари Гулбўбўга муҳаббати ва боғланиши орта борарди. Эрининг бақувват, чиниққан қўлларини ўпишни истарди. У эрининг қизил бетларини, йўғон сергўшт қалин лабини, мустаҳкам оқ тишларини, айниқса, баданининг ҳидини (Гулбўбўдан оғил ҳиди келарди), кўпол ҳаракатини, ҳаммасидан ҳам савалашини ортиқроқ севарди».

«Чойхона эшигини очиши билан ичкаридан чиққан афюннинг ҳиди ва тутуни гуп этиб димоғига урилди. Ўтирганлар-

нинг юзи сап-сарик, кўзлари ич-ичига ботиб кетган, башаралари бир аҳвол, ақлга тўғри келмайдиган паришон бу кишилар ўзларини Арши аълода мажлисда ўтирибмиз, деб ҳис қилардилар».

Адиб Эрон қишлоқларида наshawандлик авж олганини аёвсиз фош этади.

«Гулбўбўдан узоқда яшашга тоқат қила олмасди. Унинг иссиқ нафаси, баданининг ҳарорати, кўксидаги жингалак юнги – ёли, оғилхонани эслатадиган ҳиди шу айрилиқ пайтида Зарринкулоҳга сирли ва дилрабо туюлди. Гулбўбўсиз яшаш мумкин эмас. Нима бўлса ҳам у Гулбўбўга етишишни истарди, бу унинг ўз ихтиёрида эмас, нима қилсин, икки йилдан бери унга ўрганиб қолган эди».

Гулбўбўдан оғилхона ҳиди келиши бежиз эмас, йил ўн икки ой мобайнида ҳаммом нималигини билмайдиган кимсадан, албатта, оғилхона ҳиди келади. Бу ҳам ўтган аср бошларида Эрон қишлоқларида оддий санитария-гигиена қоидаларига риоя қилинмаслигидан далолат, Европа халқларининг фаровон ҳаётидан баҳраманд бўлган адибнинг аччиқ армони.

Адиб навқирон Гулбўбўни наинки меҳр, айна пайтда нафрат билан, муҳими ҳаққоний тасвирлайди:

«Гулбўбў бакуват қўллари билан уни ўз кўксига босганда, баён этиш мушкул ажойиб ҳолатларга тушар эди. Қалин пайваста қошлар, ўрмондек саф тортилган ўсиқ киприклар, ундан кўра дағалроқ чигаллашиб кетган хина билан қора ва қизил рангга кирган соқол худди супурги чўпига ўхшарди. Катта бурни, қизил юз, иссиқ лаблар, мустаҳкам оқ тишлари билан зўр бериб личора чайнаганда лунжи тегирмон тошидек бир-бири устида сийғанарди. Ўткир, лекин бемаъни кўзлари чақнарди. Кавш қайтарган сигирнинг жағидек ияклари қимирларди. Бу башарани бола қоронғида кўрса, кўрқар, шохсиз ва думсиз алвасти деб гумон қиларди».

«...аттор чол дўкони ёнидаги ёғоч устида ўтириб мудрар ва алланималарни ўйларди, у гўё бутун умрини шу ёғочнинг устида ўтказган, шу ерда қариганга ўхшарди».

Онасининг: «Шу қизиган ўчоқда куйиб жизғанак бўлгин, жигар-бағринг эзилиб оқсин, тўйинг азага айлансин...» сингари қарғишлари ижобат бўладию, аллақачон бошқасининг қўйнига кириб олган Гулбўбў пушти камаридан бўлган болани бағрига босиб турган Зарринкулоҳни остонасидан ҳайдаб солади.

Ҳикоя гарчи армону ўкинч,надомату нафрат ила йўғрилгандан қатъий назар умидворлик-неқбинлик билан яқунланди, аксинча давом этади. Чунки йўлда эшак миниб келаётган савобталаб чиройли йигит Зарринкулоҳни бир оғиз илтимосига кўра ўзи билан бирга олиб кетади:

«Нима учун эшакми миниб олганини ва қаерга боришини билмасди. Шундай бўлса ҳам ўзича: «Эҳтимол, бу йигитнинг ҳам қамчи билан савалаш одати бордир, баданидан эшак ва оғилхона ҳиди келар!» – деб ўйларди».

Содиқ Ҳидоятнинг «Парда ортидаги қўғирчоқ» ҳикояси юксак санъаткорлик билан яратилгани учун ҳам лол этади. Аллома адиб айни ҳикоя воситасида ғайриоддий турмуш тарзи, ғайриоддий қизиқувчанлик балойи азим экани ҳақида огоҳлантиради. Адабиёт – ҳаёт дорилфунуни. Бинобарин, адиб-шоирлар ҳаёт ҳақиқатидан баҳс юритувчи, ҳаётий сир-асрорлар кашшофи.

Ҳикоялар қаҳрамонларининг инсон ор-номусига имкон бориचा доғ туширмасликка ҳаракат қилишлари адибнинг шахсияти нақадар салобатли ва улугвор, беназир бўлганидан далолат беради. «Дошокил» ҳикоясининг бош қаҳрамони ҳам, «Лола» ҳикоясидаги Худодод ҳам, Зарринкулоҳ ҳам асли – муҳаббат қурбонлари.

Эрон ва Ўзбекистон халқининг азалий-абადий дўстлиги, қон-қардошлиги яна ҳам мазмунли бўлиши йўлида жонбозлик кўрсатиб келаётган заҳматкашлардан бири, йирик адиб, шоир ва таржимон, энг муҳими нафис адабиёт, муқаддас каломи шариф мухлиси Ғулом Карим мазкур тўпламни нашрга тайёрлаб, унга сўз боши ёзиб, буюк адибнинг бир неча ҳикояларини аслиятдан ўзбекчага таржима қилиб, маънавиятимиз хазинасини бойитишдек хайрли ишга баҳоли қудрат ҳисса қўшган. 2006 йил «Жаҳон адабиёти» журналида Муиниддин Натанзийнинг «Соҳибқирон ҳаётидан лавҳалар» («Мунтахаб ут-таворих Муиний») асари ҳам форсийдан Ғулом Карим таржимасида чоп этилди. Бу асар соҳибқирон Амир Темур таваллудининг навбатдаги йирик санасига ўзига хос армуғон вазифасини ҳам ўтади.

Эрон-Ўзбекистон адабий алоқалари тобора равнақ топишига Ғулом Карим сингари баракали ҳисса қўшаётган ҳар икки мамлакат олим-адиб-шоирларига қаршисида таъзим қиламиз.

«Хуррият» газетасида босилган.

ЯНГИЛАНГАН ТАСАВВУР ЁХУД ТЕРСОТА АДИБЛАРИ

«Ҳаётим шоми ҳам, тонги ҳам – шу китоб».

Назар Эшонқул,
«ТЎЗОН» ҳикоясидан.

XX асрнинг олтмишинчи йилларида адабиётимизга кириб келган қатор шоиру адиблар сингари айти шу ораликда таваллуд топганларнинг бадиий тафаккури ҳайратлантиради. Назар Эшонқул насридаги, Баҳром Рўзимухаммад назмидаги муаззам қалб суврати сеҳрлайди.

Назар Эшонқул қаҳрамонлари Дон Кихот сингари «хўрланганлар ва ҳақоратланганлар ҳақ-ҳуқуқлари учун курашади».

«Шамолни тутиб бўлмади» – ҳаёт ҳақиқатидан йироқ, бироқ Назар Эшонқулга хос адолатли бадиий ҳақиқат акс этган ҳикоя. Байна момонинг феълга хос бир ёқлама муросасиз нафрат-душманлик сескантиради. Ҳолбуки, бизларга кечиримлилик ҳам қарзу фарз. Айти пайтда охир-оқибат адолат тантанали қилиши, қарор топиши шарт. Бинобарин, бу йўлда бадиий ижодда истисно тариқасида бир ёқламаликларга йўл қўйилиши табиий.

«Назар Эшонқул асарларининг бадиий хусусиятлари» мавзусида илмий иш қилиш керак. Бадиий ранглар куюқлиги билан мафтун этади. Ҳар бир жумлага қунт билан, заргарона сайқал беришни Назар Эшонқулдан ўрганиш керак. Бинобарин, шоирона битилган ўзбекона насрий асарлар кўпаймагунча чинакам шеърят майдонга келиши даргумон.

Байна момо қаригани сайин нафрати улғаяди – пировард натижада қасос олишга ундайди. Девдай Замон отбоқарни Байна момо чавақлаб ташлашига ишониш қийин, лекин адолат юзасидан шундай бўлиши кераклигини эътироф этар эканмиз, адиб ҳукмини маъқуллаймиз. Эри ва ўғли шаҳид бўлгани ҳамано Байна момонинг дийдаси, қолаверса замон ҳам, макон ҳам тошдай қотган.

Қанчалар қимматли бўлмасин ҳақиқатнинг кўзига тик қараш жуда оғир экани эсга тушади.

Адиб ҳикояга ном бериш устида ҳам пухта ўйлаган: натижада шоирона ном топган. «Шамолни тутиб бўлмади» деган ҳикмат-ҳақиқатнинг инсонни ўлдириш мумкин, лекин енгиб бўлмади деган маъноси ҳам бор. Ҳикоя воситасида адиб ҳақиқат эртами-

кечми қарор топишига бизни ишонтиради. Адолатли ҳукм эр-тами-кечми ижро қилиниши, ал қасос ул минал ҳақ – гуноҳкор жазосиз қолмаслиги кераклиги яна бир карра овоза қилинади.

Байна момонинг хунрезлик иштиёқида умргузаронлик қилиши муҳим эмас, балки ҳақ қарор топиши муҳим. Ҳақ жойида қарор топиши учун Байна момо «қаҳр ва ғазабини ситам билан ичига ютиб (қонсираб! – А.П.) яшаши» шарт. Наинки Райим полвон, ҳатто «мўйлаби энди сабза урган» ўғлини ҳам шаҳид этиш асносида адиб ҳикоя бадииятини, фожеавийлигини кучайтириш баробарида Байна момо қалбидаги қасос ҳиссини янада алангалатади. Булар бадиият тақозоси. Шекспир асарларида мана шундай фожеавий ҳолатларга қайта-қайта дуч келамиз. «Шамолни тутиб бўлмайди» бешафқат руҳи билан «Жиноят ва жазо» тарзидаги асарлар сирасига киреди.

Байна момо – Тўмарис, Қурбонжон дадҳо сингари жаросатли аёлларнинг умумлашма сиёмоси.

Қасос бамисоли шамол, асло тутқич бермайди.

Байна момо Фолкнернинг метин иродали қаҳрамонлари билан беллаша олади.

Терсоталиклар феълидаги сескантирадиган, хушёрликка ундайдиган ғайриоддий терслик оханрабодай тортади.

Ёзувчининг армонлари, орзулари омухталигида пишиқ-пухта мулоҳаза қилинган, машаққатли, бироқ муқаддас мақсадга қаратилган, айни мақсад йўлида бутун ҳаётини бахшида қилган Байна момо сиймоси-сийрати-қаҳрамонлигини тасвирлашмадҳ этишга, айни жасоратли қисматдан ибрат олишга даъват руҳи билан йўғрилган асар.

Бадиий асар наинки оханрабога, ҳатто тирик мавжудот сингари безовта қалбга эга. «Шамолни тутиб бўлмайди» ҳикоясининг қалбига қулоқ тутаман. Даъваткор қалбидан тушларим ҳам безовта. Сара сўз қошида наинки таъзим қиламан, балки юксак-юксакларда парвоз қилаётган ҳикоя қалби ортидан талпинаман. Буюк нафрат, буюк исёнкорлик руҳимга инади.

Беихтиёр:

*Халқ денгиздир, халқ тўлқиндир, халқ кучдир,
Халқ исёндир, халқ оловдир, халқ ўчдир, –*

дея ҳайқираётган Чўлпоннинг азим қиёфаси қаршимда қад ростлайди. Пушкиннинг машҳур «Пайғамбар» манзумаси сатрлари хаёлимда чарх уради.

Муҳаббатсиз яшаб бўлмайди. Бироқ нафратсиз ҳаёт ҳам маънисиз.

Проспер Мерименинг қаҳрамонларидан бири арзимаган ҳада эвазига қочоқни изидан қувиб келаётган миршабларга тутиб берган, ҳали она сути оғзидан кетмаган, ўз пушти кама-ридан яралган ўғлини отиб ташлайди. Илло, хиёнат, сотқинликнинг жазоси – ўлим!

«...қаҳр ва ғазабини ситам билан ичига ютиб», «Қиш пайтлари ғамлаб қўйган ўтини етмаган кунлари кўрпага оёғини тикқанча хотирасига исиниб жон сақлайдиган» «Байна момо бир пайтлар фақат қишлоқ эмас, бутун тоғли халқнинг орини қўриқлаган, номини чиқарган Раим полвонни қулоқ дея таъқиб қилишларига, сўнг итдай хор қилиб отиб ташлашларига йўл қўйган ва ўғли билан эрини замоннинг эгаси, бир пайтлар Раим полвоннинг малайи Замон отбоқарнинг ихтиёрига бериб қўйгани учун қишлоқдошларини кечира олмас, уларга нафрати сусайиш ўрнига, йиллар ўтиб, ота-бола ўлдирилган оқшом узоқлашган сайин кўпроқ ўрни ва қадри билинаётган, ўзини ҳаётнинг барча қувончидан маҳрум этган, ёлғизликнинг кўр мусибати аро авжланиб, Байна момонинг кексалиги билан бирга инжиқ ва йўриқсиз бўлиб борарди».

Қашқадарё – Соҳибқирон Ватани!

Назар Эшонқул ҳам – қашқадарёлик.

Бу оташ замин фарзандларининг алангали меҳр-муҳаббати ўстиради, аёвсиз қаҳру ғазаби қон қустиради.

* * *

Назар Эшонқул:

«Рамз – воқелик тимсоли. Воқеликнинг айнан ўзи гўзал эмас, унинг тимсоли гўзал. Адабиётнинг илоҳий кучи – ана шу хаёлни ярата олишда кўринади. Ижод яратишдир. Яратиш эса, илоҳиётга дахлдорликдир. Яратиш завқи барча завқдан, яратиш азоби барча азобдан юксакроқдир. Гўзаллик яратиш эса, бу – илоҳиётни чархлашдир» («Миллий тикланиш», 1998 йил, 19 май).

* * *

«Аслида адабиёт янгиланмайди. Сўзга, инсонга, фикрга, гўзалликка оид тасаввур янгиланади».

* * *

«Тун панжаралари»

«Тун ташбехлари» – тавба-тазарру асарининг 1991 йилда ёзилганини инобатга олсак, ижтимоий ҳаётнинг маълум дово-нига чиқиб тўхтаган, тин олаётган, босиб ўтилган йўлни мушо-ҳада қилиши асносида келажакка қўрқа-писа назар ташлаётган – тавба-тазарру палласи хаёлдан кечади. Илло, айти тўқсонин-чи йилларда Рауф Парфининг машҳур «Тавба» сонетлар турку-ми яратилди (1994 йил). Рауф аканинг сонетлар туркумида ҳам «афсус-надомат, пушаймон, ҳаётдан нолиш» баробарида янги йўл, янги мақсадлар ахтариш кайфияти-руҳи кучли. Камина ҳам тўқсонинчи йилларнинг охирларида «Муножот» туркуми-ни яратдим. Бинобарин, ўтган асрнинг 80-йилларида бошлан-ган, собиқ шўролар салтанати таназзулга юз тутишию унинг ўрнида янги, нисбатан кичик давлатларнинг шаклланиб, оёқ-қа туриб олиши учун зарур, муайян беш-ўн йилликни ўз ичига оладиган давр ўзига хос тавба-тазарру палласи ҳам бўлган. Қо-лаверса, инсоният иккинчи минг йилликка якун ясаб навбатда-ги учинчи минг йилликка қадам қўйишдек зиддиятли, мурак-каб даврни бошдан кечирарди.

* * *

Назар Эшонқул:

«Мен атамаларни тан олмайман, сўз санъатини тан оламан. Ҳазрат Навоий завқ бергани каби, бизнинг тасаввуримизда ўта модернчи бўлган Кафка, Камю, Беккетлар ҳам менга санъат нуқтаи назаридан завқ беради».

«ЎзАС», 2003 йил, 14 февраль.

* * *

Назар Эшонқулнинг «Маймун етаклаган одам» қиссалар-ҳи-коялар тўпламини ўқишга тутиндим, бир кечадаёқ тепакал бо-шимдаги саноқли сочларим ҳам бир дона қолмай тўкилиб ёки қордай оқариб қолмасмикан деган ваҳимадан юрагим орқага тортиб кетди.

Улуғбек Ҳамдам:

«XX аср Ғарб модернизимида, ниҳоят, бизда-да урф бўлаёт-ган айрим шу руҳдаги асарларда айти ёруғлик етишмайди. Шунданми, асар мутолаасига киришганда баъзан бир хиллик-

дан нафасларинг қайтиб кетади ва аланглаб қиттай ёруғликни – тин олиш учун бир парча майдонни излаб қоласан.

Назар Эшонқулга шу мулоҳазаларимни айтганимда таҳминан қуйидаги жавобни олдим: «Айнан ёруғлик соғинчи, ёруғликка интилиш ижодкорни зулматни кечиб ўтишга ундайди. «Чечаклар унгувси кўз ёшларимдан» дея Чўлпон бежиз айтмаган»¹.

Таниқли мунаққиднинг «ёруғлик етишмаслигига» оид эътирози ўринли экани ҳолда – баҳсталаб. Илло, «Ёвузлик чечаклари» муаллифига ҳам айна эътироз билан таъна қилиш ўринлими?!

Адабиёт олами ранг-баранг бўлиши учун турли услубда ижод қиладиган адиблар бисёр бўлгани маъқул. Қолаверса, истаймизми-истамаймизми, Назар Эшонқулни бошқача ёзшга мажбурлай олмаймиз, эсли-хушли одам буни хаёлига ҳам келтирмайди. Албатта, Улуғбек Ҳамдамнинг «ёруғлик етишмаслиги»га оид мулоҳазасини таъна сифатида талқин қилиш ҳам ўринсиз. Чунки бу – аввало, китобхон сифатида билдирилган ҳолисона мулоҳаза.

«Шеър ун чекса шоирнинг даврони сабаб бўлмай», сатрига сингдирилган мазмун-моҳиятни англасак, Назар Эшонқул ижодий услуби илдизларини кашф этишимиз осонлашади.

Биз истиқлол ҳавосидан нафас олган авлодмиз. Айна пайтда буюк салтанат таназзулига, бинобарин муайян қадриятлар заволга юз тутиб, тамомила ўзгача нуқтаи назарлар қарор топа бошлаган, юзаки қараганда аросатдан фарқ қилмайдиган ўтиш даври гирдиботларида йўлини йўқотган, адашган, сарсон-саргардонлармиз. Шу боис, қолаверса бошқа ижтимоий омиллар оқибатида таназзул, қарахтлик палласини бошдан кечирдик.

Яна бир муаммо шундаки, XX аср маълум маънода дахрийлик асри. Яратганга эътиқодни, таянч нуқтани йўқотган аҳли башар абсурд исканжасида қолди.

«Турфа олам ранглари ўзида жо этган асарларни ҳар қанча қўмсамайлик» (Улуғбек Ҳамдам) адабиёт кўзгуси замонга хос бош хусусиятни акс эттиради.

Ўтиш даври маълум маънода тушкунлик йиллари ҳам бўлди. Ижодкорлар умидсизлик чоҳи ичра занжирбанд қилинди.

¹ «Бадий тафаккур тадрижи», Янги аср авлоди нашриёти, Тошкент, 2002 йил, 158-бет.

Ҳалима Худойбердиева:
Бу хаёл сурган толми, теракмиди, Худойим,
Бу шамолларам ғамдан даракмиди, Худойим.
Икки кўзим дарёси тинмай оққани-оққан,
Шу икки дарё менга керакмиди, Худойим?!

«ҚОРА КИТОБ»

«Ўз фикрлаш тарзи ва тасвир йўсини билан ҳозирги ўзбек настри тараққиётида алоҳида ўрин тутган Назар Эшонқул бизга кўриниб турадиган ҳаётни тасвирламайди, балки тамомила ўзига хос ва бетакрор одамларнинг тамомила ўзгача ва қайтарилмас ўйлари, дунёсини ҳеч кимга ўхшамаган йўсинда тасвирлаш йўлидан бормоқда»¹.

«Қора китоб» – «...жаҳон прозасининг энг илғор тажрибаларига таяниб, соф миллий образлар яратилган» (Қозоқбой Йўлдошев) қисса.

* * *

Алданган, абгор қилинган, дарё бўйидан ташналиги қонмай қайтган шўрпешона қавм (авлод).

* * *

Назар Эшонқулни адабиётшунослар ҳам, қаламкашлар ҳам наинки пессимизмда, айна пайтда ғарбпарастликда айблаганларининг гувоҳимиз. Бу фикрларни адиб қатъиян рад этади:

«Агарда мен ўзбек бўлсам, кўрқманг, қаҳрамонларим ҳам ўзбек. Уларни мен ҳеч қайси мамлакатдан олиб келганим йўқ. Улар шу заминда дунёга келган. Фақат улар кўпроқ тасаввурга берилишлари билан ғалатироқ туюлади, холос»².

Биз шоиртабиат, қолаверса фалсафий мушоҳадаларга наинки ташна, қолаверса аксарият донишмандликка мойил халқлар жумласиданмиз. Бинобарин, машҳур шоиримиз айтгандек, «Шоирнинг онаси Изтироб, ахир!»

¹ Қозоқбой Йўлдошев, «Ёниқ сўз», «Янги аср авлоди», Т., 196-бет.

² «Ўз. А. ва С.» 2003 йил, 22-ноябрь сони.

* * *

XX асрнинг саксонинчи йиллари иккинчи ярмида қайта қуриш ва ошкоралик туфайли ижтимоий ҳаёт жўшқин тус олди. Қаланғи-қасанғилар ҳам, таъбир жоиз бўлса, «Ранжком» сингари уюшмалар тузиб олди. Жойларда сайлов ҳаракатлари кенг қулоч ёйди. Матбуот гуллаб-яшнади. Одамларнинг қўлидан газета-журнал тушмай қолди. Бу жўшқинлик охир-оқибат шўролар салтанатининг бошига етди.

Не бахтки, бир кечадаёқ мустақил бўлдик. Эвоҳки, мустақиллик умидларимизни оқламади. Ўз ҳолига ташлаб қўйилган халқ оёққа туриб олиши учун ўн-ўн беш талаб қилинди. Айни шу муддат мобайнида қанча йўғонлар чўзилди, қанчадан-қанча ингичкалар эса узилди.

* * *

Ҳикоя сарлавҳасида икки хил – «маймунни етаклаётган одам», «одамни етаклаётган маймун», тарзидаги мазмун мужассам.

Унинг «Маймун етаклаган одам» сингари беш-олти қоғозлик ҳар бир ҳикояси ҳақида ёстиқдай-ёстиқдай таҳлилий китоб ёзса арзийди. «Қора китоб» қиссасини илгари ҳам ўқигандим. Ўқиш бошқа, уқиш бошқа деб шунга айтадилар. Китоб – ўта рашкчи ёрдан ҳам инжиқроқ эканига, ниҳоят, ишонч ҳосил қилдим. Ҳадиси шарифларда «таъма қалб ҳикматининг заволи» экани таъкидланади. Рисоладагидек китобхон бўлиш учун китоблар билан шунчаки эмас, росмана, чин дилдан, самимий дўст тутинмоқ керак. Аксинча китоб қалбини очмайди, илоҳий сир-асрорини ошкор этмайди, ҳилол сингари шуъла сочгани билан иситмайди. Барча касб-хунарлар каби китобхонлик ҳам қунт, садоқат, машаққат талаб этади. Тоққа чиқмасанг дўлона қайда, жон чекмасанг жонона қайда, деган мақолни китобхонликка ҳам ҳеч иккиланмасдан қўлласа бўлади.

Ҳаёт – бешафқат. Бироқ жонига қасд қилган одамгина «қора қалам билан дўст тутинади». Илло, чинакам адиб, Данько сингари юрагини кўксидан суғуриб олиб, боши узра юксалтирганча, аҳли башар йўлини ёритиши шарт.

* * *

Назар Эшонқул аксарият асарларининг қаҳрамонлари – исмсиз. Исмсизлик – адиб қаҳрамонларини мавҳумлаштирамайди, балки уларнинг умумлашма хусусиятини яна ҳам кучайтиради.

Назар –микроскопик нигоҳга эга ижодкор.

Назарнинг асарлари – аждаҳонинг комидай балойи жон.

«Кейинчалик чолни тез-тез ўша кител (бу ҳам шўролар даврига болшавой-комиссарларга ишора)ида гўё неча қадам умри қолганини ўлчаб юргандек оғир қадамлар билан уйига ёки кўча бошидаги озиқ-овқат дўконига қараб кетаётганини, гоҳида эса маҳалла ошхонасида овқатни титраб-қақшаб еб ўтирганини, қабоқлари остида одамларга адоват билан тикилиб-тикилиб қўйганини кўриб қолардим. Заҳарли, одамни бўғиб, ҳолсиз қилиб қўядиган бу адоват ўшанда бутун танасидан, вужудидан, қоқшол барча қон томирларидан ҳамда чакалакзор ичидаги тилсимли кўрғон каби менга номаълум умр қалъасидан уфураётгандек туюлганди».

«Менга аввало унинг турқи ёқмасди: ночор ҳолига қарамай одамларга кибр аралаш димоғ-фироғ билан қарар, ҳаммага ётсираб, шубҳа билан тикилар, гўё ўзини бир умр ҳар бир кишига шундай тикилиб ўтгандек тутарди».

«...унинг қандайдир баджаҳл маъбуднинг ҳайкалига жуда ўхшаб кетишини сездим».

«истараси ўзиникидан ҳам совуқ ёлғиз ўғли бор эди».

Бу Распутиннинг «Живи и помни» қиссасини ёдга солади. Сотқин-хиёнаткор нафақат ўзи, балки авлоди ҳам ўлимга маҳкум, дея қатъий ҳукм чиқаради Распутин. Бинобарин, нафақат рассом, балки авлоди ҳам маҳкум.

* * *

«Маймун етаклаган одам» – олдин шу ҳикояни ўқидим. Дастлабки хулосам – «тафаккур туғёни».

Назар Эшонқул – тимсолларга залворли мазмун-маъно юклайди, улар воситасида кашфиётлар қилади. Рассом чол – асли шўро даври, бутун бир авлод тимсоли. Унинг ижтимоий ҳаёти илк расм чиза бошлаган «1921» йилдан, яъни шўролар давлат сифатида шаклланган палладан бошланади. «Маймун етаклаган одам» сурати ҳам теран маънога эга:

«Сурат анча уқувсизларча чизилган бўлса-да, ранглари ёрқин ва тиниқ. Суратда қуюқ ўрмондан маймун етаклаб чиқаётган барваста йигит тасвирланган. Йигитнинг кўзлари тийрак ва ишонч билан порлаб турар, маймуннинг бўйнига солинган кишан таранг тортилган».

Адиб «қуюқ ўрмон» деганда жаҳолат даврини назарда тутгани шубҳасиз. Жонивор эса жаҳолат ботқоғига ботган оломон.

«Барваста йигит» жаҳолат ботқоғидан оломон-эл-улусни ёруғликка олиб чиқишга азму қарор қилган авлод умумлашмаси.

Шу ўринда ҳикоянинг охири-ечимига, рассом чолнинг сўнги чизган суратига эътибор қаратиш лозим:

«Мен расмдаги манзарадан бир нафас тонг қолдим; суратда худди биринчи расмдаги ўрмон акс эттирилган. Фақат бу суратда маймун умидсиз, кўзларига ғам чўккан, юз-кўзида ҳаётдан нишона қолмаган, мункайган чолни ўрмон сари етаклаб кетарди».

Агар ҳикоя «бир асрлик тажрибага эга миллий наср тарихида фавқуллодда воқеа» (Хуршид Дўстмуҳаммад) сифатида 1989-йилда матбуот юзини кўрганини эсга олсак, адиб ўша пайтидаёқ шўро салтанати устидан тарихий бешафқат ҳукм чиқаради, «ёвузлик салтанати», «халқлар қамоқхонаси» орадан икки-уч йил ўтмай завоп топишини, илло «буйруқлар мустабидлиги» остида эзилган ижтимоий тузумнинг келажаги йўқлиги, таназзулга маҳкум эканини башорат қилади.

Ижтимоий-сиёсий мавзудаги шахсий кечинма. Публицистик руҳ бордай. Ҳикоя ёзилган давр шундай публицистик руҳ билан йўғрилганди. Биз муайян жамият миқёсида фикрлашга, дейлик, собиқ шўро тузуми устидан ҳукм чиқаришга уринишдан кўра муайян шахс фожеасини акс эттирсак, мақсадга мувофиқ бўларди. Абдулла Қаҳҳорнинг кафтдай «Анор» ҳикоясида шахслар, ёлғиз эру хотиндан иборат оила мисолида давр фожеаси – оммавий йўқчилик-қашшоқлик даҳшати санъаткорона маҳорат билан акс эттирилган.

Тафаккур – тараққиёт машъали. Қайсидир маънода ўрта асрларга хос жаҳолат кишанларидан ҳамон узил-кесил халос бўла олмаётганимиз жаҳон афкор оммаси олдида юзимизни қора қилиб турган асосий сабаб эмасми?

«Маймун етаклаган одам» – тарихий-ижтимоий-бадий жиҳатдан залворли ҳикоя. Томчида денгиз акс этгандай бутун бир авлод, бутун бир салтанат ҳаёти мўъжаз ҳикояга жамланган.

ФАХРИЁР:

Назар Эшонқул ҳикояларини умумлаштирадиган жиҳат мавжуд воқеликка, унинг исён билан йўғрилган безовта, оғринчоқ муносабати баробарида рассом нигоҳи билан назар ташлаб полотнолар чизишдир («Ўз.А. ва С.», 2007 йил, 13 апрель, 15-сон).

Ҳикоя якуни ҳам ҳикматдан ҳоли эмас, мантиқли. Ҳаётсеварлик, келажакка комил ишонч, романтик курашчан руҳ билан сугорилган.

Чолнинг вафотидан кейин кимсасиз қолган уйни сотиб олишни ровийга таклиф қиладилар.

«Бирдан димоғимга ҳовлидаги дов-дарахтлардан тортиб, гуллару ҳар битта ғиштгача ўрнашиб қолган чиркин ҳид гуп этиб урилди; кўнглим беҳузур бўлгандай ижирғаниб кетдим.

–Йўқ, – дедим мен ўз хонамга кетар эканман. – Ҳозирча уйсиз яшаб тураман».

Ровий янги авлод, янги замон фуқароси. Ҳаёти таназзулга учраган авлод андозалари-ҳаётий мезонлари билан улар яшаган муҳитда икки дунёда ҳам яшай олмайди. У мустақил, озод, эркин, фаровон ҳаёти учун шарт-шароит, муҳит яратиши, ўз Ватанини бунёд этиши зарур.

Назар Эшонқул «Маймун етаклаган одам» ҳикоясида воқеалар кетидан кувадиган саргузашт талаб адиб эмас, балки тарихий таназзул сабабларини очиш-кашф этиш-фош этишга бел боғлаган, муайян даврга танқидий нуқтаи назар билан ёндошувчи мутафаккир сифатида мулоҳаза юритади. Айни пайтда Назар адиб эмас, балки тарихчи деган даъводан тамомила йироқман. Фақат унинг бадиий тафаккури фалсафий-танқидий мулоҳаза юритишга асосланган. Ҳикояларидаги бадиий бўёқлар жуда куюқ.

Бейхтиёр қомусий билимлар соҳиби бобокалонларимизнинг нуроний қиёфаси кўз ўнгимизда намоён бўлади.

Ўзига хос бадиий тафаккур салоҳиятига эга миллатлар сираидан эканимизни ўйлаб, кўнгил тоғдай кўтарилади.

Менга қолса, Назарнинг асарларини бадиий мураккабликда айбситмаган бўлардим. Сиртдан қараганда бир маромда оқайтгандай туюлган ҳаёт нақадар мураккаб. Бинобарин, унинг инъикоси бўлган бадиий асарларнинг енгил-елпи бўлиши соғлом ақлга зид. Инсоният зулматдан зиёга, жаҳолатдан маърифатга интилади, соддаликдан ҳаётий зарур мураккаблик сари ҳаракат қилади.

* * *

«Бутун одамзот адашган, унга тўғри йўл кўрсатиш қўлимдан келмайди», – дея афсусланади «Зулмат салтанатига саёҳат» ҳикояси қаҳрамони. Бундан қатъий назар умидворлик билан йўғирилганани боис адиб асарларини иштиёқ билан ўқийсиз.

«Култой» ҳикояси ёзилишига нима туртки бўлган? Воқеаларга ишонса бўладими? Умуман, Назар Эшонқул қиличнинг тиғи бўйлаб қадам ташлайдиган, дорбоз сингари баландликлардан қўрмайдиган ёзувчи.

«Култой» ҳикояси, аввало, бадий тил залвори билан маҳлиё қилади. Воқеалар эмас, балки айна воқеаларни адиб қанчалар берилиб, эринмасдан шоирона тасвирлаши диққат-эътиборни тортади. Ҳаётий шафқатсизликлар ҳақидаги ҳикоя эканидан қатъий назар аллақандай сирли-саноатли ёғду уни ичдан ёртади. Эҳтимол, Улжоннинг отасига хос чўрткесарлик, майдакашлик қилмаслик, паст кетмаслик, тақдирнинг кўзига тик қарай билишдек метин ирода айна ёғду вазифасини бажарар. Бадий асарнинг оҳанрабо сингари сири ҳам шунда бўлса керакки, қайта-қайта ўқийсану айнан қайси фазилати учун ҳуш кўришингни очиқ-ошкор баён қилиб бера олмайсан. Бамисоли ошиқ маъшуқасини қанчалар севмасин қайси жиҳати-фазилати-феъл-атворини ёхуд қошиними, кўзиними, юзидаги холинини яхши кўрасан деб савол беришса, жавоб бера олмай мулзам бўлгани сингари.

Назар Эшонқул қаҳрамонларини – Парвардигор бандаларини меҳр билан яратгани каби – севиб тасвирлайди. Айна пайтда уларнинг ҳар бир қилмишига яраша адолатли ва шафқатсиз ҳукм чиқаради. Улжон ўз онасини ўла-ўлгунча калтаклайди – ҳатто майиб қилиб қўяди! Ўзбекона ахлоққа тамомила зидку бу, дея аюҳаннос солгани шошилманг! Минг йиллик азалий тамойилларимиздан ҳам юксақроқ – Адолат тушунчаси борки, унинг қошида ҳатто энг мукамал қонун-қоидалар ҳам баъзида ип эшилмайди. Айна нуқтаи назардан олганда, бу ҳикоя панднасихат билан йўғрилган насихатомуз асардай таассурот қолдиради.

Нима учун? Шунинг учунки, Арзиҳол Улжонни ғайришаърий йўл билан туққан. Улжоннинг ўз онасига нисбатан шафқатсизлиги тагида – валади жаллод бўлади, деган халқона ҳикмат ҳам яширинган. Фақат бугина эмас. Арзиҳол шаънига иснод доғи теккан. Лаҳзалик иродасизлиги, азалий тамойилни оёқости қилиб, илакишган йигит билан дон олишиб, ҳароми фарзандни дунёга келтириб, икки дунёда ҳам кечириб бўлмас гуноҳи қариба содир этган ва айна гуноҳи учун наинки нариги дунёда, балки ёруғ дунёда ҳам дўзах азобини тортади – энг даҳшатли-

си, «мол билан одамнинг фарқига бормайдиган, ким жаҳлини чиқарса, узун гаврони билан туширадиган», пушти камаридан яралган ўз фарзандининг бешафқат калтаклашларига дучор бўлади. Бу, ҳикоянинг, албатта, тарбиявий аҳамияти. Бадиий асар насихатбозлик, дидактикадан йироқ бўлиши лозим дея даъво қиладиганлар ҳам йўқ эмас. Лекин одамзот оқ билан қорани ажрата олмас экан, инсон сифатида нимага арзийди? Бинобарин ахлоқ-одоб қадриятларини тараннум этмайдиган, уларни ёқламайдиган бадиий асарни шунчаки кўнгилхушлик учун ўқишнинг не ҳожати бор?

Ҳикояни ўқиш асносида Улжон ўз туққан онасини даставвал танимагани табиий, албатта. Ёзувчи бунини ўқувчидан сир тугишга урингандай бўлади. Лекин ҳикоя аввалидаёқ ўзи истамаган ҳолда, беихтиёр сирни очиб қўяди.

Улжонни қайнилари беҳуда эмас, балки орият учун қора қонига белаб калтаклайди. Айни пайтда терсоталиклар ҳам нафсоният юзасидан уларга қарши «ака-укаларни ғажиб ташлагудек важоҳат билан» «бири таёқ, бири паншаха кўтариб» чиқади.

Назар Эшонқул – миллат тақдири, маънавий қиёфаси учун масъулиятни теран ҳис қиладиган адиб.

«Қултой» – долзарб мавзуда яратилган ҳикоя. Айниқса асрий қадриятларимиз яна бир карра давр синовидан ўтаётган замонамиз учун сув ва ҳаводай зарур асар.

* * *

«Бевақт чалинган бонг» – ҳикоясини ўқий бошладим, бироқ бир ўтиришда тугата олмадим. Ҳикоянинг ечими ниҳоясида эканини ярмини ўқигач англадим ва Достоевскийнинг: «мавзу қидириб, ўзингни ўтга-чўққа уришнинг ҳожати йўқ. Мен аксарият мавзуларни газеталардан оламан», деган фикри ёдимга тушди.

Ҳикоя бош қаҳрамони «афти тутаб ётган ғўлага ўхшаб кетадиган» «исқирт қоровул»ми ёхуд «айёр айғир – котиб»ми? Бош қаҳрамон, менимча, «қасос қиличи» – муаллиф.

«Шеър дарддан туғилади», «Изтироб – шоир Ватани» синга-ри олийжаноб Дард билан ижоднинг уйғунлиги эътироф этилган иборалар мавжуд. Наинки ҳақиқий шоирларнинг, умуман чинакам бадиий ижоднинг тағзамини – Дард! Эзгуликка йўғрилган, Эзгуликка даъват қилувчи, Эзгулик тантанасига имони комил Улкан Дард!

Ҳикоянинг кульминацияси ҳам, ечими ҳам, унинг қаҳрамонлари боши уриладиган сўнги девор-сарҳад ҳам – қотиллик! Гўё адиб қотилликни улуғлаётгандек. Бироқ, аксинча, муаллиф адолатли «қасос қиличи»ни аёвсиз сермайди. Бехуда қон тўкиш, арзимаган баҳона билан хунрезлик қилиш қотиллик сифатида қораланади. Бироқ адолат тантанаси йўлида содир этилган фожеалар ҳақида наинки ҳикоялар, балки трагедиялар яратилади.

Беихтиёр «Жиноят ва жазо», Раскольников ёдга тушади.

«Бевақт чалинган бонг» якуни қанчалар даҳшатли эканидан қатъий назар адолат тантанасига ишонч руҳи билан суғорилган назмий ҳикоя. Атоқли шоиримизнинг «қизғалдоқ баргидек» бирикмаси ўзгаришсиз ҳолда кўзингизни яшнатади.

Назар Эшонкул ҳикояларида наинки персонажлар, балки уй анжомлари ўзига хос қисматиға, қиссасига эға. Назар Эшонкул воқеалар кетидан қувмайди. Мусавирона нигоҳға эға – ҳар бир деталнинг оддий кимса пайқамайдиган сир-асрорларини кашф этади: «диван ҳамон тажовузкор қиёфада ўртада қад кўтариб турар; у кирган ҳар бир одамни енгилтак аёлдек бағриға чорлар ва уларға неларнидир ишора қилиб, ўзи билан содир бўлган қандайдир ғаройиб бир воқеани эслатмоқчи бўларди».

Адиб шу асно ҳар бир ашё-анжомни «сўзлатади». Унинг амри фармони билан «нохуш қағиллаган қарғалар шубҳали йиғинлар ўтказади». Ҳикоя ичида ҳикоячалар яратади.

«УРУШ ОДАМЛАРИ»

Адиб фақат «мозийға қайтиб иш кўриш» учун эмас, билъақ айни уруш, хунрезлик, одамхўрликдек жаҳолат воситасида ҳаёт ҳодисаларини қайтадан идрок қилиш, соғлом ақл-идрокка мосу хос инсоний, имон йўлини топиш мақсадида мазкур мавзуга муражаат қилган.

Назар Эшонкул – ашаддий реализм ва сарбаланд романтика уйғун асарлар муаллифи.

Содиқ Ҳидоятнинг «Эрини йўқотган хотин» ҳикоясида она ўз кизини ер муштлаб қарғайди. Назар Эшонкулнинг «Уруш одамлари» қиссаси қаҳрамонларидан бири Бийди момо ҳам «жаврагиси келиб турганда, қарғишнинг қуюнини чиқариб юборади». Дарғазаб жўжахўроз муштлашиб хумордан чиққани сингари аёллар аламини қарғишдан олади.

«Бутун гавдасини битта ун халтага жойласа бўладиган, лекин ўзи бутун қишлоққа жой бўлмайди»ган Бийди момо аёлларга хос бўлмаган серғайратлиги, чўрткесар ҳақсўзлиги билан «Шамолни тутиб бўлмайди» ҳикояси қаҳрамони Байна момони эсга солади. Умуман, «Назар Эшонқул ижодида аёл образи» мавзусини бўйига ҳам, энига ҳам истаганча узайтириб, лоф бўлмаса, бир неча илмий иш ёзса бўлади.

Назарнинг асарлари теран ҳаётгий ҳикматлар чашмаси бўлгани боис ҳаёт ҳақиқатига ташналар чанқоғини қондиради. Адиб бамисоли асалари сингари турли манбаалардан мисқоллаб йиққан ҳикматлар шодаси билан ўқувчи дунёқараши, қалби меҳробини безашдан эринмайди:

«Меҳр-оқибат кўтарилган юртдан уруш аримайди. Эл қаерга борса, уруш қувиб етади. Одам қони оққан жойда меҳр-оқибат, барака кўтарилади. У ернинг нонини еган қонхўр бўлади».

«Орзулар ҳаётга тик ва ҳаққоний қарашга ҳалақит беради».

Назар Эшонқул – руҳан шоир. Адиб ижодининг узундан-узун илдизлари наинки насрий асарлардан, қолаверса, жаҳон шеъриятидан, аввало мумтоз ва замонавий миллий шеъриятимизнинг оби ҳаёт ила лиммо-лим чашмаларидан баҳра олади.

Унинг асарларида навоийвор муболағаларга қайта-қайта дуч келамиз:

«Кўзларингда фаришталар чўмилган қора туннинг бир парчаси қолиб кетган, йўқ-йўқ, сенга шайдо бўлганларни ҳибс этиш учун фалак сенинг кўзларингда зиндон қурган».

Шу билан бирга Назар Эшонқул қаҳрамонларидан бирининг қиёфасини шундай тасвирлайди:

«Унинг эгнида жуда оҳорли камзул осилиб турар, кўйлагининг зарҳал тугмалари сўнаётган юлдуз шуъласидай ярқиллаб кетарди».

Бу таъриф устоз Абдулла Ориповнинг «Баҳор» манзумасидаги қуйидаги сатрларни беихтиёр ёдга солади:

*Увада камзулда биллур тугмадай,
Булуллар ортидан боқади юлдуз.*

Бу адибнинг шеърятга меҳри чексизлигидан далолат.

Бу қиссани нима учун бир зарб билан ўқий олмадим? Денгизда, бўрон пайтида қояларга кетма-кет тўш урган ҳалокатли тўлқинлар сингари аёвсиз қисса воқеаларига бардош бериш

учун китобни бир неча марта мажбуран ёпдим – устма-уст шафқатсиз зарбалардан ҳимояландим.

Қисса сўнгида бош қаҳрамону унинг хотинию аёлларга кўнгил очар восита сифатида тубан назар билан қаровчи Мирзақул ҳам қонга беланади – завол топади, қолаверса Бийди момо хушдан кетади.

Сунъий равишда биров чўзилгандай туюладиган қиссанинг фожиали якунланишини адибнинг ҳаддан ташқари шафқатсизлигига йўйиш керакми? Аксинча, бадиий ҳақиқат мантиғи сифатида талқин қилсак ҳақиқатга биров яқинлашамиз. Қисса бош қаҳрамонлари нобуд бўлиши табиий – чунки ҳалокатли уруш тамғаси руҳиятига муҳрланганлар ҳатто қирғин-бароту минг бир машаққатдан омон қолган тақдирда ҳам даҳшатли уруш хотиралари уларнинг қолган ҳаётини заҳарлайди. Адиб айни шу асно урушнинг, қолаверса ҳар қандай хунрезлигу бағритошлик, оқибатсизликнинг аҳли башар учун ҳалокатли эканига урғу беради.

* * *

«Момоқўшиқ» қиссадан кўра эссе-бадиага ўхшайди.

Худбинлик ёлғиз шахсиятпарастлик эмас. Худбинликда ўзларни назар-писанд қилмаслик билан омухта нафрат, ўзгалар сиймосидаги ҳаётини ҳикматни англай олмасликдан иборат ғафлат мавжуд.

Қисса қаҳрамонларидан бири Шамси Салоҳ феълида худбинлик бор. Шу боис Отақулнинг таналари ўринли:

«Сиз бу халқни билмайсиз. У ҳомийликка муҳтож эмас... У сизнинг мурувватингизсиз ҳам буюқдир...».

Адиб – ҳакам эмас. Албатта, дунё ғоялар курашадиган майдон. Бу майдонда муайян тараф манфаатларини ҳимоя қилмаслик мумкин эмас. Бироқ «ҳаётдан гўзаллик изловчи ва ҳаётни гўзаллаштирувчи» аҳли башарга беписандлик билан тана-маломатлар ёғдириши шайтонга қўл бериш, алал-оқибат ҳақиқатни менсимаслик, ҳатто унинг беғубор сиймосига қора чаплаш, оёқ кўйиш билан баробар.

Серҳаяжон адиб ҳаяжон улашади. Юракларга ўт-аланга солади.

Юракдаги исён-ғалаён ижодкорни қоғоз қоралашга мажбурлайди. Аҳли ижод – буюқ исёнкорлар. Бу ёлғиз норозилик эмас. Манглайимизга қониқмаслик муҳри босилган. Аксинча, ҳар

тонг қуёш билан бирга бош кўтариб, бекдай яшаш учун қулдай ишлашга икки дунёда ҳам рози бўлмас эдик.

Шамси Салоҳ «санъатнинг биллур қоясидан кибрланиб тикилаётгандек туюлади. У «тутқундаги қўшиқ илоҳаси» – Муаззамни ҳам «санъатнинг буюк қояси»га олиб чиқармикан дея умидландим.

Шамси Салоҳни Муаззамга рўпара қилиш учун адиб пахта терими-ҳашардан фойдаланади.

Шамси Салоҳ – тараққиёт, фаровонлик, зиё, хуррият, бахт-саодат тимсоли. Шу боис исми жисмига мос: нурли, зиёбахш – Шамси Салоҳ!

Отақул ўз оти билан – Ота Қул!

Назар Эшонқул ўзи эътироф этгандек, «улуғ ёзувчиларга тақлидан фикр айтади». «Буюкликдан эса ҳамиша буюклик туғилади» (Абдулла Орипов).

Нияти қанчалар эзгу эканидан қатъий назар Шамси Салоҳ Муаззамни бахт йўлига, саодат йўлига бошлай олмайди. Илло, «амалдор ёки санъаткор ҳаёт тарзини ўзгартиришга қодир даҳо эмас».

Назар Эшонқул – тимсолларга, қолаверса образ-қаҳрамонларга ҳам жуда катта мазмун-маъно бахш этиб, қалам тебратадиган адиблар жумласидан. «Момоқўшиқ» қиссасининг бош қаҳрамонларидан бири Муаззам шу маънода наинки ўзбек аёллари, балки бутун халқ тимсоли. «Муаззам қўшиқ» мақоласининг муаллифи Фахриёр эса мазкур қисса мазмун-моҳиятини наинки содалаштиришга, энг ачинарлиси жўнлаштиришга уринади:

«...ўзбек аёли орзуга эргашиб, оиласидан кечиб кета олмайди. Бунининг эркисизлигига йўйиш калтабинликдан бошқа нарса эмас. Муаззамни эркисизлик эмас, оиласи олдидаги маъсулият қўйиб юбормайди. Мана шу англам: ўзликни шуҳратга ҳам, ваъда қилинаётган энгил ҳаёт тарзига ҳам қурбон этмаслик Муаззам айтаётган қўшиқнинг мазмунидир. У оиласи, эри учун истеъдодини ҳам, орзуларини ҳам қурбон қила олади»¹.

Адиб Муаззамни, унинг тимсолида бутун бир халқни, Фахриёр талқин қилгандек, «енгил ҳаёт» гирдобига эмас, балки тўла қонли ҳаёт бағрига, саодат салтанатига етказишдек эзгу мақсад билан қалам тебратган. Шу нуқтаи назардан Шамси Са-

¹ «Ўз. А. ва С.», 2007 йил, 13-апрель.

лоҳни, қайсидир маънода, адибнинг «Мен»и сифатида қабул қилса бўлади.

Мазкур қисса қаҳрамонларининг, юзаки талқин қилиниши, зўраки «шахсийлаштирилиши» бутун миллат тақдири билан куйинаётган адибнинг эзгу ниятларини бачканалаштиради, холос.

Назар Эшонкул айни шуни таъкидлагандек, қисса сўнгида шундай ёзади:

«Биз оддийгина ҳақиқатни – боғ кўркам ва сўлим бўлиши учун ундаги қандайдир дарахтни эмас, бутун боғни ўзгартириш кераклигини жуда кеч тушундик».

ВИЖДОН АМРИ

Абдунаби Ҳамронинг «Вақт дарёси»¹ ҳикоялар тўпламини ўқир эканман, Абдунаби Ҳамро имкон қадар илҳом – виждон амри билан қалам тебратишига ишонч ҳосил қила бошладим.

«Иккиланган» ҳикоясида собитқадам муаллиф сиймоси яққол кўзга ташланади. Ҳикоя сарлавҳасини «Шарпа» деган маъқулроқ бўларди. Абдунабининг ўзига хос санъаткорлиги шундаки, «виждон», «эътиқод». «диёнат», «мардлик» сингари сўзларни қўлламаган ҳолда айни юксак қадриятларни васф этади. Ҳикоя қаҳрамонини ўқувчилик йилларида ва кейинчалик худбинлик билан содир этган қилмишларидан пушаймонлик – виждон азоби беаёв таъқиб этади. Бу азобдан охир-оқибат жонига қасд қилиб нажот топади – виждон шаҳидига айланади.

«У умримни заҳарлади, ҳаётимни жаҳаннамга айлангирди. Кунларим ит азобида ўтди. Ўттиз беш ёшли йигит сувсираган ниҳолдай қуридим».

Бу ҳикоя қаҳрамони – муаллиф кўнглида кечаётган туғёнларнинг нақадар шиддатли эканидан далолат.

Тўпلامга сўнгсўз ёзган олим ва адиб Ғулом Каримий ҳикоя қилади:

«Абдунаби Ҳамронинг «Нашрдан чиққан қиссаю ҳикоялар тўплами Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаевнинг назарига тушиб, Абдунабининг ўзини кўрмасданоқ, ёзганларини ижобий баҳолаб, ёзувчилар уюшмасига аъзоликка тавсия эта-

¹ «Вақт дарёси, «Ўзбекистон» нашриёти, Т., 2009 йил.

ди ҳамда бухоролик танишларидан «шу йигит бир келсин» деб айттириб юборади.

Ажойиб кунларнинг бирида Абдунаби иккаламиз устоз хонадонига бордик. Бир неча соат давом этган суҳбатда Шукур ака Абдунабини ўзига яқин олиб, адабиёт соҳасида йўл-йўриқлар кўрсатди. Хайрлашаётганимизда пешонасидан ўпиб, ёзувчиликка оқ йўл берди».

Адабиётимизда «ҳикоялар қироли» сифатида довруқ қозонган Шукур Холмирзаевнинг алоҳида эътиборини Абдунаби Ҳамро бежиз қозонмаган. Қалам аҳли, айниқса Шукур Холмирзаев сингари туғма истеъдод соҳиблари, табиатан инжиқ бўлиши, ҳар қандай асару ижодкор ҳам ёқавермаслигини қайд этиш ортиқча. Лекин зар қадрини заргар билгандек, ҳақиқий истеъдод соҳиби наинки яшаб ўтган, балки катта-кичиклигидан қатъий назар замондош салафларга ҳам ҳамиша меҳр-муҳаббатга йўғрилган бағрикенглик билан муносабатда бўлади. Бинобарин, муқаддас устоз-шогирдлик анъанаси – бадий адабиёт равнақи гарови.

Абдунаби Ҳамро ҳикояларининг нотабийлиги унинг ҳар қандай қолипга ҳам сиғмайдиган, ҳатто дафъатан тасаввур қилиш мушкул саргузашт талаб феъл-атвори билан боғлиқлиги шубҳасиз. «Телбалик фалсафаси», «Иккиланган» сингари ҳикоялар мазкур адиб шахсининг боши узра Виждон, Эътиқод, Иймон ялови ҳамиша ҳилпирашию айни юксак қадриятлар даъвати билан санъаткорона қалам тебратишидан далолат беради.

Албатта, бадий ижод ғояпарастлик эмас. Бироқ адолатпарварлик, ҳақпарастлик, художўйлик халқимизнинг қон-қонига асрлар мобайнида сингиб кетган. Бу борада таниқли мунаққад Иброҳим Ҳаққул ҳаққоний фикр юритади:

«Қадимги туркий халқлар тарихининг турли даврларида монийлик, буддавийлик, насронийлик, яҳудийлик каби динларнинг таъсириги берилиб, ҳатто оммавий равишда бу динлардан баъзиларини қабул қилган бўлсалар-да, тўғрилиқ, ватансеварлик ва ҳурликка ташналиқ туйғуларини улар ҳеч қачон бой бермаганлар. Аксинча, шу фазилатлари билан бошқа миллат ва элатларга ибрат кўрсатиб келганлар»¹.

Халқимизнинг буюк фарзанди, султони соҳибқирон Амир Темур, ярим дунёни забт этганидан қатъий назар «Адолат – ҳақи-

¹ Иброҳим Ҳаққул, «Навойга қайтиш», «Фан» нашриёти, Т., 2007-йил. 221-222-бетлар.

қатда» эканига иймон келтирганию улуғ шоирларимиз: «Рухга иймон бергил, эй қодир ҳаёт!» дея муножот қилишлари боиси шунда! Айни анъанага содиқ Абдунаби Ҳамро ҳам юрагига яқин мавзуларни қаламга олинганда сўз сеҳригарига айланади.

«Телбалик фалсафаси» ҳикоясини ўқиш асносида ярмига келганимда радио орқали хушовоз хонанда ижросида Бобораҳим Машрабнинг «Эшигинда» радиофили ғазали янграй бошлади:

*Мен нола қилай шому саҳар дод эшигинда,
Жонимни берай шўхи паризод эшигинда.
...Савдойи муҳаббатга тушибман сени излаб,
Ўлтурди ғами, кўзлари жаллод эшигинда.*

Олдингилардан тубдан фарқ қиладиган бу ҳикоя қаҳрамонларидан бири Оқсоқол сиймосида Абдунаби Ҳамронинг машрабона қиёфасини кашф этдим. Ҳотам сингари йўл тутаман дея алданган Қирол Лир, «жунунвор даҳо» Достоевский, адолатта-лаб Гамлету, «Тангри жамолининг ошиғи, илоҳий ишқ фидойиси ва икки жаҳон овораси» Мажнун билан «Ҳақиқат, Адолат ва Эзгулик рамзи, Улкан авлиё, Оллоҳнинг ишқида дунёдан кечган дарвеш, келажак кунларни аён кўра оладиган валий, минглаб муридларга устозлик қилган пири комил», «шоири Аналҳақ» – Бобораҳим Машраб ўртасидаги дафъатан илғаш мушкул уйғунликни топа олган муаллиф ҳайратга салади.

Ҳикоя бош қаҳрамони Сухробнинг бошидан кечган савдоларга ҳавасингиз келади, унинг фалсафаси телбалик эмас, аксинча Машраб каби Марди Худо мақомига етишдан иборат-ку, деб хитоб қилгингиз келади.

Фоний ва боқий олам маҳорат билан уйғунлаштирилган мазкур маълум маънода мистик ҳикоя муаллифнинг буюк армонидай таассурот қолдиради. Ва ижод – армон ҳисоласи, ижодкор эса армон арзандаси эмасмикан, деган фикр беихтиёр ҳаёдан ўтади.

«Телбалик фалсафаси» ҳикояси хусусида узоқ баҳс қилиш мумкин. Муаллиф буюк ижодкорлару улар яратган буюк қаҳрамонларни ҳам чексиз муҳаббат билан телбаларча севади. Аксинча бўлиши мумкин ҳам эмас, чунки бу – ижоднинг энг муҳим шартларидан бири.

Абдунабининг айрим ҳикоялари кескинлиги билан ҳайратга солиши баробарида ваҳимага солиши ҳам ҳеч гап эмас, чунки

у ҳадиси шарифларда айтилгандек, «ҳамма нарсани Ҳақ нури билан кўришга», жамики аъмолларни адолат тарозуси билан ўлчашга интилади.

«Сувора» ҳикоясида муаллиф ортиқча муболаға қилгандай туюлади, лекин... Атоқли санъаткор Турғун Алиматов ҳикоя қилади:

«Маъмуржон ака Узоқовнинг ижросида бир авж парда бор. Парданинг ширасини, таъсирини сўз билан ифодалаб бўлмайди. У бир илоҳий сир-асрор ва фақат айрим санъаткорларга насиб этадиган саодат».

Бинобарин, «Сувора» ҳикояси атоқли ҳофиз Маъмуржон Узоқов хотирасига бағишлангандай таассурот қолдиради. Куни битганини англаган бургут ўзини чақир тошларга уриб, ҳаётига мардона яқун ясагани сингари халқимизнинг мазкур ардоқли ҳофизини ҳам орамиздан видо кўшиғи олиб кетган.

«Вақт дарёси» ҳикоялар тўплами, сўнгсўз муаллифи эътироф этгандек, «миллий насримизда қалами ўткир, тафаккури теран, услуби ўзига хос адиб камол топаётганидан далолат беради».

ОППОҚ ГУЛЛАГАН ТУЙҒУЛАР

*Эй фасл, эй лаҳза, бир он тўхта, тин,
Қайғумнинг томчисин тиндирай бир зум.
Толчи-толчи – шода-шода руҳ доғин,
Оқизмай-томизмай қилайин бир хум.*

Манзар Абдулхайр.

I

Айни калом билан аталган шеърлар тўплами¹ ҳақида мулоҳаза юритишдан олдин «Тааммул» сўзининг маъносини аниқлаб олайдик.

Ҳазрат «Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати»дан: тааммул – 1. Сабр, бардош. 2. Ўйлаб иш қилиш, мулоҳаза билан иш юритиш, охирини ўйлаб иш қилиш. = тааммул айламоқ, / қилмоқ – фикр юритмоқ, яхшилаб ўйламоқ, мулоҳаза қилмоқ.

¹ Манзар Абдулхайр. Тааммул, шеърлар. «Янги аср авлоди» нашриёти, Т., 2018 йил.

«Фарҳанги забони тоҷикӣ» (Тоҷик тилининг изоҳли луғати) дан: I. арабча сўз. андеша, фикр, мулоҳаза. II. саъй-ҳаракат, ғайрат.

Иккинчидан, муаллиф шахсига ҳам аниқлик киритайлик. Манзар Абдулхайр – Тошкент давлат университетининг Шарқшунослик факультетини тугатган, форс тили мутахассиси. Филология фанлари номзоди. Алишер Навоий ғазалларига қатор шарҳлар ёзган. Тўрт жилдли «Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати»га кирмай қолган 5000 мингдан ортиқ сўз ва иборалар тўпламининг муаллифи. Бир неча шеърӣ тўпламлари чоп этилган.

Ниҳоят, Манзархон каминанинг яқин дўстларидан. Эшонзода. Шаҳрисабзлик.

II

Манзархон билан, албатта, асосан адабиёт ҳақида, бадий ижод ҳақида суҳбатлашамиз. Давр воқеаларига, замондошлар феълу атворига Ҳазрат Навоӣ нуқтаи назари билан қарашга ҳаракат қиламиз. Бир-биримизни имкон борича тааммуллик билан иш тутишга, сабр бардошли бўлишга ундаймиз. Лекин бундай андишали сабру бардош заминиде шижоатли ғайрат-шижоат ҳам бор. Зотан, шоиртабиат инсонлар қалби фақат ғайрат-шижоат билан илҳомдан қанот боғлаб, шеърӣят маволарига юксала олади.

*Гўё руҳсиз ҳайкаллар янглиғ,
Тош бу кўнгил қутмас садоқат.
Муҳаббатдан топганим – оғриқ,
Сабрларим – гуллаган тоқат.*

«Шодликка ҳамсоя, андуҳга доя» кўнгил соҳиби бўлган Шоир «дарвешларнинг кўналғасини» манзили макон қилиб, сукут ва сукунат сир-асрорларини кашф қилишга ошиқади.

*«Кўнгил ичра андуҳлар сели».
«Бошимда ғам, кўнглимда бир ун».*

«Йиллар суронида сўзнинг асири» бўлган шоир «Ёмғирдек тўкилдим, баргдек узулдим» дея ҳасрат чекади.

*Эй само, эй замин, бергил ҳаловат,
Мангулар бўлайин бағрингга бағир.
Унутиб дунёнинг ғавғоларини
Ғаввосдек сузайин, наҳрингга чақир!*

Андухлар селига ғарқ, бошида ғам, кўнглида ун хумкрон
шоирнинг ўзгача фаровон маволарни соғиниши табиий:

СОҒИНЧ

*Асрий тоғлар қошимда,
Сулув сойлар эланар.
Ҳумо тожи бошимда,
Руҳим нурга беланар.*

*Сочим сийпалар еллар,
Алқаб арғимчоғида.
Мангу яшагим келар
Қирларнинг қучоғида.*

*Қирларнинг завқли васли,
Сирли тушга ўхшайди.
Чексиз қирларни, асли,
Руҳим қумсаб яшайди.*

Манзур Абдулхайр шеърларидан бирига Фаридиндин Ат-торнинг қуйидаги сўзларини эпиграф қилиб келтирган:

«Ўз кўзинг билан боқ ўзингга, сўзга ўралгин. Дунё одамлардан эмас холи. Икки оламнинг асоси Сўздир, чунки Сўз Ҳақдан мужда бўлиб келди. Ахир, Арши аълода битилган «Лавҳи маҳфуз» ҳам Сўздир. Ҳамма нарса Сўздан ижод этилган ва Сўзга қайтади».

*Умрим бўйи бағрим қилар хун,
Калом билан бошланар ҳар кун,
Калом билан ҳам топар якун.*

Наинки ўнгида, ҳатто уйқусида, тушларида ҳам шеър ушъ-ор ва ижод билан пайваста шоир Тангри таолодан фақат мубо-рак улуғ дард ёлворади:

*Бир улуг дард бергин, улуг дард,
Уйгонгай руҳимда алплар мард!*

* * *

*Ёлғиз бағри ичра минг бир доғ,
Тош бошида бўзлар қизғалдоқ,*

Шоир ҳасратзада кўнглини – бағрини яхлит доғ ўртаган лолага, лолақизғалдоққа ўхшатади. Бағрини доғлар ўрташидан дарду ҳасратлар гирдобидида қолган шоир лирик қаҳрамони бўзлаётгандай туюлади, бироқ бу ожизона йиғлоқилик эмас, балки росмана «ғам исёни» каби янграйди.

Манзур Абдулхайр мумтоз адабиётимиз бўйича йирик мухтассис сифатида ўз шеърларида мумтоз адабиётимизга хос «машварат», «сунъи наққош», «мушавваш» сингари форсий ва арабий сўзларни кўплаб кўллайди. Қолаверса, навоийшунос олим сифатида Ҳазрат асарларидан парчалар келтиради. Шоирнинг «Каш» достонидида эпиграф сифатида келтирилган қуйидаги байт Ҳазрат Навоийнинг «Сабъаи сайёр» достонидан олинган:

*Дедилар: Кишвари дурур дилкаш,
Оти ҳам Шаҳрисабз эрур ҳам Каш¹.*

Шоир Шаҳрисабз ҳақида ўзи таваллуд топган гўша бўлгани учунгина дoston ёзмаган. Шаҳрисабз деганда бутун Қашқадарё воҳасини ҳам назарда тутмоқ зарур. Ўтмишда бу воҳа Кеш вилояти ҳам деб юритилган. Зотан, бу воҳа, шу жумладан қадимий Шаҳрисабз шаҳри ҳам юртимиздаги муқаддас манзиллардан бири ҳисобланади. Таниқли тарихчи олим Абдусаттор Жуманазар «Вахшивор». Ҳаммаси Сўфи Оллоёр ҳақида»² асарида ўнлаб қашқадарёлик, хусусан шаҳрисабзлик шайхларни эҳтиром билан тилга олади. Шаҳрисабз Шарқу Ғарб, Шимол ва Жануб чорраҳасида жойлашган, кўплаб диний ва дунёвий таълимотлар ўзаро кесишган, қайсидир маънода рисоладагидек уйғунлашган минтақада жойлашгани боис кўплаб машхур ва атоқли

¹ Алишер Навоий. «Сабъи сайёр», насрий баёни билан. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа бирлашмаси, Т., 1991 й., 178-бет.

² А.Жуманазар. «Вахшивор. Ҳаммаси сўфи Оллоёр ҳақида». Т., «Akadem-nashg», Т., 2015 й.

шайхлар етиштириб берган. Энг муҳими бу ўлкадан Амир Темурдек соҳибқирон етишиб чиққанки, бу ҳам мазкур воҳанинг наинки халқимиз, балки бутун инсоният тарихида тутган улкан аҳамиятидан далолат беради.

Шоир «Каш» достонида «Қадим минорлари қоядек ўктам» Шаҳрисабзни ўзига хос комиллик йўли, инсон ботини, яъни кўнглининг маҳзани дея шоирона таърифлар экан, бир пайтлар соҳибқирон Амир Темур ҳам муқаддас санаб обод қилган она шаҳри билан ҳақли равишда фахрланади:

*Хаёлан мозийга қиламан сайр,
Рухимни етаклар бир овоз ғамгин.
Кўҳна Каш ичинда азим Оқсарой,
Олис-олислардан кўринар яқин.*

«Тааммул» тўплами бир неча бўлимлардан иборат, шаклий ранг-баранглиги билан ҳам эътиборга молик. Тўпламдан лирик шеърлар билан бир қаторда дostonлар, ғазал йўлидаги шеърлар, мухаммаслар, тўртликлар, шеърий таржималар ҳам жой олган.

Шоирнинг лирик шеърларида қалбнинг инжа кечинмалари, товланишлари камалак каби акс этади. Айни пайтда фақат шахсий кўнгил кечинмалари тасвири билан чекланмайди. Тўнюқуқ каби қадимий турк қаҳрамонлари руҳига мурожаат қилади. Буюк Туронни чорлайди. Шунингдек, Абдулҳамид Чўлпон каби ватанпарвар ва эркпарвар шоирлар тимсолига мурожаат қилиб астойдил ҳайқиради:

*Бир улуғ дард бергин, улуғ дард,
Уйғонгай руҳимда алплар мард!*

«Чўлпон ноласи» шеърисида эса ҳақиқат – ҳақ-ҳуқуқсиз оммининг ожиз ва чорасиз фарёдига айланганидан астойдил ёзғиради.

Манзар Абдулхайир навоийшунос олим бўлиши баробарида даҳо шоир шеъриятидан илҳомланадиган ўзига хос шоир сифатида ҳам эътибор қозонган. «Тааммул» тўпламидан жой олган «Назира йўлида» манзумаси Ҳазрат Алишер Навоийнинг «Ҳайрат ул-аброр» достони байтларига ҳамоҳанг янграйди. Шоир бу манзумада юзаки назира боғлаш, татаббу йўлидан бормай, ўзи-

га хос йўлни танлаган. Мазкур манзума беихтиёр Тангри таоло-
га муножотга ҳам менгзайди. Манзумадаги:

Кўзим мардуми ичрадур бу жаҳон;

ёки

*Ҳаётим лолазори қон ёшимдек,
Хазонрез боғларим тани зоримдек,*

каби мумтоз шеърятимизга ҳамоҳанг образларга бой ва теран маъноли сатрлар шоир юрагидаги туғёнларни ёрқин акс этти-
ради.

Шоир манзума ниҳоясида «Ваҳдат майи шаробидан томчи ичгум» дея эътироф этар экан, имон-эътиқоди нақадар мус-
таҳкам эканига, қолаверса Тангри таолога чексиз муҳаббатига,
унинг висолига қалбан қанчалар ташналигига алоҳида урғу бе-
ради.

Манзар Абдулхайирнинг Ҳазрат Алишер Навоий ғазаллари-
га боғланган мухаммасларида ҳам айни эзгу ният яққол кўзга
ташланади.

Муайян шоирнинг турли шеърӣй шаклларда бемалол ижод қила олиши унинг шоирлик салоҳиятини намойиш қиладиган хислатлар жумласига киради. Бир неча шеърӣй жанрларда қа-
лам тебратадиган Манзар Абдулхайирнинг тўртликлари равон-
лиги, теран халқона ҳикмат сингдирилгани билан эътиборни
тортади. Кичик шеърӣй жанр бўлишидан қатъий назар тўртлик
шоирдан катта маҳорат ва бой ҳаётӣй тажриба талаб қилади.
Қуйидаги радифли тўртлик равонлиги, фикрий тиниқлиги, бо-
қӣй ҳаётӣй ҳақиқати билан эътиборга молик:

*Демасман, мен сенга тулпор отли бўл,
Асилзода бўлгин ва ё зотли бўл.
Азиз бўлай десанг икки дунёда
Лафзи ҳалол, сўзи ширин, тотли бўл.*

Манзар Абдулхайирнинг тўла қонли равон тўртликлар ёза олиши Паҳлавон Маҳмуд рубойларини таржимасида ҳам жуда қўл келган. Маълумки, Паҳлавон Маҳмуд рубойларини жуда кўп шоирлар ўзбек тилига таржима қилган. Бироқ уларнинг барчасини ҳам муайян талабларга жавоб беради, деб бўлмайди.

Айрим шоирлар бу борада аслиятни сўзма-сўз таржима қилишга зўр берган бўлса, бошқалар аруз вазнини сақлаб қолишга уриниб, шеърий шаклни сақлашга зўр бергани ҳолда шоирона равлонлик, фикрий тиниқликка путур етказганлар. Манзар Абдулхайир эса мазкур рубойларни таржима қилишда ўзини ҳам, шеърхонни ҳам қийнашни лозим топмайди ва Паҳлавон Маҳмуд рубойларини халқона фикрий тиниқ ва ўйноқи бармоқ вазнида ўзбек тилига таржима қилишга муваффақ бўлади:

*Талаб қилма қора тошдан ложувард,
Пок кўнгил юқтирмас сира чангу гард.
Эшит Маҳмуд Пурёвалий каломин:
Бедиллардан сира чиқмас жувонмард!*

«Тааммул» тўпламидан шоирнинг Александр Блок ва Борис Пастернак каби рус шоирлари шеърларининг таржималари ҳам жой олган. Бу икки рус шоирининг шеърлари ўзбек тилига кам таржима қилинган. Чунки ҳар икки машҳур шоир лирикаси жуда мураккаблиги билан ажралиб туради. Бинобарин, уларнинг шеърларини ўзбек тилига таржима қилиш шоирдан наинки рус тилини пухта билишни, балки уларнинг ўзига хос руҳий оламига кира билишни, яъни шеърий оламини кашф қилишни ҳам талаб қилади. Манзар Абдулхайирнинг шеърятимизда деярли ҳеч кимга ўхшамайдиган лирик салоҳати мазкур шоирлар шеърларини ўзбек тилига имкон қадар тўла қонли таржима қилиш имконини берган. А.Блокдан қилинган қуйидаги таржима айнан шундан далолат беради:

*Шуъла учар парпирамай,
Енгил бесар шарпадайин.
Гар бўлсайдинг маҳбубам, ай,
Бўлардинг сен бахтли тайин.*

«Тааммул» тўпламини ўқир эканмиз, Манзар Абдулхайир ижод бобида янги босқичга юксалганига гувоҳ бўламиз. Шоирдан келгусида яна ҳам гўзал шеърий гулдасталар, шеърий тўпламлар кутиб қоламиз.

БАХШИЁНА НАСР

*Инсон, ким бўлмасин, ягона йўлдан кетиши
– қалбга интилиши зарур.*

Собир ЎНАР

Собир Ўнарнинг «Чамбилбелнинг ойдаласи»¹ қиссалар ва ҳикоялар тўпламини иштиёқ билан ўқидим. Асосан халқ оғзаки дostonларида учрайдиган «Чамбил эли» тилга олингани бежиз эмас: бу айни шундай сарлавҳали қиссага эмас, балки бутун тўпламга тегишли.

Бола бошдан, деганларидай яхши асар дастлабки жумласи биланоқ эътиборни тортади. Собир Ўнар, китобга «Мухтасар сўз» боши битган Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Орипов эътироф этганидек, «соф ўзбекча ёзиши», «халқона фикрлаши» билан маҳлиё қилади. «Кейинги йилларда ўзбек насрида сифат ва мазмун ўзгариши» (Абдулла Орипов) қўлга киритилишида Собир Ўнарнинг ҳам ҳиссаси борлиги шубҳасиз.

Ҳикоя – шаклан мухтасар бўлганидан қатъий назар мураккаб жанр. Дейлик, тўрт банд лирик шеър яратиш учун туғма истеъдод талаб қилгандек, рисоладагидек ҳикоя ёзиш учун ҳатто туғма истеъдод ҳам камлик қилади. Шу боис адабиётимизда кейинги юз йил мобайнида айни жанрда қалам тебратган санокли адибларгина китобхонлар эътирофини қозонган. Улар қаторида Собир Ўнар ҳам борлиги қувонтиради.

Жаҳон адабиётида, хусусан, ҳикоя жанрида битилган сараасарлар бисёр. Миллий адабиётимизда ҳам ҳикоячилик мактаби шаклланган. «Сариқ матбуот»нинг омади чопган; енгил-елпи, олди-қочди, хомаки, думбул «асарлар» ёмон қовуннинг уруғидай кўпайиб бораётган шароитда Муқаддас сўз иштиёқида, «буюк орзулар» оғушида «буюк истиқболни қарши олишга чоғланганча» («Инқилоб кечаси» қиссаси), «Абадий қолажак сўзни ёзиш»дек («Ўмидсизлик» ҳикояси) эзгу ният билан росмана қалам тебратаётган истеъдод соҳиблари назмда ҳам, насрда ҳам истаганча топилишидан кўнглинг тоғдай кўтарилади.

Собирнинг шоирона руҳ билан йўғрилган ҳикояларини ўқир эканман, «асли қўшрабатлик бу иним бахшилар авлодидан

¹ Собир Ўнар. «Чамбилбелнинг ойдаласи». Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, Т., 2006 йил.

эмасмикан» деган илиқ тахмин кўнглимдан кечди. Яна: «бахшилар авлодидан экани шубҳасиз, чунки барчамизнинг ота-бобомиз бахши ўтган» дея қатъий қарорга келаман.

Адабиётимиздаги бошқа ҳикоянавислардан фарқи равишда Собир Ўнар ҳикоялари фалсафий мушоҳадаларга бойлиги, персонажларнинг ранг-баранг психологияси билан ажралиб туради. «Йигитларнинг бири» ҳикоясида бу жиҳат айниқса яққол кўзга ташланади.

Ҳикоянинг наинки дастлабки жумласи, балки бошланғич хатбоши чуқур ўйга толдиради. Адиб аччиқ ҳаёт ҳақиқати, эҳтимол, Лавхул маҳфузда тоабод ўчмас қилиб битилган қисмат битиги қаршида бандаларнинг ожизлиги хусусида афсус-надомат билан мулоҳаза юритади. Мулоҳаза юритадигина эмас, шу хусусда астойдил бош қотиради, бағрини беаёв ўртайди. Аслида ҳам ҳаёт балиқдай сирпанчиқ, қўлга илинмайди; ғафлатзада бандаларни кутилмаган тасодифлар билан саросимага солади, сиртдан қараганда сокин кўринганидан қатъий назар ботинида гирдоблар қайнаб-тошади. Айни шу гирдобларнинг қайнаб-тошиши, шубҳасиз, инсон психологияси, руҳиятида фожиали кечади. Ва фақат истеъдодли адибгина бу фавқулудда рухий кечинма-ҳолатларни акс эттиради.

Назмнинг ҳам, насрнинг ҳам безаги – образли ифода. Айни ҳикояда адиб «автобус муштраб тиққандай тирбанд» дея аксариятимиз тиқилинч автоуловларда бошдан кечирган қалтис вазиятларни дафъатан ёдга солади. «Автобус тирбанд, тиқилинч» дея оддий ҳисобот ёзилади. «Автобус муштраб тиқилгандай тирбанд» деб ёзилгани ҳамона жумла бетакрор бадиийлик либосига бурканади.

Ҳикоя қаҳрамони талаба йигит Рауф киссавур ўғри эмас, қайсидир маънода кутилмаган қалтис вазият, қолаверса, муаллиф эътироф этгандек, «муҳтожлик қурбони». Тўғри, у пулни яхши кўради. Лекин жигар қонидан пайдо бўладиган пулни ким яхши кўрмайди? Жуда бойвачча бўлишни орзу қилмаган тақдирда ҳам барча-барчамиз рисоладагидек ҳаёт кечириш учун кифоя қиладиган мол-мулк, сармоя эгаси бўлишни бажонидил истаймиз ва шу мақсад йўлида баҳоли қудрат ҳаракат қиламиз. Зеро, ҳадиси шарифларда ҳам шунга даъват қилинади.

Собир Ўнар мазкур ҳикояни Достоевскийнинг «Жиноят ва жазо» романидан руҳланиб яратган бўлса, ажаб эмас. Муҳими, «Йигитларнинг бири» нари борса, ярим соат мобайнида, «мушт-

лаб тиқилгандай тирбанд астобус»да бошдан кечирган ақл бо-вар қилмас савдолар, қисмат кўргилиги мароқ билан ўқилади.

Рауф – ўта шубҳагар. Бу табиий. Илло, ўғирининг наздида барча адолат посбони, бинобарин ўғри – шубҳанинг қули. Болалигида Ниёзмат аканинг чўнтақларини ковлаштирган Рауф ниҳоят омонат топширилган камзулни қайтариб бераётганида Ниёзмат ака чўнтагига мажбурлаб пул тикар экан, шубҳа гир-добида қолади: «Менинг пул ўғирламоқчи бўлганимни сезган бўлса керак, раҳми келиб шундай қилди», деб ўйлади Рауф ва бундан баттар эзилди».

Талабалик йилларида Эркин Аъзамнинг, янглишмасам, «Гу-листон» журналида давомли босилган «Атойининг туғилган йили» қиссасини ўқиб, ерга юмалагудай қотиб-қотиб кулардик. Собирнинг «Инқилоб кечаси» қиссаси, эҳтимол, талабалар ҳаё-тига бағишлангани билан «Атойининг туғилган йили»ни яна бир карра ёдимга солди. Уни ўқиш асносида «Атойининг туғил-ган йили»ни анчадан буён қайта ўқимаганим учун афсусландим.

«Инқилоб кечаси» енгил юмор, киноя, халқона сўзамол-лик, мулоҳазакорлик билан йўғрилган. Шўро даври талабалари «Сирдарёнинг бир чеккасида кундузлариям қоронғулашиб кетган кунларида эгнию бутларини битларга, соч-соқолини сиркага тўлдириб», «чет элнинг анча оғир колонияларидаги ҳаётдан юз карра» ортиқ машаққатларни ит азобида бошдан кечирганлари талабаликнинг ҳеч бир қолипга сиғмайдиган, бироқ кўнгилни орзиқтирадиган, «узумнинг сувидеккина, бе-данадай чулдираб турувчи ҳамкурс қизларни» эса солар экан, алламбало савдолари воситасида мароқли ҳикоя қилинади. Юлдузни бенарвон урадиган ёш-яланг талабаларнинг ҳавойи феъл-атвориға етти ўлчаб бир кесгандай аниқлик билан таъ-риф берилади:

«Орзуимиз ҳолимизга яраша эмасди. Чунки бори келажак олдинда чайқалиб, ялтираб ётарди, бугун-эрта ёки индинга, ал-батта, у бизники бўлишига зарра гумон йўқ эди дилларда».

Шу ўринда муаллифнинг услубига алоҳида эътибор жалб қилиш керак. Янглишмасам, расмий ёзишмаларда эга гапнинг бошида, кесим эса гап охирида келиши шарт. Бироқ бадий ижод тил қонун-қоидалари билан ҳисоблашмайди. Аксинча, ак-сарият инкор этади. Илло, бадий асар – руҳият кўзгуси. Руҳият эса қонун-қоидалар доирасига ҳеч қачон сиғмаган, сиғмайди ҳам; азалий қолиплар андозасига ҳеч қачон мос тушмаган ва

бундан кейин ҳам мос тушмаслиги шубҳасиз. Бинобарин, Собир Ўнар ҳам жумла тузишда ўзига хос бахшиёна-шоирона, кўнгил йўлидан боради.

Собир Ўнар воқеалар кетидан қувмайди, аксинча, аксарият мулоҳаза юритади, шу асно китобхонни ҳам фикрлашга ундайди. Тафаккурни уйғотади. Кашфиёт мулоҳазалари танг қолдиради:

«Пахта қарталари ҳаддан ташқари катта ва шу каби кўп, кара-аб турсанг, нарёғини кўз илиб-илмайди. ...белинг оғриб, фартуқ узра чўкиб осмонга қараб ётганингда «эгаси кимакан бу жойларнинг» деб хаёл сурсанг ҳам бўлади. Яхшилаб суриштирсанг, кимлиги дарров маълум бўлади-ю, шарт эмас – шундайи маъқул, бепоён, ястаниб ётсин дала дегани, пишиб, тўкилиб, оқиб ётсин ҳосили. Юракни кенгроқ қўйган яхши деймиз-да».

Собир – некбин адиб. Айни замонда яшагани ҳолда келажакка ўқтин-ўқтин назар ташлашни хуш кўради. Замонасидан илдамлаб кетади. Ўта орзуманд, романтик. Мантиқий мулоҳаза юритиб, бир масалага турли нуқтаи назардан ёндошади, аксарият фикрига яқун ясаб, қиссадан ҳисса чиқаради. Ижобий маънода «фалсафа сотади». Шу хислати билан китобхонни бироз шошириб ҳам қўяди. Мулоҳазалари нафақат теран, балки зиддиятли. Илло зиддият, қарама-қаршилик ҳаёт негизи.

Қиссадаги персонажларнинг табиийлиги, ҳаётийлиги уларнинг нутқида ҳам ёрқин акс этган.

«Афғон касаллиги – кантузия»га чалинган комиссар Маҳмуд аканинг муҳаббат бобидаги гўллигидан хуноби ошган Дилоромнинг бетақрор нутқиға, драматизмнинг кучли эканиға эътибор беринг:

«– Уф-ф, бас қилсангиз-чи, Маҳмуд ака, ким сизға бировни ўп деб айтди. Бекорчи гапни айтибди ўша. Билганингиздан қолманг. Тамом-вассалом. (Четга) Жинними? Бирам ёпишиб олади-ей».

Ижодкорға буюртма бериб бўлмайди. Бироқ Собир Ўнар айни шундай диалоглардан иборат драма ёзса, манаман деган драматурглар унинг чангига ҳам ета олмаган бўларди.

«Худодан қайтган Жалол» билан жўжахуроздай олишиб ҳам ҳовуридан тушмаган Маҳмуд комиссар «жаҳл устида тишини тишиға шундоқ қаттиқ босиб турибдики, беихтиёр олд тиши синиб кетганини сезди».

Қисса қаҳрамонларидан бири «Гуля деган парининг» таърифиға эътибор беринг:

«Тезоброқ. Оғзингиздан чиқаётган гапда жузъий хатолик бўлса, майли-да, деб қўяқолмайди, дарров тўғрилайди, хоҳ хафа бўлинг, хафа бўлманг – фарқи йўқ. Ўзига-да сира сув юқтирмайди. Тагин спортчи. Бизга ўхшаган оғирқарвонроқ зотлар билан, табиийки, мижози тамоман тескари. Йўлимиз кесишмаганиям маъқул дейман бундайлар билан, акс ҳолда бир эснаганинг учун ҳам кўп замонлар маломат эшитиб юрасан. Аммо шундайки, бир жозибаси борки, эркалагиси келади одамнинг. Туйқус қўлингизни тишлаб олишидан эҳтиёт бўлганингиз маъқул».

Шу иқтибосдан ҳам аёнки, қиссанинг бош қахрамони «оғирқарвон» муҳтарам муаллифнинг ўзлари! Шу жиҳати билан лирик, сентименталь асар кайфиятини ҳосил қилади. Бадиий асар ўқимайсиз, балки бош қахрамоннинг мароқли ҳикоясини жон қулоғингиз билан тинглайсиз. Умуман, аксарият ижодкорлар каби Собир Ўнар ҳам – аксарият асарларининг бош қахрамони.

«Умидсизлик» ҳикояси ҳам мантиқан умидворлик билан йўғрилган. Ҳикоя қахрамони «Бошқача руҳ керак, бу руҳни ўзгартириш шарт!» дея қатъиятлилик кўрсатиши билан китобхон қалбида умид чироғини ёқади.

Адибнинг асрлар синовидан ўтган аччиқ, бироқ ҳаққоний фалсафаси эътиборни тортади:

«...ҳаёт бемақсад одамларни биринчи жазолайди, кейин яхши ният билан ҳаракат қилганларни, энг сўнггида яхшиларнинг пайини қирққанларни...».

Тушқунлик гирдобида эканидан қатъий назар «Умидсизлик» ҳикояси қахрамонининг ҳаётга муҳаббати чексиз:

«Унинг сира бозордан чиққиси келмади. Бошқа ерда зерикадигандай кўринди. Яна бир марта, ҳатто бу гал аёллар, чоллар ва болаларга зингил солиб, хийла ажабланиб тикилиб чиқди. Иккинчи марта айлангандан кейин бозор ҳам жонига тегди. Шу юрганларнинг бирортаси ўзга бировнинг қалбига кирсам, қалбида яшасам, деб ўйламайди. Қиёфалари шунинг учун ҳам зерикарли. Бироқ барчасида қалб бор. Инсоний қалб. Шунинг учун ҳам йигит шу одамлар ва шу «одамзор»дан кўнгил узолмасди.

Бирданига тепаликни, тепалик пастидаги кенгликни, эпкинда ҳар томонга чайқалиб ётган ўтларни қўмсади. У ерда ҳаётни севиш, «севама-ан!» деб ҳайқириш мумкин».

Собир Ўнарнинг шоирона зийнатланган асарлари шунчаки битиклар эмас, балки изҳори дил, иқрорнома! Ғафур Ғуломнинг

Шум боласи, минг йиллик қадрдонимиз Насриддин Афанди сингари муаллифнинг анча-мунча лофчилик хислати ҳам йўқ эмас. Лекин лофлар энсани қотирмайди, балки бадий бўрттирма сифатида асар қиммати ортишига хизмат қилади.

«Бир ўларман чавандоз» ҳикоясини бахшиларга хос шоирона сўзамоллик билан бошлайди:

«Эй жўралар-эй, ёронлар-эй, бир гапнинг гали келди, гапнинг гали келдима ўзи, айтинглар. Биродарим ҳақида айтиб берайин, бировингиз биласиз уни, бировингиз билмайсиз. Билмаганингизга қизиқ, билмаганларга айтайин – бош гурунг бўлмасам қайтайин».

Бахши-лофчилар сингари муболағага зўр беради:

«Гап қовурғадами, мен айтайин, сиз ишонаверинг, тағинам ўзингиз биласиз-ку-я, ярим гавдасини кесиб ташласангизам бу ўларман ҳеч бало кўрмагандай юраверади, сизга гарантия берайин, оёғини жодига қўйиб қирқинг, вой демас. ...эшгиртириб қўйсанг тоғни кемирар эди, дарёни симирар эди, қиёмат эди!»

«Жуманбулбул шеърлари ва унда ҳам учрамовчи маҳаллий сўзлар ёзилган дафтари» борлигини эътироф этган муаллиф шева сўзларни бадий адабиётга дадил олиб киришини ҳам алоҳида таъкидлаш жоиз. Шевалар муайян жой аҳолиси қиёфасини тўлақонли яратишга ёрдам бериши баробарида луғатимизни янада бойитиши билан қимматли.

Собир ягона иборадан гап ясайди. Унинг асарларида «Ёшлик шунинг учун ҳам жозибалики, унинг келажаги бор» дея ҳикмат улашадиган Николай Гоголдан тортиб, она халқига меҳри чексиз Александр Блок, ўзимизнинг Пушкинимиз – Абдулла Орипов сингари забардаст шоиру адибларга қайта-қайта дуч келамиз. Бу ҳам бўлса, адибнинг дунёқараши кенглигидан, бинобарин дилтортар суҳбатдош эканидан далолат.

Бахшиёна наср устаси сифатида эътироф-эътибор топган Собир Ўнар навбатдаги зарофатли асарлари – ғойибона дилторлар суҳбатлари билан наинки қалбимиз, айти замонда адабиётимиз гулшанини яна ҳам яшнатиши шубҳасиз.

«Ўз.А. ва С.» газетасида босилган.

ШЕЪРИЯТИМИЗ ИҚБОЛИ

Иқболнинг шеъриятимизга кириб келганига анчагина бўлди ва у мана шу фурсат мобайнида дуруст шеърлар битди. «Тафаккур» журналининг шу йил иккинчи сонига «Сени осмонимдан кетказмайман, Ой» туркумини шу жумлага киритиш мумкин.

*Айланиб, бўғзимни кесмайсанми, Ой,
Қонимдан аршгача ўсмайсанми, Гул?
Тош бўлиб босмайсанми, Ой,
Гул, мендан илгари тўзмайсанми, Гул?*

Шоирдан фалсафа ила йўғрилган эҳтиросли мулоҳаза-хулосалар талаб этилади. Иқбол Ой билан Гулга мурожаат этаркан, айна шу талабга биноан фикр юритади. Бу – навқирон эканидан катъи назар эртанги қисматнинг залвори елкасидан босаётган, бир оёғи бу дунёда бўлгани билан иккинчиси нариги дунёда бўлишига мардона иймон келтирувчи мулоҳазакор инсоннинг эҳтирос ила уйғунлашиб кетган фалсафий хадиксираши, Гулини қизганиши, Гули учун қуйиниши, энг асосийси эса, илҳом париси қанот боғлаган шоир юракнинг юксалишидир:

Қонимдан аршгача ўсмайсанми, Гул?

Бу ўтли сатрда қанчалар шоирона маҳорат пинҳон. Умуман, мазкур шеърнинг энг гўзал мисраси шу эканини айтишимнинг ҳожати йўқ. Бундай мисраларни қайта-қайта ўқигинг келаверади.

*Сенга бармоғимни теккизмайман, Ой,
Сенга нафасимни етказмайман, Гул.
Лекин осмонимдан кетказмайман, Ой,
Исмингни бировга айтказмайман, Гул.*

Қарангки, шоир – ошиқ-мажнун Ой – маъшуқасига бармоғини ҳам теккизмоқчи эмас, бироқ айна пайтда осмонидан кетказишни ҳатто хаёлига ҳам келтирмаяпти. Ёки Гулига нафасини етказиш истагидан ҳам йироқ, бироқ исмини ҳеч кимга айткизмоқни тасаввур ҳам қилолмайди.

*Ой, фалак тоқида ягона гулсан,
Гул, ерга сайр учун тушган ойдирсан.
Ой, кўлим синмасми бандингдан юлсам,
Гул, кўзим оқмасми қайирсам?...*

Бу нафис ташбеҳлар ортида гуноҳ-савобнинг фарқига борган, иймон-эътиқодли, Хақ йўлга бошқаларни ҳам даъват этаётган қалб сохибини аниқ кўргандай бўламан.

«Тафаккур»да Иқболнинг шеърлари «Юрак тилга кирди» рукни остида берилган ҳам айти муддао бўлган. Юрак тилга кирди...

Шоирларни юракка ўхшатган бўлардим. Юракдай бедор, юракдай таъсирчан, юракдай меҳнаткаш, юракдай қайноқ, юракдай жўшқин, юракдай шиддатли, ўтмиш учун ҳам, бугунги ҳаётимиз учун ҳам, келажак учун ҳам юракдай зарур Шахслар ахир шоирлар эмасми? Ҳофиз Шерозий:

*Ҳайиқ Хофиздаги ўтли юракдан,
Қозондек кўкси қайнар, кўнглида нам, –*

дея огоҳлантирса, Гейне ҳам шоирлар билан ҳазиллашмасликка қақиради.

Юрак тилга кирди... Юрак ҳеч қачон сохталик қилган эмас, юрак танбаллик ҳам қилолмайди. У ёки росмана ишлайди ёки бутунлай тўхтаб кўяқолади. Юрак учун аросат йўлнинг ўзи йўқ, бўлмайди ҳам. Чинакам шоирлар ҳам табиатан юракка ўхшаб ёки росмана куйлайдилар ёки бутунлай сукут сақлаб кўяқоладилар. Қолаверса, чинакам шоир ўз халқининг оташин юраги демакдир.

Иқболни мен ана шундай чинакам шоирлар сирасидан деб билман, унинг шеърларини имкон қадар ўқиб, юраман, ёд оламан:

*Ялмоғизнинг халтасида бахт,
Тошбақанинг елкасида вақт,
Қунлар ўтар судралиб карахт,
Мени кечир, гуноҳимдан ўт.*

Аввалига бу мисраларни тушунмадим. Кейинчалик, чуқурроқ ўйлаб кўрсам, бахт ялмоғизнинг халтасида – ғойиб бўлгани сабабли, вақт тошбақанинг устида имиллаб, юрсамми-юрма-

самми деб ҳардам-хаёлликка мутбало бўлганидан кунлар ҳам чалажон махлуқдай асабни эговлаб судраладиган бўлиб қолган эканки, бу шунчаки оҳанжама мисралар эмас, бахтини бой бериб, пушаймонлик азобини тортаётган аламзада кўнгилнинг чорасизлик фарёди. Ва қачон нимадандир ранжисам, ўқсийдиган бўлсам ёки пушаймонликка учрайдиган бўлсам, мана шу тўртликни такрорлайман.

Ширин сўз – жон озиғи. Яхши, санъаткорона, шоирнинг қалб қаъридан бокира чашмадай отилиб, қайнаб чиққан мисралар ҳам хаста юракларга даводир. Бундай малҳамни ҳаттоки дунёнинг энг зўр доришунослари ҳам, табиблари ҳам, ҳаттоки она Табиат ҳам етиштириб беролмайди. Иқболнинг шеъриятида бундан буён янада залворли, янада салобатли, ўқиганда одамнинг қалбига бўрондай шиддат соладиган шеърлар, баллада-лар, достонлар, манзумалар кўпайишини хоҳлардим. Навоий, Машраб, Чўлпон, Огаҳий, Эркин Воҳидов, Абдулло Орипов, Рауф Парфи ижод қилган бой ва баркамол ўзбек каломида бундан бошқача шеърлар, асарлар битиш гуноҳи азим.

*«Ўз.А.ва С.», 1998 йил
25 декабрь, 52-сон.*

НАЗМ ИҚБОЛИ

Ўзбекистон халқ шоири Иқбол Мирзо портретига чизгилар

Дастлабки танишув

Ўтган асрнинг тўқсонинчи йиллари арафасида, Радионинг чет элларга эшиттиришлар бўлимида ишлаган кезларимда, ҳамкасбим Неъмат ака Муродов билан Ёзувчилар уюшмасининг Дўрмондаги боғида бўлган Ёш шоир-ёзувчиларнинг Республика кенгашини ёритганмиз.

Иқбол Мирзо билан илк даъфа шу кенгашда учрашганман.

Ташкилотчилардан бири иштирокчилар орасида фарғоналик умидли ҳаваскор шоир, талаба – Иқбол Мирзаалиев борлигини, имконини топсақ, радио учун Иқболдан интервью олишни маслаҳат берди.

Иқболни топиб, боғнинг ҳовлисида интервью олишга келишдик.

Дастлаб таваллуд санасини суриштирдим.

– Биринчи майда туғилганман, байрам шарафига Иқбол исмини қўйишган.

Буни эшитиб тўлқинланиб кетдим:

– Сиз адабиётимизнинг яна бир Ғафур Ғуломи бўласиз! Нима қилсангиз қилинг, ичкиликка бериласизми, кўнглингизга келган бошқа ишларни қиласизми, фақат зўр шоир бўлишга ҳаракат қилинг, – дея ҳовлиққанам ёдимда.

Ҳовлиқишим ҳаваскор шоирга ёқмади.

– Одамгарчилик нима бўлади?! – дея муносиб зарба берди.

Кейин Иқболга нима бундай маслаҳат берганимнинг сабабини англадим.

Ўша кезларда ҳамон Есениннинг таъсирида эдим. Бу «безори» шоирнинг ҳаёти ўта беором, беҳаловат бўлгани; неча марта уйланиб, неча марта ажрашгани; қаҳвахоналарда ичкиликбозликка зўр бергани; Айседора Дунканнинг этагига ёпишиб, етти ухлаб тушига кирмаган ўлкаларга боргани ўша пайтдаги тафаккуримга ўз таъсирини кўрсатган, бинобарин, шоирлик-ёзувчилик қисматига оид фикр-мулоҳазаларим ҳатто ҳаваскор Иқбол Мирзаалиевнинг даражасида эмас эканини бугун афсус билан эслайман.

Ўшанда Иқбол билан суҳбатнинг битта нусхасини сақлаб қўймаганим учун эса икки карра афсусланаман. Лекин Иқболнинг магнит тасмасига ўз овози билан ёзиб олинган шеърини, янглишмасам, таниқли радиодиктор ва журналист Неъмат ака Муродов сақлаб қўйган. Иқболнинг буюк келажагига оид башоратим таъсир қилгани учунми, навқирон шоир билан суҳбатни биргаликда ёзиб олган Неъмат ака унинг овози туширилган магнит тасмасини сақлаш учун қоғозга ўраб қўйгани, келажакда Иқбол катта шоир бўлганида бу тасмани эсдалик сифатида тақдим қилажagini у ҳам каромат қилганди.

Кейинчалик матбуотда Иқбол Мирзо шеърларини ўқтин-ўқтин ўқийдиган, кўчириб оладиган, қайта-қайта ўқийдиган, ёдлайдиган бўлдим.

Иқбол Фарғонада эмас, Тошкентдаги олий илм даргоҳларидан бирида таҳсил олганида яхши бўларди-да, дея афсусландиганлар ҳам йўқ эмас. Бундай фикрга кўпам қўшилмайман. Сабаби, шоир-ёзувчиларнинг асосий «инкубатори» ТошДУ, ҳозирги Миллий дорилфунунда сўнгги ўттиз-қирқ йил мобайнида таълим олганларнинг ҳаммаси ҳам шеърят ёки адабиётда фавқу-

лодда инқилоб ясаган дея комил ишонч билан айта олмаимиз (Набижон Боқий, Баҳром Рўзимуҳаммад сингари катта, беназир истеъдод соҳиблари борлигидан кўз юммаслик керак!). Бироқ Тошкентдаги Рус тили ва адабиёти институтида таҳсил олган Муҳаммад Юсуф, Бухоро Педагогика институтининг тарих факультетини тамомлаган Бобур Бобомурод миллий қўшиқчилигимиз ривожланишига салмоқли ҳисса қўша олдилар. Демокриманки, ёш ижодкорларнинг марказий «инкубатори»даги муҳит ўта мураккаб, шу маънода мураккабки, бу гирдобга тушиб қолган ёш истеъдод маълум маънода эсканкираб қолади. Камина ҳам мазкур илм даргоҳи тупроғини тавоб қилиб, олий маълумотли мутахассис хужжатини олганман. Бевосита ўз тажрибада ҳам шу ҳолатни кузатиш мумкин, деб даъво қилмоқчи эмасман. Бу, албатта, шахсий мулоҳазалар. Бироқ истеъдоднинг оёққа туриб олишида турли таъсирлардан ҳоли бўлиши нақадар катта аҳамиятга молик экани исбот талаб қилмайдиган ҳақиқат.

Иқбол Фарғонада институтни тугатиб, Тошкентга келди. Набижон Боқий баҳонасида бир-икки давраларда бирга бўлдик. Унинг шеърий туркумлари чиққан газеталарни имкон борича тўплайман. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 1998 йилги сонларидан бирида «Шеъриятимиз Иқболи» деган мақолам босилди.

Ўтган йиллар мобайнида Иқбол Мирзо ҳақиқатдан ҳам, Гафур Ғулом сингари халқимиз меҳрини қозонган шоир бўлишга даъвогар эканини исботлади. Ҳали қирққа кирмасдан «Халқ шоири» унвонини олди. Бундай бахтга, янглишмасам, адабиётимизда ёлғиз Ҳамза Ҳакимзода мушарраф бўлган. Ниҳоят, ордан салкам саксон йил ўтгач, яна бир фарғоналик шоир – Иқбол Мирзо қирқ ёш арафасида «Халқ шоири» бўлди.

Иқбол Мирзо феномени

Инсоният саноат ривожланиши натижасида тараққиётининг янги босқичига қадам қўйди. Ижтимоий-иқтисодий ҳаётдаги ўзгариш маданий-маънавий ҳаётдаги ўзгаришларни келтириб чиқарди. Романчилик ривожланди. Айни пайтда шеърий шаклларнинг ўзгариши рўй бера бошлади. Ўн тўққизинчи асрда дастлаб Уолт Уитмен каби шоирлар сарбаст шеър жанрини олиб кирдилар. Олис Америкадаги анъана кейинчалик дунё бўйлаб ёйилди.

Аксарият Россия таъсири остида қолган Туркистон халқлари адабиётида ҳам ёлғиз ғазалиёт эмас, бошқа шеърий ва адабий жанрлар ривож топа бошлади. Туркистонда вақтли матбуот чиқа бошлаши натижасида журналистик жанрлар ривож учун йўл очилди. Замон тақозоси сифатида публицистик руҳ билан йўғрилган шеърлар пайдо бўлди. Фурқатнинг «Гимназия», «Суворов» сингари шеърларини публицистик руҳдаги шеърлар сирасига киритиш мумкин. XIX аср ўзбек шеъриятининг яна бир эътиборга молик жиҳати – шеъриятимизда ҳажвиёт кучайди. Чунки дунёда рўй бераётган инқилобий ўзгаришлар ўзбек адабиётига ҳам ўз таъсири ўтказди. Жамиятга танқидий назар билан қараш кучайди. Натижада Муқимий, Завқий, Аваз Ўтар сингари шоирлар сатираси, ҳажвиёти юзага келди.

XX асрнинг бошларига келиб эса шеъриятимизда анънавий шеърий услуб – ғазалиётдан деярли воз кечилди. Ҳамза, Чўлпон сингари шоирлар бармоқ вазнида шеърлар ёза бошладилар. Ҳатто арузда девон чоп этишга улгурган Ҳамзахон ҳам инқилобий воқеалар таъсири остида нисбатан жанговар бармоқ вазнида оташин- даъваткор шеърлар битишга киришиб кетди.

Улуғбек Ҳамдам ўтган аср шеъриятига таъриф бериб ёзади:

«XX аср ўзбек шеъриятида лирик «мен» такомил деганда биз сўзни, аввало, жадид шеъриятидаги Ватан озодлиги ва яхлитлиги учун қайғураётган шеър қаҳрамонини назарда тутсак, собиқ шўролар даврида ҳукмрон тузумнинг тарғиб ва ташвиқи остида мавжуд мафкурага сидқилиддан ишонган, унинг манфаатларига ҳамоҳанг яшаётган, лекин, барибир, тинчлик ва фаровонликни, бирдамлик ва ҳамкорликни ёқлаётган лирик «мен»га дуч келамиз. Бу вақтда лирик «мен»нинг эътибори кўпроқ ташқарига – жамиятдлаги ўзгаришларга қаратилган ва унга маҳлиё бўлган эди.

60-йилларга келганда лирик «мен» миқёсни кенгроқ олди ва бир пайтнинг ўзида ҳам ташқаридаги воқеликка, ҳам ўз кўн-гил ҳолатига муносабат билдиришга ҳаракат қилди.

70-йилларда ҳам шу ҳолат кузатилади, бироқ бу авлодда жамиятда бўлаётган воқеа-ҳодисаларга нисбатан танқидий руҳ кучайди, ҳатто фақат танқид эмас, балки унда ўзгаришлар қилиш кераклигига имо-ишоралар қилди. Баъзан ҳатто рамзий чақириқларгача журъат этилди.

80- ва 90-йиллар шеърляти лирик «мен»ида эса жамиятда рўй берган глобал ўзгаришларнинг баъзан тушкун, баъзан эса кўтаринки таъсири акс этди.

Умуман олганда, XX аср ўзбек адабиёти, жумладан, шеърляти турли хил тузумдаги жамиятнинг ижтимоий, маиший, маданий ҳаёти заминида туғилган, хилма-хил моҳият ва шаклга эга ғоят мураккаб бир ҳодиса...»¹

Бармоқ вази XX асрда адабиётимизда нисбатан янги шеърлий услуб бўлгани учун ҳам бу вазнда дабдурустдан юксак бадий асарлар яратилиши эҳтимолдан йироқ экани шубҳасиз. Биз Чўлпоннинг «Халқ», «Кишан кийма» сингари шеърлярининг бадий қимматини асло камситмаган ҳолда шуни ҳам айтмоқчимизки, бу шеърлар ҳам нисбатан публицистик руҳ билан йўғрилган, уларда шоирнинг лирик кайфиятидан кўра ижтимоий кайфияти устунлик қилишига эътиборни қаратмоқчимиз.

Жаҳон халқлари шеърляти тажрибасини кўздан кечирганда, лирик шоирлар публицистик ва романтик, ҳатто фалсафий шоирларнинг вориси сифатида майдонга келишига гувоҳ бўламиз. Дейлик, рус адабиётида Пушкин ва Лермонтовдан кейин юз йилга яқин вақт ўтгачгина, Есенин сингари халқ қалбининг кўзгуси бўлган соф лирик шоир дунёга келди.

Чўлпон домла «мумтоз шеърлятимизни якранглигини» афсус-надомат билан тилга олган. Бундан қатъий назар ҳатто XIX асрда яшаган Муқимий, Фурқат, Огаҳий сингари шоирларимиз лирикаси софлиги, беғуборлиги билан мафтун қилади. Афсуски, XX асрнинг биринчи ярмида шеърлятимизда соф лирика қисман бой берилди. Долғали давр таъсири остида шеърлятимизда ижтимоий кайфият етакчи ўринни эгаллади. Чўлпоннинг буюк «Халқ» сингари шеърлари ижтимоийлик руҳи билан суғорилган. Унинг қалами ҳар қанча ўткир бўлмасин лирик шеърлари халқ қалбининг кўзгуси даражасига кўтарила олмади.

Лирик шеър борасида Ойбекнинг муайян ютуқларини Улуғбек Ҳамдам ҳақли равишда эътироф этади. Лекин давр мураккаблиги Ойбек лирикаси теранлашувига йўл қўймади. Оқибатда 40-йиллардан 60-йилларнинг бошларига қадар

¹ Улуғбек Ҳамдам. «Бадий тафаккур тадрижи». «Янги аср авлоди» нашриёти, Тошкент, 2002 йил, 8-9-бетлар.

шеъриятимизда мадддоҳлик кайфиятлари устун бўлиб қолаверди. Фақат илиқлик шабадалари эсган 60-йилларга келибгина шеъриятимизда кескин ўзгариш содир бўлди. Бу даврда Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Хусниддин Шарипов сингари нисбатан фалсафий-публицистик йўналишдаги, қолаверса Рауф Парфи сингари психологик-фалсафий йўналишдаги шоирлар адабиёт майдонига дадил кириб келдилар. Бу авлод вакиллари шеъриятимизда туб бурилиш ясай олдилар, айримлари ўзига хос мактаб ҳам яратдилар. Бироқ улар ҳам «соф лирик шоир» унвонини қўлга кирита олмадилар. Афсуски, адабиётга кириб келган кейинги авлоднинг қисмати фожеали бўлди. Улар миллий ва Европа адабиёти таъсири остига тушиб қолиб, «дурагай асарлар» билан бизларни «шод этдилар». Лекин бу авлод вакиллари шеъриятимизда ўчмас из қолдирганидан ҳам кўз юмиб бўлмайди. Муҳаммад Юсуф «қўйнимда бир ёр, кўнглимда бир ёр» сингари хиёл бепарда шеърлари билан соф лирикга жуда яқинлашиб келди, бироқ, бу бахт, афсуски, унга ҳам насиб этмади.

XIX асрнинг иккинчи ярмида ўлкамизнинг босиб олиниши оқибатида биз роппа-роса бир аср мобайнида лирик шоирдан маҳрум яшашга мажбур бўлдик. Бир аср мобайнида руҳиятида кечган эврилишларни бир неча авлод ўзи билан бирга қаро ер қаърига олиб кетди. Мустамлакачилик ҳаётимизнинг бошқа соҳалари қатори адабиётимизда ҳам катта, ҳатто қон билан ҳам ювиб бўлмас доғ қолдирди.

Абдулла Қодирий «Ўткан кунлар» романида Юсуфбек ҳожининг тилидан афсус-надомат билан тилга олган тавқи лаънат ўринли экани шубҳасиз.

Муқимий, Фурқатдан сўнг орадан нақ бир аср вақт ўтганидан кейингина, тасодифни қарангки, Ўзбекистон мустақилликка эриши арафасида шеъриятимизга соф лирик шоир – Иқбол Мирзо кириб келди.

ҲУРРИЯТ ШОИРИ

*Бошинг эгиб, таъзим айла, шукрона айт,
Сени гулдек эркалаган чаман учун.
Осмонларда юрган бўлсанг, тупроққа қайт,
Айтгил, дўстим, нима қилдик Ватан учун?!*

Иқбол МИРЗО

Иқбол шеърият майдонига мустақиллик йиллари арафасида кириб келган том маънодаги ҳуррият шоири! Бинобарин, Иқбол Мирзо ижодкор сифатида мустақиллик йилларида шаклланди, навқирон ва келажаги порлоқ Ўзбекистон билан биргаликда камол топди; бир қатор китоблар нашр этди, қатор шеърлари дилрабо қўшиқ сифатида ҳар биримизнинг наинки хонадонимизга, ташна қалбимиз ганжига айланди.

Иқбол Мирзо мустақил, озод ва ҳур Ўзбекистоннинг, она халқимизнинг, бинобарин ҳар биримизнинг севимли, ардоқли шоиримиз.

Иқбол «руҳида қадим боболарнинг наволари» (Улуғбек Ҳамдам) барҳаёт шоир. Айниқса, «Гўё» сарлавҳали шеърнинг афсунгарона оҳанги руҳиятимни авраб, мастона тебратади.

Эртақлар «бир бор экан, бир йўқ экан» дея бошлангани сингари Иқбол ҳам бу шеърини қиссахонлик руҳида бошлайди.

*Бир дарахтни кўрдим – мағрур, баркамол,
Истаган фаслида гуллайдигандай.
Писандига яқин келмас қор, шамол:
Дуркун барги мангу сўлмайдигандай.*

Ҳар бир шоир сийратан – Мажнун. Муҳаббат дардига чалингани туфайли «соғлар орасида – бегона» (Абдулла Орипов).

Парвардигор астойдил сийлаган назм султонлари эса ҳатто Унинг ўзига тилмочлик қиладилар (Ҳофиз Шеъррозийнинг «Ғайб ул-лисон» унвонига ишора).

Омма учун пинҳон сир-асрорлар шоирнинг бургутона нигоҳи қаршисида намоён. Шу боис ҳатто тошлардаги битикларни (Расул Ҳамзатов) ўқийди, дов-дарахтлар, ўт-ўланлар, жилғалардан тортиб, уммонлар (А.Пушкин, А. Ориповнинг «Денгиз»га шеърлари) билан дардлашади.

Иқбол ҳам истеъдоди этагидан тутиб, «мағрур, баркамол да-рахт»даги, «ўжар ирмоқ» мавжларидаги ҳикматомуз битиклар-ни сизу биз учун кашф этади.

Дилгир шоирнинг хаёли паришон, кайфияти ҳам куз ҳавоси-дай беқарор. Шу боис шеър оҳанги ҳам ранг-баранг.

Саккиз банддан иборат бу шеърни шартли равишда тўрт қисмга ажратдим. Чунки ҳар жуфт бандда фикр мантиқан якун-ланиб, навбатдаги тоқ банддан «янги фикр, янги ғоя илгари су-рилади». Бироқ, эътиборга молик томони шундаки, тоқ ва жуфт бандлар ўзгача оҳанг билан жаранглайди. Икки хил туроқ ҳисо-бига бир шеърда икки хил оҳанг янграйди.

Жумладан, тоқ бандларда туроқ $6+5=11$ шаклда бўлса, жуфт бандларда ўзгариб, $4+4+3=11$ шаклига қиради. Лекин барча бандларнинг сўнги мисрасида ўн бир бўғинли вазн аксарият қуйидаги тартибда вужудга келган: $4+2+5=11$.

Бандларнинг тўртинчи мисраси вазни шундай муштарак-лигию ўзаро қофиядош экани эса бутун шеърга яхлит оҳанг-дошлик, бир бутунлик бахш этган. Қофиянинг «сўлмайдиган-дай-келмайдигандай...» тарзида тўқлиги ва салмоқдорлиги шеърнинг зарби-жарангини кучайтириб, яна ҳам залворлироқ қилиб, мазмун-моҳиятини, фалсафасини янада теранлашти-ради.

Натижада, фикр бандма-банд мантиқий ривожланиб, куча-йиб боради.

Битта шеърда икки хил оҳанг ҳукмронлиги унинг яхлитли-гига путур етказмайдими? Аксинча. Шоир битта шеърда икки хил оҳангдан фойдаланиш асносида руҳиятидаги кечинма-ларнинг ранг-баранглигини акс эттиришга интилади ва бунга имкон қадар муваффақ бўлади. Дейлик, тоқ бандларда муайян тимсол баҳонасида фикр илгари сурилади ва жуфт бандларда шу фикрдан хулоса чиқарилади. Дастлабки тоқ бандларда шоир қиссахонлик қилса, жуфт бандларда қиссадан ҳисса чиқаради, ҳаёт ҳодисотларини фалсафий умумлаштиради. Тоқ бандларда шоир кузатувчи сифатида, жуфт бандларда эса умумлаштирув-чи файласуф сифатида мулоҳаза юритади.

Бу шеърда надомат, дарду аламлар билан лиммо-лим бео-ром, безовта шоир қалби самимий арзи ҳол билан шеърхонни мафтун айлайди.

Шоир дастлабки жуфт бандда «мағрур дарахт»га, кейинги-сида «ўжар ирмоқ»қа, навбатдагисида «қоши қаро дилбар»га,

ва ниҳоят, сўнги жуфт бандда «шайтон ҳам чап беролмайди-ган, гўё асло ўлмайдиган кимса»га мурожаат қилади.

Ва шеърнинг пировардида шеърят мухлисига, унинг тимсолида эса виждонан бедор аҳли дилга, бинобарин, халққа; яна ҳам кенгроқ маънода, аҳли башарга мурожаат қилиб, ҳайқиради:

*Сиз нимасиз? Дард сўйладим кимга ман,
Кимлигимни ҳеч ким билмайдигандай.*

Бироқ жуда таъсирчан чиққан сўнги мисраларда хиёл сакталик бордай... Инсонга, бу ўринда шеърят мухлисига «сиз» дея мурожаат қилингани ҳолда «нимасиз?» дея уни, жонли мавжудодни «жонсиз» даражага туширишдек таассурот қолдиради. Қолаверса, «Дард сўйладим»га нисбатан «Дардим айтдим» ибораси шоирнинг «Мен»ига алоҳида диққат-эътиборни қаратиб, таъсирчанроқ янграб, жаранглаб, шунинг баробарида кучлироқ акс садо ҳам беради.

Чинакам шеър – муножот! Шеър, башарти, аксарият дард ҳосиласи экан, бошқача бўлиши мумкин эмас.

Умидсизлик, чорасизлик, тушқунлик, иложсизлик билан йўғрилган муножот, тавба-тазарру ҳатто Тангрига ҳам етиб боради. Кўз ёшларга ҳеч ким, авваламбор меҳр-муруввати беадад Парвардигори олам бефарқ қарамайди.

Шоир «ўжар ирмоқ» соҳилида қанчалик оғир ўйлар гирдобида ўртанганини ёниб қуйлайди:

*Шул ирмоқнинг ҳузурида ким бўлдим,
Тўхтаб қолдим, тил тишладим, жим бўлдим.
Ҳасрат келди, кўзёшимга лим тўлдим,
Эски кўнгил энди тўлмайдигандай.*

«Кўз ёшлари шашқатор» лирик қаҳрамон сиймоси бу банддан кейин кўз олдингизда яққол гавдаланади. Бироқ ўйланиб қоласиз: нима учун «эски кўнгил»?! Гўё эътирозга ўрин йўқдай. Бироқ айни шу ибора сайқал талаб эканини зимдан ҳис қиласиз. Кўҳна муҳаббат дардини ҳар бир кўнгил янглайди деганларидай, инсон қарийди, кексаёди, бироқ қалби мудом ёш, навқирон бўлиб қолаверади. Эҳтимол, шоир «эски кўнгил» иборасига наинки кекса кўнгилни, балки қисқа умри мобайнида ҳам беадад дарду аламлар чекиб, оқибатда улар юкидан

мункайиб қолган навқирон кўнгил изтиробларига оид маз-мун-маънони юкламоқчи бўлгандир. Дарҳақиқат, «кўнглим тўлмади» ибораси борлигини ҳам унутмаслигимиз керак. Ўзи истагандек самарали кечмаган умридан шоирнинг кўнгли тўлмаётир.

Иқбол айрим шеърларида «шубҳали», дафъатан англаш, ид-рок қилиш мушкул, жуда содда, тўғрироғи, жўн, пишиб етилмаган, сайқалталаб ибораларини қўллайдики, улар зар тўндаги чит ямоқдай дилингизни хира қилади.

Иқболнинг шеърлари кейинги пайтда халқона ўйноқи оҳангини сақлаган ҳолда халқона вазмин, мулоҳазагўй, теран, маънолари ранг-баранг донишмандлик ҳам касб этаётир.

«Мен фикрлаяпман, бинобарин, ҳаётман» деган фалсафага амал қилувчи шоир мудом ўзлигини тафтиш-тергов қилади.

Мазкур манзума ўзгарувчан-айланма-такрорланувчи, товланувчи, ранг-баранг зарбдор оҳанг билан йўғрилган; афсуснадоматли фалсафий хулосалар, бешафқат ҳаёт ҳақиқатлари, умумлашмалар, аҳду қарорлару кескин шоирона ижтимоий мавқе – жўшқин ҳаётга, меҳр-муҳаббатга ташналиги, юҳоликка, молпарастлик-мулкпарастликка нафратини, шахсияти ва замондошлари ўзлигини аёвсиз тергов-тафтиш қилишга, ўзи, бинобарин замондошлари - аҳли башарни бедорликка, виждонлилик, эътиқодлиликка даъват қилувчи, кафтдагидай аён-ошкор этувчи ошиқона мастона қиладиган, орифона тафаккурга ундайдиган, айбнома сифатида ғазаблантирадиган меҳру муҳаббат, эътироф-эътиқод таронаси, наъраси.

Шоир «мағрур, баркамол, мангу сўлмайдигандай дарахт»га, «суриб хасни, лойқа қилиб тупроқни, зум тўхтатса сира бўлмайдиган ўжар ирмоқ»қа, «гўё ўлмайдигандай дунёлар йиғиб, турлик ошёнлар қурган, шайтонлар фириб беролмас кимса»га ўзини қиёслаб, ўзлигини тергов-тафтиш қилади, ҳаёт-мамот мазмун-моҳиятини астойдил ахтаради.

Кетма-кет такрор, айланма оҳангдорлик «Пушаймон» шеърининг ўйноқилигини ҳам таъминлаган.

*Энг бой одам мен бўлардим,
Пушаймондан фойда бўлса.
Кўнгли тошдан тош дилбарни
Соғинаман қайда бўлса.*

Иқболнинг шеърий тароналари фавқулудда халқона сод-далиги, ҳаётий-табиий, ўзбекона миллий тасвир-ташбеҳ, имо-ишора, қочиримларга бойлиги; лирик қаҳрамони эса Мажнундай телба-девоналиги, мастоналиги, терандан-теран изтиробли дардларини булбулдай бийрон куйлаши билан маҳлиё этади.

*Ой юзидан қайтган нурлар,
Юзларида қамашарди.
Ўн беш кунлик ойдай дилбар,
Менга жуда ярашарди.*

*...Кўкрагимни бериб ерга,
Ўйлаб ўйга етолмайман.
Келиб-келиб кимга эрга,
Текканини айтолмайман.*

Шоирнинг лирик қаҳрамони ақлини йўқотар даражада севги дардига чалинган. Бироқ ўзбекона андишанинг кучлилигини қарангки, кўксини ерга бериб ётса, ётадию, бироқ «келиб-келиб кимга эрга текканини икки дунёда ҳам айтолмайди!» («Текканини айтолмайман» мисрасига «Текканин ҳеч айтолмайман» тарзида сайқал берилса, айни муддао бўларди. Чунки шеърият санъати билимдонлари «-ни», «-нинг» сингари келишиқ қўшимчаларидан имкон қадар фойдаланмасликни маслаҳат бердилар. Бинобарин, «-ни» қўшимчасининг ўрнига «ҳеч»нинг қўлланилиши натижасида айни мисрада сўзлар биттага ортиб, шеърдаги кескинлик кучайишига, шеърий жарангдорликнинг ошишига хизмат қилади).

Иқбол Мирзо ижодий балоғат пиллапоясига қадам қўйгани унинг шеъриятида нуроний бағрикенглик руҳи баланд пардаларда янграётганида ҳам яққол кўзга ташланади. Шоирнинг «Айланай» сарлавҳали шеърида шундай сатрларни ўқиймиз:

*Баъзан кўнги́л учун кўнги́л сўралар,
Ким термулар, кимдир секин мўралар,
Ай, дўстларим, улфатлару жўралар,
Ай, айланай, номардингу мардингдан.*

Мардлар қатори номардлар хоки пойини ҳам кўзига тўтиё қилиб, атрофида гирдикапалак шоирнинг ҳотамона бағрикенглиги қаршида бош эгиб, таъзим қиламиз.

Халқимизнинг дуогўй шоирига айланган Иқбол Мирзо шеър ёзиш баробарида тавалло қилади:

*Сунбула – тўкинлик, тўйлар мавсуми,
Бир кўзғолиб олар боғбоннинг хуми.
Асли, бир сатрдир шеърим мазмуни:
Тўйларга улансин тўйларинг, ўзбек!*

Иқбол Мирзо сингари оташнафас дуогўй шоирлари бисёр халқнинг тўйлари тўйларга уланиши шубҳасиз.

*Бу мақола «Моҳият» газетасида
2004 ёки 2005 йилда босилган.*

ҒАЗАЛ ВА БАРМОҚ ВАЗНИ

Иқболнинг манзумаларидан ғазал «ҳиди» келади. Яъни унинг ижодида воқеабанд шеърларга нисбатан ғазал руҳидаги, кайфият билан боғлиқ руҳий-фалсафий тизмалар кўпчиликни ташкил этади. Шоир балоғат пиллапоясидан кўтарилгани сайин бундай «ғазалмонанд» шеърларнинг салмоғи ортиб бораётир. Шундай бўлиши табиий. Чунки ҳаётини ва ижодий тажрибасини ортгани сайин фикрлар ғужғон ўйнаб, дейлик, беш ёки олти бандлик шеърга фикр-мулоҳазалари, ҳаётини хулосаларининг, ўзига хос фалсафасининг қаймоғини жойлашга имкон борича ҳаракат қилади ва беихтиёр бирров назар ташлаганда «қирқямоқ», аслида эса мазмунан чамбарчас боғлиқ шеърини бандлар гулдастаси дунёга келади.

Иқболнинг «Овора» шеъри ҳам ўшандай «қирқямоқ» манзумалар жумласидан. Бу шеърда шоир дастлаб қуввайи ҳофизасининг нақадар кенгқамровлиги экани билан ҳайрон қолдиради:

*Яқин ҳам келолмай, узоқ кетолмай,
Ернинг атрофида йўлдош овора.
Заминни бир текис чаман этолмай,
Миллард йил нур сочиб қуёш овора.*

Шоир гапни узоқдан бошлайди. Беихтиёр Ғафур Ғуломнинг «Соғиниш» шеърининг дастлабки банди ёдга тушади:

*Зўр карвон йўлида етим бўтадек,
Интизор кўзларда ҳалқа-ҳалқа ёш.
Энг кичик заррадан Юпитергача,
Ўзинг мураббийсан, жавоб бер, Куёш!*

Шоирлар тафаккури ҳамиша теран бўлган, десак, ўзимизни мақтагандай бўламиз. Бироқ адолат юзасидан бор гапни айтиш зарур.

Йирик шоирлар наинки муайян миллат ёки аҳли башар, балки коинот миқёсида фикрлашлари табиий. Лекин бу теран тафаккурни шеърга айлантириш учун туғма истеъдод зарур. Хат-савдоди бор, озми-кўпми замонавий билимлардан хабардор ҳар бир одам коинот миқёсида фикрлай олади. Ҳамма гап шу фикрларни шеърга айлантириш, шеърга айлантирганда ҳам ибтидоинтиҳоси мавжуд, муайян нуқтадан бошланиб, муайян нуқтада, дейлик, ҳадди аълосида ниҳоясига етадиган, тўрт мучаси соғ, исталган қалбда акс-садо бериб, янграйдиган шеърга, ёхуд яна ҳам аниқроғи, тирик мавжудотга, барҳаёт қайноқ қалбнинг бедор парчасига айлантира билишда.

«Овора» шеърида ҳазинлик, ғам-ғусса оҳанг юракни симиллатади. Шеърнинг сўнги банди бу ғуссани яна ҳам кучайтиради, юксак пардаларда, авж пардаларга олиб чиқади:

*Қачонки, ўзандан узилади сув –
Уч кун оқмай қолса, бузилади сув.
Юрагим остида эзилади сув,
Кўзимга чиқолмай кўзёш овора.*

«Юракнинг остида сувнинг эзилишини», кўзга чиқолмаган кўз ёшнинг овора бўлишини» тасаввур қилинг. Тўрт банддан иборат шеърда мустаҳкам мантиқий боғлиғлик мавжуд. Шоир юраги остида эзилиб, кўзига чиқолмай овора бўлаётган кўзёшини «яқин ҳам келолмай, узоқ ҳам кетолмай ернинг атрофида овора сайёра»га, миллиард йил нур сочиб ҳам, заминни бир текис чаман этолмаган қуёшга» менгзайди. Шоирлик салоҳиятининг кучи-қудрати шундаки, кўз ёшнинг самода томчидай осилиб турган ойга ўхшашига бизларни ишонтира билган.

Иқболнинг илк ижодида мастона, мажнунона, телбавор, ўйноқи ишқ-муҳаббат тароналари устунлик қилган бўлса, кенйинчалик сир-асрори ўзига ҳам ноаён ғам-ғусса билан йўғрилган шеърлар кўпайиб бораётганининг гувоҳи бўламиз. Буни шоирнинг ўзи ҳам эътироф этади:

*Қайдан келаётир уюр-уюр ғам,
қайдан келаётир палахса ҳасрат?
Қайдан ёғаётир ширғоқдек алам,
Қайдан сизаётир лахта-лахта қон?*

Бу шеърнинг навбатдаги банди айниқса юксак санъаткорлик билан битилганини кези келганда таъкидлаш жоиз:

*«Милт» этган шуъла йўқ, «йилт» этган учқун,
Ваҳима сузади баҳри муҳитда.
Оғриган чол каби руҳият тушқун,
Ўлимни кутгандек оғир сукутда.*

Иқболнинг айни мана шу сатрлари Рауф Парфининг «Муктибодх» манзумасидаги қуйидаги дардли сатрлар билан ҳамоҳанг янграйди:

*Кундуз талвасада, кеча жон узган,
Сўқир вужудларнинг шаҳпарлари йўқ,
Руҳ - ташлаб кетилган уй каби тўзган,
Кўз – туман пинжида сўнаётган чўғ.*

Иқболнинг ижодида гоҳ Ғафур Ғулом, гоҳ Рауф Парфи, гоҳ Абдулла Орипов сатрларини эсга соладиган мисраларга дуч келишимиз табиий ҳол. Илло, Иқбол Мирзо айни шу буюклар елкасида юксалиб, қуйлаётган булбул. Шу боис унинг манзумалари ўзбекона самимийлиги, бағрикенглиги, ўзбекона ҳаётнинг камалакдек рангинлиги билан мафтун қилади.

ОҲАНГЛАР СЕҲРИ

Шеър оҳанги – вазн, маром, суръат, оҳангдош товушлар уй-фунлиги, хилма-хил қофиядан, бошқа қатор шеърий санъатлардан унумли фойдаланиш ҳисобига юзага келади.

Иқболнинг:

Олдим шоир деган тавқи лаънатни,

сатри оҳанги, сўзларнинг мантиқий узвийлиги билан мазкур шеърдаги бошқа барча сатрлардан фарқланади. Бу сатрнинг оҳанг жиҳатидан ажралиб туриши бежиз эмас. Шоир шу асно шеърхон диққатини мазкур шеърдаги асосий фикр айна шу сатрда мужассам эканига қаратади.

«Шеър оҳангини илғаш орқали унинг мазмунини чуқур ҳис этамиз. Лекин оҳанг деганда фақат сўзлар жарангини тушуниш ҳам нотўғри. Сўзнинг энг жозибали сифати мусиқа оҳангларидан ифодаланади. Мусиқанинг ҳар бир нозик тебраниши қайсидир алоҳида маъносидир, яъни мусиқада сўз ўз маъно оламини оҳанг тарзида намоён этади», деб ёзади мунаққид Раҳимжон Раҳмат «Жаннат соғинчи» мақоласида.

Одатда бирон йирик сана, шодиёна муносабати билан баландпарвоз, оёғи ердан узилган бақироқ шеърлар ўқишга одатланиб қолганимиз учунми, аввалига Иқбол Мирзонинг «Тилак» манзумасига ҳам беписандлик билан қарадим. Ҳолбуки икки-уч маротаба қайта ўқиш баробарида бу манзума наинки исталган янги йил остонасида, қолаверса, ҳар тонг яхши ният билан муқаддас ояти карима сингари «Ортда қолсин хиёнат, гуноҳ» дея қайта-қайта қироат қилса арзийдиган халқона фалсафий руҳ билан йўғрилганига имон келтирдим.

Лирик шоир – шахсийлашган халқ тимсоли. Халқ – туғма истеъдодли шоирлар, қолаверса буюк фарзандлари тимсолида шахсий қиёфа касб этади. Иқболнинг «Тилак» шеърида ҳам шахсийлашган ижтимоий муаммолар яққол намоён: «Умид бер мискинга, инсоф бер бойга, Тинчлик, кўнгли тўқлик – шоҳу гадойга». Дуога қўл очилганда, одатда мискин – бева-бечораларга умидворлик, дастурхонга тўқинлик, айна пайтда бой-бадавлатлар, йирик мансабдорларга адлу инсоф тилаймиз. Шу ўринда «Умид бер мискинга» иборасидаги «мискин» сифатига алоҳида аҳамият бериш ўринли. Бу калимаи шарифанинг шоирона заро-

фати бисёр. Лутфий, Хувайдо, Огаҳий, Фурқат сингари Мискин тахаллусли шоиримиз бўлгани бежиз эмас. «Мискин» дейилганда гарчи аксарият бечора-ночор, қўли қисқа-камхарж, камбағал-қашшоқлар назарда тутилса-да, шоир аини сифатлашга жуда теран мазмун-моҳият жо этади.

*Қирқ йилда бир йигит келар оламга,
Йигит юрагимни кўмма аламга.
Яна қирқ йил хизмат қилай онамга,
Янги йил, яхши йил бўлиб кел энди!*

Янги йил табриги, тилаги бўлгани ҳолда теран дардчиллик, ғусса, аламзадалик, шикасталик, шикоят ила йўғрилган арзнома:

*Арчажон, юмшатгин игналарингни,
Кел, ташла аразу гиналарингни.
Ойга чиқай босиб зиналарингни,
Янги йил, яхши йил бўлиб кел энди.*

«Арчажон, юмшатгил игналарингни» дея ёлворар экан, оддий арчага жон бахш этади, шеърхон кўз ўнгида кўнгилларини жароҳатлайдиган шафқатсиз золим тимсоли намоён бўлади. «Ойга чиқай босиб зиналарингни» сатрида ҳам шоир бадийятга зўр беради. «Ойга чиқиш» иборасига мурод-мақсадга етиш фикри сингдирилган.

Жонлантириш санъати – Иқбол Мирзо шеъриятида жуда кўп қўлланилган шеърый санъатлар жумласидан. «Янги йил, яхши йил бўлиб кел энди» дея хитоб қилиши асносида «Янги йил»ни ҳам ўзимиз сингари жонли мавжудотга айлантириб, «яхши йил бўлиб келиши»ни ҳам дўстона ўтинади. Мазкур ўтинч қатъий талаб билан йўғрилганини ҳам зукко шеърхон қалбан ҳис этади.

Ижтимоий аҳамият, ижтимоий қўламдорлик, салмоқ касб этгани боис наинки аламангиз, аини пайтда қисман ғазабнок, муайян маънода муросасиз нафрат омухта шахсий кечинмалар беихтиёр фавқулдда қудратли куч, шиддат, шижоатга айланади.

Иқболнинг аксарият шеър-манзумалари – тавалло-муножот. «Тилак» манзумасида ҳам Янги йил тимсолида, шубҳасиз, Пар-

вардигори оламга тавалло қилинади. Шоир гўё жойнамоз узра Қодир эгамга юзланиб, қайта-қайта саждага бош қўйган асно қалам тебратади. Илҳом париси воситасида бевосита Ҳаллоқи олам ила юзлашади.

«Қирқ йилда бир йигит келар оламга» дея шоир қирқинчи довонни забт этганини асрлар синовидан ўтган мақолдан фойдаланиб, ирсоли масал шеърий санъатини гўзал қўллагни ҳолда шукроналик билан эътироф этади. Мақол-маталлар шу қадар кўпки, улар воситасида наинки ҳар бир шеърга, балки ҳар бир сатрга санъаткорона маҳорат билан сайқал бермаслик истеъдодли шоир учун салкам гуноҳи кабиралар сирасига киради. Иқбол аксарият шеърларида ирсоли масал шеърий санъатини қўллайдиган «ғуссалари ёруғ» «мақолчи шоир».

Шоирнинг «юраги нафақат бедарвоза» (Абдулла Орипов), айни замонда ҳамиша кафтида. Шу боис таранг тортилган тор сингари билинар-билинемас елпиндидан ҳам тебраниб, акс садо беради. Шоир – ҳавас қилиб бўлмайдиган ярадор қалб соҳиби. Навоий ҳазратлари эътироф этгандек, ҳар қандай нишонга отилган ўқ дастлаб шоир қалбини жароҳатлайди. Бинобарин, Иқбол Мирзо истаса-истамаса «Гоҳ зарра нигоҳдан бағри тилинганидан» най сингари нола қилади.

«Уйинг буғдойга тўлсин» дея дуо қилган нуроний отахонлар сингари шоиримиз наинки деҳқоннинг, балки ҳар биримизнинг хонадонимизда ҳамиша тўкин-сочинлик бўлишини тилайди.

Рассом табиат манзараларию ҳаётий лавҳаларни қанчалик ўхшатиб чизса, санъаткорлиги шу қадар ёрқин акс этади. Шоир ҳам қалби кечинмаларини аниқ-равшан ифода этгани сайин эътироф-эътибор қозонаверади. Шу боис шеърий санъат усталари илҳом парисини юксак-юксаклардан эмас, балки аксарият ён-веридан қидирадилар ва топадилар. Теран ҳаётий руҳ билан йўғирилган нафақат шеърлар, балки барча бадий асарлар ўзига хос ҳаёт дорилфунунига айланади.

*Қорми – қул остида милтирайди чўғ,
Кетганлар жон узиб кетмаганлар, йўқ.
Сенга етганлар бор, етмаганлар – йўқ...
Янги йил, яхши йил бўлиб кел энди!*

Бадий-ижодий баркамоллик муҳри босилган мазкур армонли, айни пайтда ҳаётсевар некбинлик, умидворлик билан

йўғрилган, қатъий ҳукм сингари янграйдиган («Сенга етганлар бор, етмаганлар – йўқ!») сатрлари қаъридаги пинҳоний ҳикмат сеҳрлайди. Яратган эгамнинг меҳр-муруввати беадад экани кўнгилдан кечиб, шукрона айта энтикасиз.

Иқбол Мирзо Янги йилга «Ойга чиқай босиб зиналарингни» дея мурожаат қилиш асносида кучли бадий муболага – фавкуллода ташбеҳ билан лол этади.

Иқбол Мирзо меҳнатдан қочмайдиган, аксинча меҳнатсевар заҳматкаш шоир. «Яна қирқ йил хизмат қилай онамга» дея чоғланиш асносида «ёруғ ғуссалар» билан ич-ичдан нур сочадиган оташнафас шеърлари билан ҳар биримизнинг нурга-зиёга ташна кўнгилларимизни мунаввар айлашга ҳозир у нозир эканига урғу беради.

Шу ўринда Иқбол Мирзо ўз шеърларида қўллаган айрим шеърый санъатларни тилга олиб ўтишни лозим топдик:

1. *Мувозана* санъати – «вазн (ўлчов) жиҳатидан тенгдошлик» – мисралардаги барча сўзларнинг вазн (ўлчов) жиҳатидан ўзаро тенг бўлишини назарда тутати:

*Билак ташлаб бўйнимга
Кулиб, кирди қўйнимга.
Кейин деди: «Барибир –
Бошқа биров ўйимда...»*

Ёхуд:

*Шовуллаган дарёлар,
Ловуллаган саҳролар,
Дилимдаги оғриққа,
Топилгайми даволар?*

Ёхуд:

*Ширин қулган шумасми?
Боғлаб олган шумасми?*

*Аввал бағрин очди у,
Кейин заҳрин сочди у.*

Бу байтда мавозана санъати билан бирга зулқофиятайин – кўш қофия – бир йўла икки сўзнинг қофиядошлиги – санъати

ҳам (бағрин-заҳрин, очди-сочди) бўлиб, нафис шеърий оҳанг ҳосил қилинган.

2. *Такрир* «такрорлаш» маъносини ифодаловчи лафзий санъат:

Шоир «Етиб келдим» шеърининг ҳар бир сўнги бандида шу лафзий санъатни моҳирона қўллаган:

Етиб келдим

*Етиб келдим, мана муҳаббат юрти,
Тилимда тупукдай қуриди калом.
Эшик ҳалқасини уч бора урдим:
Ассалом... Ассалом... Ассалом...*

*Мен гулшан кутгандим, гулхан кўринди,
Сафо излаб, топдим қип-қизил саҳро.
Юзимга уч карра ҳовур урилди:
Марҳабо... Марҳабо... Марҳабо...*

*Наҳот оташгоҳлар орзу қилганим?
Наҳот олов ичра қоларман мангу?
Ажаб, ҳузур топди руҳ ила таним:
Алҳамду... Алҳамду... Алҳамду...*

*Танидим. Ва секин ўзимдан қулдим,
Қулинг қуллуғини қабул эт, эй ёр!
Афсус, бесар умрим, эсиз ҳайф умрим:
Истиғфор... Истиғфор... Истиғфор...*

*Хушбўй чечаклардан бураркан юзни,
Май, чолғу, қизлардан бўларкан жудо,
Ҳеч ким мендек шодон айтмас бу сўзни:
Алвидо... Алвидо... Алвидо...*

3. *Тажоҳули ориф* – «билиб туриб билмасликка олиш» маъносини ифодаловчи шеърий санъат:

*Балчиқдаги балиқ – қадриммасми, Салим,
Сенинг дардинг менинг дардиммасми, Салим?*

Ёхуд:

*Ажойиб қиз экан-да,
Қарашлари ғалати.
Севгимас, бу – касаллик,
Тағин Худо билади.*

4. *Ташхис* – жонлантириш шеърӣй санъати:

*«Қизғалдоқ бош эгиб турар бағри қон»,
«Узала тушганча бўзлайди қабр»,
«Умри ярим баҳор-ёзлик атиргул,
Ўз хуснидан боши ҳам кўринади».*

5. *Ирсоли масал*:

*«Икки бешик бошин тутган бўлар нобуд»
«Банда тадбир қилар, Яратган – тақдир».*

6. *Истифҳом* – «сўрамоқ» маъносини ифодаловчи лафзий санъат.

*Не сайёдсан, не жаллодсан, не золимсан!
Тиғида нур ярқираган ҳилолимсан!
Умидимсан, орзуимсан, хаёлимсан...
Ўйлаб, ўйга етолмасам нима қилай?*

Ёхуд:

*Худойим мен учун яратган ғунча,
Кимларга дуч келдинг менга келгунча?*

ДОНИШМАНД ШАРҚ

*Ишонганим ўзингсан, бегона тутма, Тангрим,
Хаёлимдасан доим, сен ҳам унутма, Тангрим,
Мажолим етганидан кўпини кутма, Тангрим,
Байтим билан дилларда Байтуллоҳлар қурай ман.*

Иқбол МИРЗО

Шарққа донишмандликнинг нисбат берилиши бежиз эмас. Башарият бешикларидан бири – Шарқ бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас. Конфуций таълимоти, ҳинд ведалари, ҳатто «Зардуштийлик»ни ҳам донишмандлик қомуси, ҳаётий дастуриламал дея комил ишонч билан айта оламиз. Саъдий Шеърозийнинг «Бўстон» ва «Гулистон» асарлари дидактикага яқин эканидан қатъий назар буюк ҳаёт дорилфунуни сифатида жаҳон миқёсида тан олинган. Жаҳон шоирларининг пешқадами дея эътироф қилинишида Саъдийнинг халқона донишмандлик билан, фалсафийлик билан йўғрилган ижоди ҳал қилувчи ўрин тутгани шубҳасиз.

Миллий адабиётимиз тарихига назар ташлағудай бўлсак, «Қутадғу билик»ни ҳам, ҳазрат Навоийнинг «Ҳамса»сини ташкил қилувчи дostonларни, айниқса «Лисон ут тайр» дostonини ҳам донишмандлик асарлари, донишмандлик қомуслари сира-сига киритишимиз мумкин. Умар Ҳайём, Мирза Бедил рубоийётнинг негизини ҳам фалсафий мушоҳадалар ташкил қилади ва айна шу боис уларнинг умри боқий.

Шарқ фарзандлари сифатида фалсафага, ҳикматга ташна-миз. Шу боис ҳам аксарият буюк адиб-шоирларимиз асарларида фалсафийлик, донишмандлик, насиҳатгўйлик алоҳида ўрин тутди.

Иқбол Мирзонинг шеърлятида ҳам фалсафий мушоҳадагўйлик тобора теранлашиб бораётгани бежиз эмас. Чунки донишмандлик фазилати наинки шоирларимизнинг, балки ҳар бири-мизнинг қон-қонимизга сингиб кетган.

Иқболнинг қатор шеърляри насиҳатбозликдай таассурот қолдиради. Бироқ дастлабки таассурот ҳамиша алдамчи бўлади. Иқболнинг аксарият шеърляри сохталикдан, юзакиликдан ҳоли. Шоли курмаксиз бўлганидай унинг барча шеърлярини ҳам бадий юксак деб айта олмаймиз. Қолаверса, ҳар қанча юксак истеъдод соҳиби бўлмасин, шоирдан фақат бадий юксак шеър дostonлар талаб қилиш ҳам адолатдан эмас.

Иқболнинг «Кўринади» сарлавҳали шеъри бир қараганда, оддий кузатувчининг шунчаки қайдларидай таассурот қолдиради. Аслида эса бу шеърда шоирнинг қалбидаги туғёнлар жўш уради.

Биз Иқбол Мирзо сингари соф лирик шоирга Муқимий-Фуркат вафотидан кейин орадан юз йилча фурсат ўтгач, сазовор бўлганимиз каби халқ руҳиятидаги товланиш-эврилишлар бевосита адабиётда, ўзбек адабиёти ҳақида гап кетганда эса, унинг етакчи жанри - шеъриятда ўз аксини топиб бораверади.

*Бир қушча сўйлайди менинг руҳимда,
Мен сенинг исмингни билмайман, қушчам, –*

деб ёзганди Рауф Парфи ижодининг илк кезлари – 1963 йилда. Иқбол ҳам шунга ҳамоханг равишда «Шеърият шахс ихтиёридан ташқари ҳодиса сифатида гўзал» дея эътироф этади. Бу ҳам бўлса истеъдод Оллоҳ томонидан ҳаёда этиладиган неъмат эканини исботлайди.

«60-йиллар шеъриятининг бир илдизи, айниқса, шакл, ифода бобида мумтоз адабиёт ва Чўлпон, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Рафур Ғулом каби шоирлар ижодиан сув ичса, бошқа бири Пушкин, Лермонтов, Есенин сингари рус шоирлари поэзиясига боғланади». 70-йилларнинг истеъдодли вакиллари шеъриятида салафлар ашъорининг асосий фазилатлари – вазн, оҳанг, ифода усули... деярли сақланиб қолинди. Айни пайтда мавжуд шеърият шакллари бузиб, дунё адабиётининг илғор йўналишларидан озикланган ҳолда янги ифода усулида шеърият яратишга муваффақ бўлганлар ҳам улар орасида», деб ёзади мунақиид Улуғбек Ҳамдам.

Қисман умумий, қисман мавҳум даъво. Қайси бир шоирни назарда тутган ҳолда шундай фикрни илгари сураётгани аниқ эмас. Таҳлил аниқликни хуш кўради. Улуғбек эса қаёққадир шошилгандай масалани чуқур таҳлил қилиш ўрнига нимадандир андиша қилгандай, чўчигандай, умумий мулоҳазалар билан кифояланади. Ҳолбуки 70-йилларнинг истеъдодли вакиллари шеърий санъаткорлик бобида ўзидан олдинги авлод, хусусан, Рауф Парфи даражасига ҳам юксала олмади. Албатта, Навоийдан кейин ҳазрат даражасида ижод қилган салоҳият соҳиби чиқмагани боис ундан кейин ижод қилган шоирларимизнинг адабий меросидан юз ўгира олмаймиз. Шу маънода 70-йиллар

авлодининг ижоди ҳам адабиётимизнинг кейинги равнақи йўлида навбатдаги босқич-поғона бўлди, десак ҳақиқатга нисбатан яқинлашган бўламиз.

«90-йиллар ёшлар шеърияти моҳиятни ифода қилиш усулига кўра, асосан, уч хил. Биринчиси, халқона оҳанг бўлиб, ушбу усулнинг вакиллари М.Юсуф, С.Саййид, Р.Мусулмон, Иқбол, Минҳожиддин Мирзо каби шоирлардир. Улар ижодининг ютуқ ва камчиликлари айнан шу усулда яширин. Уларнинг шеъри ўқувчига тез етиб боради, тез сингади, шу билан бирга тез унутилади ҳам. «Унутилади» деганимиз шу маънодаки, уларнинг таъсир муддати ўқувчининг юраги ва онгини ҳалаёнга солиш вақти тез кечади» (Улуғбек Ҳамдам).

Биринчидан, танқидчиликда истеъдоди турли даражадаги ижодкорларни бир қозонга, «битта тоғорага солиб, ўлчаш» (Абдулла Қаҳҳор) тамойили ҳамон ҳукм сураётгани алам қилади. Иккинчидан, Иқбол Мирзо шеърияти Улуғбек Ҳамдам даъво қилгандай «тез унутиладиган» машқий тизмалар сирасига кирмайди.

Улуғбек Ҳамдам 90-йиллар шеъриятининг иккинчи ифода усули «анъанавий йўналиш, учинчиси эса «модерн йўналиш» деган фикрни илгари суради.

Озарбайжонлик адабиётшунос Асад Жаҳонгир замонавий озарбайжон шеъриятидаги асосан тўрт йўналиш мавжуд деб ҳисоблайди:

1. Реалистик шеърият.
2. Романтик-рамзий шеърият.
3. Модерн шеърият.
4. Постмодерн шеърият.

Аслида, замонавий ўзбек шеъриятини ҳам Асад Жаҳонгир санаб ўтган дастлабки уч йўналишга бўлиш тўғрироқ бўларди.

Ўшанда Улуғбек Ҳамдам қайд этган «халқона оҳанг ва анъанавий услубда» ижод қилаётган шоирларни реалистик шеърият вакиллари дея эътироф этган бўламиз. Чунки бу усулда ижод қилаётган шоирлар ижодида қатор услубий муштараклар мавжуд. Бунини Улуғбек Ҳамдам ҳам: «Аънавий йўналиш – халқона ва учинчи – модерн руҳдаги шеърият ўртасида гўё бир кўприк» дея эътироф этади.

Улуғбек Ҳамдам «халқона ва анъанавий усулларда ёзадиган шоирларнинг шеърларида бадий асарнинг энг зарурий унсурларидан бири – самимият уфуриб туради ва у ўқувчининг

қалбида акс-садо уйғотади. Бироқ қай бирларида фалсафий теранлик, қай бирларида «мен»дан ўтказиб идрок этилган изтиробнинг шеър бадииятига сингдирилган тиниқ суврати етишмайди», дея даъво қилади.

Улуғбек Ҳамдам бу фикрларни 90-йиллар шеърятини, бинобарин Иқбол Мирзонинг ҳам ўша йиллардаги ижодидан келиб чиққан ҳолда илгари сурган. Умид қиламанки, Иқболнинг шу кунгача яратган асарлари билан атрофлича танишиш асносида ҳатто Улуғбек Ҳамдам ҳам бундай қарашини тубдан ўзгартиради. Чунки Иқбол Мирзо шеърятда «фалсафий теранлик ҳам, «мен» дан ўтказиб идрок этилган изтиробнинг шеър бадииятига сингдирилган тиниқ суврати» ҳам яққол кўзга ташланадигина эмас, ҳатто кўзни қамаштиради.

Улуғбек Ҳамдам айни пайтда А.Қутбиддин, Б.Рўзимухаммад каби модерн усул вакиллари асарларини баҳолашда «ҳотамтойлик» қилади: бундай «шоирларимиз шеърлари юксак ва нозик бадиияти, санъаткорона пишиқ ишланган куйма мисралари, чақмоқдек чақиб, хотирага михланиб қолувчи ташбеҳ, истиора, ўхшатишлари, ниҳоят, қай бирларидаги жунун, қай бирларидаги фалсафий мушоҳада чуқурлиги ўқувчини ғаройиб олам – хаёл ва тасаввурлар дунёси сари етаклайди, унинг кўнглига ҳисобсиз завқу қувонч бағишлайди». Менимча, бундай юксак баҳога, реалистик, лирик шеърятнинг етакчи вакили Иқбол Мирзо ҳам лойиқ.

Айни замонда Асқад Мухтор «традиция ҳар бир янги шеърятнинг ич-ичига сингишган, унинг энг яхши хусусиятларини белгиловчи руҳият» бўлгани боис шоирларни «традицион ва новатор»ларга ажратишни маъқулламаган: «Традициясиз ҳеч қанақа шоир, ҳеч қанақа изланиш, ҳеч қанақа новаторлик йўқ. Изланувчи шоир учун поэзиянинг имкониятлари туганмасдир. Поэзия мудом янгиланиш ғояси билан яшайди. Традиция эса янги шеърят яратиладиган адабий-бадиий муҳит, у нафас оладиган ҳаво. Ундан четдаги, шунчаки экспериментаторликлар ўзига хосликнинг иллюзиясидир» («Шеър – шоирнинг ижтимоий виждони»). Рауф Парфининг «Сабр дарахти» шеърый тўпламига сўзбоши).

Бинобарин, «халқона ва анъанавий» усулга нисбатан «реалистик» йўналиш деган таъриф тўғрироқ.

Иқбол Мирзо шеърятининг моҳияти ифодалашда муҳтарам Умарали Норматов ҳаққоний баҳолашга интилади:

«У она-Ватан, тарих, кечмиш сабоқлари, киндик қони тўкилган юрт, болалик хотиралари, ишқ-муҳаббат, ҳижрон изтироби, висол сурури ҳақида куйлайдими, бу фоний дунёдан бевақт кетган отасига, шоир оғаларига атаб марсиялар битадими – фақат ўзи ҳис этган, қалбидан кечган ҳис-туйғуларини **қўшиққа солади** (*таъкид бизники – А.Пардаев*); кутилмаган, фақат Иқбол қаламигагина хос бетакрор ташбеҳлар ўз-ўзидан куйилиб келади, халқ қўшиқларидан, қадим битиклардан ўтган мисралар худди шоирнинг ихтиросидек янграйди». Муҳтарам домла Умарали Норматов эхтиросга берилиб, шоир ижодининг моҳиятини белгилашда уни «қўшиқчи шоирлар» қаторига тиркаб, бир ёқламаликка йўл қўяди: Иқболнинг «илк шеърларида ҳам қўшиқчиликка мойиллик аломатлари кўринган эди. Мана, неча йилдирки, у қўшиқлар қанотида парвоз этиб келади»¹.

Ҳолбуки, Иқбол Мирзо ўзини қўшиқ ёзадиган шоир ҳисобламайди (раҳматли Муҳаммад Юсуф ҳам ўзига «қўшиқчи шоир» дея таъриф берилишини ёқтирмасди). Бу ҳақда шоир суҳбатларидан бирида шундай дейди:

«...қўшиқ ёзувчилар билан чинакам шоир ўртасидаги фарқ... яшиқ ясайдиган уста билан бешиқ ясайдиган уста орасидаги тафовутга тўғри келади»².

Шу маънода Умарали Норматов «Иқбол Мирзонинг шеърляти бамисоли қўшиқдай, она алласидай қалбимизга яқин» деса, фирки ожизимча, тўғрироқ бўларди.

Иқбол шу суҳбатида: «Шеър – самимий, рост бўлиши керак, худди саришта хонадондек, ҳамма нарсаси жойида бўлиши шарт: ташбеҳ, фикр, туйғу, оҳанг... шунда таъсирчан бўлади, юракка ёқади». Шунинг баробарида бугунги ўтиш даври мураккабликлари устидан ҳукм чиқаради:

«Шундай даврлар бўларканки, инсоннинг бор тубанликлари, иллатлари юзага чиқиши ва бу табиий ҳолга айланишига зўр муҳит яратиларкан. Шу ботқоқдан соғ-омон чиқармиканмиз, деб ўйлайман».

Лириканинг ўзига хосликлари орасида шеърининг шакл алоҳида ўрин тутади. Етук лирик шоирларидан бири Александр Блок лирик шеърнинг ҳажми борасида Есенинга таълим бераркан,

¹ «Ўзб. Адабиёти ва санъати», 2005 йил, 14-октябрь, 42-сон.

² «Даракчи» газетаси, 2004 йил, 17 июнь, 25-сон.

йигирма сатрдан ошмаслиги кераклигини уқтиради. Аксинча шоир калаванинг учини йўқотиб қўяди, дея огоҳлантиради Блок.

Иқбол Мирзони ёлғиз лирик шоир сифатида талқин қилиш ҳам қисман нотўғри. Иқбол – туғма истеъдод соҳиби. Туғма истеъдод соҳиблари эса нафақат лирикада, кутилмаганда бошқа бадиий жанрларда ҳам қобилиятини намоён қилишлари ҳеч гап эмас. Чўлпон ҳам лирик шоир, айна пайтда романнавис, улкан таржимон, драматург. Ғафур Ғулом истеъдоди ҳам ёлғиз лирик шеърлар билан чекланиб қолмаган. Ҳамид Олимжон, Шайхзода ижоди ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин.

Пушкин ҳам, Лермонтов ҳам моҳиятан лирик. Ҳамма гап мана шу тор доирада қолиб кетмасликда. Улар лирик шоир сифатида адабиёт майдонига кириб келгани ҳолда кейинчалик лирика қобилигини ёриб чиқиб, юксала олган даҳолар сирасига кирадилар. Бинобарин, Иқбол Мирзони ҳам бепоён ижодий уфқлар чорлаётир. Ҳамма гап ана шу уфқларни илҳом тулпор билан забт эта билишда. Бунинг учун шоир ваҳиймонанд асрий даъватларга ҳамоҳанг қалб даъвати билан яшашни шоир қилиб олишига шубҳа қилмаймиз.

* * *

Иқбол Мирзо шеърий тўпламлари қисман бўлса ҳам кўҳна девонларни эслатади. Бинобарин, қадимда девон тузишда дастлаб лирик ғазаллар берилади, кетидан эса бошқа жанрлардаги шеърлар, хусусан мураббалар, мухаммаслар, фардлар, туюқлар жой олади. Иқбол Мирзонинг «Сизни куйлайман» шеърлар тўплами алоҳида тадқиқотга мавзу бўладиган, залворли «Сени деб» мусаддаси билан якунланган бўлса, «Агар жаннат кўкда бўлса...» шеърлар тўплами мухаммас билан якун топган. Узоқ масофага чопадиган спортчилар марра чизиғи яқинлашганда бутун куч-ғайратини ишга солгани сингари, боксёрлар ҳам сўнги раундларда зарбаларни имкон борича кучайтиргани сингари Иқбол Мирзо ҳам шеърий тўплам тўғрисида ўқувчининг таассуротлари яна ҳам яхши бўлишини истагандек, тўплам охирига забардаст шеърларни жойлайди.

*Эрта баҳор чоғида гулимни ерга қўмдим,
Ўқинмасин деб ёлғиз дилимни бирга қўмдим,
Бедил бўлиб тизгинсиз тилимни ерга қўмдим,*

*Бир сатри йиғи бўлди, бир сатри бўлди сабот,
Ҳаёт давом этади, давом этади ҳаёт.*

Шеърый жанрларнинг ҳар бири кўтара оладиган, кўтара олмайдиган шоирона дардлар мавжуд. Жумладан, фард ва тўртлик ёзиш учун ҳикматомуз мулоҳазалар талаб этилади. Муҳаббат мавзуидаги шеърлар учун эса тўрт-беш бандли мурабба шакли мос. Зарофатли мулоҳазалар, тафаккур миқёслари қамровдор, уммонлар қадар теран дард-изтироблар ифодаси учун мухаммас, мусаддас, мусамман каби шеърый жанрлар мавжуд. Бинобарин, Нодиранинг «Фироқнома»си ҳар бири ўн сатрдан иборат шеърый жанрда яратилган.

Иқбол Мирзонинг мазкур мухаммаси ҳаёт-мамот мадҳиясидай янграйди. Мазкур мухаммасда ҳаёт ва мамот, муҳаббат ва нафрат, қувонч ва кулфат, тантана ва аза, табассум ва кўз ёшлари уйғунлашиб, камалакдай ранг-баранглик касб этган. Дутор ва тор сингари торли чолғу асбоблари созланмаса, ёхуд доира оловда қиздирилмаса, уларда тингловчилар қалбини таъсир қиладиган куйлар чалиш даргумон. Истеъдодли шоир ҳам шеърхонлар қалбини ларзага соладиган шоҳ байтлар тизиши учун дастлаб ўз қалбида зилзилалар, тўфонлар рўй бериши керак.

Ҳаёт барчани, айниқса халқ қалбининг тилмочлари, халқ дарду қувончларининг жарчилари бўлган шоирларни ўта жиддий имтиҳонлардан ўтказди. Бир неча йил муқаддам биродаримиз Иқбол Мирзо жудолик кулфатига дучор бўлганда, бу ҳолат шоир ижодида қандай ифода топар экан, деган фикр кўнглимдан кечганди. Кулфат оқибатида чўкмайдиган инсонни топиш даргумон. Бироқ айна оғир ҳолатда ҳамма ҳам ҳаётга некинлик билан муносабатда бўла олмайди. Шоирнинг вазифаси эса аҳволи «яшин урган дарахтлар»дан минг чандон оғир бўлганда ҳам келажакка умидни йўқотмасликдан иборат. Чунки шоир, таъбир жоиз бўлса, шахсийлашган халқ. Бинобарин, истеъдодли ҳар бир шоир наинки ўз шахсий қисмати, балки бутун халқ, қолаверса башарият ҳаёти учун масъул. Иқбол Мирзонинг мазкур мухаммасида тош юракни ҳам сел қила оладиган қайғу бўлгани ҳолда келажакка комил ишонч машъаласи ҳам порлайди.

ВАТАН АЛЁРИ

*Агар жаннат кўкда бўлса
остидадир Ўзбекистон,
Ашар жаннат ерда бўлса
устидадир Ўзбекистон.*

Иқбол МИРЗО

Яхши китоб харид қилсам, беминнат ҳамдард, ҳамфикр, сирдош дўст, кўнглимдаги исмсиз ўй-ниятлар тилмочию беадад дарду аламлар шифожўйини топгандай бошим осмонга етади.

Ўзбекистон халқ шоири Иқбол Мирзонинг ҳажман мўъжаз, мазмунан уммонлар қадар теран, бадий жиҳатдан она алласидай ардоқли манзумалардан жамланган «Агар жаннат кўкда бўлса...»¹¹ шеърий тўплами мен сингари шеърият, муқаддас калом шайдоларига ажойиб тухфа бўлди.

Иқбол Мирзо шеърияти нурунийлар каби вазминлашди, зукко олимларга хос теран мулоҳазагўйлик касб этди, файласуфлардай бағрикенглик билан йўғрилди. Халқона ҳикматдай янграйдиган шоҳ байтлари маънавий пири комилдай давр ва дил жароҳатларини даволайдиган шифобахш малҳамга айланди.

Ҳаётнинг барча соҳалари каби адабиётга давлат даражасида эътибор-ғамхўрлик кўрсатилиши салмоқли натижаларини бераётир. Жўшқин ва бунёдкор замона қаҳрамони акс этган бадий асарлар яратилмаяпти, деган даъволарга қисман қўшилмасликка ҳаққим бор. Нима учун? Сиз Иқбол Мирзо сингари шоирларнинг шижоатли лирик қаҳрамонию истеъдодли адибларимиз яратган тимсолларнинг серқирра суврату сийратига синчиклаб қаранг: пешқадам замон қаҳрамонини топасиз ва беихтиёр эргашасиз!

Она юртимиз таърифини Ҳамид Олимжон юксак пардаларда куйлаган, Абдулла Ориповнинг «Ўзбекистон – Ватаним маним!» сатри умумхалқ шиорига айланган. Айни анъанани бугунги кунда Иқбол Мирзо шараф билан уддалаётир:

*Мангу озод бўлгин, мангу обод бўл,
Шонинг кўтарганга куч бўл, қанот бўл!
Асл ўғлонларга қасам бўл, онт бўл:
Ватан кўнгилдадир, кўнгил ватанда!*

¹¹ Иқбол Мирзо, «Агар жаннат кўкда бўлса...», «SHARO» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, Т., 2010 йил.

Тетапоя кезларида ёрини топган шоир, ниҳоят, йиллар ўтиб она юртини топиб – кашф этиб, «Ватан кўнгилдадир, кўнгил ватанда!» дея ҳайқирар экан, унинг камолот пиллапоясига қадам қўйганидан шодланасиз. Қўшиғига жўр бўлиб, «Ватан кўнгилдадир, кўнгил ватанда» шоҳ сатрини ояти шарифадай такрорлай-такрорлай юрагингиз сардафтарига зарб этасиз.

Шоирнинг табиат мавзусидаги шеърлари, хусусан «Наврўз қўшиғи»да ҳам «деҳқону боғбон юртимиз» мадҳ этилади, бахту иқбол башорат қилинади. Навбаҳорнинг рангин камалаклари она халқимиз учун «саодат кўприги» сифатида шеърга солиниши қайси қалбга қувончу ҳаётбахш умид бахш этмайди!

Мавлоно Шайхзода ва Абдулла Орипов назмида Ўзбекистон «ёлдор арслон» сифатида мадҳ этилади. Иқбол Мирзо она юртимиз мадҳини яна бир оҳорли назмий ташбеҳ билан бойитди. У юртимизни «дунё харитасида ўйноқлаб турган тулпор» дея васф этади.

Иқбол Мирзо дастлабки кезларида она қишлоғию кейинчалик олтин водий ҳақида жўмард фарзандлик меҳри билан йўғрилган шеърлар битди. Бугун эса Тошкенту Самарқанду Қўқону Марғилону ҳатто жуғрофий жиҳатдан олис, қалбан эса бағримизга пайваста Қорақалпоқ заминидаги Эллиққалъа сингари шаҳарларгача оташин ватанпарварлик, миллатпарварлик руҳи билан суғорилган шеъриятида бор бўй-басти билан қад ростламоқда. Бинобарин, «юрт ва миллат севгиси, Оллоҳ олдидаги масъулият, тўғрилиқ шахс камолининг дахлсиз шартлари» эканини Иқбол Мирзо шоир сифатида ҳам, оддий инсон сифатида ҳам, энг муҳими Ўзбекистоннинг содиқ фуқароси сифатида тегран англайди.

Мумтоз шеъриятимизда ҳам, замонавий шеъриятимизда ҳам шаҳарларимиз мадҳ этилган беназир назмий дурдоналар бисёр. Академик шоир Ғафур Ғулом мамлакатимиз пойтахти шаҳри Шошни «Қиши – ёз, кузи – баҳор, туни – кунидан равшан» тарзида ғафуруна кўтаринкилик билан куйлаган. Шайхзода домла «Тошкентнома» достони билан пойтахтимизнинг безавол муҳташам назмий ҳайкалини бунёд этган.

Айни руҳдаги асарлар Иқбол Мирзонинг, таъбир жоиз бўлса, «Самарқанднома» шеърий туркуми ҳисобига яна ҳам бойиди. «Самарқанд» туркумидан жой олган манзумалар Сергей Есениннинг «Форс тароналари» билан бемалол беллаша олади. Бинобарин, шоир мазкур шеърий туркумида Самарқанд шаҳри-

нинг самовот қадар юксак мақомига уйғун қалам тебратиши асносида соҳибқирон Амир Темир номидан «Имонингни авайла!» дея даъват қилгани ҳолда дини ислом тарғиботчиси Имом Абу Ҳомид Ғаззолий сингари «Қалбингни асрагил!» дея баркамолликка ундайди.

Ўзбек халқининг бахти бутун, илло азал аксар султонларимиз ҳам «сувратан шоҳу сийратан дарвеш» (Навоий). Соҳибқирон Амир Темир бобомиз бу борада барчамизга то рўзи қиёмат ибрат, дея эътироф этади Иқбол Мирзо:

*Теран бориб етган мантиққа Амир:
Саид Баракани кўтариб бошга
Ўзига пойгакдан жой олмиш, ахир!*

Иқбол Мирзонинг она Ўзбекистон, тобора гўзаллашиб бораётган шаҳару қишлоқларимизни кўтаринки руҳ билан куйловчи алёрлари Жуброн Халил Жуброннинг қуйидаги эътирофига ҳамоҳанг янграйди:

«Уйимга муҳаббатим – шаҳримга муҳаббатимнинг арзимас қисми, шаҳримга муҳаббатим эса – она заминга муҳаббатим бир зуваласи, холос. Заминни жони дилим билан севаман. Илло, она Ер инсоният – илоҳиётнинг кураи арздаги халифаси вояга етган муқаддас қадамжо».

Чўлпон – эрк куйчиси, Ҳамид Олимжон – бахт бахшиси, Ғафур Ғулом – гуруру шону шавкат ҳофизси, Абдулла Орипов – юксак баркамоллик пайғомчиси, Рауф Парфи – иймону эътиқод жарчиси сифатида эътироф этилган бўлса, Иқбол Мирзо наинки Истиқлол ва она ватан куйчиси, айни пайтда юқорида саналган ардоқли шоирларимиз фазилатларини назмий гулдастасида жамлагандай.

Шоир кўп, яхши шеър қаҳат, деган гапларни эшитсам, ўзимни кўярга жой тополмайдиган ҳолатга тушаман. Ношукрмиз-да! Борига қаноат қилиш, қадрлашни билмаймиз. Ҳолбуки, олтин ҳам ёмби ҳолатда камдан-кам учрайди. Жилд-жилд китоблар орасига олтин заррачаларидай сочиб юборилган ҳаёт ҳақиқати билан йўғрилган шоҳона байтларни ёмби ҳолатига келтиришга эринамиз-да, «шоир кўпу яхши шеър қаҳат», дея салкам гуноҳи кабирадан қолишмайдиган ношукрлик домига илинамиз. Ҳолбуки, шоири замон бағри қони билан омухта аламларини баралла ошкор қилиб ёлворади:

*Кўпга келган қулфатларга чап берма,
Маҳмадана майналарга гап берма.
Кўнгил обод бўлсин, сиртга зеб берма,
Ўзбек ўғли, ўзгингни унутма!*

Иқбол Мирзонинг «Дадамни соғиниб» шеъридаги чексиз меҳрдан юрагим туғёнга келди:

*Қирқ ёшдан ўтдимۇ дард ўта қолмас,
Кўксимга муз боссам – совута олмас,
Меҳрибон онам ҳам овута олмас
Дадамни соғиниб йиғлайман, дўстлар.*

«Халқининг бошида, пошшо пойида» ҳам марҳум падари бузрукворини соғиниб йиғлаётган шоирга шунчалар ҳавасим келдики, эй Худо, ҳар ота-онага шундай солиҳ фарзанд, ҳар миллату элатга шундай фидойи булбулзабон шоир бер, дея ёлвордим.

Иқбол Мирзо билан танишганимга йигирма йил бўлаяпти. Бир йигит қирқ йилда етилади деганлардай, шоир қирқ ёш миёнасида шеърият султонига айланишига Иқбол Мирзонинг назмий ҳаёти солномаси мисолида ишонч ҳосил қилдим. Жамии қаламкашлар қошида таъзимдаман. Лекин, биродарлар, ижозат беринг, Иқбол Мирзони назарда тутиб, бор куч-қудратим билан ҳайқирай:

Ҳақиқий шоир дояси – муҳаббат, раҳнамози – Парвардигори олам, ашаддий душмани – жаннат матруди, сарбони – Имон, ялови – эътиқоду виждон, яроғи – ору номус, буду нобуди – меҳру оқибат; пировардида Эзгулик ва Ёвузлик муҳорабасининг шаҳиди, тахти – халқ қалби, бахти – абадият!

Барча истеъдодли шоирлар сингари Иқбол Мирзо шеъриятига ҳам бадий зарофат, дилбар таронадай равонлик, кўпмаънолилик, киноя, истеҳзо хос. Шоир қатор шеърий санъатлардан усталик билан фойдаланади. Жумладан, «Бемор» тўртлигида ирсоли масал шеърий санъати яширин қўлланган, яъни тўртлик негизини «беғонага чоҳ қазиган ўзи тушади» мақолининг мазмуни ташкил қилади:

*Бемор эдим, ўласан, деб табиб айтди,
Оқшом бориб ўзимга гўр ўйиб келдим.*

*Лекин табиб узилибди саҳар пайти,
Ўша гўрга табибимни қўйиб келдим.*

Иқбол Мирзо бармоқ вазни қоидаларига оғишмай амал қилади ва аксарият тўқ қофиялар қўллайди. Бинобарин, «оқ кумдай-заққумдай» сингари бетакрор тўқ қофиялар манзумаларнинг жозибадор оҳангини ҳам, теран мазмун-моҳиятини ҳам кучайтиради.

Буюк Ипак Йўли, қолаверса жаҳоний тамаддунлар чорраҳасида жойлашган диёримиз азалдан жаҳон афкор оммаси эътиборини оханрабодай тортиб келади. Айниқса, кейинги йиллардаги бунёдкорлик ишлари шарофати билан жаҳон аҳлининг диққати Ўзбекистонга муболағасиз жалб қилинган. Ўзбекистон яқин келажакда ривожланган давлатлар сафидан жой олиши тан олинмоқда. Бинобарин, матбаачилик соҳасида ҳам дунёга кўз-кўз қилишга арзийдиган ютуқларга эгамиз. Жумладан, Иқбол Мирзонинг «SHARO» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририятида чоп этилган мазкур тўплами мумтоз ва замонавий китобат санъати юксак тарзда уйғунлашган нодир намуна сифатида ҳам қадрли.

Иқбол Мирзо «Ҳаёт давом этади» манзумасида каромат қилади:

*Бори ҳикмат тупроқда
қат-қат кимё яширин,
Она ер ўзагида
қайноқ зиё яширин,
Товонинг тагида ҳам
юз минг дунё яширин,
Рўёбини тополмай
пинҳон чекади фарёд,
Ҳаёт давом этади,
давом этади ҳаёт.*

Дориломон замон шарофати билан балоғат пиллапоясига юксалган Ўзбекистон халқ шоири Иқбол Мирзо «товонимиз тагида яширин юз минг дунё» сир-асрорларини кашф этишимизда камёб истеъдоди билан камарбаста бўлиши шубҳасиз.

«Ўз.А.ва С.», 2012 йил, 29-апрель сониди босилган.

УМИД МАХЗАНИ

*Кеч, Навоий, жону кўнглунгдинки, йўқтур ишқ аро
Чора оху жон гудозу нолаи дилсўздин.*

...

*«Шеър соҳиби каломи шариф сеҳрини
бошқара билади ва шоирга улар
афсунгарнинг содиқ фаришталари
сингари хизмат қилади».*

Валерий БРЮСОВ.

Дилсўзнинг «Саркаш туйғулар»¹¹ шеърий тўпламини ўқиб чиқдимۇ тўплам исми жисмига хиёл мос тушмагани кўнглимдан кечди. «Борлиқ-табиат билан кадрдонлик боғичлари» (Икром Отамурод) ила пайваста шоир шеъриятининг «табиийлиги ва самимийлиги»дан (Икром Отамурод) келиб чиққан ҳолда латиф-латофатли номланганда, нур устига аъло нур бўларди.

Муҳими, Икром ака шеърий китобларга сўзбоши ёзиш борасида маҳоратли устоз мақомига юксалганидан жуда мутаассир бўлдим. Ҳамкасби ҳақидаги мулоҳазалари хиёл баландпарвоз бўлса-да, синчков бегидир нуктадонлик билан йўғрилгани ром этди.

Икром Отамурод ёзади:

«Дилсўзнинг фикрларида фикр, туйғу, кузатув, хаёл уюшган ҳолда ҳаракат ҳамда ҳолат кўринишида келади. ...У руҳият сукути ила борлиқ шивирини ҳис қилади».

Бинобарин, Дилсўз – тимсоллар шоири. Бу ўз навбатида «жонлантириш», «шахслантириш» сингари шеърий санъатлардан унумли фойдаланишни тақозо этади.

*Илиқ шабадалар эса бошлади,
Арқондек эшилди ёмғир тарновда.
Булутлар кўкларда кеза бошлади,
Музларнинг остида сувлар безовта.*

*Қушлар жуфт-жуфт бўлиб кирдилар боққа,
Улар қандайдир бир ўзгариш уқди.
Баҳор – келинчакни қутиб олмоққа,
Йўлнинг четларига чечаклар чиқди.*

¹¹ Дилсўз. «Саркаш туйғулар. Шеърлар. «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти. Т., 2006 йил.

Хиёл насрий баён руҳи, маълум маънода сайқалталаб, қишлоқона дағаллик, тўпорилик ила йўғрилганидан қатъий назар, мазкур саккизликда шоирнинг ўзига хос самимий нигоҳи акс этган.

Шоир билан бирга соҳиллар бўйлаб шабададай кезар экансиз, беихтиёр антикасиз. Илло, Дилсўз мажнунона хилватнишин, одамови, «тарновда арқондек эшилган ёмғирлар», «Оппоқ кўйлак кийган сариқ сочли қиз» – шамлару «Сариқ сочларини яна тўзғитаётган» фасли хазон билан диллашади. Муҳаббати шиддатида кимсасиз биёбонларни макону хилма-хил жониворларни қадрдон айлаган Мажнун каби наинки она табиат билан тиллашиб, «толхивичлар куйини соғинади», ҳатто дарча-ром билан дардлашади:

*Дарчамда чувалчангдек
ўрмалай кетди томчи.
Куз дардида куюниб
йиғламасанг-чи, дарчам.*

*Фасллар ҳам бевафо
қизлар каби алдамчи.
Сендан боқмаган қиз деб
йиғламадим-ку мен ҳам.*

*Ўксима, бир кун келар,
хонамизга бир лобар.
Иккимиздан ҳам ғубор,
қайғуни аритади.*

*Сенинг юзларинг ипак
дастрўмол билан артар.
Менинг қалбимни чақмоқ
сўзлари ёритади.*

Бу сатрлар Есениннинг «Кел, Жим, узат панжангни менга» дея ёлборишини беихтиёр ёдга солади.

Дилсўз шеърларининг сокинлиги қаърида туғёнлар жўш уради:

*Мен – тошман,
Севгиси тушган гиёҳга
Ва гиёҳ қўнглини овлай олмаган.
Сабр саҳросида дўниб бардошга,
Тоғларни соғиниб сира толмаган.*

Бу аччиқ афсус-армонда наинки юксаклик соғинчи, наинки комилликка талпиниш, балки баркамолликка чорлов, даъват ҳам мужассам.

Аччиқ фалсафий хулосалар чиқаради:

*Ўтган кунига
Шукр қилган одам.
Шукр қила бошлар
Ўтмаганига ҳам.*

Дилсўз фалсафий хулосалар чиқаришга мойиллиги туфайли туркум саккизликлар, ҳатто мухтасар тўртликлар устида астойдил ишласа, фойдадан ҳоли бўлмасди.

«Тераклар онадек аллалаб» вояга етказган Дилсўз – табиат куйчиси.

*Ариқларда сизган сувларнинг
Оҳангини тинглаб турибман.
Кўкда саф тортган турналарнинг
Соясида тентиб юрибман.*

Бу эътироф, изҳори дил шоирларнинг ҳеч бир қолипга сиғмайдиган телбавор, ойпарастлар каби уйқусида ҳам етти қават осмон ичра кезадиган феъл-атворидан нишона.

Дилсўз ишқ дардида «мустаҳкам қояларни чунон ўртайди-мастонавор тебратади», «кечанинг қоп-қора сочларини оқартиради». Муҳаббати – жўшқин.

*Севдим,
Ўз ўзимга бегона бўлдим.
Дунёнинг ранглари кетди қоришиб.
Хаёл тўлқинига тошдек қўмилдим,
Юрагимнинг томирлари тортишиб.*

*...Кирдим, сукунатнинг қора бағрига,
Ҳайқирдим, беҳуда бир сасни кутдим.
Кездим, эртақларнинг гўзал шаҳрида,
Эртақларнинг эртақлигин унутдим.*

*Куйладим, майсалар жўр бўлди шодон,
Куйладим, дарахтлар қанот чиқарди.
Қоялар, ҳаттоки, ўртанди чунон,
Кечанинг қоп-қора сочи оқарди...*

Менга қолса, назмий қанотли сўзлар луғатини тузиб чиқардим. Илло, «экан» («Нима ҳақда сўзлар экан бу ёмғир», «Юрак юрак экан, тош эмас экан»), «эди» («Келиб-кетмас эди бу кўнгли ғариб») сингари эртақбоп сўзларни; «бўлди», «бўлган», «бўлиб» («Кичик бўлиб кўринишди катталар ҳам») каби феъл-кесимларни; «-и» эгалик кўшимчаси қўлланган ўринларда «мен», «сен», «у», «менинг», «сенинг», «биз», «сиз» сингари бирлигу кўplik оломошларини бу луғатнинг ҳатто яқинига ҳам йўлатмасдим.

«Саркаш туйғулар» тўпламидан жой олган рисоладагидек аксарият шеърлар феъл қофия билан бошланиб, феъл қофия билан тугалланиши ҳам ой юзига тушган доғдай кўнглини хира қилади. Ҳолбуки, Дилсўз каломи шариф сеҳр-синоатини ҳис қиладиган, мисраларга заргарона сайқал бера оладиган шоир. Хусусан, «ташналаб», «ташна лаб», «эскирди», «эс кирди» сингари туюқбоп шаклдош сўзлардан маҳорат билан фойдаланади.

Икром ака «Саркаш туйғулар»га сўзбошида «Шоир қалби – изтироб Ватани!» дея ҳайқиради, фарёд чекади. Муҳтарам биродарим фикрини давом эттириб айтмоқчиманки, шоир қалби – айни пайтда – эзгу умидлар махзани. Бу маъмур хазинадан ҳар ким салоҳиятига яраша дуру жавоҳирлар теради.

Дастлабки шеърий тўплами билан кўнглимизни равшан қилган Дилсўз нисбатан сермазмун, сермаъно, сайқалланган шеър ушорлардан иборат навбатидаги тўпламлари билан қалбимиз чироғи шуъласини яна ҳам алангалатади, деган умиддаман.

«Моҳият» газетаси, 2006 йил.

УМР БАҲОРИ

Шеърятга, балки унинг таркибий қисми ҳисобланувчи кўшиқчиликка, умуман санъатга иштиёқ, мухлислик халқимиз табиатида жуда кучли. Эҳтимол, шу боис овози бор-йўқлигидан қатъий назар кўпчилик ёшларимиз кўшиқчиликда ўз бахтларини синаб кўришга жазм этаяпти.

Одамзот табиатида заминийлик билан илоҳийлик уйғунлашиб кетган. Парвардигори олам Одам Ато билан Момо Ҳавони яратар экан, андозани ўзидан олгани муқаддас китобларда қайта-қайта таъкидланади. Шу боис инсон бошқа жонзотлардан нафақат моддий, балки маънавий эҳтиёжлари билан ҳам ажралиб туради. Таниқли рус адиби Вячеслав Пьецух бу борада фикр юритади:

«...инсон нимадан бошланади; эҳтимол, биринчи меҳнат қуролидан эмас, оғзидан чиққан биринчи сўздан эмас, балки қулоғига таққан биринчи исирға ёки кўл қамишидан ясалган биринчи найдан бошлангандир. Агар бирор махлуққа най билан исирға керак бўлмаса, фақат меҳнаткаш асаларигаю меҳнаткаш қундузга керак эмас. Асалари билан қундуз ҳам инсон билан баробар яратиш иқтидорига эга, ўз жинсига хос муносабатларни билади, ижтимоий жиҳатдан аниқ-тиниқ уюшган ва умуман, одамлардан шу билан фарқ қилса керакки, одамга най керак, асаларига эса керак эмас, одам қулоғига исирға тақади, қундуз эса тақмайди. Инсоният шу аснода яратган бадийий маданият яна бир қўшимча жаҳон динидир – мусавийлик, буддавийлик, насронийлик, маъжусийлик ва ислом дини ҳақиқатга қанча яқин турса, бадийий маданият ҳам бу динларга нисбатан ҳақиқатдан узоқ турмайди».

Бадийий маданият ҳақида, жумладан, санъат, кўшиқчилик ҳақида ҳам мана шундай муайян қолипларга сиғмайдиган фикрни илгари суриш мумкин. Илло, санъат чегараларни тан олмайди. Чегараларни тан олмайдиган санъатнинг таркибий қисми кўшиқчилик бизларга умрбод ҳамроҳлик қилади. Гўдаклигимизда онамизнинг алласини тинглаб ором топсак, ҳатто бу дунё билан видолашаётганда ҳам одамзотни ўзига хос мотам, аза кўшиқлари билан кузатиб кўйиш одат тусини олган. Яхши кўшиқ нафақат шоду-хуррам кезларда, ҳатто қайғули лаҳзаларда ҳам бизга мададкор.

Оддий товушлар бирикмасидан иборат сўзлар шоирнинг қалб қозонида қайнаб, шеърга, сеҳрга, мўъжизага айлангани каби ана шундай сеҳрли, мўъжизадан қолишмайдиган шеърга басталанган ашула, тарона исталган инсонни банди қилувчи афсунга айланади.

Миллий қўшиқчилигимизда кейинги йилларда жиддий юксалиш рўй берди. Халқимиз меҳрини қозонган санъаткорлар орасида Ўзбекистон халқ артисти Насиба Абдуллаеванинг алоҳида ўрни бор. Севимли хонандамиз шоир Бобур Бобомурод шеърига басталанган «Умр баҳори» ашуласини маҳорат билан ижро этиб, қалбимизни яна бир карра забт этди. Бу қўшиқ илк яралган кезларда ойнаи жаҳон орқали қайта-қайта намоиш қилингани ҳам бежиз эмас. Руҳиятимиз мана шундай эзгу армонларимиз акс этган тароналарга ҳамиша ташна.

Бобур Бобомуроднинг жуда кўплаб шеърлари қўшиққа, қалбимиз мулкига айланган. Унинг қатор муваффақиятли чиққан шеър-қўшиқлари ҳар биримизнинг қалб ганжинамиз. Бинобарин, «Умр баҳори» шеъри ва унга басталанган қўшиқ қалбимиз хазинасини янада бойитди.

Қарангки, асосан эстрада хонандаси сифатида танилган Насибaxonим бу қўшиқни ижро этганидан кейин нигоҳимиз қаршисида яна ҳам улўғвор, салобатли, кайвони онахонларга хос қиёфа касб этди. Илло, қўшиқнинг армонли, ҳасратангиз мазмун-моҳиятини қалбан идрок қилар эканмиз, унинг шеърини муайян ҳаёт довларини минг машаққат билан босиб ўтган, кексалик гаштини суриш баробарида тоабат армонга айланган навқиронлик соғинчи ила умргузаронлик қилаётган нуроний оқсоқол ёзгандек туюлади. Ҳолбуки, Бобур Бобомурод «Умр баҳори» манзумасини атиги ўттиз ёш довларидан ошган илк йилларда ёзган. Бу шоирнинг айни ҳам жисмоний, ҳам ижодий куч-қувватга тўлган даври бўлиши керак-ку, дея ўзимга ўзим савол бераман. Гўё Бобур Бобомурод авлоди бизларга нисбатан навқирон бўлса-да, айни умр баҳорини бизлардан-да кучлироқ кумсай бошлаганининг ижтимоий илдизларини излаб топишга жазм этаман. Жамиятдаги кучли жараёнлар беиз кетмайди. Ҳайратомуз тарихий эврилишлар бизларга нафақат куч-қувват бахш этади, айни пайтда сизу бизнинг куч-ғайратимиз ҳисоби-га ҳаётини воқеликка айланади. Ва бу ҳаёт ҳақиқати шоирларимиз ижодида ҳам ўз аксини топаверади.

*Зар бешикка қуёш беланди,
«Шошма» деб ой тонгга эланди.
Куну тунлар шундай уланди –
Оқаётир йиллар анҳори.
Қайтармикан умр баҳори.*

Умр токи ўткинчи экан, қалбимизни афсус-армонсиз тасаввур қила олмаймиз. Ёхуд аллома шоиримиз айтганидек, токи баркамолликдан, комилликдан бегона, йироқ эканмиз, армон бамисоли қайноқ оташдай бағримизни ўртайверади. «Умр баҳори» ашуласининг дастлабки: «Зар бешикка қуёш беланди» сатридаги нафосат, шоирона ташбеҳ эътиборни тортади. Шоир офтоб оғиб, кечки пайт уфқнинг қонталаш ранг касб этишини «қуёшнинг зар бешикка беланиши» дея ўзига хос тарзда таърифлайди.

Шоирнинг, сеҳрли каломнинг қудратини қарангки, мунаввар офтобни бамисоли ёш боладай бешикка белаётир, уни тунги осудаликка, уйкуга ҳозирлаётир. Кейинги сатрдаги Ойнинг жонлантирилиши, инсоний қиёфа касб этиши, «шошма!» дея тонгга зорланиб-эланиши ҳам диққатга сазовор. Шу асно умрнинг ўткинчилигига ишора қиладиган, юракни орзиқтирадиган армонли манзара санъаткорона маҳорат билан яратилган. Ва шоир «куну тунлар шундай уланди» дея афсусланиб, ортда қолган умр баҳори – навқиронликни қўмсар экан:

*Оқаётир йиллар анҳори,
Қайтармикан умр баҳори, –*

дея нола-ю фиғон чекиб, юрак торларимизни маҳорат билан чертиб, нафақат қалбимизни, балки етмиш икки минг томиримизни, бутун аъзои танамизни ларзага солади. Айниқса, Насибахонимнинг узундан-узун нолали хониши осмони фалакка ўрлагани сайин ҳатто бепоён коинот ҳам тангу тор қафасга дўнади. «Умр баҳори»нинг навбатдаги бандини қироат қилар эканмиз, шоирнинг андишали, ор-номусли, ориятли, шарму ҳаёли, инжа, мутаассир қалби кўз ўнгимизда намоён бўлади.

*Тўлмай туриб кўнглимиз музга,
Узримиз бор муниса кузга.*

*Айтарми дўст дил розин бизга –
Ўртамизда йиллар девори;
Қайтармикан умр баҳори.*

«Қайтармикан умр баҳори» сатрининг нақорат бўлиб келиши шеърнинг, бинобарин, таронанинг ҳам таъсир кучини чандон ошириб юборган.

Шеърда сеҳр бўлиши, шоирнинг қалби кўзгудагидай акс этиши учун теран фалсафийлик талаб этилади. Шунингдек, ижодкордан шоирона санъаткорлик ҳам талаб қилинади. Умуман, шеърга қўйиладиган талаблар орасида дилбар самимийлик ёки одамни сеҳрлаб аврайдиган оҳанраболи самимийлик, юксак санъаткорлик, теран фалсафийлик алоҳида ўрин тутаяди.

*Сочимизга қировлар инди,
Бахт отига бировлар минди,
Дилда бўлак суронлар тинди –
Қуламасдан ҳаёт чинори,
Қайтармикан умр баҳори, –*

дейди шоир афсус-надомат билан.

Бу бандда қисматимизда кечадиган жараёнлар шунчаки қайд этилмайди, аксинча, уларнинг барчаси шоирона инжа, лўнда, мухтасар, айна пайтда маънодор иборалар билан куйланган ҳолда шоир мутакаррин, яъни жуфт, мураккаб силсилали қофиядан фойдаланиб, шеърнинг таъсир кучини, зарбини шеърга сингдирилган нола-фиғон авжини, Шайхзода домла таъбири билан айтганда, «ҳадди аъло» даражасига олиб чиқаяди. Қолаверса, «Қуламасдан ҳаёт чинори» дея умримиз устунининг омонатлигига ишора қилар экан, бу ўринда ҳам маълум маънода улоқни илиб кета билган.

Чиқмаган жондан умид, ноумид шайтон деганлари ҳаққи рост. «Умр баҳори» шеъри ва унга Азиз Холмуродов басталаган армонли тарона ҳар қанча маҳзун, ҳар қанча қайғули бўлмасин, уни ҳаёт шаънига битилган қасидалар сирасига киритиш мумкин. Илло бу шеър-ашуланинг умидворлик билан якунлангани ҳам шундан далолат беради:

*Кўнгил ҳануз сеҳр сўрайди,
Соғинчига гуллар ўрайди,*

*Муҳаббатим деб йўл қарайди –
Бобурни ҳам тутди хумори
Қайтармикан умр баҳори?*

«Қайтармикан умр баҳори» дея иккиланаётган қўшиқ лирик қаҳрамонининг қўнгилидаги муқаррар шубҳа-гумонлардан қатъи назар «муҳаббатим дея йўл қараши» унинг некбинлигидан, ҳаётга чексиз муҳаббатидан далолат.

*«Фидокор» газетаси,
2004 йил, 14-октябрь, 80-сон.*

ДАХЛСИЗ ҚАЛЪ САЛТАНАТИ

Она юртимизда яна ҳаётбахш кўклам нафаси уфураётир, кундан-кун ўзгача чирой касб этаётган шаҳару қишлоқларимиз, боғ-роғларимиз билан беллашишга чоғлангандек даладашлару қир адирлар ҳам ранг-баранг либосга бурканаётир.

«Хазонрез қаҳ-қаҳа урса ҳам/тинсиз яшилланадиган» (Сирожиддин Рауф) адабиёт, шеърят гулшани ҳам безавол жозибаси билан ром этади. Сирожиддин Рауфнинг куни кеча мухлислар ҳукмига ҳавола қилинган «Сиз менга кераксиз»¹¹ шеърӣ тўп-ламини асрий шеърятимиз боғида яна бир бетакрор чаманзор юз очгандай қабул қилдим. Тўплам номланиши нисбатан содда туюлгани билан мазмуни теран – самимий муҳаббат билан йўғрилган.

Тўпламга сўзбоши ёзган таниқли адиб Эркин Аъзам ҳаққоний қайд этгандек, «шеърнинг тилини, сўзнинг жарангини топган» Сирожиддин Рауф мухлисларга манзур шеърлар битяпти. Бинобарин, «Сиз менга кераксиз» сатри билан бошланадиган шеърда шоирнинг жунунваш қиёфаси ҳам, салоҳияти ҳам яққол кўзга ташланади. Таъкидлаш жоизки, Сирожиддин Рауф ҳам бармоқ вазндаги, ҳам эркин вазндаги шеърларида баравар маҳорат билан қалам тебратишга интиладиган, ўз таъбири билан айтганда, «оташ соғинчдан музлаб» қалам тебратадиган заҳматкаш ижодкорлар сирасидан. «...барча ҳақиқатлар маъни-

¹¹ Сирожиддин Рауф. «Сиз менга кераксиз». «SHARQ» НМАК бош таҳририяти, Т., 2011 йил.

сиз менга/ бағримда яшаркан мунис муҳаббат» дея шеърхон-ни бироз шошириб қўяди у мазкур шеърида. Ишқ шаробидан сармаст чинакам ошиқ шундай даъво қила олади. Зотан, файласуфларнинг эътирофича, муҳаббат ҳеч қандай мезону меъёр доирасига сиғмайди, ҳар қандай қонун-қоидадан юксак. Шу ўринда оташин ишқ куйчиси Муҳаммад Фузулийнинг куйидаги наъраси хаёлдан кечиши табиий:

*Эй хуш ул сармастким, кўнглида шавку завқдан
Охират андишаси, дунё хаёли қолмади.*

Сирожиддин Рауф лирикаси, аввало, туйғулар таранглиги билан уйғун фикрий теранлиги билан ажралиб туради. Фалсафийлик, мунаққид Нўъмон Раҳимжоновнинг эътирофича, «сўнгги йиллар ўзбек лирикасида устувор тамойил даражасига кўтарилди. Шоирларимизнинг бадиий-эстетик принциплари, ўзига хос тасвирий восита ва усуллар, ҳаёт материаллини танлаш, ёндашиш ва фалсафий талқин этишидаги бетакрорлик ранг-баранг шаклларда тажассум топмоқда». Бу мулоҳазаларни Сирожиддин Рауф ижоди ҳам тасдиқлайди.

*Ҳушёр бўл, зор этма улкан юракни,
Ҳаётнинг урвоқдек садақасига!*

Шоирнинг бундай ҳикматомуз даъвати беихтиёр хушёрликка ундайди. «Улкан юрак» тимсолига жо қилинган асрий муқаддас қадриятлар, хусусан комил имону мустаҳкам эътиқод ҳақида ўйлашга мажбурлайди. Тафаккур ва ирода меваси ҳисобанувчи лирика, жумладан фикрий шеърят Сирдарёдай вазмин бўлгани ҳолда теранликларида гирдоблар мавжуд эканини ҳам эътибордан соқит қилмаслик зарур. Шоирнинг куйидаги мисрасидан безовта руҳ уммонида жўш урадиган шиддатли пўртаналар садоси янграгандай бўлади:

*Абадий қувонч ҳам, қайғу ҳам йўқдир,
Лоақал биримас, бирига тўйсанг.
Бахт бўлса, яшасанг яшил дарахтдай,
Дард бўлса, зўр дўзах ўтида куйсанг!..*

Шоир қаламига мансуб қўйидаги тўртлик ҳам унинг ўзига хос кескин феъл-атворини – меҳри ҳам, қаҳри ҳам беададлигини, бинобарин ҳаётини фаолликка ташналигини ёрқин акс эттиради:

*Меҳр йўқ майинроқ меҳримдан,
Қаҳр йўқ қаттиқроқ қаҳримдан.
Бу феъли ниҳоним ёдда тут,
Бир кун кечсанг, эй дўст, баҳримдан.*

Қалбида «ишонч ва истакнинг шиддатли бўрони» гувиллаётган, қанотсиз ҳам юксак-юксакларга парвоз қилаётган шоиргина шундай мисраларни бита олади:

*Мен етган юксакка етмай бир бора,
Соҳиби қанотлар – қушлар бечора,
Тиккайдир кўзларин менга кўп ўчли...*

*Учаман. Бу ерда шубҳа нокерак,
Қалбимда потирлар ишонч ва истак –
Ҳар не қанотдан-да минг карралаи кучли.*

Бу шунчаки баландпарвоз, юзаки кўнгилхушлиқдан иборат юксалиш эмас, аксинча «Жафолар Ҳақ ишқини кўнглига солган» озурда жон ҳаётининг мазмуни – «Ҳақнинг даргоҳига илинж, сафардир» (Сирожиддин Рауф).

Инсон ҳаётини одатда бир неча фаслларга бўлиш одат тусини олган. Дастлабки фаслларда орзу-истак, оташин муҳаббат туйғулари йўлбошчилик қилса, муайян инсон ҳаётида фасли хазон шамоллари эса бошлагач, эътиқод асосий таянч вазифасини ўтайди. Дарвоқе, ижтимоий фаолиятда ҳам эътиқод тамойилларига амал қилишнинг аҳамияти беқиёс. Бу ҳақиқатни теран англаш ижодкорнинг балоғатга етганидан шоҳидлик берувчи шартлардан бири бўлса, ажаб эмас. Бинобарин, Сирожиддин Рауф ҳам бу ҳақиқатни теран англаган шоирлар сингари «Мўминлар тилидан тушганда Оллоҳ» наинки тарихий обидалар вайронага айланади, балки кутилмаган кўнгилсизликлар, ҳатто жожеалар содир бўлишидан огоҳлантиради.

Шоирнинг ички оҳангдорлиги, мусиқийлиги аллалайдиган мисраларини қироат қилиш асносида: кўз – нури билан, қалб –

қўри билан, идрок – тафаккури билан, жон – боқийлиги билан, руҳ эса мусиқийлиги билан қудратли эмасмикан, деган мулоҳаза кўнглимдан кечди. Ҳа, дарвоқе, қайсидир аллома «кўнгли – теранлашган ақл», дея эътироф этади. Товушлар такрори, ички қофиялар ҳисобига ҳосил қилинган оҳангдошлик, мусиқийлик шаклбозликдан ҳоли эканини алоҳида таъкидлаш жоиз. «Тоғдай тоқатимнинг тоқига етдим» сатридаги оҳангдошлик шунчаки шаклбозлик мақсадида эмас, балки кучли ботиний изтироб натижасида юзага келганини эътироф этиш жоиз.

Сирожиддин Рауфнинг шоирона ташбеҳлари ўзига хос. Бинобарин, шоир наздида «шамол – ҳориган тўриқ». Қолаверса, безовта фикру зикрини нафақат ҳаёт муаммолари, балки юксак юлдузлар ҳам жалб этган. Шоир бир шеърида «юлдузларни – ҳамшира тонг ташрифига интизор кўзлар»га ўхшатади. «Чорлов» шеърида эса юлдузлар ёр йўлида интизор маҳзун ошиқ кўз ёшига, ҳамдардига айланади:

*Билмайсан, не кўйга солди соғинчинг,
Ҳолимни биргина юлдузлар кўрар.
Мен каби эзилиб осмон қаърида
Кўз ёшим мисоли мўлтираб турар.*

Шоир «Юракнинг дахлсиз салтанати»ни авайлашга чорлаши баробарида эзгу «Орзу»га берилади:

*Ҳаёт ташвишларин ирғитиб қўйиб,
Симиргим келади тўйиб ва тўйиб
Ёмғирдан кейинги тоза ҳавони.*

*Симиргим келади ютоқиб, шошиб,
То унинг софлиги ўпкамдан тошиб,
Сўнгра вужудимга сингсин қон каби.*

Аксарият сатрлару мисралари «Райҳоннинг сувига чайилгани» боис Сирожиддин Рауф ижоди эътиборни беихтиёр жалб этади. Ҳар бир миллий тилнинг, таъбир жоиз бўлса, мукаммаллашган шакли шеъриятда акс этади. Бинобарин, бадий асарлар, жумладан шеъриятни муайян элу элат руҳиятининг кўзгуси, дея эътироф этиш мумкин. Наинки ёлғиз инсон, бутун бир эл

руҳияти товланишларини акс эттириш учун дунёдаги жамики ранглар ҳам камлик қилади. Шу маънода, ижодкорлар нафақат инсон руҳиятининг муҳандислари, балки ўзига хос мусаввирлари ҳисобланади. Сирожиддин Рауф ҳам шоирона мусаввирлик маҳоратини намоён этиш асносида кўнгил кечинмаларини изҳор этиш, ҳатто Ватан тимсолини теша тегмаган шеърий иборалар воситасида яратиш, асрий эзгу умидларни куйлаш мақсадида ранглар саралайди. Ва айна мақсади учун юраги қонини бўёқ сифатида танлаб, фавқулудда фидойилик билан йўғрилган шоирона гўзал ташбеҳ қўллайди.

Шоирлар муҳаббат арзандалари, куйчилари бўлгани ҳолда минг бир дарду алам билан эгизак. Зотан, шоирлик салоҳиятининг илдизлари изтироблар чоҳидан озиқланади. Шу боис азал-азалдан аҳли назм дардига даво эмас, балки дард устига яна минг бир дард тавалло қилади. Ҳазрат Алишер Навоий шу маънода: «Навоийга навосизлик наво бас!» дея хитоб қилади. Бу шеъриятга хос умрибоқий анъана. Хусусан, Ўзбекистон халқ шоири Иқбол Мирзо «Шоир ўз ихтиёри билан ўзига дард юқтирадиган табибга ўхшайди», дейиш билан кифояланмасдан шеърларидан бирида «Жонимни азоблаб хузур қиламан», дея эътироф этади. Шоирона изтиробталаблик мақсади олижаноблиги эса шубҳасиз эканига Сирожиддин Рауфнинг қуйидаги мисралари мисолида яна бир карра ишонч ҳосил қилиш мумкин:

*Жонимга азоблар сўрарман беҳад,
Ва ишқи кўйида хорлик, адолик.
Жамолин кўрсатса бир кун Ҳақиқат,
Англарман: не шараф ушбу гадолик.*

Навоий ҳазратлари, Бобораҳим Машраб ёки Бобур Мирзодан лоақал 50 тадан ғазалини ёддан билганда, Сирожиддин қандай шеърий мўъзижалар яратган бўларди, деган фикр хаёлимдан кечди.

Тўпلامдан шартли равишда болаларга мўлжалланган шеърлар ҳам жой олган. Шу маънода «шартли»ки, мазкур шеърлар болаларга аталгани ҳолда катталар учун ҳам фойдадан ҳоли эмас. «Ғалати мусобақа» шеъри эртак-ривоятга ўхшаса, «Тулкининг ҳикояси» кинояомуз масалга ҳам эслатади. «Ялқов мушук», «Бетамиз курка» шеърлари эса шафқатсиз сатирадай

таассурот қолдиради. Ота-онасининг ҳаддан ташқари «меҳри-
бончилиги»дан зада бола тилидан битилган «Ҳимоя» шеъри
ибратомуз хулоса билан яқунланади:

*Меҳр гарчи кўп ширин,
Меъёр бўлса... кифоя.
Излар бўлдим ноўрин
Ҳимоядан ҳимоя!*

Айни йўналишдаги шеърларини шоир яна ҳам кўпайтирса,
фойдадан холи бўлмасди. Зотан, Сирожиддин Рауф сингари му-
лоҳазакор шоирларнинг болалар учун фалсафий маъноси теран
шеърлар битиши нақадар муҳимлигини таъкидлаш ортиқча.
Қолаверса, атоқли шоир Ҳамид Олимжон қаламига мансуб «Ой-
гул ва Бахтиёр» сингари болалар учун махсус эртақларга талаб
кучайган.

Бу мақола «Моҳият» газетасида 2011-йилда босилган.

ШАМОЛЛАР САЛТАНАТИ

*Бир тонг отаётир, юрагим
ёниб бораётир қуёшдай...*

Икром ИСКАНДАР.

Ўзига хос шеърияти билан эътибор қозонган истеъдодли
шоир Икром Искандар «Шамоллар қўшиғи»¹ – янги шеърый
тўпламини мухлислар ҳукмига ҳавола қилди. Мазкур тўп-
ламни шоир ижодидаги навбатдаги тадрижий босқич деб ба-
ҳолаш мумкин. Икром Искандар, шеъриятидаги шаклий ранг-
барангликдан қатъий назар, асосан анъанавий йўлда, халқона
оҳангларда ижод қиладиган шоирлар жумласидан. Анъанавий
шеърят йўлида ижод қиладиган шоир эса охир-оқибат ҳазрат
Навоий ижодий мактабига мурожаат қилиши, ундан илҳомла-
ниши табиий ҳол.

Ҳазрат Навоий ижодидан илҳомланиш барча шоирларимиз-
га бобомерос хислат. Дарвоқе, шоир учун, умуман ижодкор учун

¹ Икром Искандар. «Шамоллар қўшиғи», шеърлар. Т., Ғ.Ғулом номидаги
НМИУ, 2015 йил.

Навоий ижоди бебаҳо хазина. Бинобарин, Икром Искандар бу хазинадан шунчаки «кўчирмачилик» қилмайди, балки ундан ижодий илҳомланади.

Икром Искандарнинг мумтоз шеърятимиздан илҳомланиб ёзган шеърлари ва тўртликларини бевосита Навоий ижодининг ўзига хос табдили, яна ҳам аниқроғи, Ҳазрат ижодини омалаштириш, халққа яқинлаштириш йўлидаги муваффақиятли уринишлардан бири сифатида ҳам талқин қилиш мумкин. Бу, албатта, шоир шеърятининг бетакрорлигини асло камситмайди.

Навоий ҳазратларининг:

*Очмағай эрдинг жамоли олам аро кошки,
Солмағай эрдинг бари оламға ғавғо кошки,*

матлаи билан бошланадиган ғазали ва шу ғазалга боғланган машҳур мухаммаси жуда машҳур.

Икром Искандарнинг «Кўёш қамашмасин қароқларингдан» (илк сатрдаёқ «қ» жарангдор ундошнинг такрорига эътибор беринг – А.П.) сатри билан бошланадиган шеъри Ҳазратнинг юқорида қайд этилган ғазали ва мухаммасига ҳамоҳанг гўзал яқунланади:

*Ошиқиб ошиқлар сонин оширма,
мени-да бир мушқул савдога қўйма.
Чиқма остонангдан бир қадам нари,
чиқма – оламни ҳам ғавғога қўйма.*

Икром Искандар ижодида илгари ҳам тўртлик учраб турарди, лекин янги тўпламдан бир туркум тўртликлар жой олгани, улар «Мумтоз оҳангларда» деган умумий ном остида берилгани ҳам диққатга сазовор. Мазкур туркумидаги барча тўртликларда ҳам балки равонлик, шоирона нафосат етишмас, бироқ бу ижодий йўналиш алоҳида аҳамиятга эга. Биз Ғарбу Шарқ шеърятини валломатларининг ижодидан илҳом ахтарамиз. Бу ҳам яхши, албатта. Шоир қанча кўп ўқиб-ўрганса, шунча оз. Лекин шуни ҳам унутмаслик керакки, ёлғиз Ҳазрат Навоий ижодининг ўзидан жуда кўплаб ижодий сир-асрорларни ўзлаштириш, илҳомланиш мумкин. Шеърятимиз тарихида эса бетакрор маҳоратга

эга, ёшлар учун жуда катта мактаб вазифасини ўтай оладиган аллома шоирлар истаганча топилади.

Икром Искандар бобурога сўз ўйинини уддалай оладиган иқтидорга ҳам эга. Тўртликлардан бири ана шундай фазилати билан ром этади:

*Элга баҳра улашмағай хуснидан,
Мулким зиён кўрмасин деб бағритош,
Тағин йиғлаб дур сочгани не судким,
Ёш қолғайми кўзларидан тўкса ёш?*

«Ёш қолғайми кўзларидан тўкса ёш» сатрида бир неча шеърини санъат гувоҳи бўламиз. Аввало, «ёш» сўзи тўртлик ва охириги сатр бошида ҳам, охирида ҳам такрорланиб келаётир. Қолаверса, шоирнинг «Ёш қолғайми» сўроғида икки хил маъно бор: биринчидан кўзидан ёш тўкаверса, кўзларида ёш қоладими, деган маъно бўлса, иккинчиси, кўзёши қилаверса, ёшлигини, гўзаллигини бой бермайдими, деган хавотир ҳам бор. Қатор тўртликлар мана шундай гўзал сатрлар билан зийнатланган.

Янги тўпلامда шоир ижодида Вақт, Замон, Куз тимсоли, инсон умрининг ўткинчилиги кайфияти алоҳида кўзга ташланади. Тўпلامдаги илк шеърдаёқ шоир: «аравадай тортиб ер шарин/елиб борар Вақтнинг тулпори» деб таъкидлайди. «Соат ва вақт исқанжасида» алоҳида шеърлар битаяди. Вақтни инсон умрини ўмарадиган ўғри дейишгача ҳам боради. Сонияларни, лаҳзаларни, соатларни... Вақтнинг шиддатли лашкари, деб муболаға қилади.

Муҳаббат – шеърининг ҳамиша бош мавзуси бўлиб келган. Шоирлар асрлар мобайнида мазкур мавзуда қалам тебратганларидан, юз минглаб шарҳлар ёзганларидан қатъий назар, ҳазрат Навоий таъкидлаганларидек, ишқ сирининг мингдан бири ҳам маълум бўлган эмас:

*Эй мударрис, ишқ сирри дафтари бир нуқтадур,
Гарчи мингдин бир ёзилмайдур ёзиб юз минг шуруҳ.*

Бундан қатъий назар иқтидорли ҳар бир шоир муҳаббатни шарҳлаш борасида ўзига хос бир янгилик яратади.

Ошиқ шоир интиқ юрак билан айрилиқ денгизда сузади. Шоир оташин қалб билан «тошқин севги ашуласи»ни куйлар экан, бу борада ҳам ўзига хос йўлдан боришга интилади.

Ҳазрат Навоий ғазалиётига назар солар эканмиз, «ёр»га турлича таъриф берганининг гувоҳи бўламиз. Навоий бир ғазалида ёрни «қора кўзим» дея эъюзласа, бошқа бир ғазалида «сарви хиромоним», «гулбарги хандоним», «кўзи фаттоним» дея таърифлайди, ҳаттоки «ишқ султони» дея қайта-қайта пойига бош уради.

Икром Искандар шеъриятида «ёр»нинг турлича таърифла-нишини Ҳазратнинг «ёр»ни турлича таърифлашига ўхшатиш мумкин.

Атоқли адиб Асқад Мухтор таъбири билан айтганда, «Фанда янгилик кўпинча эски ҳақиқатларни инкор этиб дунёга келса, поэзияда (муҳаббатда ҳам) янгилик эски ҳақиқатларга асосла-ниб дунёга келади. Поэзияда янгилик традицияларнинг тарақ-қиётдаги кўринишидир ёки аниқроғи – традицияларни чуқур билиш мевасидир».

Мумтоз шеъриятимиз анъаналаридан яхши хабардор Икром Искандарнинг лирик қаҳрамони гулга боқиб ёрни кўрар экан, уни «гулжамол» дея таърифлайди. Бошқа бир шеърида эса: «Бўйи сановбар гулгуни», дея алқайди. «Юзлари ёмғирда ювилган майсам», «чучмомодай нозигим», «тарчечак, кунсулу-вим» сингари бетакрор ўхшатишлар ҳам қилади.

Икром Искандарга ўзининг сўзлари билан таъриф беради-ган бўлсак, ҳақиқатдан ҳам «осмондаги юлдузни ерга олиб туш-ган шоир». Қолаверса, унинг шеърларида қайноқ эҳтирос ва чу-қур дард билан уйғун истеъдод ҳам бор.

Мутахассисларнинг эътирофича, «истеъдод меҳнат натижа-сида ҳосил бўладиган қобилият эмас, балки туғма хусусият. У инсоннинг ҳирсий имкониятларининг энг юксак чўққиси». Би-нобарин, «эҳтирос – дард – истеъдод шоирни шоир қиладиган омиллардир» (Улуғбек Ҳамдам).

«Дард инсонни худди қушни кишанлаган қафас янглиғ қи-сади. Шунда инсоннинг руҳияти парвоз этмоқ-чун ўзини қафас тўрига урган ўша қушдек олдинга интилади, кутулмоқ истай-ди. Дард-ла ёнаркан, жазавога тушади, қафасни, оламни унута-ди, ўзини бир зумгина озод ҳис қилади. Ва қафасни ёриб чиққан қуш мисол осмон билан: хурлик билан, ҳали билинмаган имко-

ниятлар билан тўқнашади. Шеър айна шу лаҳзаларда ёзилади ва ўз моҳиятига кўра поёнсизлик томон талпинади» (Улуғбек Ҳамдам).

Икром Искандарнинг шоирона нигоҳи билан назар солади-ган бўлсак, тарвузнинг:

*Тарсиллаган таранг танидан
Таралади тароват таъми.*

Шоирнинг бетакрор шеърларини ўқир экансиз, «шеъриятнинг мағзи маъно эмас, фикр-ақл эмас, балки гўзалликка айлана билган туйғу» (Улуғбек Ҳамдам) эканига яна бир бор ишонч ҳосил қиласиз. Гўзаллик эса, таниқли мунаққид Улуғбек Ҳамдам эътироф этгандек, инсонни қандайдир маънода руҳий оламга – илоҳиётга яқинлаштиради.

Боғда гулнинг таровати булбулни бийрон қилгани каби шоирларни ҳам она табиат таърифга сиғмас афсунлари билан вояга етказди. Бинобарин, Икром Искандарни «ўжар ва ўйинқароқ Тошоҳур шамолларининг салтанати» бағрида алқаб, қалбига шамолдай жўшқин илҳом бахш этган.

Илҳомбахш Тошоҳур шамоллари шоирнинг хаёлларини гулбаргдай тўзғитади;

*куртаклардан, боғдан яшил бод бўлиб келади;
Гул лаганида ифорлар улашиб холис хизмат қилади...*

Ибтидоий замондан азалий ва абадий тошқин севги ашуласини куйлаётган шамолни шоир ҳеч иккиланмасдан, «бир чапдаст йигит каби шамол менинг ўртоғим», дея мағрур эътироф этади.

Шоир ёрнинг ҳузурига наинки шамолдай шошиб боради, балки қалбидан дафъатан шамол каби жой олади.

Шамол – «шоирнинг кўнглига ўтиришган, иқи суйган, қадрдон бир дардқаши» (Нўъмон Раҳимжонов).

Шоир дарахтларнинг хазин қўшиғи таъсирида шамолнинг бўронга айланишини хоҳлайди. Шамолга қаноат қилмай кўнглини бўрон билан ўрайди.

Бинобарин, Икром Искандар шеърияти Лермонтов ва Усмон Носир шеърияти сингари ғоят кўтаринки, эҳтиросли шеърият. Шоир «юрагим ёниб бораётир кўёшдай» дея қалбидаги оташин эҳтирос билан ҳайратга солади. Айна шундай эҳтирос билан

йўғрилган шоирнинг оҳларидан, ўзи эътироф этгандек, сирли оҳанглар яралади:

*Жону жаҳонимда ловулар бир ўт,
Ловулар умиддан ёқилган маёқ,*

Икром Искандар «...лирик қаҳрамонининг туйғулари табиат деталларида, рамзлар ҳаётида бирга яшайди» (Нўъмон Раҳимжонов).

Икром Искандарнинг пейзаж лирикасида ҳам шамолу шабодалар – барча-барчаси ошиқларга хос хусусияту аломатлар касб этади. «Олам бутун, ҳаёт азалий, тириклик бардавом»; «манзара – фикрга, товуш – кечинмага, туйғулар эса мусиқага кўчади» (Нўъмон Раҳимжонов).

Шоирлар кўп, лекин бетакрор назм усталари санокли.

Ҳақиқий шоирлар эса қалб амри билан қалам тебратади ва қалбдаги тебранишлар, руҳият эврилишларини мусаввирона тасвирайди. Бундан қатъий назар жазирама Жиззах даштлари бағридаги овулда, йирик шаҳарларга (шаҳарлик аксарият ижодкорлар, албатта, ижод бобида, ақллилик балосига йўлиқишларини ҳам, адолат юзасидан тан олиш керак) нисбатан ёввойироқ муҳитда вояга етган Икром Искандарнинг соф лирик шоир сифатида қалам тебратиши ақл бовар қилмайдиган ҳодисадек туюлаверади. Лекин халқнинг буюклиги шундаки, ҳатто тошда ҳам чечак ундириш қудратига эга. Айни пайтда Икромнинг шеърларида мусиқийлик, оҳангдорлик устунлиги Жиззах даштлари узра кезадиган шамолларнинг шовуллашини, ёз бўйи юксак-юксакларда куйлайдиган дашт тўрғайларининг хонишларини, афсунгарона халқ терма-ўланларини эсга солаверади.

Шеър тили, назмий лисон деган қайсар атама бор. Аксарият шоирларнинг, ҳатто туғма истеъдод соҳибларининг шеър ашъорларини бемалол таҳрир қилса бўлади. Камдан-кам шоирлар бу борада ҳавас қиларли юксакликка кўтарила олади. Яъни шундай бетакрор шоирларнинг тизмаларидан сакталик, хато топиш амри маҳол. Уларнинг шеърларидан бирорта сўзни на олиб ташлаб, на ўзгартириб бўлади. Икром Искандар ана шундай бетакрор шоирлар жумласидан. Илло, у сўзнинг ҳукмидаги шоир эмас, балки ҳис-туйғулар етовидаги ижодкор. Сўз ҳукмронлик қилган жойда сафсатанинг қўли баланд кели-

ши шубҳасиз. Фақат туйғу-фикр-ҳис-ҳаяжон устунлик қилган палладагина шеърят адабиётга айланади, чинакам санъат яратилади.

Икромнинг шеърларида етти ухлаб тушимизга кирмаган шева сўзларга ҳам, аллақандай қўшимчалар билан шакл-шамойили таниб бўлмайдиган даражада ўзгарган, бундан қатъий назар дил дардига малҳам бўладиган жумлаларга дуч келамиз:

*Бўйқизгина, кун нурида чувоқлайсан,
бу хуснингда офтобни ҳам шувоқлайсан.
Кулгуларинг – чўчиб учган кафтарларга
сочиш учун юракларни увоқлайсан.
Куртаклардан, боғдан яшил бод келади,
боғ ортидан, бод қаърида дод келади.*

«Юракнинг увоқланишини» тасаввур қилинг.
Навий ҳазратлари:

*Керакмас ой ила кун шакликим, хусну малоҳатдин
Ичим ул чок-чок этмас, таним бу банд-банд этмас, –*

деганида «юракнинг увоқланиши»ни назарда тутмаганми?!

Икром Искандар шеърлари ўзига хос қофияланиш фазила-тига эга:

*Бўйи
атиргул, гулгуним,
гирдо-гирд таралар, сочилар.
Касб этар ўзига кулгун
кулади – гуллари очилар.
Ўйи
қуюлар, бул куним
юрагим – лим тўлган косадир...
Қачон бул косадан гулгуним
гуллари чанқоғин босади?*

Бармоқ вазни – миллий шеърятимизда нисбатан ёш вазн. Агар жаҳон шеърятта тажрибасига назар соладиган бўлсак, қатор халқларнинг шеърятда бармоқ вазнида ижод қилиш бир

неча асрлик анъана тусини олганини кўрамиз. Бизнинг шоирларимиз эса нари борса бир асрдан буён мазкур вазнда ижод қилмоқдалар. Бинобарин, Икром Искандар бармоқ вазнининг имконият уфқларини бетакрор шеърлари билан бир қадар кенгайтирди. Гоҳ сатр бошида келадиган, гоҳ ёнма-ён келадиган, гоҳида эса айланма қофиялару сатрларнинг фавқулудда оҳангдош сўзлардан ташкил топгани Икромнинг шеърларига яна ҳам ўзгача тароват бахш этади.

Янглишмадингиз, Икромнинг шеърляти миллий шеърляти-тимиздаги гўзал дурдоналар билан ҳамоҳанг. «Юрагимнинг рангини кўражаксан томларда» сатрининг хамиртуришини, албатта, Рауф Парфининг «Юрагин рангини кўрмоқчи бўлди» сатри ташкил этади. Шеърлят ҳам – муаззам чинор. Битта шохдан бошқаси ўсиб чиқаверади. «Бўйқизгина, кун нурида чувоқлайсан» сатридаги «бўйқизгина» сўзи ҳам Иқбол Мирзонинг:

*Бўйсара, бўйқизгина,
Хаёли тўй қизгина,*

сатрларини эсга солиши ўринли. Икромнинг: «Туфроқдай хор бўлдим соғиниб» сатри ҳам Иқбол Мирзонинг: «Боғим хазон бўлди сени соғиниб» нолаю фиғонига ҳамоҳанг.

Баҳром Рўзимухаммад ёзади: «Шеър – санъатнинг ўта мураккаб, хийла мураккаб тури. Чин маънодаги шоир санъаткор сифатида ўзининг поэтик тилида сўзламоғи керак. Агарда Сиз шоирнинг поэтик тилини тушунсангиз – шу «микротил»ни ўрганиб олган бўлсангиз, унинг гапини, имо-ишораларини, сезимларини, ҳис-туйғуларини, ички зиддиятларини тушунасиз. Бинобарин, шоирнинг асл қиёфасини кўрасиз. Шоирнинг ёзган шеъри ўзига ўхшаса, демакки, у ҳеч кимни алдамаяпти. Гоҳида шоир сувратини кўрмасдан туриб ҳам шеърини ўқиб, қиёфасини қарийб тасаввур қилиш мумкин».

Икромнинг шеърлари ҳам ўзига ўхшайди – камтарин. Шеърларида «севги, ишқ, муҳаббат» сўзларини камдан-кам ишлатади. «Ишқингда ўлар бўлдим», дея ўзини сувдан олиб ўтга, ўтдан олиб сувга ташламайди. Муҳаббатини пеш қилиб, мажнунлик даво қилмайди; адолат қиличини яланғочлаб, Дон Кихот сингари шамолтегирмонни дев деб ўйлаб, бехуда жангга киришмай-

ди. «Мижғов ва паст ғийбат гаплардан» (Абдулла Орипов) ғоят баланд гўзаллик кўшиғини булбул каби «ўзининг поэтик тили» билан «ўзга оламнинг одами» (Баҳром Рўзимуҳаммад) сифатида куйлайди.

«Хос шеърят яратувчи шоир» Икром Искандар шеърятини хос «шеърни вужудга келтирган кечинма бағрида тебраниб яшайди»ган (Улуғбек Ҳамдам) оҳанг маст қилади.

Икромнинг руҳиятида, бинобарин шеърятини ҳам мусиқийлик, оҳанг етакчи, «мусиқада сўз ўз маъно оламини оҳанг тарзида намоён этади» (Раҳимжон Раҳмат, «Жаннат соғинчи» мақоласи).

Икромнинг шеърятини илдизлари халқ оғзаки дostonларидан ҳам сув ичадигина эмас, балки у руҳан бахши шоир. Лекин сайқалланган шеърят ижодкори. «Сўзни куйлатиш» (Усмон Азим) учун сўзга меҳр кўйиш камлик қилади. Товушлар уйғунлигидан моҳирона фойдаланиш, оҳангдош сўзларни маржондай тизиш учун шоирнинг қалбида «қадим наволар» (Улуғбек Ҳамдам) дарёдай шовуллаб оқиши талаб этилади. Шу маънода шеърят ақлдан кўра аксарият ҳиссиётга таянади, деган ҳақиқат қалқиб чиқади. Бинобарин, шеърят – руҳият суврати, самараси.

*...Саросару сарсону саргардонлик даштида
Саросима хаёллар-еллар чувалашдилар.*

*...додларимга манзил бўлган, додимга етган,
барглариинг бандларига бандилар этган.*

Бу жиҳатдан «Капалак» шеъри ҳам диққатга сазавор:

*Ҳовлида хуш ҳавода / кун нурида бўй чўзган
озоддил турналар-ла / лак-лак фалакка палак
отган гуллар бўйини / тўтиё айлаб кўзга
қўшиқларин тинглаган / ўйин тушган капалак,
ўйингга ҳам олмайсан / осмонсизлик қаърида
ҳатто бир титроқ шамнинг / кувёш каби ёнишин,
тингламассан хув пастак / деразадан нарида
тувакдаги гулларнинг / хонанишин хонишин...*

Ўйнаб учган капалак...

«Осмонсизлик қаърида қуёш каби ёниши учун шам» қанчалар матонатли бўлиши керак?! «Тувакдаги гулларнинг / хонанишин хониши» беихтиёр бағрингизни ўртайтиди. Бу мусаввирона маҳорат билан чизилган манзара орзиққан ошиқ кўнгил изтиробларидай таассурот ҳосил қилади – сизнинг ҳам юрагингиз орзиқади. Ҳижроннинг тўрт девори ичра тутқун ошиқ «гуллар қўшиқларин тинглаб, ўйинга тушаётган капалак»ка кўнглини ёради, арзи ҳол қилади.

Икром Искандар «Юрагидан тўкилган эртақлар» – шеърлари билан санъатнинг сеҳрли оламига етаклайди.

Атоқли шоир Абдулла Орипов юртимиз шамолига бежиз ёлвормаган:

*Мени чорлаётир олий бир жамол,
Билмасман, оҳ, унга қачон етурман.
Бу гулшан водийда мен ҳам бир шамол,
Шамол каби келдим, шундай кетурман.
Лекин Абдулланинг боқий камоли –
О, юртим шамоли, юртим шамоли.*

Устоз шоиримиз лутф қилгандек, сеҳрли юрт шамоли Икром Искандарни ҳам олий бир жамолга етказса, не ажаб.

«Шарқ юлдузи» журналида босилган.

НАФИС ТУЙҒУЛАР ГУЛШАНИ

*Сен – булбулсан, булбулгинам,
сени булбул тушунгай.*

Абдулла ОРИПОВ.

Шеър илмининг зукко билимдонларидан бири: чинакам шеърият ё юксак қасрларда, ёҳуд зулматли тубанликларда яратилади, дея лутф қилади. Қолаверса, ушалмаган муҳаббат армони ҳам кимларнидир қўлига шеърият созини тутқазади. Аксарият ҳолларда шоир қалбини жунбушга солган туйғулар мавриди билан маълум шакл-шамойил касб этиб, шеър кўринишини олади. Шоир қалби товага тушган балиққа ўхшайди, наинки дарду алам исканжасида қоврилади, балки ўзи ҳам аланга олиб, ёғду сочади.

*Юрак куяр, юрак..
Очдим, йўл беадоқ, хаёллар тўкин.
Унда бир умрнинг эртаги яшар,
Яшар ҳақиқатга айланган бир кун.*

Адабий давраларда асрлардан буён такрорланиб келаётганидек, шоирнинг онаси изтироб экани ҳам ҳақиқат.

Атоқли шоирлар ижодига назар соладиган бўлсак, уларнинг шеъриятида ғусса устунлик қилади. Бу шунчаки, юрак сиқилиши эмас, балки нотўқис ҳаётнинг сакталиклардан задалатсиз тамойиллардан безган, бинобарин ҳаётни ҳам, инсон зотини ҳам баркамол кўриш орзуси билан ўртанган олижаноб қалбнинг ҳаётбахш, мунаввар бедорлигию дардмандлиги ҳисобланади. Шу боис чинакам шоир дардини нурли дард, дея таърифлайдилар.

Бу нурли дард Ҳабиб Абдуназар ижодида ўзгача бўй кўрсатади:

*Ҳар кун,
Ҳар лаҳза,
Гулхан куйларини эшитдим тунда.*

*Саксовул – дутордан ҳам қадимийроқ чолғу,
Муножотдан ҳам қадимийроқ куйни чертади хануз...*

*Дардимга ўхшайди
ёлғиз шу оҳанг.*

«Бағоят масъулиятли йўлни танлаган» (Набижон Боқий) Ҳабиб Абдуназар билгичлар ҳақли эътироф этгандек, «дилларга чўғ ташлайдиган, нафис туйғулар диёрига бошлаб берадиган гўзал шеърлар» (Эшқобил Шукур) муаллифи.

Унинг навбатдаги «Дил меҳроби»¹ шеърини тўпламида мавжланган қувончларини дарду ҳасратларига ошно бўлар эканман, «олдингдан оққан сувнинг қадри йўқми, эй ғафлатзада», дея ўзимга дашном бердим.

¹ Ҳабиб Абдуназар, «Дил меҳроби», «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, Т., 2014 йил.

Тўғриси, профессор Қозоқбой Йўлдошнинг тўпламга ёзган сўзбошида Ҳабиб Абдуназар «ўз шеърларида одамнинг хаёл илғамас сезимлари манзарасини акс эттиради; кўпчилик шеърлари хаёлоти ғоят юксак парвозга мойил, руҳият олами чегарасиз, кайфияти симобдай беқарор шахс кўнгил ҳолатининг ифодасидир», сингари эътирофларини ўқиб, бироз шубҳаландим: публицистик рўйи-рост шеърият муҳитида шаклланган, шеърият деганда аксарият минбарлардан ҳайқириб ўқиладиган кўтаринки хитобларни тушунадиган каминадай ҳавойироқ мухлис «одамнинг хаёл илғамас сезимлари манзарасини акс эттирадиган», «кайфияти симобдай беқарор» Ҳабиб Абдуназарнинг тизмаларини ҳазм қила олармиканман, дея иккиландим. Ҳолбуки, бу шоирнинг ижодига хос бошқа бир жиҳат менинг эътиборимни тортганди. Нима бўлганидан қатъий назар, тўпламни оҳиста варақлар эканман, юракдан чиққан нолалар ташна юрагимда ҳам акс-садо берди.

*Парвозлар тусаган кўнглимни
қўйвормайди –
қаттиққўл мезон.*

*Руҳим даштларида увлайди бўрон,
Ёлғиз кетиб борар саҳро ва тўфон.
-Ай, одами урэн!*

Ҳабиб Абдуназар ҳам ҳиссиёт воситасида тафаккур қилувчи, кучли, беҳаловат шоирлар жумласидан. Рауф Парфи сингари «ўйларини қийнаб ўйлайди», ўзининг шеърлари ҳам эзгулик билан ёвузлик, поклик билан чиркинлик, ёруғлик билан зулмат, кураш билан лоқайдлик, ёлғон билан ростгўйлик ўртасидаги баҳс бўлиши учун интилади. Шоир наинки жумла инсон, наинки жумла жаҳон, балки «осмон дардлари»нинг ҳам куйчиси бўлишга ошиқади:

*Ҳар кун қайтарилар мана шу оҳанг,
Ёд олдим мен сени ҳар ёз, ҳар қишдан.
Ҳар кун пайдо бўлди мунглиғ қиёфанг,
Овозлар тўқнашган ғаройиб тушдан.*

лари десак тўғрироқ бўлар. Дарвоқе, атоқли адиб Асқад Мухтор айтгандай, «шоирнинг хаёлларидаги кучли субъектив бўёқлар бизни ажаблантирмаслиги керак».

Ҳабиб Абдуназарнинг қалбидаги жўшқинлик, табиатига хос мусиқийлик «Гулёдим, имдодим, фарёдим...», «Хур кеча, дур кеча, гул кеча» сингари шеърхонни беихтиёр сеҳрлайдиган ички қофияларда намоён бўлиш баробарида халқона оҳанглар касб этади:

*Ғамга ёқ, дардимни ёқ,
Захмини тортар чироқ,
Чориғимни куйдирди,
Тошга айланган фироқ.*

Мухлислардан бири таъкидлагандек, Ҳабиб Абдуназар «бағоят масъулиятли йўлни танлаб, ота-боболаримиз азал-азалдан ардоқлаб келган улуғ ҒОЯларни бадий ифодалашга» уринади. Бу борада шеърятимизда ХХ асрнинг сўнгги чорагида шаклланган устоз Рауф Парфи мактабига мансуб шоирлар сафида қалам тебратади. У ҳам устоз Рауф Парфи каби:

*Ишқдирман –
Дил кулар музтариб шеърдан.
Яна дард,
яна сўз,
яна бу исён,
Суғуриб олади руҳимни ердан –*

сингари рауфона сатрлар тизади. «Зангвор», «юлдуззор», «ёмғирзор», «сувойдин» каби янги сўзлар яратади. Дарҳақиқат, атоқли адиб Асқад Мухтор таъкидлагандек, «...изланиш йўллари буюк шеърый анъаналарнинг ривожланиш йўлига мос келганда оламни поэтик идрок этиш, ҳиссий тафаккур янада чуқурроқ, нафисроқ тус олаверади».

Бир даврнинг ўзида Рўзи Чориевдай беназир мўйқалам соҳибию Шукур Холмирзаев, Тоғай Мурод, Эркин Аъзам, Усмон Азим (бу учала ижодкор ҳам бевосита Бойсундан!), Сирожиддин Саййид сингари Ўзбекистон халқ ёзувчиларию шоирларини, улар билан изма-из ва елкама-елка қалам тебратаётган

қатор ўзига хос ижодкорларни етиштириб берган қадим ва навқирон Сурхон воҳасининг сеҳри Денов тумани бағрида мангу нашъу намо топган Ҳазрати Сўфи Оллоёр каромати билан боғлиқ эмасмикан?! Кези келганда, афсус билан таъкидлаш керакки, Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний, Сўфи Оллоёр сингари эътиқоди мустаҳкам авлиёсифат шоирлар бошлаб берган, таъбир жоиз бўлса, қордай тоза имону эътиқод ихлос билан тараннум этиладиган тасаввуф шеърияти шўролар даврида қисман унутилди, айни соҳада қалам тебратадиган шоир анқонинг уруғига айланди. Шеъриятимизнинг теран тарихий илдизларга эга бу шоҳобчасини муносиб давом эттиришни бугунги кунда тарихий шароитнинг ўзи талаб қилаётир. Чунончи, Қуръони карим ва ҳадиси шарифлар ўзбек тилида қайта нашр қилинаётгани, Қуръони каримга батафсил шарҳларнинг пайдо бўлгани, қолаверса устоз Абдулла Ориповнинг «Ҳаж дафтари», шунингдек бошқа шоирларнинг тасаввуф шеърияти руҳидаги туркум шеърлари, тўртликлари бунинг учун мустаҳкам замин яратади.

Қиссадан ҳисса шуки, Ҳабиб Абдуназар ҳам Қафқол Шоший, Мавлоно Жалолиддин Румий, айниқса «хужжат ул-ислом» – Абу Ҳомид Ғаззолий каби азиз-авлиёларга беҳуда шеърлар бағишламаган. Хусусан, Мавлоно Жалолиддин Румийга бағишланган «Маъно» шеъри шундай бошланади:

*Борлиғим етишди, борлиғим, илло –
Етишдим Сен қадар, ўзимда йўқман.
Сувга ғарқман, вале сувман, ташнаман,
Йўқман толеимда, лекин Сендаман.*

Бевосита Парвардигори оламга муножот тарзида битилган мана шундай шеърлар унинг қалбида ҳам собит эътиқод шаклланиб келаётганидан нишона. Умуман, Ҳабиб Абдуназарнинг қатор шеърларини мен ўзига хос тавба-тазарру, Яратган эгамга тавалло дея таърифлаган бўлардим. Бинобарин, пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо (с.а.в.)га самоларда насиб этган илоҳий висолга оддий мўминлар кўнгил воситасида мушарраф бўла олишлари мумкинлигини эътироф этган шоирнинг «кайфияти симобдай беқарор» эканига камина сира ҳам ишонмайман. Қолаверса, «Ҳақ уйида – кўнгил куйида» ижод

қилаётган Ҳабиб Абдуназар ўзини «Аллоҳнинг ердаги буюк асирлари»дан бири, деб билади. Зотан, таниқли шоир ва мунаққид Азиз Саид ўринли таъкидлагандек, «Ҳабиб Абдуназарнинг шеърлари – руҳиятни инкишофига йўналтирилган шеърият. Унинг шеърларини ўқиган киши кўнгил суратига таниш нафис чизгиларни мушоҳада этади, ўз моҳияти ҳақида тафаккур қилади ва табиийки, ўзи учун мутлақо янги бўлган ҳаёт қирраларини кашф этади...».

Эҳтимол, Ҳабиб Абдуназарнинг айрим шеърлари талабга жавоб бермас. Бироқ бунинг учун шоирга сира таъна қилиб бўлмайди. Зеро, устоз Эркин Воҳидов таъкидлагандек: «Яхши шеър – яхши шоир каби ноёб ҳодиса. Чинакам шоир ҳар йили чиқавермагандек, чинакам яхши шеър ҳатто энг улкан шоирларга ҳам ҳар куни насиб бўлавермайди». Муҳими Ҳабиб Абдуназарнинг қатор шеърлари илҳом билан ёзилганини, шоир юрагидан шалоладай отилиб чиққанини ҳар қандай шеърият мухлиси бир ўқишдаёқ ҳис этади ва тан беради. Қалб билан англанадиган, ҳис билан идрок этиладиган мусаввируна ва заргарона бундай шеърлар ҳар қандай танқиддан юксак, ҳар қандай шарҳдан ҳоли:

*Чамбарак нур ларзон –
дил осмон,
Шуълаи шавқингда чекиб жон.
Ҳар баҳор йиғлади бу баҳор...
Сен ҳайрон,
Мен ҳайрон...
(Иккимиз қолурмиз руҳи саргардон).*

Шоир Ҳабиб Абдуназарнинг мана шундай битиклари ҳақиқатдан ҳам «кўнглингиздаги кўзга кўринмайдиган, қўлга илинмайдиган, қулоққа эшитилмайдиган, фақат кўнгил торларигагина уринадиган исмсиз дардларни куйдек, ноладек кўзғатиб, руҳингизни безовта қилади ва сизни тирикчиликнинг қирларидан фориғ этади» (Қозоқбой Йўлдош).

«МЕН ПАНОҲ ТИЛАЙМАН...»

Абдувоҳид Ҳайтнинг «Мен паноҳ тилайман ёмонликлардан» сатри билан бошланадиган шеъри бир ўқишдаёқ юрагимни забт этди. Тўғри англаган бўлсам, шоир ёмонликлардан, дилорзорликлардан, бир кам дунёнинг тескари ишларидан, энг аввало инсон сифатида заифликларидан надомад қилиб, Яратгандан паноҳ тиламоқда. Ва:

«Тангри тилагимни айлагай қабул!» –

дея комил ишонч билан хайқирмоқда. Илтижосини Тангри эшитганига, дуоси ижобат бўлганига астойдил ишонади. Раҳмшафқати, меҳр-муруввати ҳадсиз-ҳудудсиз Яратган эгам умидвор бандасини ноумид қўймайди. Бундан қатъий назар шоир лирик қахрамонининг аламли нидосига қулоқ тутадиган бўлсақ, куйидаги ҳаётий манзаранинг гувоҳи бўлаемиз:

*Жисмимга вале ранж йўллар қўклардан,
Ғамимни кам этмас, қувончимни мўл.*

Бизлар табиатан хуррамликка чанқоқмиз. Шодлик – бамисоли оби ҳаёт – ичган сайин ташналигимиз кучаяверади. Шу боис шоду хуррамлик майига тўймай ўтаемиз. Кулфат ва қайғунинг эса катта-кичиги бўлмайди, бир парча булут гоҳо куёшни тўсиб қўйгандай кайфиятимиз томомила бузилиши учун бир чимдим дилхиралик кифоя қилади.

Хаёлга эрк беравермай, шоирнинг қалб нидосига қулоқ тутадиган бўлсак, унинг қалб туғёнларидан эшилган сатрлари сизни ҳайратланишга мажбур қилишига ва ушбу сатрлар ҳайратланарли истеъдод томонидан яратилганига иймон келтирасиз. Адабиётда, айниқса шеъриятда янги истеъдод даставвал ҳаммани сеҳрлаб қўяди. Афсуски, яхши шоирни буюртма билан дунёга келтириб бўлмайди. Бироқ истеъдодли шоирлар ҳамма замон ва маконда бўлган. Ана шундай истеъдод эгаларидан бири, афсунгар қалам соҳиби ёзади:

*Тақдири азалнинг ҳикмати жумбоқ,
Юзида етти қат гардун пардаси.
Умр – ғайб илмидан кичик бир сабоқ,
Қазосин қай замон билмиш бандаси.*

Ҳаёт майдонига кирган ҳар бир авлод тақдири азалнинг жумбоғини ечишга интилади. Аммо бу тўртликдаги сўнгги мисра – баҳсталаб. Эҳтимол, кўзи очик бўлгани билан қалби сўқир бандалар қазосини олдиндан била олмаслар. Бироқ қалб кўзи очиқларга ҳаммаси бўлмаса-да, ҳаёт сўқмоқларидаги асосий довонлар аён. Ҳалол, покиза инсон ноҳақдан-ноҳақ азоб-уқубатга дучор бўлмаслигини жуда яхши билади. Чунки у Яратганнинг Ҳақ йўлида, сиротал мустқиймда ҳамиша барқарор. Шу боис яратган Парвардигор бошига бесабаб кулфатлар ёғдирмаслиги унга аён. Шу жиҳатдан, «Қазосин қай замон билмиш бандаси» мисраси сийқалга муҳтож.

Навбатдаги тўрт мисра:

*Бироқ яратганин Ёрлақагай Ул,
Фақат У боисдир, барчаси абас.
У қодир эгамдир, амрига биз қул,
Ихтиёр ундадир, Асрар, Ўзи бас.*

Бандаларни ёрлақагучи Тангридан умидворлик кайфияти хукмрон бу сатрларда. Ихтиёр, дарвоқе, Тангрининг илгида. Яна дейди шоир:

*Худо мени асрар, қўлларимда банд,
Ғаддор нафс илгидир – бу, менинг эмас.
Дил учун жисмимдан эшгай у каманд,
Ишқ учун кўксимдан ясайди қафас.*

Шу мисраларни такрорлайману, гоҳ «Шох Эдип» монологини ўқиётган Шукур Бурҳон сиймоси кўз ўнгимда гавдаланса, гоҳ Шекспирнинг Гамлети хаёлимдан кечгандай бўлаверди. Биттагина шеърда инсоннинг камоли ва заволи сир-асрорларини мухтасар ифода этиш учун шоирнинг қалби уммонлар қадар теран, мушоҳада кўлами эса коинот қадар чексиз бўлиши тақозо этилади. «Ғаддор нафс қўлларига банд солган», «осий жисми эса илоҳий қалби учун каманд эшаётган, ишқ учун кўксидан қафас ҳозирланаётган» шоирнинг лирик қахрамони Яратганнинг марҳаматидан умид узмайди:

«Худо мени асрар!» дейди у комил ишонч билан. Нима учун Худонинг асрашига комил ишонч билдираётир у? Маълум бўлишича:

*Билдим, вужудимдан ўзга йўқ ғаним,
Билдим, бир макрига учсанг кифоя.
Қўксимни қиймалаб, топтаркан таним,
Осий бу вужуддан қилгай ҳимоя.*

Комил ишончнинг асосий боиси, лирик қаҳрамон тирикликнинг энг муқаддас тамойилларидан бирини англаб етганлигида: аввало ҳар кимнинг қисмати ўз қўлида; инсоннинг дастлабки ғаними унинг ўзи; ўзини енга олган, ўз ожизликларидан устун кела олган одамгина инсон деган улуғ номга мушарраф. Шоир англаб етганки, «ғаддор нафснинг ҳатто бир макрига учас-да – кифоя», минг йиллик тоат-ибодат бир пул бўлади. Бу ҳақиқатни англаб етган шоир қалбида ёвузлик билан эзгуликнинг тинимсиз олишуви боради. Ва бу беллашувда осий вужуд тажовузидан суйган бандасини Яратганнинг ўзи ҳимоя этади. Бу мисралардан иймонни тил билан такрорлаб, дил билан тасдиқлаган ва жисм билан амал қилган, яъни комиллик сари машаққатли ва муборак сафарга отланган Бокира Қалбнинг тафти яққол сезилиб туради.

Абдувоҳид Ҳайитнинг шу шеъридаги қуйидаги сатрлардан эса Абдулла Ориповнинг «Жаннатга йўл»и, улуғ Дантенинг «Илоҳий комедия»си нафаси уфуради:

*Шубҳасиз, асрамоқ Унинг матлаби,
Бироқ ғам узра боз йўлларкан шўриш –
Суйган бандасига панд берган каби
Барча дўзахларин айлар намоиши.*

*Маҳшар майдонида охират қуни,
Етказмоқ қасдида гўзал Тўбига
Баланд сакрашимдан асрайди мени
Куламаслик учун дўзах тубига.*

*У ўзи дард бериб, олгучи табиб,
У ўзи Роҳиму Жаббор, шубҳасиз.
Бас, ранжу балога занжирбанд этиб
Мени балолардан асрар, шубҳасиз.*

Юзаки қараганда ғалати: «балоларга занжирбанд этиб, балолардан асраши»ни қандай изоҳлаш мумкин!?

Бунинг изоҳи шундайки, Тангри Таоло муайян ишларимиз, қилмишларимиз учун аввало огоҳлантириш тариқасида қисман балоларга занжирбанд этади. Яхши отга бир қамчи қабилидаги огоҳлантиришни тушуниб етганлар яна ҳам даҳшатлироқ балолардан Яратганнинг марҳамати билан омон қоладилар. Орқа-олдини йиғиштриб, қилган гуноҳлари учун вақтида тавба қилиб, ортиқ тубанликка тушмасликка баробарида Ҳақ йўлда барқарор бўлишга мудом интила бошлайдилар. Тангрининг иродасига бўйинсинмаганлар бошига эса кулфат устига кулфат ёғилаверади. Буни англаб етган замондош шоирларимиздан бири Абдувоҳид Ҳайитнинг лирик қаҳрамони:

Мен паноҳ тилайман ёмонликлардан –

дея ўз Раббисига иймон келтириб, эзгулик сари юз тутаркан, Ҳаққоният, иймон, Эътиқод, Собит Ироданинг равон йўлидан одимлай бошлайди.

Шоир ва ёзувчилар сўз сеҳргарлари. Улар чопса чопилмас, сувга чўкмас, ёқса ёнмас, на вақтнинг бешафқат ҳукмини писанд қиладиган нодир ва ноёб Ҳазрати Сўз, Ҳазрати Калом воситасида халқ хизматида камарбаста бўладиган, Сўз воситасида мангулик ёрлиғини оладиган ижодкорлардир. Айниқса, кулол бир зувала лой парчасига жон киритгандай, ҳайкалтарош ҳаттоки тошга тил ато этгандай, аёл томчи ҳаёт жавҳаридан бутун бошли инсонни яратгани сингари шоирлар бир қарашда жонсиз туюлган сўзларни юрак тегирмонига солиб, ақл ва тафаккур тарозуси билан ўлчаб, уларга руҳ киритади. Абдувоҳид ана шундай афсунгар истеъдодга эга том маънодаги Ижодкор шоирлардан. Эътибор беринг:

*Бас, ранжу балога занжирбанд этиб
Мени балолардан асрар шубҳасиз.*

«Бас, ранжу балога занжирбанд этиб», сатрини «Ранжу балоларга гирифтор этиб» дейиши ҳам мумкин эди. Чунки одатда «дард, аламга гирифтор, дучор этиб» шаклида гапиришга, ёзишга кўникилган. Аммо шоир:

«Бу бўстон саҳнида гул кўп, чаман кўп», дея таълим берувчи ҳазрат Навоийнинг ўғитларига амал қилган ҳолда ўз йўлидан

боришга интилади ва бу муборак интилиши ўз натижасини берган.

Ниҳоят, «ранжу балога занжирбанд» бандаи ожизни кўз олдингизга келтириб кўринг. Ранжу балолар оёқ-қўлингизга кишан уриб, тамомила занжирбанд қилиб ташлаган, сиз ўргимчак тўридаги чивиндай чорасиз ҳолда дарду аламлар исканжасида-сиз. Занжирбанд сўзини топиб ишлатганига қойил қолиб, ичичингиздан шоирга таҳсин айтасиз ва унга қўшилиб:

*Бас, ранжу балога занжирбанд этиб,
Мени балолардан асрар шубҳасиз, –*

деб поёнсиз дарду ҳасрат билан, айна замонда ниҳоятда катта умид билан Тангрига унсиз ёлборасиз.

*«Ишонч» газетаси,
1996 йил, 10 сентябрь, 72-сон.*

ЁШЛАР ИЖОДИ

НАВОЙНИ АНГЛАШ ДАСТУРИ

*«Ҳайрат ул-аброр» шеърини шинавандаларининг
қўнглини қўтарадиган, уларга завқ бағишлайдиган
оддий достон эмас, балки муаллиф яшаб ўтган йўл
ҳамда амалиётда ўзини оқлаган тариқат илмининг
мукаммал ишланган фундаментал қўлланмаси,
назарий манбаси».*

Ақром МАЛИК

I

Ақром Малик билан зоҳиран – Интернет, ижтимоий тармоқлар орқали нисбатан яқинда танишдим.

Қайсидир фикрларга таяниб, у Шарқшунослик институтида ишлаган, бинобарин, марҳум дўстим Ғулом Каримийни танийди, Ғуломжон воситасида биз қадрдонмиз, деган хулосага келдим.

Ақром Малик ҳамқишлоғим эканидан хабар топгач, қувонганимдан ўзимни қўйгани жой топа олмай қолдим.

Маҳаллийчилик, қариндош-уруғчилик яхши эмас. Бироқ ҳамқишлоғинг машҳур Шахс бўлса, беихтиёр ижобий маънода маҳаллийчига айланасан.

Жуда олис ва сирли Ақром Малик шу асно яқин ҳамфикрим, эҳтимол қариндошим, биродарим ва ҳаттоки Устозимга айланди.

Қишлоғимга бормаганимга ўн йилдан ошгандир. Бироқ Ақром Малик дунёга келган маҳаллани, хонадонни аниқ биламан. У қишлоғимизда Ровот деб аталадиган, асосан ўзига тўқ диндорлар истиқомат қиладиган чоғроқ маҳалладаги Малик буванинг эвараси. Отасининг акаси билан синфдош бўлганман. Бадавлат оилада туғилган. Катта бобоси, янглишмасам, тўқсон ёшдан кўпроқ умр кўрди. Бобоси Ҳолиқул акани ҳам бир-икки

кўрганман. Ҳолиқул ака менинг акам қатори бўлиб, тўладан келган, художўй, савдо билан шуғулланадиган жуда топарман, ўзига тўқ ҳаёт кечирар, асосий қишлоғимиздан нари борса, икки чақирим масофадаги Ровотдан маҳалламизга кўчирилган маҳалладошлари каби янги иморат солган, унга қишлоғимизга Бўка томондан келаверишда йўлнинг ўнг томонидаги маҳалламиз мозорбуваси билан ёндош жой теккан ва ўша жойга пишган ғишдан икки қаватли муҳташам иморат тиклаганди. Ҳолиқул аканинг Қўйлик яқинидаги, Оқуйдаги Бойотанинг уйига келиб-кетиб тургани ҳақида эшитганман. Янглишмасам, Ҳолиқул ака олтмиш ёшлар атрофида дунёдан ўтди.

1975 йилда ўрта мактабни тугатгач, биринчи йили университетга кира олмадим ва туман босмахонаси, асосан газетаси таҳририятида ишладим. Кейинги йили эса амаллаб кечки бўлимга илдиним, ўша йили ҳарбий хизматга кетдим, шу-шу қишлоғимдан деярли оёғим узилди. Ўша пайтда Ақром Маликнинг отаси ўн ёшларда бўлган, шунинг учун уни яхши эслай олмайман. Бироқ 1977 йилда, ўн бир ёшида фожиали нобуд бўлган укам Сайдулла билан тенгдош бўлганига қараганда, лоақал мактабда ўқиб юрган кезларимда ёки маҳалла-қўйда кўрган бўлсам керак.

Олимларнинг айтишларича, инсон беш ёшгача шахс сифатида шаклланади. Ақром Малик шахс сифатида бизнинг Қорақўйли қишлоғида шаклланган.

Қишлоғимиз Бўка ва Олмалик шаҳарлари оралиғидаги қадимий тепалик бўйлаб жойлашган. Қишлоғимизнинг шимолий тарафидаги Оҳангарон тоғларидан бошланиб, Мирзачўл кенгликларига тутшиб кетадиган улкан сойхонликда 30-20 минг йил муқаддам Тетес денгизи бўлган. Шунинг учун қишлоғимизнинг шимолий тарафи пичоқ билан кесиб олингандай тик қирғоқни эслатади. Ақром Маликнинг бобоси Ҳолиқул аканинг уйи Бўкадан қишлоғимизга кириб келаверишда, чап томонда, айна шу тепалик устида биринчи иморат ҳисобланади. Уй тепаликда жойлашгани учун ҳаво очиқ кунлари Қамчиқ довони билан Сирдарёни туташтирадиган катта трасса йўл (менинг болалигимда бу трасса йўқ эди), етти-саккиз чақирим олисдаги, Бўкага кираверишдаги қоровул тепа, Бўка шаҳри, Бўка-Тошкент йўлининг бир қисми, Сувти, Дўнгқўрғон, Қорасийроқ каби қишлоқлар яққол кўринади. Ҳатто 40-50 чақирим масофадаги Олмалик шаҳри заводларининг қувурларидан тутун осмонга ўрлаётгани

кўзга ташланади. Ақром ўзи таваллуд топган уйнинг дастлаб деразасидан, кейин эса уйнинг орқасидаги тепалиқдан уфққа туташ мазкур кенгликларни кузатгани, ўзини бепоён оламнинг шоҳу султонидай ҳис этгани шубҳасиз. Камина ҳам болалигимда мана шу сойхонликда ғўза чопиқ қилганларим, мол боқиб, шом пайти алвон шафақ ичра қуёшнинг ланғиллаб ботишини завқланиб кузатганларим ҳамон ёдимда.

Ақром олти яшарлигида, отаси Пискент шаҳридаги масжидлардан бирига имом этиб тайинлангач, Пискентга кўчиб кетишган.

Пискент ҳам менга бегона эмас. Онам туғилган қишлоқ ҳозир Пискент тумани таркибида. Ҳожибшунос Қаюм Каримов айнан пискентлик экани ҳам Юсуф Хос Ҳожибга, унинг «Қутадғу билиг» достонига махлиё бўлишимда муҳим аҳамият касб этган. Раҳматли Қаюм Каримовни ҳам ҳамқишлоғим каби ўзимга яқин оламан. «Қутадғу билиг»ни шеърий таржима қилиш ба-робарида устоз Қаюм Каримов ишини давом эттирдим, холос.

Нажмиддин Комилов, Ваҳоб Раҳмонов, Иброҳим Ҳаққул, Султонмурод Олимов каби навоийшуносларнинг асарлари, бевосита йўл-йўриқ, маслаҳатлари Навоий олами, боқий шеърияти билан каминани ошно қилди. Хизрни учратган одамнинг армони йўқ, деган ақида бор. Юсуф Хос Ҳожиб, Навоий мен учун Хизрдан ҳам ортиқ Шахслар ҳисобланади ва мана шу Пирларнинг этагидан тутганим учун Аллоҳ таолога беадад ҳамду санолар ва беадад шукурлар айтаман. Бу Пирларнинг меҳрини қозонишда қатор муҳтарам устозларимнинг, жумладан Ақром Маликнинг ҳам хизмати катта ва шубҳасиз.

Севган ёринг билан бирга бўлар экансан, ҳатто висол шоми сира ҳам оқармаса, тонглар отмаса, деб илтижо қиласан.

Ҳамфикр, ҳаммаслак дўсту қадрдонинг билан суҳбатинг асло тугамаса дейсан.

Ақром Малик билан асосан Навоий, шеърият, энг муҳими, имон-эътиқод, қодир Парвардигори олам ҳақида гаплашамиз ва ҳар суҳбатдан кейин бир бош юксалганимни англайман.

Навоийнинг барча дostonларини шеърий табдил қилдим. Шу асно Навоий билан ғойибона суҳбатлардан бошим осмонга етди. Ҳатто яқин биродаримга айланди. Унинг ақл бовар қилмас сир-асрорларини англагандай бўлдим. Бироқ Ақром Маликнинг Навоий ижодига оид мақолаларини ўқигач, у билан суҳбатлашгач, Навоийни англаш масаласида ҳамон ғўр эканимни

англадим ва кўз ўнгимда бепоён кенгликларни кўриб, янги қанот чиқарган қуш каби яна парвозга шайландим.

Навоийнинг ғазалларига академик олимлар ёзган шарҳлардан ҳам қониқмайдиган бўлиб қолдим. Навоий ўз асарларида қўллаган биттагина атама, ягона иборани шарҳлаб, бутун бошли китоб ёзиш мумкинлигига имон келтирдим.

Нажмиддин Комилов, Иброҳим Ҳаққул каби Навоий олами ни имкон қадар кашф қиладиган ёш олимлар анқонинг уруғи деб ёзғирган пайтларим ҳам бўлган. Ғафлатда қолган эканман, уларнинг муносиб издоши, ҳатто улардан анча илгарилаб кетган Ақром Малик бор экан!

* * *

Китоблар, яъни орзулар оламида яшашга кўникканман. Ҳаётга, ён-атрофимдаги инсонларга китобий нуқтаи назардан ёндошиб келдим ва оқибатда бошимни деворга уриб, бурнимни неча бор қонатдим, бошим қолиб, бағримни ҳам ярадор қилдим. Орзу фуқаросиман десам мақтангандай бўламану бироқ исмим ҳам Тангри таолонинг «ал-Ҳамд» нисбату унвонидан олингани боис мақтанчоқлик, мақтовни хуш кўраман...

Кексайдим; касалманд, хонанишин, одамови, феъли ҳалимдай юмшоқ бўлганига қарамай сиркаси сув кўтармайдиган, энг ёмони феъл-атвори беқарор, ҳатто анчайин савдойи кимсаман. Ҳамиша симобдай, безовта кўлмақдай қалқиб, чайқалиб тураман. Бинобарин, қоядай мустаҳкам иродали шахсларга маҳлиёман. Метин иродали саноқли Шахсларни биламан – улар орасида Ақром Малик ҳам бор!

Бу йил ўттизинчи баҳорни қаршилайдиган дўстим. биродарим, устозим Ақром Малик ҳақида айни муборак навоийхонлик кунларида икки оғиз фикр билдиришни фарзу қарз билдим.

Шу кунларга етказган Парвардигори оламга беадад ҳамду санолар ва беадад шукроналар бўлсин!

(Бу бўлим 2020 йилда ёзилган.)

II

Атоқли мунаққид ва таржимон, устоз Иброҳим Ғафуровнинг насрий таржимасига таяниб, 2012-13 йилларда Нитшенинг «Зардушт нидоси» асари шеърий таржимасини тугатдим. Кейин «Кутадғу билиг»ни шеърий таржима қилишга киришдим. Икки-уч йилда бу ишни ҳам поёнига етказдим ҳисоб.

Ниҳоят, 2012 йилдами, устоз Ваҳоб Раҳмоннинг қатъий таклифи билан Навоий «Хамса» дostonларини шеърий табдил қилишга киришдим. Ваҳоб ака бу таклифни менга илк марта айтганда, бу жуда оғир иш, қўлимдан келмаса керак, деб эътироз билдирдим. Ваҳоб ака далда бериб: «Ундай деманг, осон ишнинг ўзи йўқ. Ҳар қанча машаққатли бўлмасин, халқимиз учун шу ишни қилишимиз керак. Мен ҳам қўлимдан келганча ёрдам бераман. Сиз шеърий табдилни тайёрласангиз, ўзим таҳрир қиламан, нашр қилишни ҳам ташкил қиламан», деди.

Дарвоқе, Навоий асарларини аслиятдаги каби шаклини сақлаган ҳолда табдил қилиш масаласи бир асрдан буён долзарб бўлиб турибди. Навоий асарларининг тили жуда ҳам бой экани, унинг асарларини тушуниш учун ҳатто тўрт жилдди изоҳли луғат борлиги, кейинчалик эса ўша тўртта жилдга кирмай қолган беш мингга яқин сўзлардан иборат яна бир жилдди луғат нашр қилингани ҳам Навоий дostonларини шеърий табдил қилишни шарт қилиб қўяди.

Биламизки, «Фарҳод ва Ширин»ни Ғафур Ғулом насрий табдил қилган. Агар Ғафур Ғулом бу дostonни насрий эмас, шеърий табдил қилганда эди, маънавиятимизга жуда катта ҳисса қўшган бўларди. Эҳтимол, Ғафур Ғулом даври учун шеърий табдил унчалик муҳим иш бўлмагандир. Кейинчалик бу масалани Эркин Воҳидов кўтариб чиқди. Эркин Воҳидов: «Учрашувларда шеърият мухлислари бизга Навоийни ҳозирги тилимизга таржима қилиб беринг, деб сўрашяпти. Шу ишни қилсаммикан?» деган маънода ҳам фикрлар билдирган. Афсуски, Эркин ака ҳам бу ишни қилмади.

Ваҳоб Раҳмон – бу ишнинг азбаройи тарафдори. Унинг ўзи «Бобурнома»ни ҳозирги тилимизга табдил қилган. Ваҳоб ака ҳатто Навоийнинг ғазалларини ҳам ҳозирги тилга табдил қилишни қатъий кўтариб чиқаётир. Бунга оид фикрларини республика матбуотида бир неча марта баён қилган.

Ҳазрат Навоийнинг «Лисон ут-тайр» – «Қуш тили» дostonини ҳам замонавий тилга табдил-таржима қилдим. Худога шукур, бу табдилим «Янги аср авлоди» нашрида кўп нусхада нашр қилинди.

III

Ҳазрат Навоий дostonларини табдил-таржима қилганим билан ўз ишимдан кўнглим тўлмасди. Кучли навоийшунос масла-

ҳатига жуда-жуда муштоқ эдим. Айрим олимларга ёрдам сўраб мурожаат қилдим. Табдил-таржимага ҳаммуаллифликни ҳам таклиф қилдим – бунга жавобан: «Биз ўзгаларнинг жойнамозиданамоз ўқимаймиз» деганлар ҳам бўлди. Айримлар эса: «Сиз бизга устоз мақомидасиз, бинобарин сизга ақл ўргатишга ҳаддимиз сиғмайди», дея гапни қисқа қилди.

Ниҳоят Интернет орқали Ақром Маликни топиб олдим. Унинг «Ҳайрат ул-аброр»нинг айрим бобларига ёзган шарҳларини ўқиб, кўзим мошдай очилди. Мен билан ҳамқишлоқ эканини билгач, яна ҳам қувондим, кўнглимда: шеърий табдил-таржималаримни таҳрир қилиб беради, деган қатъий ишонч уйғонди. Бу пайтда у ҳамон ҳибсда эди. Янглишмасам, 2019 йилнинг охирларида телефон орқали гаплаша бошладик. Дардимни айтдим. Ақром бунга жавобан: «Менга Навоий асарларининг аслияти керак», деди. Вақтни бой бермай Ғафур Ғулом нашрётисида 2010 йилда нашр қилинган Навоий асарларининг ўн жилдлигини унга етказдик. «Таҳрир қилиб беради», деган умид билан ўзим шеърий табдил-таржима қилган, «Янги аср авлоди» нашриётисида нашр қилинган «Лисон ут-тайр» китобини ҳам етказдим.

Ўша кезларда Ақром Малик Навоийни танқид қилишга ўтиб, ўзининг айтишича, асосан ислом дини билан боғлиқ тадқиқотлар билан шуғулланишга кириша бошлаганди. Бироқ менинг мурожаатимдан кейин яна навоийшуносликка қайтди.

Камина озодликда, Ақром Малик ҳибсхонада телефон орқали қатор суҳбатлардан кейин «Ҳайрат ул-аброр»нинг кенг қамровли насрий баёни ва шарҳини тайёрлаш ва нашр қилиш керак, деган хулосага келдик. Шу мақсадда мазкур дostonни бир бошдан янгидан насрий баёнини тайёрлашга киришдик. Ақром дostonнинг ҳар бир бобини телефон орқали насрий баён қилиб, шарҳлар, мен эса ёзиб олардим. Шу тариқа дostonни салкам ҳаммасини янгидан шарҳладик.

Ақром Малик бу ишга сидқидилдан киришди. Телефон орқали суҳбатни бошлашдан олдин ҳамиша таҳорат олар, ҳар бир боб шарҳини Қуръони каримдан оятлар ёки бирон-бир сурани қироат қилиш билан бошларди. Дарвоқе, Навоий авлиёсифат сиймо бўлгани боис унга ва унинг адабий меросига фақат ва фақат жисмонан ва қалбан покизалик билан ёндошмоқ зарур.

Ноҳақ қамалган Ақром Маликни ҳибсдан озод қилиш учун ҳам кўп бор уриндик. Шу мақсадда бир неча дўсту қадрдонлар

Ўзбекистон Президентига ҳам мактуб билан мурожаат қилдик. Чет элдаги журналист дўстларимиз, ўша ердаги радиостанциялар ҳам бу хайрли ишга ҳиссадош бўлди. Ниҳоят, нолаларимиз Яратганга, унинг заминдаги қодир бандаларига етиб, Ақром Малик ҳибсдан озод бўлди. Ҳибсдан озод бўлгач, бирон ой ўтмай юзма-юз кўришиб суҳбатлашдик.

Ақром Малик озодликка чиққач, биринчи галда «Ҳайрат ул аброр»ни насрий баён қилиш ва шарҳ ёзишга киришди. Бу борада Ақромнинг илтимоси билан дастлабки бобларга луғатларни ҳам шоир Шоҳжаҳон Шодмон билан ҳамкорликда тайёрлаб бердик.

IV

Навоий асарларини наинки шарҳлаш, балки англаш ҳам қомусий билим талаб қилади. Бинобарин, ўтган асрда фақат академик Иззат Султон қомусий «Навоийнинг қалб дафтари» асарини ярата олди. Фақат атоқли адиб Ойбек домла Навоийга мос роман ижод қилди.

Навоий дostonларини шеърий табдил-таржима қиларканман, барча дostonларнинг олдинги насрий баёнларини қайта-қайта ўқишга тўғри келди. Олдинги навоийшуносларнинг хизматларини камситмаган ҳолда адолат юзасидан айтишим керакки, қатор насрий баёнлардан мутлақо кўнглим тўлмади.

«Фарҳод ва Ширин» дostonини Ғафур Ғулом насрий баён қилган дейилади. Аслида, айтишларига қараганда, ўтган асрнинг қирқинчи йилларида бу ишни академик шоир номидан тўртта кекса олим амалга оширган. Ғафур Ғулом уларни рози қилиш учун бир белбоғ пул таклиф қилган. Бироқ отахон олимлар «сиздай улуғ шоирдан пул олсак уят бўлади. Бу ишни ҳазрат Навоийнинг барҳаёт руҳи ҳаққи-хурмати қилдик. Бизни дуо қилсангиз, шунинг ўзи катта давлат», дея хизмат ҳақи учун пул олишни рад этган.

Битта дostonни тўртта олим насрий баён қилгач, ишнинг савияси қандай бўлишини ўзингиз тасаввур қилаверинг. Энг ачинарлиси, Ғафур Ғулом домла тайёрлаб берилган насрий баённи таҳрир қилишни лозим топмаган. Натижада қатор байтлар нотўғри насрий баён қилинган, қовушмаган жумлалар ҳам жуда кўп. Энг ёмони қатор байтлар, асосан Қуръони каримга ва ҳадиси шарифга ишора қилувчи байтлар баёни кўнглидагидек қилинмаган, ҳатто шундай байтлар ташлаб кетилган. Назарим-

да, Аллоҳ номини тилга олиш ҳам тақиқланган совет даврида мазкур дoston насрий баёнини тайёрлашда олимлар Қуръони карим оятлари ва ҳадиси шарифларни тилга олишдан чўчиган. Афсуски, бу иш СССР тарқаб, мустақиллик даври бошлангандан кейин ҳам шу пайтгача қиёмига етказилмади.

* * *

«Ҳайрат ул-аброр. Матн, насрий баён, шарҳ, луғат. Биринчи китоб»¹ билан Ақром Малик навоийшуносликда янги саҳифа очди. Шу пайтгача Ҳазрат Навоийнинг асосан ғазаллари шарҳланган бўлса, эндиликда унинг залворли дostonларини кўламли шарҳлаш бошланди. Профессор Шухрат Сирождидинов сўзбошида таъкидлагандек:

«Ҳайрат ул-аброр» юртимизда бир неча бор чоп қилинган. Устоз навоийшунослар томонидан насрий баёни ҳам нашр этилган. Уларда асарнинг ғоявий мазмун-моҳияти тарбиявий жиҳатларини ҳисобга олиб зоҳирий шарҳланган. Бироқ байтларнинг қаърида яшириниб ётган ғайб сир-синоатлари шарҳи ҳали амалга оширилмаган эди. Ақром Малик ушбу асарнинг янги шарҳига киришиб, улўф навоийшунос олимларимиз учун армон бўлаб қолган муҳим бўшлиқни тўлдиришга ҳаракат қилган».

«Алишер Навоий раҳматуллоҳи алайҳ тариқат намояндаси, тасаввуф уламози ва мутасаввуф шоир» (Ақром Малик). Бинобарин, қомусий билимга эга мутафаккир шоир дostonини шарҳлаш Қуръони карим ва ҳадиси шарифларни ҳам имкон қадар теран билишни тақозо қилади. Ақром Маликнинг мазкур илмлардан хабардорлиги, муҳими Навоий Ҳазратлари шахсияти ва ижодига азбаройи ихлоси «Ҳайрат ул-аброр» дostonини шарҳлашда шубҳасиз қўл келган.

Ақром Малик дostonни таважжуҳ билан шарҳлаш асносида билдирган фикрларини исботлайди ҳам, холис хулоса ҳам чиқаради.

* * *

Еттинчи боб, аввалги наътнинг еттинчи байти аслиятда қуйидагича:

¹ «TAMADDUN» нашриёти, Тошкент, 2021 йил.

*Кимки мунга даъвийи хужжат этар,
«Кунту набиййан» анга хужжат – этар.*

Бу байтда келган Кунту набиййан – мазкур ибора билан бошланадиган ҳадиси шарифга ишора. А.Хайитметов ўзининг насрий баёнида буни «Қуръони каримда келтирилган ибора» дея нотўғри қайд этган. Ақром Малик эса тегишли ҳадиси шарифнинг илк ибораси эканини таъкидлаб, ҳадиси шариф матнини ҳам келтирган:

«Кунту набиййан» деб бошланувчи ҳадис имом Бухорий раҳматуллоҳи алайҳнинг «Тарихи кабийр», Муҳаммад ибн Саил ал-Бағдодийнинг (784-845) «Табақотул кабийр», имом Термизийнинг (824-894) «Ал-эълолул кабийр» асарларида зикр этилган:

«Майсара (разияллоху анху)дан ривоят қилинади:

«Мен Расуллоҳ соллалоҳу алайҳи ва салламдан: «Сиз қачон набий (пайғамбар) бўлгансиз?» – деб сўрадим. Набийимиз саллалоҳу алайҳи ва саллам: «Одам (алайҳиссалом) руҳ ва жасад орасида эканида набий бўлганман», дедилар»¹.

Абдуқодир Хайитметов насрий баёни:

Кимки бунга хужжат даъво қилса, «Қуръон»даги «Мен пайғамбарман» ибораси етарли хужжатлардир.

Ақром Малик насрий баёни:

Кимки бу сўзим учун хужжат даъво қилса, «Кунту набиййан» ҳадиси хужжат бўлиш учун етарли.

* * *

«Ҳайрат ул-аброр»нинг ўттизинчи боби карам васфига бағишланган. Бу бобнинг қуйидаги икки байти:

*Донаки анборға таслим эрур,
Зоеъ ўлурдин анга юз бийм эрур,*

*Мазрааи базлда сочмоғни туз,
Ким бирига Тенгри берур етти юз,*

¹Алишер Навоий: Ҳайрат ул-аброр, Матн, насрий баён, шарҳ, луғат. Биринчи китоб. Шарҳ ва насрий баён муаллифи Ақром Малик. «TAMADDUN» нашриёти, Т., 2021 й., 129–130-бетлар.

Абдуқодир Хайитметов бу байтларни қуйидагича насрий баён қилади:

Омборга тўкилган ҳар бир дон чириб кетишдан юз хавфда. Эҳсон экинзорига сочишни одат қил; шунда биттасининг ўрнига Тангри етти юзтасини беради.

А. Хайитметов, шунингдек, «Ҳайрат ул аброр»нинг 1965 йилги нашрини шу бобига киритилмаган тўрт байт насрий баёнини тўлдиришни ҳам лозим топмаган, бу боб ҳам чала насрий баён қилинган¹. Ҳолбуки, «Ким бирига Тенгри берур етти юз» сатрида Қуръони каримнинг тегишли оятига ишора бор.

Ақром Малик бу байтларни изоҳи билан қуйидагича тўла насрий баён қилган:

«Ўрага ғамлаб қўйилган ғалланинг ҳар бир дони беҳуда исроф бўлишдан, яъни кемирувчиларга емиш бўлишдан ҳамиша ваҳимада бўлади. Ҳолбуки, ерга экилган ҳар бир дона дон Аллоҳнинг лутфу марҳамати билан етти юз дона буғдой ҳосили беради».

Юқорида айтилгандек, мазкур байтда Қуръони карим Бақара сурасининг 261-ояти каримасига ишора қилинади:

«Оллоҳ йўлида молларини инфоқ-эҳсон қиладиган кишиларнинг мисоли худди ҳар бир бошоғида юзтадан дони бўлган еттита бошоқни ундириб чиқарган бир дона донга ўхшайди» (Қилинган битта яхшилик етти юз баробар бўлиб қайтиши таъкидланмоқда)².

* * *

Яна бир қиёслаш:

Биринчи боб 16-17-байтларнинг Абдуқодир Хайитметов насрий баёни:

16. Бо»си ибога чорлаб нидо қилади «Ё» дейилар экан, бу балодан бошқа нарса эмас.

17. Бундаги «Син» наҳанг балиғининг орқа умуртқа суяги устидаги парраси аррадек эканини, ҳар бир қирраси юз кемага офат эканини англатади.

¹Қаранг: Алишер Навоий, асарлар. Ўн беш томлик. Ҳайрат ул-аброр, олтинчи том. Бадий адабиёт нашриёти, Т., 1965 й., 74-бет.

²Қуръони карим, Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур, «Қуръони каримни ўрганиш илмий маркази» нашри. Т., 2004 йил, 76-бет.

Биринчи боб 16-17-байтларнинг Ақром Малик насрий баёни:

16. Уларга қарата – «Бо» «Ибо қилинглар!» дея бонг уради. Ёки: «Сизларга балодан бўлак не бўлиши мумкин!» – дейди.

17. «Син»и эса наҳанг белидаги аррадир, ундаги ҳар бир парра юз кеманинг офати.

* * *

Бадий ижод, айниқса шеърият, таъбир жоиз бўлса, қайсидир маънода баландпарвозликни, «публицистик кўтаринкилик»ни (Асқад Муҳтор) талаб қилади. Илмий фаолият учун эса академик вазминлик ва мулоҳазакорлик зарур. Ақром Малик – ҳар икки фазилат соҳиби. Бироқ баъзи ўринларда шошма-шошарлик билан хулоса чиқаради.

Муаллиф дostonнинг ўн бешинчи бобини шарҳлар экан, мазкур бобдаги:

*Қолмади чун ўзга манге чорая,
Қалъа ясардин топибон хоре,*

байтини ҳам назарда тутиб ёзади:

«Айни шу нуқтада янада ойдинлашадикки, Алишер Навоий бунёд этган бу қалъа бир мажоз бўлиб, у ўз ижодини, ўз шеърларининг мураккаб услубини назарда тутмоқда».

Умуман, Навоийнинг бутун ижодини улкан қалъага қиёслаш ўринли. Бироқ юқоридаги байтда Навоий ҳазратлари бутун ижодини эмас, балки ўз даврида яратишга аҳд қилган «Хамса» дostonларини назарда тутган. Мазкур бобда Навоийнинг ўзи ҳам эътироф этгандек, шеър ўғриларида безор бўлгани боис бундан буён ҳавасманд назмбозлар ортиқ бўйлай олмайдиган юксак Тангритоғ каби «Хамса» яратишга киришади.

* * *

Биринчи боб 47-байти аслиятда қуйидагича:

*Ҳикмати ул қаҳр аро, бу лутф аро,
Ушбу ки тўлғай икки меҳмонсаро.*

Бу байт Интернетдаги саҳифалардан бирида аслиятга яқин насрий баён қилинган:

«Дўзах элига қаҳр ва ғазаб билан ўтли дўзахни, жаннат элига марҳамату лутф кўргузиб жаннатни яратган зот Аллоҳдир ва бу ишнинг ҳикмати шундаки, бу икки меҳмонхона аҳли қабуллар ва аҳли радлар билан тўлади. Чунки бу дунё ўзи меҳмонхона, биз эса меҳмонмиз. Мезбон – Аллоҳ.

(Қаранг: Интернет, «Зикр аҳлига тавсиялар». Фозил ўғли Абдурахмон)

Ақром Малик эса бу байтни «Ҳикмат шуки, Аҳли Рад Аллоҳнинг қаҳрига, Аҳли Қабул Аллоҳнинг лутфига эришади, бу билан қаҳр ва лутф меҳмонхонаси тўлади» дея насрий баён қилиш билан чекланган. Навоий ҳазратлари «қаҳр ва лутф меҳмонхонаси» деганда, Дўзах ва Жаннатни назарда тутган, бинобарин Ақром Малик ҳам бевосита шунга урғу берганда, мақсадга мувофиқ бўларди.

* * *

Китобнинг «шарҳлар» қисмида дoston байтлари нисбатан тўғри шарҳлангани ҳолда ҳар бир бобнинг насрий баёни қисмида баъзида шундай хатолар қилинганки, шарҳлар қисмини муаллиф, насрий баён қисмини эса Навоийни тушунмайдиган кимса ёзгандек таассурот пайдо бўлди. Айрим бобларнинг луғати ҳам тўла тузилмаган, бинобарин луғат тузишнинг нима кераги бор эди?!

Қатор байтларининг маъноси баён қилинмасдан, балки сўз-ма-сўз насрий баён қилиниши қутилган натижани бермаган.

Ўн саккизинчи бобнинг 11-байти аслиятда қуйидагича:

*Куйди қуёш ўтиға зулмат туни,
Учти ҳаво узра нужум учқуни.*

Шу байтнинг Ақром Малик насрий баёни:

«Зулмат туни қуёшнинг оловини куйдирди, ҳаво узра юлдуз учқунлари учди».

Бу байт аслида қуйидагича насрий баён қилинади:

«Қайноқ қуёш оташи тун зулматини куйдирди, юлдузлар осмон бўйлаб учқун каби учиб сўнди».

Шу бобда 63-байтдаги «лола тоси» ибораси «лола тоғораси» тарзида насрий баён қилинган. Лолага хос латофат қаёқдаю «тоғора» қаёқда?!

* * *

Йигирманчи боб 11-байт «Сунъ илиги» ибораси билан бошланади. Ақром Малик бу иборани сўзма-сўз «Санъат қўли» дея табдил қилган. «Сунъ» сўзи «яшаш», «яратиш»; «иш, ҳунар, маҳорат»; Худо маъноларига эга. Бу ўринда мазкур ибора «Қодир Худо томонидан» тарзида насрий баён қилинса, мантиқан тўғри бўлар ва китобхонни ҳам бош қотиришга мажбур қилмаган бўларди.

Шу бобнинг 47-байти эса аслиятда шундай:

47. *Бирига қилмоқ бўлибон таъм дарк,
Нўши ҳаёт ўлсун, агар ниши марг.*

Ақром Малик бу байтни қуйидагича насрий баён қилган:

47. Найзаси ўлим ё ҳаёт келтирса ҳам, бири таъмни идрок қилиш билан машғул¹ (Ўша китоб, 442-бет.)

Аслида бу байт қуйидагича баён қилиниши керак:

47. Бири таъм билиш аъзоси бўлиб, оби ҳаётни ҳам, ўлим келтирувчи захри қотилни ҳам осон ажратади.

«Ҳайрат ул-аброр. Матн, насрий баён, шарҳ, луғат. Биринчи китоб. Муқаддима боблар. Шарҳ ва насрий баён муаллифи Ақром Малик» китоби навоийшуносликка қўшилган катта ҳисса. Биринчи китобда учрайдиган қатор имловий хатолар, ғализликлар ва жиддий камчиликларга кейинги китобларда йўл қўйилмайди, деб умид қиламиз.

2021 йил.

¹Ўша асар, 442-бет.

УЙҒОТДИМ ДУНЁНИ ҚЎШИҚЛАР АЙТА!

(Зилолабону Ҳолиқованинг шеърлар тўплами ҳақида)

*Мен ҳали жўшқин бир дарёдек оқиб,
Шиддат-ла киргайман шеър майдониға.
Сўзни учқунлатиб, қалбларни ёқиб,
Ҳайкал қўйгум ишқнинг хиёбониға.*

Сукунат Маликаси

Шеърят сеҳру жозибаси, шоирлик салоҳияти инсон табиатида бўлмаса, уни таълим-тарбия билан сингдириб бўлмайди. Шунинг учун ҳам бу хислатни Худо берган иқтидор деб аташади.

Сукунат Маликасининг шеърлари билан илк танишгандаёқ унинг сийратида шоирлик салоҳияти бор, деган фикр кўнглимдан кечган. Аввало, шоиранинг ҳаётга муҳаббатини алоҳида таъкидлаган бўлардим. Қолаверса, бетакрор умрини елга со-вурмаслиги учун ҳар бир инсоннинг ҳаётда бирон мақсади бўлиши керак. Сукунат Маликаси айни мақсадни топа олгани ва бу йўлда собитқад ам экани қувонтиради. Бу шарафли ва айни пайтда ўта масъулиятли йўлда: «Назм аро сўздан мастдирман», дея эътироф этиши бежиз эмас. Назм аро сўздан, сўз сеҳридан мастона, девона бўлиш учун шоирлик даъвоси бўлган ҳар қандай одам маълум бир босқичга кўтарилган бўлиши шарт. Унинг «Сўз муқаддас, сўзда бор сеҳр» сатрларини ўқир экансиз, калом мавосида муайян босқичу мақомга кўтарила олганига ишонгингиз келади. Қолаверса, ғафлатга таслим бўлмасдан, мудроқ дилини уйғотганию бедору безовта қила олганида айни ҳақиқат яққол кўзга ташланади:

*Кўнмадим,
Уйғотдим
Мудроқ дилимни...
Ҳеч қурса, шивирлаб бер дедим овоз.
Сеҳрлаб олгандек менинг қўлимни,
Қалам тутдим, инграб юборди қоғоз.*

«Қалам тутдим, инграб юборди қоғоз» сатрининг ўзида ҳам қанча шоирона сир-синоат яширинган. «Қоғознинг инграши»,

яъни жонланиши, инсондек изтироб чекишида шоиранинг қалбида кечаётган туғёнлар намоён бўлаётгандек.

Иқтидорли шоирларимиздан бири дилбар куз фаслини, ўзи хос учта куз ойини учта гўзалга ўхшатади:

*Учта гўзал кирар Ўзбекистонга –
Сентябрь, октябрь, ноябрь.*

Сукунат Маликаси ҳам табиатга тирик мажудотдай ҳайратланиб қарайди, ҳаттоки очун ичра жамики мавжудот унга ўзи сингари ишқталаб туюлади. Бинобарин, кечинмалари, қалбидаги эзгу туғёнларни табиатдаги эврилишлар билан уйғунликда акс эттиради:

*О, хайр, Ноябрь,
Ўтмишга дўндинг,
Синиқ деразамдан кўриндинг элас.
Декабрь қад ростлаб кириб келади,
У балки сенингдек йиғлоқи эмас.*

Синиқ деразадан элас-элас кўзга ташланган йиғлоқи Ноябрь билан хайрлашган шоиранинг лирик қаҳрамони қадди роса Декабрни бир оз шубҳали умидворлик билан кутиб олади.

Учқунда қуёш, томчида уммон акс этгандек, шеърият мухтасарлиги, олам-жаҳон маънони ҳатто биргина иборага жо қила олишдек афсуни билан қудратли; камалакдек ранг-баранг, биллурдай товладиган, гулдай нозик ва олмосдай ўткир тимсоллари билан жозибадор. Бинобарин, Сукунат Маликаси ҳам саноқли сўзлару иборалар, тимсоллар бағрига қалбидаги изтироблар пўртаналарини жойлашга уринади ва бунинг урдасидан чиқади. Ойнинг юзидаги доғ айни пайтда ишқдан қолган чандиқ бўлиб кўринади; ва ноилож армонлар кўланкасига капалакдек оҳиста кўнишга мажбур бўлади:

*Доғни кўрдим ойнинг аксида,
Ишқдан қолган чандиқни кўрдим.
Армонларнинг кўланкасига
Капалакдек оҳиста кўндим.*

*...Ўлтирибман фалсафа тўқиб
Бу ҳаётнинг дарсхонасида.
Бўлди, бас-ей, бир умр кетгум
Умар Хайём майхонасига.*

Одатда, «ҳаёт мактаби», деб кўникиб қолганмиз. Сукунат Маликаси эса йўқ, бу ҳаёт дарсхонаси, дея фикримизга ўзига хос тус беради. «Умар Хайём майхонаси» деганда эса шеърятни, унинг осмонлар қадар озод ва беғубор бағрини назарда тутгани шубҳасиз. Зотан, шоирона таъбир билан айтганда: «Дунёда эрк бордир шеърят деган!»

Сукунат Маликасининг шеърятга, санъатга муҳаббати санъаткорлар оиласида ўзи билан бирга улғайган. Шоира бу ҳақда шундай дейди:

«Санъаткор оиладан бўлганим учун ҳам мусиқа фанини яхши ўзлаштирдим, кўшиқлар ёд олганда биринчи ўзим туриб куйлаб кўрсатардим. Мактаб даврида энг менга ёққани, хотирамда қолгани шу, тадбирма-тадбир юришлар бўлган. Жуда қизиқарли бўларди кўшиқлар, лапарлар, айтишувлар, спектакллар».

*«Бозордан олдим битта рўмол,
Ёнимга келди кўзи хумор,
Бозордан олдим битта рўмол,
Ёнимга келди кўзи хумор.
Бир гумоним кўзи хумор,
Сен олдингми рўмолимни вой-вой,
Олганлар берсин рўмолни.
Бир гумоним кўзи хумор,
Сен олдингми рўмолимни вой-вой,
Олганлар берсин рўмолни...»*

Маънавий-маърифий заминнинг, тарбиянинг мустаҳкамлиги Сукунат Маликасининг қатор шеърларида ўз ифодасини топган. Бинобарин, шоира тизмалари орасида лирик шеърлар китобхонда ўзгача таассурот уйғотади:

*Мендан зада бўлиб бутун борлиқ жим,
Туннинг туйнугидан термулар тилсим.
Маҳзун юрагимга кириб олган ким,
Ким... ким?..*

*Хонам узра ўрмалар бир дард,
Кетмас сира ҳайдасам ҳарчанд.
Бир золим ҳис берар менга панд,
Жим... жим...*

*Мижгонимда қотган ёш мисол,
Эгасини ахтарур висол.
Тушларимда йиғлар мажнунтол,
Юм... юм...*

*Дил торимни узиб кетган ишқ,
Муваққатдир туйғу қурган кўшк.
Омадсизлик тугиб борар мушт,
Жим... жим...*

*Айтинг, қачон оғриқлар арир,
Ёш эрса-да бу кўнгил қарир.
Сени деган юрагим оғрир,
Сим... сим...*

Албатта, шеърятнинг дояси муҳаббат, илҳом чашмаси ҳам ишқу муҳаббат. Пировард мақсади эса комиллик, илоҳий муҳаббат. Ёш шоира айна ҳақиқатни теран идрок этиши баробарида қатор шеърларида ижодий, ҳаётий дастур сифатида баланд пардаларда овоза қилади. Парвардигори оламга: «Ишқ бергин илоҳий, ишқ бергин, Худо» дея самимий ёлворар экан, бу борада ҳам ўзини табиат билан бир бутун эканини, айна табиатдаги эврилишлар қалбига илҳом беришини таъкидлайди:

*Аллоҳ, Аллоҳ, кечиргин мени,
Гуноҳлардан покландим наҳор.
Забонимга калима бериб
Ибодатга бошлади Баҳор...*

Шоира шеърлари она Ватанга садоқату юртдошларга меҳру муҳаббат билан йўғрилган. Айна пайтда унинг шеърларида бир кам дунёда ҳали изга тушиб улгурмаган тақдирдан нолиш оҳанглари ҳам учрайди. Бундай шеърлар ҳам ҳаётбахш умидворлик билан эътиборни тортади. Ниҳоят Сукунат Маликаси Парвардигори оламга юзланади, бахтини тўкис қилишни ёл-

воради. Ёлгон дунёнинг ёлгонларидан безганда боқий, илоҳий муҳаббатдан нажот, паноҳ ахтаради. Бу ҳам бўлса ёш шоиранинг катта шеърият йўлига чиқиб олиш учун асдойил уринаётганини кўрсатади ва унинг ижодий келажагига ишонч билан қарашга замин яратади:

*Мен узоқ ухладим, уйғонганимда
Эрам боғларида этардим сайр.
Азизим энди кеч,
Ўкинма, хўпми?
Аллоҳ даргоҳида кутаман, Хайр!*

МАКТУБ

Шоир Абдулазизхон Акрамовга

*Шеър – ақлимни минди тушовлаб.
Адаштирама ўзинг, Худойим.
Мен ҳайратга қул бўлдим мутлоқ,
Кимдир менга ёздирар доим...*

* * *

Қатор шеърларингиз манзур бўлди.

«Энди» сўзини кўп ишатишингиз ёқмади. Баъзан прозага ўтиб кетасиз. Шабнамдай соф, беғубор шеърларингиз ҳам бор. Бироқ барча шеърларингиз бир хил савияда эмас. Ҳолбуки, иқтидорингиз ўзгача тасаввур пайдо қилаётир. Бироз шафқатсиз фикр билдираётган бўлсам узр сўрайман. Лекин тушунган одамга фақат мана шундай тушунарли қилиб, холис фикр билдирган маъқул – ҳақиқатнинг кўзига тик қараш керак. Шеърда битта ҳам ортиқча сўз бўлмаслиги керак. Шеърнинг хуснига доғ бўлиб тушадиган адашган «энди», «бўлди», «демак» каби сўзлар, олмошлар асло ишлатилмаслиги керак. Айниқса, олмош вазифасини эгалик қўшимчаси бажарган ўринларда уларга асло ҳожат йўқ.

«Ана ҳозир бахтли бўлдим мен...» – бу шеърий сатр эмас!

*Ҳаллослайди ҳаво димиқиб
шабада ҳам эринар, қари.*

*қўқрак қафасингга саратон –
ўзин урар қаттиқ ичкари.*

Мана шу шеър яхши бошланган. Бироқ «ўзин урар қаттиқ ичкари» сатрини пишитиш керак.

*отлар соясидай ғамгин ўй...
кимхобланар кимсиз кимлигим.
ич-ичимдан келар оқ товуш –
акс-садо берар жимлигим.*

Кейинги икки сатр тахирталаб. «Ич-ичимдан келар оқ товуш», «акс-садо берар жимлигим» – оқ товушнинг келиши, жимликнинг акс садо бериши яхши, бироқ «келар», «берар» феълига ҳожат борми? Уларнинг ўрнига сифатловчими, чиройли ташбеҳми ишлатса бўлмайдами?

Хименеснинг покиза шеърларини эсладим. Соф санъат ақидасига содиқ бўлиш керак. Булбул каби куйлаш лозим. Кеча демай, кундуз демай, яхши демай, ёмон демай – фақат булбул каби куйлаш керак. Булбул ўзининг куйи билан маст. Олам билан унинг иши йўқ. Унинг вазифаси оламни ўзгартириш эмас, балки ўз таронаси билан оламга ўзгача жозиба бахш этиш. Бандаси оламни ўзгартира олмайди. Бандаси фақат қисмат амри билан яшайди. Тангрининг амру фармонида. Қофияланган сўзлардан иборат мақоласифат мисраларни шеър деб бўлмайди, дейди Баҳром Рўзмуҳаммад. Шоир кундалик турмушдан баландда туриши лозим. Ғофиллардан ҳам жуда юксалган бўлиши керак. Тоза фикрлар билан, тоза оламда, тоза каломлар билан шеър айтиши талаб этилади. Назаримда, сиз ана шу тоза оламга кўтарилиш қобилиятини ўзлаштиргансиз. Навбатдаги вазифа бу юксак парвозни барқарорлаштириш – унга доимий тус беришдан иборат.

* * *

Дантега кўра: Поэзиянинг уч шарти – самимийлик, фалсафа, санъаткорлик.

1. Самимийликни, Пушкин, до предельности самовыражение – шоир шеърларида бутун борлигини имкони борича тўла ифода этиши, тарзида тушунган. Шоир ўта самимий бўлиши учун бисотида, таржимаи холида, хулқ-атворида, ҳаётида кўр-

қадиган, хижолатга соладиган бирон нарса бўлмаслиги керак, ёки – одамзот нуқсондан холи эмас – у даражада қўрқадиган нарса бўлмаслиги керак. Ёки айрим нуқсонларини тан олиш баробарида сидқидилдан тавба қилишдан ор қилмаслиги зарур. Муҳими, комиллик сари талпинган инсон бўлиши лозим. Шоирдан юрагини тўла-тўқис очиб ташлаш талаб қилинади. Шеърларида, шеъриятида шоирнинг инсоний қиёфаси имкони борича тўла акс этиши зарур. Ўшанда шеърхон маҳлиё бўлмаган тақдирда ҳам Шоирни ўзига яқин олади.

2. Фалсафасиз шеърятни тасаввур қилиб бўлмайди. Ҳар бир катта шоирнинг ўзига хос катта фалсафаси бўлиши лозим. Мана, сиз кўп файласуфлар ижодини биласиз. Навбатдаги вази-фа ўша файласуфлар таълимотини ўзингизнинг таълимотингизга, ўзингизнинг шеърятингизга айлантира билиш.

3. Санъаткорлик – сизда бор. Яна ҳам такомиллаштириш керак.

* * *

Бир шеърингизни ўқиш асносида: шеъриятида Исён бор экан, деган фикр кўнглимдан кечди. Зотан, ҳақиқий шоир ўз ҳаётига ҳам, замону маконга ҳам терговчи, тафтишчи, яна ҳам аниқроқ айтсак, инқилобчи, ислохотчи кўзи билан қарайди.

Шу шеърый туркумни ўқиб тугатаёганимда фикримни ўзингиз ҳам эътироф этдингиз:

*Қозон тешик.
Менинг қошиғим –
Исёнкор оғзимда турибди.
Маҳкам!...*
...
*Сен –
Севгимнинг қатлидай қаттиқ
Севгимнинг бағридай майин...*

5.
*Жимланган жим. Уйғоқ шивирлар-
Қулоқланган борлиққа сингди.
Мағлуб бўлдим.
Нима фарқи бор?
Ё бахт енгди. Ё ботқоқ енгди?...*

*Бирлаштирдинг бизни ниҳоят!
Оллоҳ,
Қўпдир сездим гуноҳим.
Мамнунланган табассум билан-
Мен ўзимга чўкдим илоҳим...*

Юқоридаги сатрлар ҳам қўйма дегим келади. Айниқса, «Жимланган жим», «Қулоқланган борлиқ», «Мамнунланган табассум» каби ўзига хос сўз яшашлару чиройли иборалар эътиборга молик.

* * *

Шеърятда турли оқимлар, йўналишлар борлиги, эҳтимол, ҳақиқатдир. Лекин чинакам ҳақиқат шундаки, муомалада бўлган ҳар тил – бамисоли жонли мавжудотга ўхшайди ва ҳамиша такомилга интилади. Абдулҳамид Чўлпоннинг якранг мумтоз шеърятни назарда тутиб «янгилик истар» кўнгил эътирофида ҳам айнан тилнинг янгилик сари талпиниши акс этган. Бинобарин, ўтган асрнинг сўнги чорагида шеърятимизга кириб келган Баҳром Рўзимухаммад каби шоирлар ижодига нисбатан турли таънаомуз фикрларга қўшилмайман. Айни пайтда Абдулазизхон Ақромов ва у каби ўзгача йўсинда ижод қилаётган шоирларнинг шеърларини ҳам сира камситмайман.

Яхши, иқтидорли шоирлар ҳеч қачон тилни «зўрламайди», аксинча улар ҳамиша тилнинг фармонида бўлади. Ана шу қудратли фармон билан ижод қилади. Натижада оҳиста тонг отиши, самода қуёшнинг порлаши, ариқда сувнинг хотиржам оқиши, шохларнинг шабодада майин тебраниши сингари табиий шеърлар дунёга келади.

БИР ШЕЪР ТАҲЛИЛИ

*думалоқ шеър. (хаотизм)
ликиллайди думсизланган журъ-
ат тор нафис бўйни юмалоқ-
лаб ланмаган хушни бир чети-
да хан ёриб ишлатар тароқ-
лар за паймол, истара жиҳоз-
сиз лаб юрган эътиқод обрў-
га рчи сира ўрин тўшамас-
адам ичра маъноларим ў-*

(шеър ёзилган сана: 2017 й. сентябрь.)

Олдиндан айтиб қўяй бу мураккаб шеър. Дастлаб ўқиғанимда бу шоир тамомила эс-хушини йўқотибди, деб ўйладим. Бироқ унинг шеъриятига ихлосим катта бўлгани учун якуний хулоса чиқаришга шошилмадим. Қадимда «бирон асарни туншунмасанг, қайта-қайта ўқи!» деб бежиз маслаҳат беришмаган. Айрим асарларнинг моҳиятини англаш учун ҳатто юз марта қайта ўқиш талаб қилинган.

Авалло қавс ичидаги «хаотизм»га эътиборни қаратиш зарур. Хаотизм – ўзаги «хаос». Луғатдан: хаос – ўта тартибсизлик, чалкашлик, алғов-далғовлик, аралаш-қуралашлик; хаос в голове – бошдаги чалкаш (алғов-далғов) фикр-хаёллар. Хаотичность – ...мантиқсизлик.

Назаримда, бу ўринда мазкур «хаотизм»ни мантиқсизлик сифатида талқин қилган маъқул. Бинобарин, шеърият аслида мантиқсиз мантиқийлик саналади. Бироқ шоирнинг маҳорати шундаки, дастлаб қараганда мантиқсизликдай туюлган сатрларга теран мантиқийликни яшира олган – жойлай олган. Бу шеърни қандай ўқиш маъқул, деб ўйладим. Муаллиф эътироф этгандек, бу – думалоқ шеър. Думалоқ доирани эса боши ҳам, охири ҳам бўлмайди. Истаган жойини боши, истаган жойини охири ҳисоблайверасиз. Қозоннинг қулоғини қаердан чиқариш – темирчининг ихтиёрида.

Шеърни айлантириб, доира шаклига келтириб, охирги сатридан ўқиб кўрдим: адам ичра маъноларим ўлик. Бу сатрда «адам» сўзи эътиборга молик: Истаганлар бизни саҳройи балода истангиз,

Ё адам даштида ё мулк фанода истангиз, дейди Навоий.

«Адам ичра маъноларим ўлик» дея шоирнинг шикоят қилиши бежиз эмас, чунки «думсизланган журъати ликиллаётир». «Маъноларим ўлик» – лирик қаҳрамоннинг чорасизлик гирдобига, ўта тушкун аҳволга тушиб қолганини ифодалайди. Яхши гумонда бўлишга ҳаракат қиламиз. Лекин шеърга хос оғир кайфият бунга имкон бермайди.

Йўқ, шеър мен ўйлаганчалик мураккаб эмас экан. Ҳамма бало – думсизланган, қаноти қайрилган журъатда. Ҳаётнинг маъносини ўлдирган ҳам – журъатидан маҳрум чалажон журъат. Лирик қаҳрамон ҳаётини алғов-далғов қилиб ташлаган ҳам «думсизланган журъат». Аламини кимдан олишни билмай «лабланмаган хушни бир четида (да)хан ёриб ишлатар тароқ!»

Шоир зарур топган ўринларда сўзларни бўғинга ажратади. Бир бўғиндан иборат «...лик» кўшимчаси – бир йўла икки сўзга хизмат қилади: ў-лик-иллайди. «Ў» билан биргаликда «...лик» – «ўлик»ни, «...иллайди» билан «ликиллайди»ни ҳосил қилди. Билмадим, бундай сўз ўйини керамикан? Назаримда, керак. Аксинча, адибу шоирларга сўз сеҳргари деган нисбат ҳайф бўларди.

Бу шеърда шикоят ҳам, гина ҳам, пушаймон ҳам, армон ҳам бор – маҳзун кайфият устун.

* * *

Башарти бу шеърни сатрларини тугал сўзлар билан тугатсак ҳам гўзал манзара ҳосил бўлади:

*Ўлик ликиллайди думсизланган журъат,
Аттор нафис бўйни юмоқлаб
Лабланмаган хушни бир четида
Даҳан ёриб ишлатар тароқлар.*

*Ларза паймол, истара жиҳозсиз,
Сизлаб юрган эътиқод обрўга
Гарчи сира ўрин тўшамаса-да,
– Адам ичра маъноларим ўлик.*

Эътибор берсак, 1-,2-, 3-,4-,5-,6- сатрлардаги охириги бўғин мос равишда навбатдаги сатрларда такрорланиб, занжир ҳосил қилгани, сатрларни айнан ҳамоҳанглик эвазига ўзаро пайванд қилганини кўрамиз. 7-сатрдаги «...ада» эса 8-сатрда «Ада...» тарзида такрорланмоқда.

* * *

Каминага манзур айрим сатрлар. Абдулазизхон Ақромов:

*Инсондан ўз. Инсондайин тўз.
Гўзалликка боқмагил ғайран.
Қийноқдадир мангу илоҳлар...
Сен ўтकिनчи Худого айлан...*

* * *

*Кўкка боқдим - боқилган кўкда
Учиб ўтиб борар дим ҳаво.
Димоғдор сўз бўғзим устидан -
Ошиб, тилда этади давом.*

Заҳарланган шамсия.

1.

*Босқичланди иқрор турланиб
Ов чорлади ҳуркак ғизолни.
Атиргулнинг тикони тушиб
Лойқалатди шаффоф висолни.
Ҳолбуки шавқ сузиб гавҳарда
Ҳайрат тасаввурни тароқлар.
Уй ичидан мени қидириб
Китоб нигоҳимни вароқлар.
Тушим аста либосин ечиб-
Кўзгу қарар, муаллақ жусса.
Ниқоб қилмоқ учун юзига
Мендан нусха кўчирар ғусса.
Оо ниқоблар турфа,
Уларни
Шеърим билан суғордим ўзим.
Ирфон тўлғоғида, жазбада-
Ўсиб чиқар ҳақиқий юзим...*

* * *

*Шеър-ку битди. Бахтдек ҳосила
Жоним уйқудасан ноз ила.
Тонгга қадар лабларим билан -
Лабларингни вароқлаш керак.*

Ларза. (катарсис)
Ё Раб, муסיқордин оҳанг нўш
сайд сайрида нечук садоқ бўш?
Эй ёр, изинг туробига қўш -
Товонингда ҳижрат кечайин.
бул ҳаймда минг бир зоҳидлик
ишқ ўтига туман шоҳидлик,
адамга от!
жоним қайс дидлик -
лайлнафас жанда бичайин.
эй ёр, юзинг гул била қониб,
нигоҳингдан самолар ёниб,
менда нурга дўниб, айланиб -
одам ҳирқасини ечайин.
вовайло!
Жон соғинчга чида,
сарф эт умринг ишқни йўлида,
Қақраб кетдим ҳажр чўлида..
Йиғла..
Кўз ёшларинг ичайин...

РУҲ НАФАСИ ПАЙВАСТА ШЕЪРИЯТ

*Ҳар даврнинг ўз девонаси,
Ўз даҳоси,
Ўз жаллоди бор.*

Жонтемир Тоштемиров

1

«Жонтемир ҳар кунини шеър билан яшаётган, шеър билан нафас олаётган, ўзига-да, дунёга-да исёни баланд, руҳининг куйига кўнгли рақс тушаётган шоир. Унинг шеърлари шоир ҳолининг самимий ва шафқатсиз суратлари» (Азиз Саид).

* * *

Шеърятимизда яна ЭРК, ОЗОДЛИК мавзуси пайдо бўлди. 1991 йилда эркин ва озод бўлмаганмидик? Ўшанда мамлакатимиз истиқлолга эришган, эркин ва озод давлатга айланганди. Бугунги кунга келиб ниҳоят шахс эркинлиги, озодлигини; ин-

сон ҳақ-ҳуқуқларини амалда тўла-тўқис таъминлаш масаласи кўндаланг бўлди, асосий вазифа бўлиб қолди. Бинобарин, Жонтемирнинг «Эрк» шеъри айна шу жиҳатдан эътиборга молик. Шоир мазкур шеърнинг дастлабки сатридаёқ «кўнгил айғири» иборасини ишлатади. Кўнгилга нисбатан «айғири» қовушмагандай туюлади. Бироқ ҳатто одам боласи қаригани билан ҳам кўнгли ҳамиша ёш, зотан айғирдай бебош бўлиши бор гап. Муҳими, «кўнгил айғиримнинг матлаби ҳам, талаби ҳам ОЗОД-ЛИК!» дея ҳайқиради шоир:

*Борсин мағрур тоғлари томон,
Покиза булоқлар сувидан ичсин.
Мен – ношуд соҳибдан батамом,
Оғринмайман, майлига кечсин.
Аё Тангрим... қулингман, бироқ,
Кўпроқ севдим тоғни Каъбадан.
Сенга яқин жойда яшамоқ,
Насиб этсин унга абадий.*

«Мағрур тоғлар», «покиза булоқлар...». Тоғда, яъни Тангрига яқин жойда, ҳатто у билан пайваста ҳаёт иштиёқи! (Беихтиёр Шавкат Раҳмоннинг «Тоқим буюк тоғлар салтанатида, /Эгилган бошларни қиличлар кессин!» ҳайқириви эсга тушади).

Мен бу чўллар кўйнида туғилиб топдим камол, –

деганди ғурур билан Қарши чўлларининг Тўрғайи. Жонтемир эса машҳур Расул Ҳамзатов сингари мағрур тоғлар куйчисига айланиб бораётир. «Тоғларда улғайдим, бургутлар гувоҳ!» деган шоир ғурур билан таъкидлайди:

*Шамол оғам бўлса, тулпорим – кенглик,
Дарёси отамдир, тошар йиқилсанг.
Меҳрибон дарахтлар опам ё синглим,
Номус – энг севимли ханжарим, билсанг.*

Умуман, Жонтемирнинг шеърояти – тимсолларга бой! Жумладан, «шамол» тимсоли – беихтиёр ҳаёт, тақдир, қисматга ишора қилувчи образ:

*Қуйиб, ёниб, қувониб, қумсаб,
Шеър ёзишни ўргатди шамол.*

* * *

*Эй Навоий, ҳеч гулшаннинг сенингдек хушнаво
Булбули йўқ эрканин шоҳи сухандонимға айт.*

Навоий Ҳазратлари ўзини шеърият гулшанининг хушнаво булбулига ўхшатганди, дарвоқе Ҳазрат ўзларини арслону шерга («Керак шер оллида ҳам шер жанги»), йўлбарсга («Агар шер ўлмаса боре панаги»), қолаверса қақнусга менгзаган жойлари ҳам бор. Шоирлар ўзларини рамзий маънода бирон-бир қушга, шижоатли жониворга менгзаши муайян давр талабларидан келиб чиқади.

Машҳур шоирамиз тақдирнинг қақшатқич зарбалари мени ярадор она-Арслонга айлантирди, бундан буён ярадор она-Арслон билан эҳтиёт бўлиб муомала қилинг, дея огоҳлантиртганди. Жамиятда ялпи лоқайдлик кайфияти ҳукмронлик қилар экан, Жонтемир сингари шоирлар исёнга келиши, ўзларини жўмард Бўрига менгзаши табиий.

2

Бўри таърифи

Бўри Шер ва йўлбарсдан кучсиз, бироқ Бўри циркда ўйнамайди, оммага масхара бўлмайди. Бўри ўз жуфтини ҳаётда фақат бир марта танлайди, жуфтини йўқотгач, унинг ҳажрида соғинч изтироби билан жон беради. Улар ҳеч қачон сотқинлик қилмайди. Ёлғиз бўрилар айнан ўзига ўхшаган бўрини топиш учун баъзида минглаб чақирим масофани босиб ўтади. Бўри – кучу қудрат ва садоқат... эҳтирос ва қаҳру ғазаб... муҳаббат ва озодлик... Ҳатто панжалари заифлашганда ҳам Бўри бўрилигича қолади. Бўрилар орасида ўсган шоқол эса шоқоллигича қолаверади. Бўрининг нафрати тийиқсиз, муҳаббати бетакрор, садоқати туганмас. Агар Бўри сизга меҳр қўйса, сизни ранжитишларига сира йўл қўймайди. Унинг ўзи Сизни ранжитади.

Бўрининг манглайига ҳамиша пешқадам бўлиш ёзилган. Бўрининг қисмати – фақат кураш ва жанг. Бўри жуда ҳам мағрур – ҳеч кимдан қўрқмайди ва ҳайиқмайди. Бўрилар қонуни – бўрилар тўдаси бир тану бир жон! Бўриларга хос жасоратга кўра

– сўнги томчи қон қолгунча жанг қилинади. Бўрилар тўдаси –
енгилмас жамоа!

* * *

«Жамики турк халқларининг тимсоли (тотеми) битта – Бўри.
Шу боис ўтмишда жанговар байроққа бўри тасвири туширил-
ган, туғ бошига эса бўрининг бош суяги илиб қўйилган. Агар
қадимий афсонани эслайдиган бўлсак, туркларнинг ҳоқони ҳам
она бўридан туғилади, бўрининг фарзанди ҳисобланади...

Мен кўпгина халқларнинг афсоналарини, эртакларини эс-
лайман: уларнинг аксариятида бўри инсонга ёрдам беради ёки
бош бўғин ота-оналаридан бири бўлади». Чингиз Айтматов
(Қаранг: Чингиз Айтматов, Мухтор Шохонов. Чўққида қолган
овчининг оҳи-зори.»Шарқ» НМК Бош таҳририяти, Т., 1998 йил,
287-288-бетлар).

* * *

Жонтемирнинг шеърларида шижоатли ва енгилмас, эрка
ташна Бўри образи ҳам етакчилик қилади.

Мен бўриман!
Оғзи-бурни қон,
Қаҳри қаттиқ, ашаддий овчи.
Ҳимолайман,
Бўғзида вулқон,
Кенгликда ҳам кенглик истовчи...

3

Жонтемирнинг ишқ ҳақидаги, айнан эса илоҳий ишқ ҳақи-
даги шеърлари Юнус Эмро шеърлари билан ҳамоҳанг.

Юнус Эмро:

*Биз ҳаммамиз ишқ қулимиз,
Ишқдир бизнинг султонимиз.
Ишқ йўлида ўлсак агар,
Ишққа ҳалолдир қонимиз.*

* * *

Юнус Эмро
Мани манда дема: манда деганим. Бир ман бордир манда
Мандан ичари.

* * *

Юнус Эмро фикрича, мўминлар тўрт қавмдирлар:

1. Аҳли шариат.
2. Аҳли тариқат.
3. Аҳли маърифат.
4. Аҳли ҳақиқат.

Яъни, шариат қавмини бошланғич мактаб дейлик. Тариқат ўрта мактаб ва лицей. Маърифат университет, Ҳақиқат эса олимпик, яъни ҳамма илми эгаллаб, ихтисослиги бўйича энг юқори пиллапоёга чиқиш демакдир. Юнус шеърларида шариат, тариқат, маърифат сўзларини ишлатади. Шу таснифга кўра донишманд, фикрхунос, сўфий сўзларини ишлатади. Муҳиб сўзини ишлатади – ошиқ дегани. Баъзан Ошиқ Юнус деб ҳам ёзади, Муҳиб деб ҳам айтади. Энг юксак бўлган нарса ҳам шудир.

Юнус Эмро учун энг юксак мақом Ишқ мақомидир:

«Юнус Эмро ўз шеърларида ана шу мақомнинг ҳақиқатларидан сўз юритади. Жаннатга, хурларга эътибор қилмаслигининг сабаби ҳам ана шу. Чунки унинг учун энг юксак мақом ИШҚ мақомидир. Албатта, тасаввуфда фанофиллоҳ ва бақобиллоҳ мақомлари ҳам бор... Ҳожи Бектош «шариат қавми бироз юксалса тариқат, яна бироз юксалса маърифат, яна бироз юксалса ҳақиқат арбоби бўлади», дейди. Инсон севикли ёрини билса ва англаса ошиқ бўлур, ошиқ бўлгач, ихтиёри ўзидан кетади. Юнуснинг фарёду фиғонлари ҳам Мавлононинг маснавийлари ҳам ана шу ишқ натижасидир».

* * *

Иброҳим Ҳаққул «Парим бўлса учиб қочсам» мақоласидан:

Туркий тасаввуф шеъриятининг буюк вакили Юнус Эмро хусни мутлақ ошиқлари тилидан:

*Ишқинг олди мандан мани,
Манга сан кераксан, сан!
Жисмим ёнур кеча-кундуз,
Манга сан кераксан, сан! –*

деб айтган. Илоҳий «муҳаббат баҳрининг ғаввоси» бўлган юрак фақат тавҳид завқига муҳтождир. Уни Ҳақдин бошқа «на борлиқ», на «йўқлик» – ҳеч нима севинтирмайди. У тахайюл ва ваҳдат майидан маст, халқу оламдан қочиб, «кўнгул тахтининг шоҳи»– Ҳақ даргоҳига учмоқ шавқида ёнади.

4

Мевали дарахтга ҳамиша тош отилади. Жонтемирни турли машхур шоирларга тақлид қилишда айбловчилар ҳам йўқ эмас. Бундай маломатларга таниқли шоир Одил Икром фикрлари билан жавоб берган маъқул.

Одил Икром:

Имомга иқтидо қилган ҳар обид қалбида, махфийми, жаҳрийми, ўз нияти бўлгани каби, «шеър гирдоби»га ташланган ҳар қандай Истеъдод, кашф этилган маълум Маъно қаърига ўз умиди билан бирга интилади ёки забт этилган маълум бир юксакликдаги Мавлога эргашади. Интиҳоси ноаён ушбу муҳлатда маълум маънолар қаъри қаърсиз, маълум юксакликлар чеки чексиз эканлиги аён бўлади... Иқтидодан Фанога қадар чўзилган олис, машаққатли, илоҳий ҳақиқатларни идрок қилиш йўлидаги гумроҳнинг энг содиқ ҳамроҳи Таҳаммулдир... Тоқат, Сабр, Чидам билан бирга тақлид босқичларидан ўтиб, «чаманга булбул назари» билан қарашга одатланган чинакам шоир – садою ингроқлар аралашиб кетган ғала-ғовурлар ичидан ўз овозини таниб, топа олишга қодир. Бу – услуб...

5

Шеъриятимизда шаклий ранг-баранглик ғариблашгандай, бармоқ вазни устуворлик қилаётгандай. Албатта, гап шаклда эмас. Гап қайси шеърий шаклда – бармоқдами, сарбастдами, эркин вазндами – бўлишидан қатъий назар ҳақиқий шеърий асар яратилишида. Жонтемир қатор мухтасар шеърларида чинакам шеър яратишга уринади. Қолаверса, оғир йўлни танлаган, унинг шеърияти тасаввуф ғоялари билан йўғрилгандай таассурот қолдиради. Тасаввуф эса олис тарихий-диний илдизларга эга, залворли, мураккаб, айни пайтда замонамиз аҳлига, қўрқаманки, Жонтемирнинг ўзига ҳам тўла-тўқис аён бўлмаган фалсафа. Фақат унинг ҳали ёш экани, бутун ҳаётию ижоди ҳам олдинда экани, биз хавфсираган хатарлардан бемалол оша олишига умид уйғотади.

* * *

Жонтемирнинг шеърларида азобли изтиробдан кўра ақлу тафаккур; «Ер юзи – дорилжунун!» дея қатъий эътироф этишидан қатъий назар телбавор жунунга нисбатан мулоҳазакорлик устун. У идрокининг устунлиги билан гўё йигитларга хос телбавор муҳаббат даврини аллақандай синоат боис ортда қолдириб, дафъатан улғайиб қолган ўрта ёш одамдай таассурот қолдиради. «Илоҳий куй, илоҳий мастлик» каби салмоқли ҳаётий тажриба талаб қиладиган эътирофлар айти шундай хулоса чиқаришга ундайди.

* * *

Асқад Мухтор «мен навқирон Рауф Парфининг келажагига ҳамиша хавотирланиб қарардим» дея эътироф этган. Ёш шоирлар келажаги мени ҳам қисман хавотирга солади, айти пайтда уларга катта умидворлик билан қарамайман. XX аср ўзбек шеъриятида ватан озодлиги етакчи мавзу бўлди, пешқадам шоирлар айти мавзу атрофида қалам тебратди. XXI асрда давр талабларидан келиб чиқиб шеърятда ҳам мавзу янгиланди. Онгни макон белгилагани сингари шеърятдаги йўналишлари мавзуларни ҳам давр кун тартибига қўяди. Биз интеллектуал асрда, интеллектуал шеърят даврида яшайпмиз. Жонтемир сингари Абдулазиз Ақромов, Рафиқ Сайдулло, Хуршид Абдурашид, Мирзоҳид Музаффар сингари шоирлар ҳам аввало билимининг теранлиги, дунёқарашининг кенглиги, жаҳон шеърияти ютуқларидан нисбатан чуқурроқ хабардорлиги ва мудом шунга интилаётгани билан тенгдошларига нисбатан бир бош баланд (бир даврда бир неча иқтидорли шоир қалам тебратишининг ҳам ўзига хос ҳикмати бор, хусусан улар бир-бирларидан илҳомланишлари, ўзаро рақобатга киришишлари натижасида беихтиёр шеърят равнақига сезиларли ҳисса қўшишлари эҳтимоли ортади). Бироқ уларнинг келажаги қандай бўлади? Қайси бири пешқадамликни қўлга киритади, деган савол ҳам туғилади. Биринчи галда ўзини шахс сифатида тарбиялай олган шоир улоқни илиб кетишга асосий даъвогар бўлади.

Иброҳим ҲАҚҚУЛ:

Шахс ҳақидаги муаммо – адабиётимиздаги бош муаммо, лекин ҳал қилинмаган муаммодир. 1937 – 1938-йилларда айнан шахс қатағон қилинган, 1950 йилда шахс энди-энди бош кўтара бошлаган заҳоти қайтадан қувғин қилинади. Шахс нима дегани? Ўзини ва ўзлигини англаган одам шахс бўлади. Миллати билан, ватани билан, адабиёти билан қаттиқ боғланган бўлади шахс. Ҳар қандай оғир ва енгил шароитда кўпчиликка ўрнак бўладиган киши – шахс. Ҳар қандай мураккаб шароитда ҳам йўлини қилиб ҳақиқатни ифодалайдиган одам – шахс. Шахснинг зиммасидаги масъулият жуда катта бўлади. Талантли шоир ва ёзувчиларда шахсият шаклланмаса, у талант юкини кўтара олмайди, адабиёт учун кўзланган ишларни қила олмайди. Адабиёт учун шахс керак. Атоқли адибимиз Шуқур Холмирзаев ҳам бир пайтлар матбуотда эълон қилган мақоласида «Ёзувчи шахс бўлиши керак» деб ёзган эди. Шахсни юзага чиқариш, шахс сифатида ўзини кўрсатиш ниҳоятда оғир масала. Бунинг учун жасоратли ва талантли бўлиш керак, миллат учун ҳар доим тўғри гапни айтиш керак бўлади. Бу жуда катта юк, юкнинг залвори ҳам унча-мунча одамни кўрқитиб юборади.

1960 йилдан эътиборан миллат ўзини англай бошлайди, яна ўша шахс масаласига қайтиш бўлган. Москва тарафларда рўй берган «илиқлик – оттепель»га ҳамоҳанг бизда шахс масаласи кўтарилади. 1970-йилларда адабиётга кириб келган бир гуруҳ навқирон ижодкорлар: «Шахс бўлмаса адабиёт бўлмайди, шахс ҳаракат қилмаса миллатни уйғотиб бўлмайди! Шунинг учун ижодкор шахс сифатида ўрнак бўлиши керак. Қандай қилиб ўрнак бўлади? Биринчидан, миннат қилмаслик керак. Иккинчидан, мукофотнинг орқасидан қувмаслик керак... Агар адабиётга, миллатга хиёнат қилиб мукофот олсак, мартабага эришсак, мансабга эришсак энг тубан махлуқ бўлайлик!» — деб раҳматли ёзувчимиз Эмин Усмоннинг хонадонидида тўпганиб қасам ҳам ичган.

* * *

Қолаверса, жаҳондаги етакчи шеърят мактабларини ўзлаштирган, фалсафа билан ошно тутина билган, ижод машаққатини мардона зиммасига ола билган қаламкашнинг ошиғи

олчи бўлиши ҳам шубҳасиз. Бойлик, шуҳрат, мансаб каби тўсиқлар ҳам ижодкорлар, жумладан шоирларни жиддий синовдан ўтказди, сарагини саракка, пучагини пучакка ажратади. Яқин ўн беш-йигирма йил миёнасида шеъриятимизда бир неча пешқадам шоир бақамти қалам тебратишини шахсан камина жуда жуда хоҳлардим. Айни кунларда бунинг учун замин яратилаётир. Қолаверса, чет элларда таълим олиб, хорижий тилларни ҳам пухта ўрганаётган ёшларни ҳам инobatга олсак, яқин вақт ичида икки тилда ижод қилувчи ёш ижодкорлар, шоирлар етишиб чиқиши эҳтимоли ҳам бор.

7

Ёшларга, жумладан ёш ижодкорларга осон тутиш керак эмас. Сохта шиорлар қулига айланган ўта зиддиятли ижтимоий-сиёсий муҳит билан чиқиша олмаган навқирон авлод фожиасини устоз Абдулла Орипов «Сароб» шеърида жуда теран акс эттирган. Атоқли инглиз адиби Сомерсет Моэмнинг фикрлари ҳам «Сароб»даги зиддиятли ҳолат билан уйғун:

«Ёшлар ҳамиша бахтиёр, деган фикр хомхаёл, – ёшлиги аллақачон ортда қолиб кетган одамлар шундай ўйлайди. Қанчалар кўп қийинчиликларни бошдан кечириётганини ёшларнинг ўзи билади, чунки уларга болалигидан кўплаб бўлмағур ғоялар сингдирилади, росмана воқеалик билан тўқнашганларида эса кетма-кет зарбаларга учраб, бағри қонга тўлади.

Катталар танлаб берган, ҳаёт фақат бахту саодатдан иборат дея нотўғри талқин қилинган китоблар; ўтмишга лоқайдларча муносабатда бўладиган катта ёшдагилар билан суҳбатлар, – айни мана шулар воқеликка заррача ўхшамайдиган ҳаётга ёшларни тайёрлайди, – ёшлар буларнинг барчасини аллақандай фитна деб, ўзларини эса шу фитнанинг қурбони деб ҳисоблай бошлашади. Ёшлар нимаики ўқиган, уларнинг онгига нимаики сингдирилган бўлса, барча-барчаси ёлғон, бўҳтон эканини ўзлари мустақил англаб етади; бундай ҳар бир англаб етиш эса – инсоният мавжудлиги хочига парчинланган навқирон ақлу идрокни ёриб кирган яна бир қонга ботган мих ҳисобланади» (Уильям Сомерсет МОЭМ).

«КУЙЛАНМАГАН ҚЎШИҚЛАРИМ БОР»

(Жонтемирнинг «Дарвеш қўшиғи» китобига сўз боши)

*Қовурғадан ясаб най,
Хўплаганча руҳ-ла май,
Самоъ тушаётган тинмай,
Ичкарида ҳам ўзим,
Ташқарида ҳам ўзим.*

Руҳнинг нафаси билан ёзилган бундай шеърлар Жонтемир-да бирдан пайдо бўлгани йўқ. Унинг шеърларини уч йилдан буён кузатаман. У шаклу оҳангда, тасвир ва сўзда ҳавас ва таъсир мақомларидан ҳам ўтиб кўрди. Бугун Жонтемирнинг шеърларида ҳар кунини шеър билан яшаётган, шеър билан нафас олаётган ўзига-да, дунёга-да исёни баланд, руҳининг куйига кўнгли рақс тушаётган ижодкорни кўряпман.

Шеърларида шеърман деган таъма йўқ, қалбдаги титроқлар, дардлар мисрага айланган, эврилган. Ёш шоир ўз ҳолининг самимий ва шафқатсиз суратларини чизиши, тасаввур кенглиги, дарду ҳайрати, ташбеҳу қиёси ҳеч бир тенгдошига ўхшамайди.

*Қайс томчилар Лайли Оқсувнинг,
Чўлпиллатиб ўпар бўйнидан.*

Ёки:

*Ўйнашамиз самода икков,
Бир-бировга юлдуз сачратиб.*

Жонтемирнинг кейинги шеърлари фикри янада теранлашганидан, руҳи бобомерос илоҳий, жазбали оҳангларга туташ-туташ парвоз этаётганидан, «Дарвеш қўшиғи», «Уҳ тортмаган лоларуҳ», «Ошиқона», «Дарвешона», «Ваҳдат водийси», «Излам» каби шеърлар унинг ўзгача бир нафас билан ёзаётганидан дарак берапти.

*Кетар бўлса бир кун ташлаб,
Сўнгунича ваҳший ўт.
Ёлғизлатиб қўйма Машраб,
Занжиримдан маҳкам тут.*

Ёки:

*Далли руҳим, фириб оҳанг
Тош кўзага солиб қўйдинг.
Қайда водий?
Қайда воҳа?
Мани мандан олиб қўйдинг.*

Шеърятимизда янги бир шоир кириб келганига имоним комил. Унинг «Ҳали етти иқлимга сиғмас, Куйланмаган қўшиқларим бор» деган ваъдаларига ишонаман.

Эҳтиросли шоир ва мунаққид Азиз Саиднинг бу фикрларига қўшимча қилишни истардимки, Жонтемирнинг кейинги пайтда ёзаётган шеърларида залвор яна ҳам ортди.

10

Жонтемирнинг қатор шеърлари таниқли шоирларимиз назарига тушди, Фейсбук аҳлининг меҳрини қозонди. Зотан, унинг телбавор шеърларида муҳаббат шавқу завқи, азалий афсоналар, ибтидою интиҳо, савобу гуноҳ пайваста. Қолаверса, Жонтемирнинг шеърларида Шекспир трегедияларига хос юксак ва олижаноб фожеа бор – бу фожеа чинакам шеърятга айланишидан умидвормиз.

ТОНГДЕК ГЎЗАЛ ОРЗУЛАР

Лайло Собир қизи муҳаббат ёшида. Шу боис комил ишонч билан: муҳаббатим «Минг бир Лайлиларнинг севгисидан кўп» дея овоза қилишга ҳақли. У ишқ маъвосини «Ёруғликдан ёруғ, самодан катта» дея ўзига хос таърифлайди. Бинобарин, шоиранинг муҳаббат мавзусидаги шеърлари ўзгача жозиба билан жаранглайди:

*Ҳавонинг ўрнига сипқорсанг соғинч,
Рашк, хижрон лашкари дилда этса жанг...
Чашмингда гул очиб соғиниш, илинж,
Севсанг!*

Истеъдодли шоира Ҳалима Аҳмедова шоира сифатида учинчи оламда яшашини эътироф этади. Мунаққид Баҳром Рўзи-муҳаммад бунга «амалдаги воқелигу рўё оралиғи – шоирнинг яшаш жойи» дея таъриф беради.

«Қалби наинки дунёдай кенг, ҳаттоки самодай сарҳадсиз» Лайло Собир қизи ҳам «Коиноту, хаёл ҳабибим» дер экан, Ҳалима Аҳмедовага ҳамоҳанг куйлайди:

*Ернинг ва осмоннинг боласиман мен,
Руҳим ташна эрур, ҳадсиз зиёга...
Бутун дунёдаги муҳаббатдан кўп,
Ишқ фақат Худога!
Фақат Худога!*

Лайлонинг коинотга, хаёлга шунчаки ҳамроҳу ҳабиб эмас, унинг пировард нияти – илоҳий ишқ. Албатта, бу жуда катта даъводай туюлади. Бироқ яхши ният – ярим давлат деганларидай, юксак марралар сари интилиш – катта марраларни қўлга киритишда муҳим гаров.

* * *

*Мен сассиз йиғиман...
Жарангсиз кулгу,
Суронсиз шамолман,
Оташсиз қуёш!
Томиримда оқади қайғу,
Кўзларимда гуллайди кўз ёш...*

* * *

*Бутун қувончлару қайғуси билан
Жойлашиб олгандир дунё кўзимга...*

сатрлари шоиранинг ўзига хос дастурига ўхшайди. Бундан буён дунёнинг барча қувончлару қайғуларини» куйлайдигандай, бу ишни аъло даражада адо этишга чоғлангандай туюлади. Зотан, шоира ўз долғали келажагини башорат қилади:

*Мен ҳали порлайман ёрқин юлдуздек,
Баланд марраларга бўлиб умидвор.
Яшагум, кўкларга бўйлаган юксак –
Тоғдек пурвиқор.*

Қалб кон дейдиган бўлсак, шеърят унинг гавҳари. Ҳамма ҳам бу конга туша олмайди – ўз қалбини кашф қилолмайди. Қалбини кашф қилганларнинг ҳаммаси ҳам унинг гавҳарини – шеърят жавоҳирини қўлга кирита олмайди.

Илоҳий ишқ ташналиги...

*Хаёлларда кўкда учирган Худо,
Илоҳий ишқ йўллар чин ҳаётимда...*

Шоиранинг коинотга талпиниши ҳавойи ҳавас эмас. Аксинча:

*Ишон, ишонаман, ҳар лаҳза, ҳар он,
Қалбда асрайдурман пок ишқ дурини.
Аллоҳим қалбимга жо қилар кўкдан,
Бахтга кафил бўлган иймон нурини!*

Муҳаббат мавзусидаги шеърлари ўзгача самимият билан йўғрилган:

Сенга кимман

*Ёмон ҳам кўрмайсан, ёки яхши ҳам,
Айт, сенга кимман мен, ким деб кўрасан.
Ўз аксимни излаб кўзингга боқсам,
Сен бошқа дилдорни хаёл сурасан.*

*Яхши-ку кўрмассан, майли ҳеч қурса,
Ёмон кўр, нафрат соч сўзларинг билан!
Дунёдан кенг бўлган ҳадсиз қалбингда,
Наҳот бирор ҳис йўқ менга нисбатан?!*

Лайло Собир қизига тилакларим:

Ҳаёт анъанавий тусга эга. Шеърят ҳам ҳаёт кўзгуси, ҳаётнинг ўзига хос бир шакли.

Негадир, кейинги пайтда ёш шоирлар ижодида анъанавийлик, аниқроқ айтганда, муайян шоир ижодига тақлид кузатилмаётгандай. Ҳолбуки, айниқса ижоднинг дастлабки босқичида, оқилона тақлид ҳикматдан холи эмас. Зотан, биз олдин ота-онамиз юрган йўлдан юрамиз, ва кейинчалик ўз мустақил тақдиримизни яратамиз. Бу билан ёш шоирлар, албатта, тақлид қилиши керак демоқчи эмасман. Асосий гап шундаки, ёшлар ўз-

ларидан олдинги миллий ва жаҳон адабиёти ютуқларини теран ўзлаштирган бўлишлари керак. Адабиёт тараққиётининг қайси босқичига етиб келганини теран англаган ёш ижодкоргина уни яна ҳам ривожлантира олади. Бу эса ўз-ўзидан анъनावийликни талаб қилади. Дейлик, Баҳром Рўзимуҳаммад каби ўта модерн шоирлар ижодининг ўзагини ҳам аслида анъанавий шеърят ташкил қилишини унутмаслик лозим.

Кейинги давр ўзбек қизлар шеърляти ривожини кўздан кечирсак, ўзбек ва жаҳон шеърлятининг энг яхши анъаналари уйғунлашуви гувоҳи бўламиз.

Ҳалима Худойбердиева шеърлятидан:

*Юрак ёнар, туйғуларим мастона, дайди,
Тошаётир, эҳ бу қалам нега ёзмайди.
Ҳалал берманг, синдираман, икки букиб шарт,
Юрагимдан қўшиқ бўлиб учар шавку дард.
Шавқларимни этагидан қолмаса тутиб,
Ўйларимнинг қуюнини шеърга беркитиб,
Қўлимдаги қуролимдан қўрмасам қадр,
Ёзилмасдан чириб битсин кўксимда сатр.
...Яшай билмам қувониб ё ғам чекиб кам-кам,
Ҳаётим ё жаннат бўлур ё дуд жаҳаннам!*

* * *

*Тўлқинни тупроқдай суради бўрон,
Бўрон шудгор қилар денгиз сатҳини.
Менинг юрагимда солишиб сурон,
Шеърларим куйлашар бўрон мадҳини.*

* * *

*Юрагимда она арслон қурган ин,
Парвардигор, руҳим ўзинг қўтаргин.
Даргоҳингда топширгунча мен жонни.
Ўлдирмагин кўксимдаги арслонни.*

* * *

*Сен эй, мизғиб, мудраб бораётган дўст,
У қонлар жисмингни қилгайлар тўс-тўс,*

*Ҳар лаҳзада уйғон! Ҳар лаҳзада ўс!
Ўстир Худо деган шу мамлакатни!*

* * *

*Кундуз юриб ёздим, тун туриб ёздим,
Ёзганда кўксимга тиғ уриб ёздим.
Дардларимга сиёҳ кор қилмай қолгач,
Қаламни қонимга ботириб ёздим.*

Ёш шоирлару шоиралардан Ҳалима Худойбердиеванинг юқорида келтирилган сатрлари билан беллаша оладиган шеърлар кутамиз.

* * *

«Ўзбек шоирлари» деган ибора, қолаверса шоиралар деган атама ҳам бор. Бироқ шоирларнинг ҳам, шоираларнинг ҳам ягона ва муқаддас минбари – шеърят! Бинобарин, шеърят талаблари шоирларга нисбатан ҳам, шоираларга нисбатан ҳам ўзгармас ва барқарор.

Ўзбек шеъряти, шунингдек жаҳон шеъряти тарихига назар ташлайдиган бўлсак, оташнафас шоиралар ижодидан ҳайратга тушамиз. Нодирабегим, Ҳалима Худойбердинева шеърятига шерюрак Тўмарис ва Қурбонхон додҳо жасорати хос. Рус шеърятида Марина Цветаева истеъдодига ҳатто Нобель мукофоти совриндори Иосиф Бродский ҳам тан берган. Бродский хусусан, мен исталган рус шоири услубида шеър ёза оламан, бироқ Цветаева каби ёниб ёза олмайман, дея бу шоира шеърятига юқори берган.

СЕВСАНГ

(ишқ туғёнлари мавжланади!)

*Кўзингга дилрабо кўринса олам,
Фақат ишқни, десанг, севгини десанг!
Чин қалбдан, чин дилдан, ҳар лаҳза, ҳар дам,
Севсанг!*

*Икки дил севгиси кетса бирлашиб,
Ғам чексанг-ғам чекса, қулса у – қулсанг.
Суянсанг, ишонсанг, дилдан сирлашиб,
Севсанг!*

*Хаёлан кўкларда қанотлар қоқиб,
Оппоқ булутларга оҳиста қўнсанг.
Оташ ишқинг билан қалбга ўт ёқиб,
Севсанг!*

*Ҳавонинг ўрнига сипқорсанг соғинч,
Рашик, ҳижрон лашкари дилда этса жанг...
Чашмингда гул очиб соғиниш, илинж,
Севсанг!*

ШЕЪРИЯТ ЧИНОРИ

I

Тарих такрорланади, деган нақл бор. Бу нақлни шеъриятга нисбатан ҳам қўлласа бўлади. Бугунги кун шеърияти ҳақида мулоҳаза юритганда, уни юз йил олдинги ҳолати билан қиёслаш жоиздай туюлади.

Юз йил муқаддам анъанавий лирикада ҳам, сиёсий шеъриятда ҳам ўзига хос юксалиш даври бошланганди. Беихтиёр ўша даврда яратилган Абдулҳамид Чўлпон шеърлари ёдга тушади. Чўлпондай буюк шоирни етиштирган адабий муҳит жўшқинлигини ҳам назардан соқит қилмаслик керак.

Умуман, бадийий ижод, жумладан шеърият ҳам аср билан бирга таваллуд топадигандай, муайян аср билан қадам-бақаддам улғайиб вояга етадигандай, куч-қудрат касб этадигандай таассурот пайдо бўлаверади. XX аср шеърияти мисолида ҳам шу ҳолат кузатилади – шеъриятимизда Чўлпон бошлаб берган янгиланишни Ойбек, Рауф Парфи, кейинчалик эса етмишинчи йилларда пайдо бўлган авлод вакиллари такомилга етказди. Бу ўзбек шеъриятида айнан бир аср доирасида рўй берган юксалиш, такомиллашув жараёни. Бинобарин, Атоий, Лутфий бошлаб берган олтин асрни Навоий, Бобур, ниҳоят Фузулий юксак мақомга олиб чиқди; бу ҳам туркий шеъриятда олтин давр – узлуксиз силсилали юксалиш даври бўлган.

Қизиқки, Юсуф Хос Ҳожиб ҳам, Ҳофиз Шерозий ҳам, Навоий ҳам, Шекспир ҳам, Данте ҳам, Сервантес ҳам, Толстой ҳам, Достоевский ҳам, Бродский ҳам, Рауф Парфи ҳам ўзлари яшаган аср балоғат палласига қадам қўйганда дунёга келган ва ижод қилган.

II

Рабиндранат Тагор айтгандай, шеърият чинорининг илдизлари, пояси, шоҳчалари, барглари ердан, ёруғликдан ва ҳаводан озукаланадими?

Муайян миллат бадиияти олами, адабий тилининг такомиллашуви жараёни эътиборга молик. Рус адабиётида Пушкин, Лермонтов бошлаб берган олтин давр салкам икки аср давом этади ва тобора юксалиб Бродский шеърияти билан яқунланади. Пушкин ва Лермонтов асосан Европа шеъриятидан илҳомланиб, олтин асрни бошлаб берган бўлса, Бродский деярли жаҳон шеъриятининг энг яхши намуналарига таянган, унинг энг яхши йўналишларини ўзлаштирган-уйғунлаштирган ҳолда рус шеъриятини, бинобарин жаҳон шеъриятини ҳам янги поғона олиб чиқди.

III

Бадиий ижод сир-асрорилари жуда кўп. Ғарбда ҳам, Шарқда ҳам бунга оид қўлланмалар, дейлик, шеърий санъатларга, аруз вазнига бағишланган асарлар етарли бўлган. Бошловчи ҳар бир ижодкор мазкур асарларини албатта қунт билан ўқиб чиқиши керак. Ян Парандовскийнинг «Сўз кимёси» ана шундай беназир ижодий қўлланмалардан. Ўйлайманки, қуйидаги айрим иқтибосларнинг ўзиёқ мазкур асарнинг қимматини яққол кўрсатади:

Ян Парандовский, «Сўз кимёси»дан:

Шекспир Европа адабиётига оид бутун бир сўз оламини сув қилиб ичиб юбориш учун луғатларни варақлаб ўтирмаган, лекин Шекспирнинг Шекспир эканлиги ва у ҳеч нима билан қиёслаб бўлмайдиган бу бойликни тўплаш учун қўлидан келган барча ишни қилганлиги ҳақидаги муҳим далилни ҳам эътибордан соқит қилмаслик лозим. У таъбир жоиз бўлса, асалари меҳнатига қиёс этгулик даражада тер тўкиб, ҳормай-толмай ишлаган. Шаҳар ва қишлоқ, кема ва таверна (кичик қовоқхона), ўрмон ва дала, ҳовли ва кўча унга ўзларининг бор тилини берган, унинг мислсиз поэтик инстинкти эса керагини танлаб олган. Бундай мактаб барча учун баравар бўлган, унда ҳамма замонларнинг ёзувчилари таҳсил олган. Бугунги кунга келиб, ундан кам фойдаланилмоқда, чунки мана қарийб юз йилдирки, ёзувчиларнинг турмуш тарзи, баъзи бирларини ҳисобга олмаганда, ўз иш кабинетлари билан қаҳвахона ўртасидаги дамдузликдан иборат бўлиб келмоқда.

* * *

Ян Парандовский:

1823 йил июнь оyi кунларининг бирида Эккерман Гёте хузурига келиб, унга ўз қўлёмасини тақдим этади. Гарчи қари туллак унда зўр ёзувчилик иқтидори йўқлигини дарҳол англаб етган бўлса-да, шунга қарамасдан йигитчага зарур маслаҳатлар ва ҳатто турли хил поэтик экзерсислар¹ бериб, ижодий ишга рағбатлантиради, шу тариқа то умрининг охирига қадар ўзига яқин олиб, «Гёте билан гурунглар»дек бебаҳо асар муаллифи сифатида унга ҳам боқийлик бахш этади.

* * *

Ян Парандовский:

Сўз – адабиётнинг улуғвор ва айни чоғда одми бунёдкорлик ашёси. Меъморлар ва ҳайкалтарошлар фойдаланадиган на тош, на ёғоч ва на металл, на рассомлар ихтиёридаги ранг-бўёқлар, на мусиқа асбобларидан таралаётган оҳанглар – мусиқачиларнинг ижодий материали, – уларнинг ҳеч қайси бирини сўзнинг ажиб, сирли маҳобатига қиёслаб бўлмайди.

IV

Ёш шоир ўзидаги истеъдоднинг қайси тоифага мансублигини билиб олиши керак. Шундан кейин унга ўзгартиришлар киритиб, такомиллаштира бориши зарур.

Шахс сифатида эътироф этилган шоирларни ҳам истеъдоди даражаларига кўра бир неча тоифага бўлиш мумкин.

1. Иқтидори инерцияси билан ижод қиладиган, мазкур инерция фармонидан чиқа олмайдиган, баъзида охир-оқибат шу инерциянинг ҳам бошига етадиган шоирлар.

2. Ўта серҳиссиёт шоирлар. Уларда шоирона тафаккурга нисбатан жунунваш жазава, ҳавойилик, баландпарвозлик кучли бўлади. Жазава кучи билан умрининг маълум палласидагина яхши шеърлар ёзади.

3. Мулоҳазагўй, нисбатан теран тафаккур юритувчи шоирлар. Бундай шоирлар бир қараганда мижози совуқ одам каби жозибадан маҳрумдай кўринади. Лекин шеърларига синчиклаб назар солганингиз сайин тафаккур ёлқинлари билан пайваста ўзига хос шеърият маҳлиё қила бошлайди. Ақллилик балоси такаббурликка ҳам олиб боради. Бундай шоирларнинг кўпчилиги умр бўйи ўз йўлидан оғишмай ижод қилади. Бироқ бундай

шоирларда тафаккурнинг, ақлнинг устунлиги қалбга панд бериши – шеърятдан чекиниш холлари юз бериши ҳам ҳеч гап эмас.

4. Йил сайин таназзулга юз тутувчи катта истеъдод соҳиблари бўлганидек йил сайин истеъдодининг тобора янги қирралари очилиб борадиган шоирлар тоифалари ҳам бор.

5. Ниҳоят, даҳо шоирлар. Жамики тоифадаги шоирларга хос ижобий хислатларни ўзида уйғунлаштира олган энг олиймақом иқтидорга эга шоирлар.

V

«Мендан ҳам яхши шоир чиқармикан?» деган савол жуда кўп шоирларни қийнайди, иккилантиради, шубҳалар гирдобига ташлайди. Бу табиий. Ҳатто Чўлпон ҳам ўз истеъдодига иккиланиб қараган. Ёш шоирнинг бир туркум шеърларини ўқиб ҳам унинг келажагини башорат қилиш амри маҳол. Гап шундаки, катта шоир бўлиб етишишнинг қатор шартлари бор, бунинг ёзилгану ёзилмаган қонуниятлари жуда кўп. Дейлик, муайян шоирнинг йилнинг қайси фасли, қайси кунида туғилгани ҳам муҳим. Даҳо шоирлар эса икки юз, уч юз йилда бир марта дунёга келиши ҳаммага маълум. Оралиқ даврда йирик истеъдодлар пайдо бўлишининг маълум сир-асрорлари бор.

VI

Бугунги кунда шеърят оламига бир гуруҳ ёшлар гуруллаб кириб келаётир. Замон ва макон қулай бўлганида одатда шеърят майдонида ҳам шундай ҳол кузатилади. Ўтган асрнинг 60-, 70-йилларида ҳам шу ҳолат кузатилган. Муайян ўн йилликда кириб келган ўнлаб истеъдод эгаларидан фақат саноқли қаламкашлар шеърят майдонида умрбод мардона от суриб, маълум маррани қўлга кирита олган, холос.

Бундан ғолиблик туғи саноқли қаламкаш-шоирларга насиб этаркан, деган тушқун хулосага келиш керак эмас. Ҳамма гап ҳар бир қаламкашнинг қатъиятида.

VII

Нажмиддин Эрматовни мулоҳазагўй, қолаверса истеъдодининг қирралари йил сайин тобора очилиб борадиган шоирлар тоифасига қўшган бўлардим. Унинг шоирона тафаккурини ўзига хослиги шундаки, муваффақиятли шеърларида бир пайт-

нинг ўзида мозий, замон, келажак нуқтаи назаридан мулоҳаза юритиб қалам тебратлади. Хулосавий фикрлар, бинобарин фалсафий тусга эга мулоҳазалар билдириш салоҳияти ҳам унинг шеъриятига умидворлик билан қарашга ундайди. Рауф Парфига, умуман асрий шеърят солномасига бағишланган куйидаги намунали банд билан тугаган қамровдор шеър шундан далолат беради:

*Ё У сўнги асрда
Излашдан толдимикан?
Сўнги қултум шаробни
Парфига бердимикан?*

Унинг шеърияти ўзига хос жиҳатларидан бири, дейлик, бирон-бир катта шоирга тақлид қилиш ҳолатлари кузатилмайди. Жаҳолатпарастлар каби кўр-кўрона мутаассиблик ҳам йўқ. Қатор тенгдош шоирлардан фарқли равишда синалган ва хатарли анънавий йўлдан юрмасликка ҳаракат қилади.

VIII

Нажмиддиннинг куйидаги шеъри анча муваффақиятли чиққан, фақат шоир тушунарсиз қайсарлик билан бармоқ вазни қоидаларига риоя қилишни ўзига эп кўрмайди. Ички туроқларга, барча сатрларнинг бир хил бўғинга эга эмаслиги шеър техникавий жаҳитдан ҳам тўқис бўлишига монелик кўрсатган. «Деворларга гар тил битиб қолса...» – бу шеърят тили эмас, иқтидорли адиб ҳам насрда бундай жумла тузмайди. «Деворларга агар тил битса» ёки «Деворларга тил битса ногоҳ» ёки яна ҳам жарангдор қилиб «Тил битса гар деворларга ҳам» дейилса, сатр сал бўлса ҳам шеърий жозива касб этади. Мана шундай жузъий нуқсонлардан холи бўлмаган шеър кутилмаганда шеърят техникаси талабларига жавоб берадиган тарзда яхши якунланган:

*Аммо бу хаёлдир
Фош бўлмайсиз сиз –
тошлар гулламайди, деворлар тилсиз.
эй одам, сўзлайвер, мен ҳам ишондим,
– Искандар шохсиздир, Искандар шох – сиз...*

Бу ҳам бўлса, биров талабчанликни оширса, шоир ҳар жиҳатдан тўқис шеърлар ёза олишини кўрсатади. Яна бир шеърда шундай сатр бор: «Яшаса, яшамоқдан чекмай хижолат». «Яшамоқдан» каби феъл-кесим сўзлар ҳам шеърятга умуман бегона.

*Агар тошлар гулласа бир бор,
Гуллай бошласа гар барча кўрганинг,
сайёҳлар уятдан қизарар минг бор –
бошқача тус олар тарих дегани.*

*Деворларга гар тил битиб қолса,
қанча сирга гувоҳ
бу қадим қулоқ,
қанча ҳайкал кетар бузилиб,
Қанча тунлар бўларди оппоқ.*

*Қудуқлардан қамишлар ўсса,
Най ясаса бир телба чўпон.
Ҳақиқат куйига чидаб берарми,
Ёлғонга кўниккан ақлли инсон.*

*Аммо бу хаёлдир
Фош бўлмайсиз сиз -
тошлар гулламайди, деворлар тилсиз.
эй одам, сўзлайвер, мен ҳам ишондим,
– Искандар шоҳсиздир, Искандар шоҳ – сиз...*

IX

*«Энди сенга яшамоқ қийин,
Энди сен яшовчи дунёга осон».*

У. Азим

Усмон Азимнинг юқоридаги байти эпиграф қилиб олинган шеър ҳам эътиборга молик. Бироқ Усмон Азим байтида маъно қамрови катта – бутун дунё назарда тутилса, Нажмиддиннинг шеърида миқёс муайян ватан, юрт доирасига қадар торайган. Ҳолбуки, эпиграфдаги фикрга нисбатан шеърдаги мулоҳаза бир поғона юксак бўлиши керак.

Қайси машхур шоирлар ижодидан илҳомланаётганига қараб шоирнинг келажакни ҳам башорат қилиш мумкин. Абдулла Орипов – Дантедан, Э. Воҳидов – Гётедан, Рауф Парфи – Байрон, Нозим Ҳикмат, қолаверса бошқа машхур жаҳон шоирларидан таржималар қилиш асносида бу буюк шоирлардан ижод сирларини қунт билан ўрганганини унутмаслик керак. Юсак марраларни кўзлаган ёш шоир учун бу ижоднинг шоҳ магистрали ҳисобланади. Нажмиддинга, хусусан 19-аср ва 20-аср биринчи ярми француз шеърятини қунт билан ўрганишни тавсия қиламан.

Х

Нажмиддиннинг барча шеърларини тақлиддан холи деб ҳам бўлмайди. Умуман, тақлидсиз бадий ижодни тасаввур қилиш амри маҳол. Бинобарин, дунёга келган ҳар бир одам асли тақлид билан ҳаёт кечиради. Йўқдан бор бўлмайди, деганларидек шеърят чинори ҳам маълум заминда юксалади. Ҳамма гап кўр-кўрона тақлид даражасида қолиб кетмасликда. Қайсидир шоирнинг бисотида «Висол – муҳаббатнинг гўзал ўлими» сатри бор. Нажмиддиннинг қуйидаги бинойидек шеъри ўша ўзига хос топилма бўлган сатрнинг шарҳидай таассурот қолдиради:

Келма!

*Соғинчни ўлдирар сенинг ташрифинг,
Дийдорга тўйишдан қўрқаман, келма.*

Келма!

*Ҳижроннинг овчиси бўлган висолга,
Ўлжасин беришдан қўрқаман, келма.*

Келма!

*Туғилмаган шеърлар туғилсин ҳали,
Уволга қолишдан қўрқаман, келма.*

Келма!

*Бир олам бахт билан келарсан, келсанг,
Мен бахтли бўлишдан қўрқаман, келма.*

Келма!

*Мана шу дард билан, гулим, тирикман,
Даводан ўлишдан қўрқаман, келма.*

ТОМЧИДА УММОНУ ЗАРРАДА ОФТОБ

*Манзилига етмайди қарғиш,
Ғазабланиш хунук қоида.
Сурат ёқиш, хатларни йиртиш,
Сизга айтсам – бермайди фойда!*

Инсоний мартабага муносиб бўлиш осон эмас. Зиммамиздаги қарзу фарз амалларни рисоладагидек уддалаш ҳам қийин. Беш кунлик ўткинчи дунё деймизу санокли шу муддатга арзирли мазмуну маъно бахш этишга баъзида ожизлик қиламиз.

Нигоҳимиз коинот қаъридаги юлдузларни ҳам илғгани каби орзу-умидларимиз хаёл етмас чексизликлар сари парвоз қилади. Зотан, инсон – ҳаётга ташна безовта қалб соҳиби. Ҳар бир инсон қалб даъвати билан инсоний умр кечириши шарт. Чинакам шоирни инсоний мақомдан ҳам юксала олган Шахс деб биламан. Айни шу боис халқ истеъдодли шоирларни эъзозлайди.

Албатта, чинакам шоирлик сўзга чечанлигу назмбозлик билан чекланмайди. Шифокор фақат беморларнинг саломатлиги учун масъул бўлса, шоир бутун миллат маънавиятининг соғлом бўлиши учун масъул. Бу маъсулиятни шунчаки ҳис қилишнинг ўзи камлик қилади. Жанг қурбонсиз бўлмагани каби юксак шоирлик мартабасини қўлга киритиш ҳам азбаройи фидокорликни талаб қилади.

Шоирликнинг биринчи шarti сўзни ҳис қила билмоқдан иборат. Асли сўзнинг ўзи – мўъжиза. Оламнинг тамал тоши – калом. Сўзнинг шайдоси, мажнунига айланган шоирона қалб ҳам бора-бора мўъжизага айланади. Парвардигори оламнинг муқаддас каломи – Қуръони каримда ҳам бисёр назм бўлгани боис назмнинг ҳам, нозимнинг ҳам мартабаси баланд.

Шеърият гулшани дарвозасини дадил қоқайтган навқирон шоир Шаҳриёр Шавкат ўзига ҳам, сўзига ҳам катта талабчанлик билан ёндошади:

*Бўлажак жангларга тўпладингми куч?
Қўзингни қуёшда иситганмисан?
Жанг олди дуога очганда ҳовуч,
Аждодлар руҳини ҳис этганмисан?*

Ҳаётни жанг деб тасаввур қилган шоирнинг қалбида шиддатли жанговарлик устувор экани шубҳасиз. Нима учун жанг? Ким билан жанг? Албатта, ҳақиқий инсоний ҳаёт, адолат ва ҳақиқат тантанаси учун мурасасиз кураш назарда тутилмоқда. Шоир ўзини жангга шайлар экан ҳар қандай адолатсизлигу иллатларга қарши мурасасиз бўлишга чоғланади.

*Бойўғли рафторлиғ бой ўғиллари
Қатнаган туллардан шикоятдаман.
Ҳарамдан ёрига шойи йўллади,
Бемаслак ғуллардан шикоятдаман.*

Бу шоирона андишали зарофат билан айтилган шафқатсиз айбнома.

*Ори касодга қарши,
Бори-бисотга қарши,
Кибру ҳасадга қарши,
Фитна-фасодга қарши,
Тик бораман, басма-бас,
Нотугалми, тугал ҳақ:
«Ал қасосул минал Ҳақ!»
«Ал қасосул минал Ҳақ!»*

Айни ҳаққоний сатрлар эса сўзни куйлатишнинг ажойиб намунаси!

*Аниқ кўрдим – эврилиб
Дувол бўлди сўрилар,
Пашшага ҳам керилиб,
Шоқол бўлди бўрилар.
Маишатга берилиб
Қирол бўлди чўрилар.*

Шоирлар – муҳаббат фарзанди, деган ҳақиқат бор. Шеър, аввало, росмана ҳайратдан яралади, десак ҳам янглишмаймиз. Шаҳриёрга ҳам аксарият ҳайрат илҳом бахш этади, уни шеърят маволярига юксалтиради:

*Чиқиб кетгинг келмайди тундан!
Ҳайрат босиб келар баландроқ,
Чиқиб кетгинг келмайди чиндан,
Эвоҳ, бунинг чораси қандоқ!*

Навоий ҳазратлари шеър ҳам фарзанд, деб таълим беради. Устоз Рауф Парфи «шоир истеъдодига хиёнат қилмаслиги шарт», деб таъкидлайди.

Шоир илҳомдан олмос қанот боғлаб хаёл етмас маволарга парвоз қилиши табиий ҳол. Бинобарин, шоир билан эрку эркинлик эгизак. Аксинча, қалбу виждони буюрган ҳақиқатларни бийбон булбул каби куйлай олмайди:

*Ҳеч ким ҳоким эмас!
Хушовоз булбул
Истаган кўйида сайрайди, тамом!
Истаган шаклида очилади гул,
Истаган жойида қутирар бўрон!*

Бу жарангдор ва маънодор сатрлар оташқалб шоирамининг қуйидаги эътирофи билан ҳамоҳанг:

*Яшай билмам қувониб ё ғам чекиб кам-кам,
Ҳаётим ё жаннат бўлур ё дуд жаҳаннам!*

Шаҳриёр Шавкатнинг шеърлари ички қофиялар билан мунаққаш. Зотан, шеърда оҳангдорлик, мусиқийлик билан бирга таъсир кучини кучайтиришда қофиянинг, айниқса ички қофиянинг аҳамияти катта:

*Кечирдим.
Кўзингни кўзим тинглаган.
Гилослар панглаган,
Узум занглаган.
Сен менга айтмаган, ўзим англаган
Иқрору изоҳлар ҳаққи-ҳурмати.*

Таниқли шоир Икром Отамурод Шаҳриёр шеърларидаги «мунис сезимни, ҳазин ҳолатни, мўъжиз ранг»ларни зукколик билан таъкидлайди:

«Шеър шундай ҳодисаки, бу ниманингдир дил имтиёзи, руҳ суврати. Худди шу мурувватда шеърнинг улуғ томири бунёдга келади, туйғуга макон тутади, ҳайрат мойиллигига ифода топади. Борлиқ таъсирида йўналадиган дил ҳодисасига айланади.

Ёш шоир Шаҳриёр Шавкат дилининг тубига мунис сезимни, ҳазин ҳолатни, мўъжиз рангини имкон қадар жойлаштиради.

Вазминлик ястаник вужудда, онгда.

Бу сатр сеҳр синоати. Дил саси. Изтироб шивири. Шаҳриёр Шавкат ана шу йўсинга йўналиб бораётир».

Бинобарин, Шаҳриёр Шавкат лирик шеърларининг мундарижаси – мураккаб. Муҳаббат ҳақидаги шеърларида ватан васф этилади. Айни пайтда, замон ҳақида ёзар экан халқимизнинг тарихини, «Муқаддас Туронни қурган» жаҳоншумул шахсларни, буюк боболаримизни фахр ва ғурур билан таърифлайди. Чўлпон таъбири билан айтганда, «Қулочни катта отади», кўламдор ва теран мулоҳаза юритади. Томчига уммону заррага офтобни жойлаш учун интилади. «Қуёш кетганида ғурубга иниб» сатри билан бошланадиган, асосан муҳаббат мавзусидаги шеърда бу хусусият, айниқса, яққол кўзга ташланади:

*Менинг томиримда оқайтган қон,
Дунёнинг ярмини этиб назорат,
Тангри инояти билан бир замон,
Муқаддас Туронни қурган жасорат!*

Шоир мазкур шеърнинг дастлабки сатрида нисбатан кам қўлланадиган «ғуруб» сўзини ишлатганки, бу ҳам бўлса унинг сўз бойлиги эътиборга молик эканини кўрсатади. «Узоқ, олис; узоқликлар; кунботар томонлар; кунботиш вақти» каби қатор маъноларни англатувчи бу эски китобий, арабий калом, асосан, қуёш ботиш пайти, кун ботишини билдиради. «Ғуруб» ўрнига «Мағриб» ҳам қўлланилиши мумкин эди, бу ҳолда сатрнинг шоирона нафосати нисбатан ғариблашган бўларди.

Айни шеърнинг қуйидаги банди ҳам ранг-баранг тимсоллари ва теран маъноси билан эътиборга молик:

*Сени ўғирладим, тушун барини
Қонунга мувофиқ қилгайман мудом.*

*Дунёнинг энг гўзал санамларини
Кешга келтиришни буюрган бобом.*

Шоир севган ёрини мунаввар Кеш (Кеш – санскритча сўз бўлиб, «нурафшон» деган маънони билдиради. Қаранг: Ҳаким Сатторий. Ҳазрат Соҳибқирон. 1-жилд, 35-бет.) шахрига келтирар экан, бу ишни муайян қонунга, яъни «бобосининг амрига» биноан қилганини таъкидлайди. Бу ерда «Кеш» айни пайтда ватан тимсоли бўлса, «бобом» тимсоли марказида соҳибқирон Амир Темур турувчи буюк халқ акс этган. Бинобарин, Шаҳриёр Шавкат Ватан ва халқ хизматига ҳамиша камарбаста бўлишга интилади.

«Шоир ким? Ёки «шоирлик нима?» каби саволарга илгари берилган жавобу таърифларни умумлаштириб, балки шундай деса бўлар:

Шоирнинг ватани – имон, онаси – изтироб, падари бузруквори – халқ, талпингани – Аллоҳ таолонинг висоли, ёри – илҳом париси, қисмати – дарвешлик, йўлбошчиси – виждон, ор-ному-сю бурчи – ҳақиқат тантанаси учун фидокорлик, мезони – адолат, юрар йўли – қиличнинг тиғи, ҳамроҳи – дорнинг оғочи, эгнидаги кийими – кафан.

Ориф адиблардан бири дарвешлик – оловдан кўйлак кийиш, дея таъкидлар экан, шоирлик ҳам олов ичра яшаб ўтишни тақозо қилишини назарда тутган бўлса, ажаб эмас. Шеърият олови ичра мардона одимлашга бел боғлаган Шаҳриёр Шавкатнинг аҳди ҳам метиндай мустаҳкам эканига ишонгимиз келади:

*Босиқ жанг бормоқда салтанатимда,
Ким англр руҳимнинг изтиробини?!
Манфурлар улусни талаган зумда
Ким тортар туроний ҳис суробини?!*

*Ким тортса, тортаман бўғзига ханжар,
Қувиб боражакман ўлимга қадар!
Қуйлайвер, юрагим, истаганингча,
Олдинда зафарнинг базми муқаррар!*

Ўзбекистон халқ шоири Усмон Азим ҳаққоний таъкидлаган-дек, «шеър сеҳрини юрагига, руҳига сингдирган шоир» – Шаҳриёр Шавкатга омад тилаймиз:

«Нотаниш одамнинг ёзганлари билан танишиб чиқиш, «тўрт оғиз» сўз ёзиб бериш мажбурияти билан бўлса, жуда масъулиятли иш. Чунки она Адабиётнинг кўзига қараб, ҳамиша рост гапирганинг келади. Мен узоқ йиллардан буён Адабиёт остонасида туриб, унга ҳалол хизмат қилишга уриндим. Адабиётни ҳам онамдай мўътабар бир хилда билдим ва шу сабаб, билиб-билмай, ўзимнинг ёзганларимга ҳам, бировларнинг асарларига ҳам, ақлим етгунча, ўз баҳосини беришга уринганман. Аммо бу дунёда юзинг-кўзинг деган гаплар ҳам бор. Шу сабаб бировларнинг ёзганлари ҳақида ҳалол сўз айтиш жуда катта масъулиятни – ҳатто озгина жасоратни ҳам талаб қилади.

Аммо Шаҳриёр Шавкатнинг шеърларини ўқиганимда, бу ҳақида ҳатто ўйламадим ҳам. Фақат унинг шеъриятини яйраб ўқидим.

Шаҳриёр – шоир.

Шубҳасиз, шоир.

У шеър ёзишни билади. Кўп нарсаларни ўзлаштирган, юрагига, руҳига сингдирган.

Адабиётимизда сўзни шундай ҳассос ҳис қиладиган, зўриқмасдан – эркин ёзадиган шоир пайдо бўлаётгани билан барчани қутлайман».

«Юлдузни кўзлаган талай лочинлар» (Абдулла Орипов) қатори Шаҳриёр Шавкатга ҳам шеърят тулпорини жиловлаб, илҳомдан қанот боғлаб, наинки шеърят чўққиларини забт этишида, балки замон ва макон сарҳадлари оша абадият мавосига юксалишида тилакдошмиз.

МУНДАРИЖА

Устозлар.....	3
Замондошлар.....	113
Ёшлар ижоди.....	267

Адабий-бадиий нашр

Абдуҳамид ПАРДА

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

Еттинчи жилд

Мақолалар

Муҳаррир Жавлон Яхшибоев
Бадиий муҳаррир Камолиддин Нурманов
Саҳифаловчи Иномжон Ўсаров

Нашриёт лицензияси: АИ №299, 2017.22.05.

Теришга берилди: 24.05.2021 й.

Босишга рухсат этилди: 05.06.2021 й.

Офсет қоғози. Қоғоз бичими: 84x108^{1/32}.

Самбрга гарнитураси. Офсет босма.

Ҳисоб-нашриёт т.: 9,12. Шартли б.т.: 16,8.

Адади: 50 нусха.

Бююртма №

«OYDIN» нашриёт компьютер
марказида саҳифаланди.

Манзил: Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
Амир Темур кўчаси, 25 уй.

Тел.: (+99871) 209-38-43, (+99890) 959-58-60